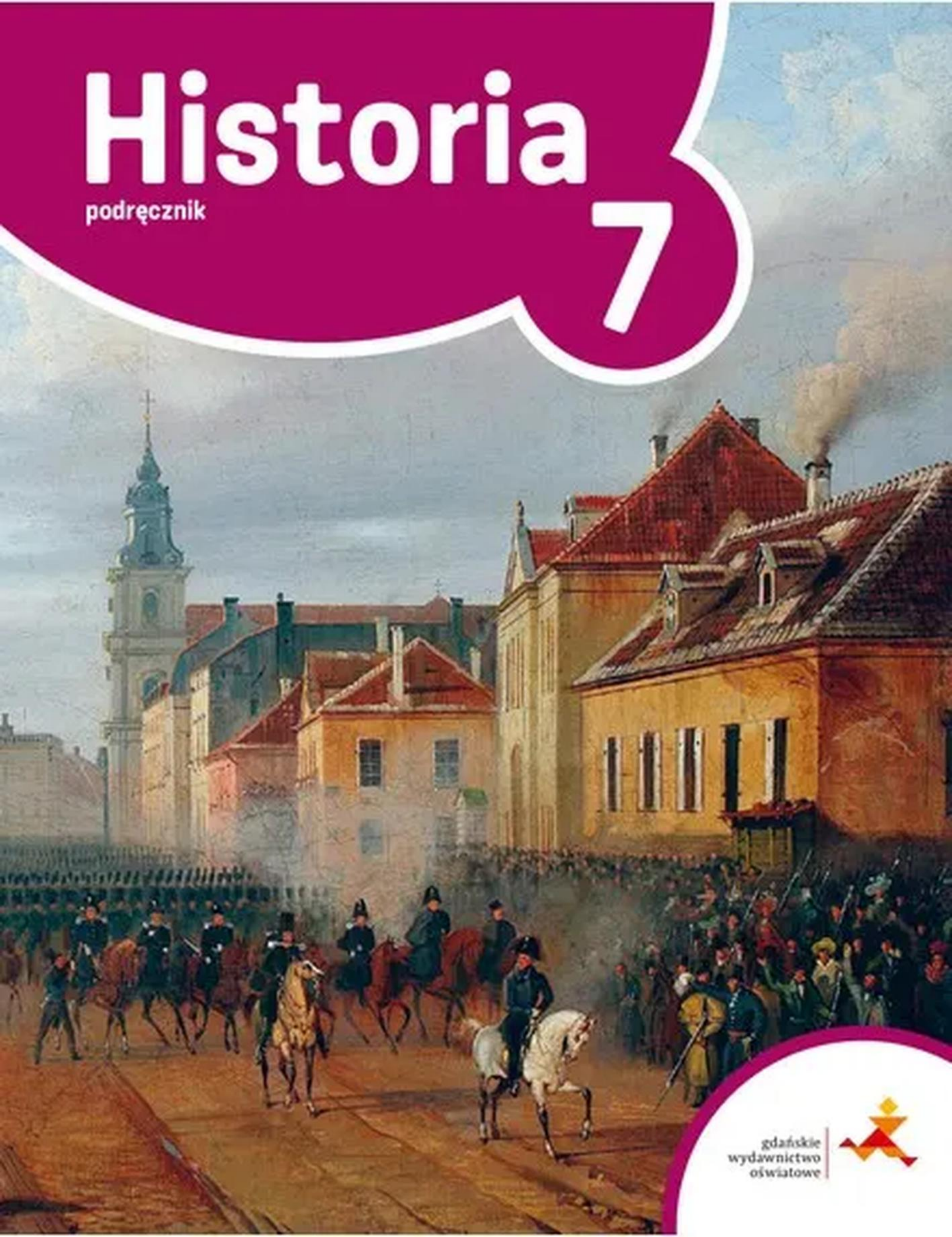
Historia 7

podręcznik

gdańskie wydawnictwo oświatowe

Tomasz Małkowski

Historia 7

podręcznik dla klasy siódmej szkoły podstawowej

gdańskie
wydawnictwo
oświatowe

Redaktor prowadzący: Dorota Szkudlarek

Konsultacja merytoryczna: Robert Tocha

Dobór materiału ilustracyjnego: Maciej Krawczyński, Robert Tocha, Wojciech Witkowski

Redakcja: Aleksandra Golecka-Mazur, Renata Korewo, Dorota Szkudlarek

Korekta: Grażyna Kompowska

Opracowanie merytoryczne map: Aleksandra Grygo, Robert Tocha, Maciej Wycinek

Opracowanie graficzne map: Maciej Krawczyński, Marcin Sobiech (EXGEO Professional Map)

Projekt graficzny książki, makiety stron i skład: Maciej Krawczyński

Redakcja techniczna: Dorota Szkudlarek

Na okładce: *Powrót oddziałów Wojska Polskiego z Wierzbna*, Marcin Zaleski, ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie.

Podręcznik dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisany do wykazu podręczników przeznaczonych do kształcenia ogólnego do nauczania historii na poziomie klasy siódmej szkoły podstawowej, na podstawie opinii rzeczoznawców: dr Agnieszki Chłosty-Sikorskiej, prof. dr. hab. Andrzeja Szwarca, mgr Teresy Kosyry-Cieślak.

Etap edukacyjny: II.
Typ szkoły: szkoła podstawowa.
Rok dopuszczenia: 2017.
Numer dopuszczenia: 829/4/2017.

Podręcznik jest dostosowany do podstawy programowej z 14.02.2017 r. i zgodny z programem *Podróże w czasie*.

ISBN 978-83-7420-740-9

© Copyright by Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe

Wydawca: Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, 80-309 Gdańsk, al. Grunwaldzka 413

Gdańsk 2024. Wydanie szóste

Druk i oprawa: Interak, Czarnków

Niniejsza publikacja podlega ochronie przewidzianej w przepisach Ustawy z dnia 4.02.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Każdy przypadek kopiowania lub zwielokrotniania fragmentu lub całości publikacji stanowi niedozwolone naruszenie praw twórcy lub wydawcy, o ile nie odbywa się zgodnie z przepisami wyżej wymienionej ustawy.

Odpowiedzi pisemnych nie wolno zamieszczać w podręczniku.

[ ] treści usunięte z podstawy programowej w 2024 r.

Spis treści

I. Europa i ziemie polskie po kongresie wiedeńskim

1. Europa po kongresie wiedeńskim 6
2. Wiosna Ludów w Europie 12
3. Rewolucja przemysłowa 18
4. Ziemie polskie po kongresie wiedeńskim 26
5. Powstanie listopadowe 34
6. Wielka Emigracja 42
7. Powstanie krakowskie i Wiosna Ludów 49
8. Powstanie styczniowe 56
9. Zaborcy wobec ziem dawnej Rzeczpospolitej 63

II. Świat w drugiej połowie XIX wieku

10. Zjednoczenie Włoch i Niemiec 72
11. Wojna secesyjna 80
12. Kolonializm w XIX wieku 88
13. Nowe idee w Europie 96
14. Pierwsze polskie partie polityczne 103
15. Ostatnie lata pod zaborami 109

III. I wojna światowa

16. Od „zbrojnego pokoju" do I wojny światowej 116
17. Dwie rewolucje w Rosji 124
18. Klęska państw centralnych 132
19. O wolną Polskę 140

IV. Świat w dwudziestoleciu międzywojennym

20. Europa i Ameryka po I wojnie światowej 148
21. Nazizm w Niemczech 155
22. Komunizm w ZSRR 163

V. II Rzeczpospolita – formowanie państwa

23. Odzyskanie niepodległości 170
24. Walka o granice 176
25. Wojna polsko-radziecka 183
26. Rzeczpospolita Polska 190
27. Pierwsze lata niepodległej Polski (rozdział dodatkowy) 196

VI. II Rzeczpospolita – sukcesy i niepowodzenia

28. Pod rządami sanacji 204
29. Polityka zagraniczna II Rzeczpospolitej 212
30. Problemy gospodarcze i narodowościowe 218
31. Nauka i kultura II Rzeczpospolitej 225

VII. Ku wojnie

32. Japońska ekspansja 232
33. Włochy i Hiszpania 240
34. Marsz ku wojnie 248

Dzień dobry, Siódmoklasistko i Siódmoklasisto!

Nasza poprzednia książka opowiadała o dziejach Polski i świata od końca XV do początków XIX w. Mówiliśmy o wielkich odkryciach geograficznych, reformacji i powstaniu Stanów Zjednoczonych. Poznaliśmy osiągnięcia naszych przodków: unię lubelską, tolerancję religijną, rozwój kultury… Byliśmy świadkami polskich zwycięstw pod Kircholmem i Wiedniem, lecz także klęsk podczas powstania Chmielnickiego i potopu.

Powiedzieliśmy sobie o słabościach pierwszej Rzeczpospolitej: niesprawnym sejmie, samowoli magnatów, egoizmie szlachty, słabości miast, nędzy chłopów. Uczestniczyliśmy w dramatycznych próbach ratowania państwa, zakończonych – niestety – trzema rozbiorami Polski.

Zauważyliśmy, że odtąd dzieje Polski i Europy splatały się coraz bardziej. Rewolucja francuska (1789) rzuciła hasło wolności i równości wszystkich ludzi. Podchwycił je generał Jan Henryk Dąbrowski, twórca Legionów Polskich we Włoszech. W czasie wojen napoleońskich Polacy stanęli u boku Napoleona, gdyż walczył ze wszystkimi zaborcami. Mieli nadzieję, że po zwycięstwie odrodzi Polskę. Zawiedli się.

Bonaparte utworzył jedynie Księstwo Warszawskie, małe i zależne od Francji. Przestało istnieć w 1813 r., gdy zajęły je wojska rosyjskie po klęsce Napoleona w Rosji.

Jesienią 1814 r. zwycięzcy spotkali się w Wiedniu, by zadecydować o dalszych losach Europy.

I tu zaczyna się nasza kolejna opowieść.

Autor

Europa i ziemie polskie po kongresie wiedeńskim

1. Europa po kongresie wiedeńskim
2. Wiosna Ludów w Europie
3. Rewolucja przemysłowa
4. Ziemie polskie po kongresie wiedeńskim
5. Powstanie listopadowe
6. Wielka Emigracja
7. Powstanie krakowskie i Wiosna Ludów
8. Powstanie styczniowe
9. Zaborcy wobec ziem dawnej Rzeczpospolitej

Rewolucja belgijska w 1830 r.
Obraz z 1834 r.

I
II
III
IV
V
VI
VII

1 Europa po kongresie wiedeńskim

* Przypomnij zasady organizacji państwa i społeczeństwa wprowadzone przez rewolucję francuską.

„Stary ład" – taka organizacja państwa i społeczeństwa, w której monarcha ma silną władzę, a uprzywilejowaną pozycję zajmują szlachta i duchowieństwo. „Stary ład" został obalony przez rewolucję francuską i wojny napoleońskie.

Kongres wiedeński

Jesienią **1814** r. zwołano do stolicy Austrii **kongres wiedeński**. Był to zjazd monarchów i dyplomatów, którzy mieli zadecydować o przyszłości Europy po klęsce Napoleona.

Kongres trwał do czerwca **1815** r. Decydujący głos należał do przedstawicieli pięciu państw: Rosji, Prus, Austrii, Wielkiej Brytanii i... pokonanej Francji. Zwycięzcy nie chcieli jej za bardzo osłabić, by nie naruszyć równowagi sił na kontynencie. Dążyli bowiem do:

1) zapewnienia pokoju w Europie, wyczerpanej wojnami napoleońskimi,
2) przywrócenia na kontynencie **„starego ładu"**,
3) niedopuszczenia do wybuchu kolejnej rewolucji.

Podejmując decyzje, uczestnicy kongresu kierowali się dwiema zasadami: legitymizmu i równowagi sił.

Legitymizm oznaczał, że królem albo księciem może zostać tylko osoba pochodząca z rodziny królewskiej bądź książęcej. Wywodził się z przekonania, że władca rządzi „z Bożej łaski", a nie z woli ludu. Uczestnicy kongresu przywracali więc do władzy monarchów usuniętych przez rewolucjonistów lub Napoleona.

W myśl zasady **równowagi sił** pokój w Europie miał zapanować wtedy, gdy żadne państwo nie będzie silniejsze od innych. Dyplomaci wyznaczali zatem granice państw w ten sposób, by żadnego za bardzo nie wzmocnić ani nie osłabić. Pragnienia narodów nie miały dla nich znaczenia. I tak:

„Tańczący kongres" (dla jego uczestników organizowano niezliczone bale). Od lewej: dyplomaci francuscy i brytyjscy patrzą, jak władcy Austrii, Rosji i Prus dzielą Europę Środkową, tańcząc. Francuska karykatura z 1815 r.

1. Przywrócili granice Francji sprzed rewolucji francuskiej (tzn. pomniejszyli Francję).

2. Utrzymali rozbicie Niemiec na liczne państewka, tworząc Związek Niemiecki pod przewodnictwem Austrii (choć Niemcy pragnęli zjednoczenia).

3. Zachowali rozdrobnienie Włoch (wielu Włochów też marzyło o jednym państwie). Północną część tego kraju wcielili do Austrii.

4. Katolicką Belgię przyłączyli do protestanckiej Holandii, tworząc Królestwo Niderlandów.

5. Zlikwidowali Księstwo Warszawskie. Większość jego terytorium otrzymała Rosja (zob. s. 26).

Także w **1815** r. Rosja, Prusy i Austria zawarły **Święte Przymierze** – sojusz, który miał się opierać na zasadach chrześcijaństwa (stąd nazwa). Choć do Świętego Przymierza przystąpiły potem prawie wszystkie państwa Europy, w praktyce było ono sojuszem Rosji, Prus i Austrii, wymierzonym przeciwko ruchom rewolucyjnym i niepodległościowym – także polskim.

Święte Przymierze przetrwało do lat 50. XIX w.

1. Kiedy i w jakim celu zwołano kongres wiedeński?
2. Na jakich zasadach oparto jego postanowienia?
3. Czym było Święte Przymierze?

Europa w 1815 r.

* Wskaż na mapie kraje, których dotyczyły postanowienia kongresu wiedeńskiego.
* Wymień miejsca, w których doszło do wystąpień przeciwko porządkowi ustalonemu na kongresie.

LEGENDA

Tereny nabyte w latach 1814–1815 przez:
Prusy Austrię Rosję
granice Związku Niemieckiego
państwa Związku Niemieckiego (poza Austrią i Prusami)
miejsca ważniejszych wystąpień przeciw porządkowi wiedeńskiemu do 1830 r.
1 Holsztyn (w unii personalnej z Danią)

Austriacki polityk Klemens von Metternich (czytaj: fon meternich). Był gospodarzem kongresu wiedeńskiego, potem bronił „starego ładu" w Europie. Portret z pierwszej połowy XIX w.

Tekst źródłowy

Prowadząc handel między [...] Berlinem a Szwajcarią, należy przemierzyć 10 państw, przestudiować 10 rozporządzeń celnych i mytnych, opłacić dziesięciokrotne cło tranzytowe. [...] Beznadziejna jest sytuacja ludzi, którzy chcieliby działać i prowadzić handel; zazdrosnym okiem spoglądają oni za Ren, gdzie wielki naród [...] prowadzi handel na wolnych rzekach i otwartych drogach, nie napotykając żadnego poborcy myta.*

Pismo przedsiębiorców niemieckich do sejmu Związku Niemieckiego, 1819 r.

- * Dlaczego, zdaniem autorów pisma, sytuacja niemieckich handlowców jest „beznadziejna"?
- * Jakiemu narodowi i z jakiego powodu zazdroszczą niemieccy handlowcy?

mytny – dotyczący myta, tj. opłaty pobieranej za przewóz towarów np. przez most

Ruchy narodowe

Naród to zbiorowość ludzi mających świadomość narodową, tzn. poczucie przynależności do określonej dużej grupy ludzkiej. Naród różni się od innych zbiorowości historią, kulturą, obyczajami, interesami, często językiem (choć nie zawsze). Zamieszkuje określone terytorium (też nie zawsze). Ktoś, kto ma świadomość narodową, zwykle jest gotowy do obrony narodu w razie zagrożenia.

Przez wieki nie istniały narody w takim rozumieniu. Naród tworzyła szlachta danego kraju; chłopi i mieszczanie byli po prostu „tutejsi". Zmianę przyniosły rewolucja francuska i wojny napoleońskie: odtąd wszyscy mieli równe prawa i mogli czuć się Francuzami, Niemcami, Polakami... Wielu Europejczyków zyskało wówczas świadomość narodową.

W krajach, które po kongresie wiedeńskim nie stały się niepodległymi państwami (jak Polska) lub nie zostały zjednoczone (jak Włochy i Niemcy), rozwijały się **ruchy narodowe**. Nazywamy tak organizacje i działania zmierzające do budowy własnego państwa. Np. w Polsce przejawem istnienia ruchu narodowego były tajne stowarzyszenia, które przygotowywały powstanie przeciwko zaborcom (zob. s. 34).

4. Wyjaśnij, jak rozumiano naród przed rewolucją francuską i wojnami napoleońskimi, a jak po nich.

5. Gdzie i w jakim celu powstawały ruchy narodowe?

Konserwatyzm i tajne związki

Kongres wiedeński był wielkim sukcesem zwolenników **konserwatyzmu** (od łacińskiego *conservare*, czytaj: konserware – „zachować"). Nazywamy tak kierunek polityczny, który w XIX w. opowiadał się za „starym ładem". Po 1815 r. konserwatyści objęli rządy w prawie wszystkich państwach europejskich i przywrócili tam „stary ład" korzystny dla szlachty i duchowieństwa. Nie rozumieli jednak, jak bardzo rozwój przemysłu i oświaty, rewolucja francuska oraz wojny napoleońskie zmieniły Europę. „Stary ład" był przecież krzywdzący dla mieszczan i chłopów (tj. ogromnej większości społeczeństwa), którzy w przeciwieństwie do szlachty i duchowieństwa płacili podatki, lecz nie mieli ich praw.

Tymczasem od schyłku XVIII w. wśród mieszkańców miast przybywało ludzi zamożnych i wykształconych: właścicieli fabryk, bankierów, prawników, lekarzy, dziennikarzy... Domagali się oni równych praw, wprowadzonych przez rewolucję francuską i zniesionych po przywróceniu „starego ładu".

Z powodu tej niesprawiedliwości społecznej w całej Europie powstawały **tajne związki**, których członkowie chcieli obalić „stary ład". Byli to zwykle młodzi ludzie: studenci, oficerowie, absolwenci uniwersytetów. Wspierali ruchy narodowe oraz żądali swobód demokratycznych: równości wobec prawa, wolności słowa i praw wyborczych dla wszystkich (głosowali tylko najbogatsi).

Członkowie klubu myślicieli „obradują" nad zagadnieniem, jak długo jeszcze będzie dozwolone myślenie. Niemiecka karykatura z 1820 r.

6. Kto i z jakiego powodu popierał powrót do „starego ładu" po 1815 r.?

7. Do czego zmierzali członkowie tajnych związków? Co robili, by osiągnąć ten cel?

Europa Świętego Przymierza

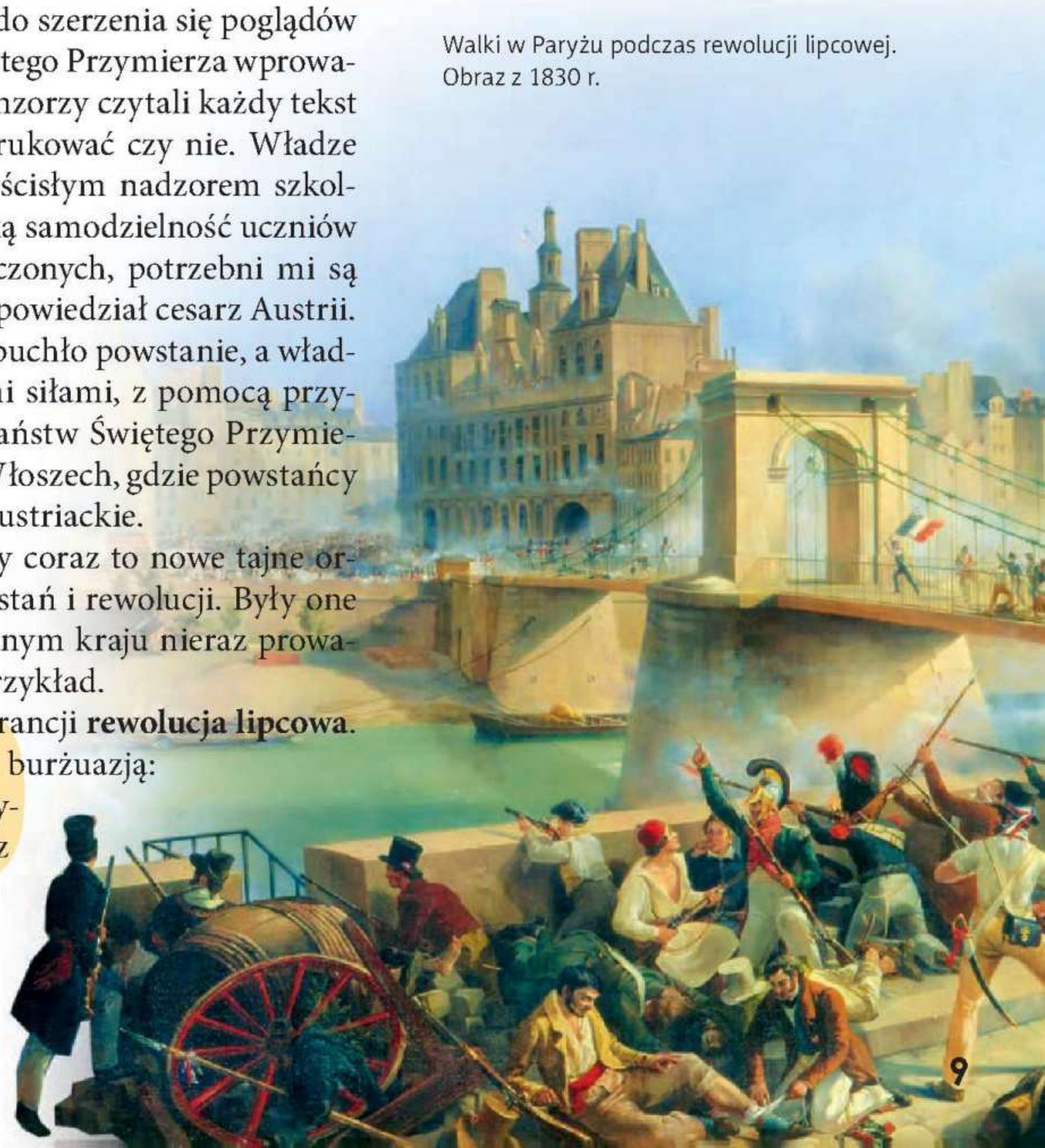
Konflikt między zwolennikami „starego ładu" a członkami tajnych związków groził wybuchem rewolucji, której bali się monarchowie. Uważali oni, że wszelkie bunty są dziełem garstki awanturników, którzy zatruwają „zdrowe" społeczeństwo „chorymi" teoriami. Nie brali pod uwagę, że przyczynami rewolucji są nędza i niesprawiedliwość.

Władcy usiłowali nie dopuścić do szerzenia się poglądów rewolucyjnych. W państwach Świętego Przymierza wprowadzono **cenzurę** prasy i książek: cenzorzy czytali każdy tekst i decydowali, czy można go wydrukować czy nie. Władze rozbudowały **policję** oraz objęły ścisłym nadzorem szkolnictwo, które miało tłumić wszelką samodzielność uczniów i studentów. „Nie potrzeba mi uczonych, potrzebni mi są tylko dobrzy, uczciwi poddani" – powiedział cesarz Austrii.

Jeśli w jakimś kraju Europy wybuchło powstanie, a władca nie umiał go stłumić własnymi siłami, z pomocą przychodziły mu wojska któregoś z państw Świętego Przymierza. Tak stało się np. w 1821 r. we Włoszech, gdzie powstańcy zostali pokonani przez oddziały austriackie.

Mimo to po 1815 r. powstawały coraz to nowe tajne organizacje, dochodziło też do powstań i rewolucji. Były one „zaraźliwe" – wybuch walk w jednym kraju nieraz prowadził do rewolucji w innym. Oto przykład.

W lipcu **1830** r. wybuchła we Francji **rewolucja lipcowa**. Jej przyczyną był konflikt króla z burżuazją: gdy monarcha odebrał prawa wyborcze większości burżuazji oraz zaostrzył cenzurę, robotnicy Paryża wznieśli na ulicach barykady. Król wysłał przeciw nim wojsko, lecz po trzech dniach

Walki w Paryżu podczas rewolucji lipcowej. Obraz z 1830 r.

walk żołnierze zostali pokonani. Monarcha musiał zrzec się korony, lud Paryża świętował zwycięstwo – z którego skorzystała burżuazja. Jej przedstawiciele wybrali nowego monarchę i uzyskali decydujący wpływ na rządy. Lud nie otrzymał nic.

„Gdy Francja kicha, cała Europa dostaje kataru" – powiedział jeden z austriackich polityków tego okresu. W sierpniu **1830** r., na wieść o sukcesie rewolucji w Paryżu, wybuchła **rewolucja belgijska** przeciwko Holendrom. Przyniosła ona Belgom zwycięstwo: jeszcze w tym samym roku powstała niepodległa Belgia.

Trzecim wystąpieniem zbrojnym w 1830 r. było polskie **powstanie listopadowe** (zob. s. 35). Rozpoczęli je spiskowcy, którzy m.in. obawiali się, że car użyje polskich żołnierzy do tłumienia rewolucji belgijskiej.

Wolność wiodąca lud na barykady. Eugène Delacroix (czytaj: eżen delakrua) namalował ten obraz w 1830 r., pod wpływem rewolucji lipcowej w Paryżu.

8. Dlaczego monarchowie obawiali się rewolucji?

9. W jaki sposób władze państw Świętego Przymierza starały się nie dopuścić do wybuchu rewolucji?

10. Podaj przykłady wystąpień rewolucyjnych po kongresie wiedeńskim.

Pytania i polecenia

A. Przedstaw decyzje kongresu wiedeńskiego.
B. Dlaczego w pierwszej połowie XIX w. zaczęły powstawać ruchy narodowe?
C. Z jakich przyczyn w latach 1815–1830 w wielu krajach Europy wybuchały powstania i rewolucje?

To, co najważniejsze

Kongres wiedeński (1814–1815)

Cele kongresu

1. Zapewnić pokój w Europie.
2. Przywrócić „stary ład".
3. Nie dopuścić do kolejnej rewolucji.

Zasady, na których się oparł

1. Legitymizm – ponieważ monarcha rządzi „z Bożej łaski", a nie z woli ludu, musi pochodzić z rodziny królewskiej lub książęcej.
2. Równowaga sił – żadne państwo nie może być silniejsze od innych.

Główne postanowienia

1. Przywrócił granice Francji sprzed rewolucji francuskiej.
2. Utrzymał rozbicie Niemiec i Włoch na liczne państewka.
3. Przyłączył Belgię do Holandii.
4. Zlikwidował Księstwo Warszawskie.

Święte Przymierze (1815 – lata 50. XIX w.)

Sojusz zawarty przez Rosję, Prusy i Austrię, teoretycznie oparty na zasadach chrześcijańskich, w praktyce wymierzony przeciwko ruchom rewolucyjnym i niepodległościowym.

Europa po kongresie wiedeńskim

1. Kongres nie wziął pod uwagę życzeń narodów. Polacy, Niemcy, Włosi i inni tworzyli ruchy narodowe, których celem była budowa własnego państwa.
2. Rządy w prawie wszystkich państwach objęli konserwatyści, którzy przywrócili „stary ład".
3. „Stary ład" był korzystny dla szlachty i duchowieństwa, lecz krzywdzący dla chłopów oraz mieszczan, wśród których przybywało ludzi zamożnych i wykształconych.
4. W wielu krajach powstawały tajne związki dążące do obalenia „starego ładu".
5. Z obawy przed rewolucją monarchowie wprowadzili cenzurę prasy i książek, rozbudowali policję i nadzorowali szkolnictwo.
6. W 1830 r. wybuchły: rewolucja lipcowa we Francji, rewolucja belgijska i powstanie listopadowe w Polsce.

Ilustracja ze s. 9

2 Wiosna Ludów w Europie

- Przypomnij, kto i dlaczego popierał porządek ustalony na kongresie wiedeńskim.
- Kto i dlaczego był z tego porządku niezadowolony?

Józef Bem
(1794–1850)

Generał, dowódca artylerii. Odznaczył się w powstaniu listopadowym. Podczas Wiosny Ludów objął dowództwo jednej z armii węgierskich; odniósł liczne zwycięstwa nad wojskami austriackimi i został mianowany węgierskim wodzem naczelnym. Ranny w bitwie z Austriakami (Węgrzy ją przegrali), schronił się w Turcji. Przyjął islam i jako Murad Pasza został generałem armii tureckiej. Zmarł na malarię. Na Węgrzech wciąż jest czczony jako bohater narodowy.

Wiosna Ludów we Francji

Jesień 1846 r. przyniosła katastrofalny spadek plonów w całej Europie. W miastach wybuchały nawet rozruchy głodowe.

We Francji coraz liczniejsi stawali się zwolennicy republiki, tj. państwa, którym rządzą przedstawiciele społeczeństwa, a nie król. Za republiką opowiadali się głównie robotnicy. Czuli się oszukani, gdyż król popierał zamożną burżuazję, oni zaś żyli w biedzie. Uważali, że dopóki Francja jest monarchią, nie zapanuje w niej sprawiedliwość. Zwolennikami republiki byli też przedstawiciele drobnej burżuazji i inteligenci.

W lutym **1848** r. wybuchła **rewolucja lutowa** we Francji. Trwała krótko, gdyż drugiego dnia starć król ustąpił z tronu. Władzę przejął Rząd Tymczasowy, który ogłosił Francję republiką. Wprowadzono powszechne prawo wyborcze dla mężczyzn, ograniczono czas pracy i zniesiono cenzurę. Mimo to robotnicy nadal cierpieli biedę. W czerwcu wywołali w Paryżu powstanie, krwawo stłumione przez wojsko.

Prezydentem Francji został Ludwik Bonaparte (bratanek cesarza Napoleona I). Jednak już w 1851 r. dokonał zamachu stanu i objął władzę dyktatorską. W 1852 r. zniósł republikę, po czym koronował się na cesarza Francuzów jako Napoleon III.

Tymczasem w 1848 r., tak jak w 1830 r., Europa „dostała kataru" od francuskiego „kichnięcia". W marcu, na wieść o rewolucji lutowej, wybuchły rewolucje w Austrii, na Węgrzech, we Włoszech, w państwach niemieckich i Wielkopolsce (zob. s. 54). Wszędzie powstańcy buntowali się przeciwko porządkowi stworzonemu przez kongres wiedeński i Święte Przymierze.

Rewolucje we wszystkich tych częściach Europy nazwano **Wiosną Ludów**. Trwała ona w latach **1848–1849**.

1. **Dlaczego w 1848 r. narody Europy wystąpiły przeciwko panującemu porządkowi?**
2. **Co zmieniła Wiosna Ludów we Francji?**

Wiosna Ludów w innych krajach Europy

Państwo	Przebieg	Skutki
Austria	W marcu 1848 r. wybuchły walki uliczne mieszkańców Wiednia i innych miejscowości z wojskiem. Władze państwa zgodziły się na ustępstwa (m.in. zdymisjonowały kanclerza, nadały państwu konstytucję, zniosły cenzurę, ogłosiły wybory powszechne). Przeprowadziły też uwłaszczenie chłopów, by zyskać ich poparcie. Ustępstwa nie zadowoliły ludu; ponowne zamieszki zostały stłumione przez wojsko.	Cesarz został zmuszony do ustąpienia (dworzanie obciążyli go winą za osiągnięcia Wiosny Ludów). Nowy cesarz, 18-letni Franciszek Józef I, nadał konstytucję, która odwołała ustępstwa poprzednika. Ponownie wprowadzono cenzurę. Chłopi po uwłaszczeniu pozostali właścicielami ziemi, którą uprawiali (wcześniej należała do szlachty).
Prusy i kraje niemieckie	W marcu 1848 r. doszło do walk ulicznych mieszkańców Berlina z wojskiem. Ustały one, gdy król Prus wycofał żołnierzy i wypuścił więźniów politycznych (także Polaków). Ogólnoniemiecki parlament przygotował projekt zjednoczenia państwa – jednak król Prus nie przyjął niemieckiej korony, gdyż proponowali mu ją zwykli posłowie, a nie królowie i książęta.	Król Prus nadał swemu państwu konstytucję, która wprowadziła m.in. wolność prasy i stowarzyszeń. Wkrótce ją jednak zmienił (1850): decydujący głos w wyborach uzyskali ludzie zamożni, przede wszystkim konserwatyści popierający władzę królewską. To niedemokratyczne prawo wyborcze obowiązywało w Prusach, a potem w Niemczech aż do 1918 r.
Włochy	W marcu 1848 r. wybuchło powstanie przeciw Austriakom w Mediolanie (północne Włochy). Przyłączyły się do niego włoskie państewka, m.in. Piemont, który zamierzał zjednoczyć Włochy. Włosi przegrali jednak wojnę z Austriakami. Jesienią 1848 r. doszło do wystąpień antypapieskich w Rzymie. Papież uciekł z miasta, a Państwo Kościelne stało się demokratyczną republiką rzymską. Obaliły ją wojska francuskie, które przyszły na pomoc papieżowi (czerwiec 1849).	Po stłumieniu powstania w północnych Włoszech Austriacy przywrócili tam dawny porządek. W marcu 1848 r. król Piemontu nadał swojemu państwu konstytucję. Inni włoscy władcy, wśród nich papież, też nadali swoim państwom konstytucje, lecz odwołali je po upadku Wiosny Ludów.
Węgry	W marcu 1848 r. wybuchło powstanie przeciwko Austrii. Cesarz Austrii poprosił o pomoc cara (swego sojusznika ze Świętego Przymierza). W 1849 r. na Węgry wkroczyła 200-tysięczna armia rosyjska. Rosjanie i Austriacy zmusili do kapitulacji powstańców, którymi dowodził Polak – generał **Józef Bem**.	Węgry straciły jakąkolwiek niezależność w państwie austriackim i stały się jedną z jego prowincji.

3. Omów przebieg Wiosny Ludów w Europie.

4. Przedstaw skutki Wiosny Ludów w różnych krajach.

Rewolucja lutowa. Obraz z XIX w.

INFOGRAFIKA

O co walczyli uczestnicy Wiosny Ludów?

Powstańcy węgierscy szturmują miasto bronione przez Austriaków. Obraz z drugiej połowy XIX w.

Węgry

Węgrzy żądali autonomii – m.in. własnego rządu i armii – wolności prasy oraz uwolnienia więźniów politycznych. Gdy zostali zaatakowani przez wojska austriackie, stanęli do walki o niepodległość swego kraju.

Walki uliczne w Paryżu w lutym 1848 r. Rycina z połowy XIX w.

Francja

Francuzi chcieli zastąpić monarchię republiką, domagali się wolności (król zakazał zebrań politycznych) i powszechnego prawa wyborczego dla mężczyzn.

Barykada na mediolańskiej ulicy w marcu 1848 r. Obraz z XIX w.

Włochy

Włosi pragnęli wyzwolenia północno-wschodniej części kraju spod panowania Austrii, zjednoczenia Włoch, wolności oraz konstytucji, która ograniczyłaby władzę przyszłego króla Włoch.

Wiedeń

Wiedeńczycy domagali się końca „starego ładu", wolności i demokratycznej przebudowy państwa.

Walki uliczne w Berlinie. Rycina z 18 marca 1848 r.

Kraje niemieckie

Niemcy, podzieleni na 39 państw należących do Związku Niemieckiego, żądali zjednoczenia kraju oraz wolności prasy i zgromadzeń.

Barykada na placu św. Michała w Wiedniu. Obraz z 1848 r.

? * Wymień cele uczestników Wiosny Ludów w opisanych krajach.

Tekst źródłowy

Gdy [austriacki] arcyksiążę Albrecht dał rozkaz strzelania do ludu [robotników], zerwali oni szyldy i zaczęli weń ciskać kawałkami tych szyldów i kamieniami [...]. Wieczorem rozbili oni wartownię [...]. Ich wściekłość była tego dnia straszliwa; zdawało się, że życie nie ma dla nich żadnej wartości.

Pod wieczór widziałem na Graben [w Wiedniu] pewnego robotnika, który podczas wypadu żołnierzy otrzymał trzy rany kłute – w głowę, w rękę i w nogę. [...] Powiedział przy tym zupełnie spokojnie: „Nie cenię życia, chcę dziś albo umrzeć, albo zrzucić panów" [...].

E. Violand, *Społeczna historia rewolucji w Austrii*, 1850 r.

* Jaki rozkaz wydał arcyksiążę Albrecht? Omów reakcję robotników na ten rozkaz.
* O czym świadczyły słowa robotnika, którego autor tekstu widział na Graben?

Francuski sprzedawca gazet. Krytyka rządu w prasie przyczyniła się do wybuchu rewolucji lutowej. Karykatura z lat 40. XIX w.

Co Wiosna Ludów zmieniła w Europie?

Wiosna Ludów wszędzie zakończyła się niepowodzeniem – lecz nie była to klęska przegranych. Monarchowie przestraszyli się bowiem rozmachu rewolucyjnych wystąpień. Królowie Piemontu i innych państw włoskich, Prus, Holandii oraz Danii ogłosili konstytucje, które zapewniły obywatelom podstawowe prawa i wolności. W ten sposób państwa te stały się **monarchiami konstytucyjnymi**. Różny był jednak wpływ ówczesnych konstytucji na sytuację państw, w których je przyjęto:

1. Włoskie konstytucje zostały odwołane po upadku Wiosny Ludów, z wyjątkiem konstytucji Piemontu.

2. Pruską król zmienił w sposób korzystny dla siebie i ludzi zamożnych; zatwierdziła ona niedemokratyczne prawo wyborcze.

3. Holenderska stała się podstawą dzisiejszej demokracji parlamentarnej w Holandii.

4. Duńska zakończyła rządy absolutne króla.

W wyniku Wiosny Ludów zaszły też inne zmiany:

1. Osłabł autorytet panujących. Od tej pory mało kto uznawał ich za władców „z Bożej łaski", tzn. powołanych na tron przez samego Boga. Na pogrzebie berlińczyków poległych w starciach z wojskiem tłum zawołał do króla Prus: „Zdejmij kapelusz!" (na znak szacunku dla ofiar). By uniknąć kolejnych rozruchów, władca odsłonił głowę. Wcześniej taki wymuszony gest byłby nie do pomyślenia. Jednak w 1848 r. lud czuł już własną siłę, a król pokazał, że się jej obawia.

2. Tysiące ludzi pierwszy raz poznały smak demokracji. Odtąd nowoczesne społeczeństwa, które powstały pod wpływem przemian gospodarczych (zob. s. 23), coraz głośniej domagały się wpływu na rządy państwem.

3. Wzrosła świadomość narodowa u przedstawicieli tych narodów, które były pozbawione własnych państw albo pragnęły zjednoczenia: Węgrów, Włochów, Niemców i innych.

4. Swoją siłę po raz pierwszy zademonstrowali robotnicy.

Choć konkretne osiągnięcia Wiosny Ludów były niewielkie, zapoczątkowała ona demokratyczne przemiany w europejskich monarchiach (zob. s. 100). Powrót do „starego ładu" z lat 1815–1848 okazał się niemożliwy.

5. Wyjaśnij wpływ konstytucji na sytuację państw, w których je przyjęto.

6. Dlaczego po stłumieniu Wiosny Ludów panującym nie udało się w pełni przywrócić „starego ładu"?

Pytania i polecenia

A. Przedstaw okoliczności wybuchu Wiosny Ludów w Europie.
B. Co się zmieniło w Europie w wyniku Wiosny Ludów?

To, co najważniejsze

Wiosna Ludów (1848–1849) – wystąpienia rewolucyjne we Francji, w Austrii, na Węgrzech, we Włoszech, w Prusach i innych państwach niemieckich oraz w Wielkopolsce.

Przyczyny

1. Głód spowodowany nieurodzajem.
2. Dążenia narodów do niepodległości (Polacy, Węgrzy) lub zjednoczenia (Niemcy, Włosi).
3. Żądania swobód demokratycznych.

Skutki

1. Francja republiką, a od 1852 r. cesarstwem. Wprowadzenie powszechnego prawa wyborczego dla mężczyzn.
2. Uwłaszczenie chłopów w Austrii.
3. Konstytucja Piemontu.
4. Konstytucja w Prusach, przyznająca m.in. wolność prasy, zmieniona w 1850 r. na korzyść króla i ludzi zamożnych.
5. Utrata przez Węgry niezależności i przekształcenie ich w prowincję Austrii.

Inne zmiany

1. Osłabł autorytet panujących.
2. Tysiące ludzi poznały demokrację.
3. Wzrosła świadomość narodowa.
4. Swoją siłę zademonstrowali robotnicy.

Ilustracja ze s. 13

3 Rewolucja przemysłowa

* Co wykorzystywano do XVIII w. jako napęd rozmaitych urządzeń oraz środków transportu (np. młynów, statków)?

* Na czym polegała trójpolówka?

„Warsztat świata"

Rewolucja przemysłowa to wszystkie przemiany techniczne i ekonomiczne, które doprowadziły do powstania wielkiego przemysłu w Europie i Stanach Zjednoczonych. Była ona największym przełomem w dziejach od czasów rewolucji neolitycznej. Rozpoczęła się w Wielkiej Brytanii w drugiej połowie XVIII w. i trwała tam w przybliżeniu do 1830 r.

Dzięki rewolucji przemysłowej Wielka Brytania zyskała taką przewagę gospodarczą nad innymi państwami, że w pierwszej połowie XIX w. nazywano ją „warsztatem świata". Brytyjczycy wytwarzali połowę artykułów przemysłowych na kuli ziemskiej, a jedna czwarta światowego handlu znalazła się w ich rękach. Stanowili oni zaledwie 2% ludności Ziemi.

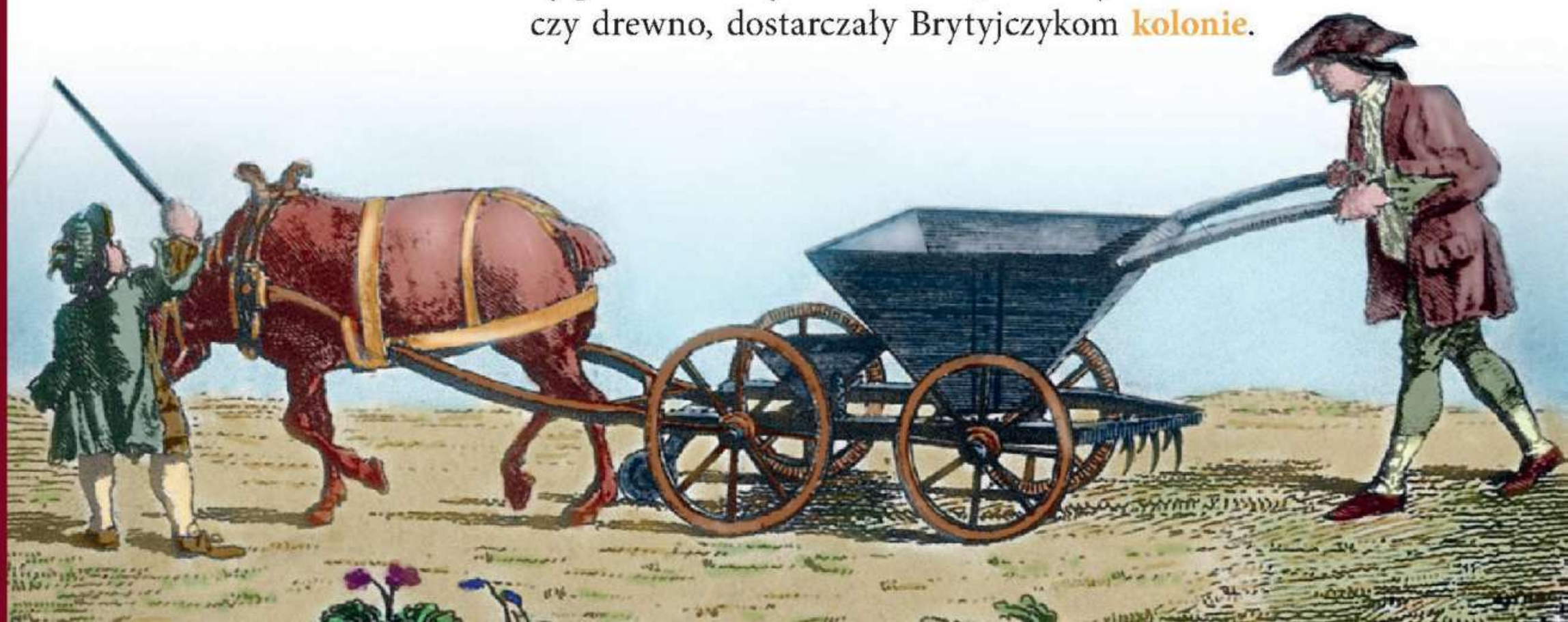
Dlaczego taką przewagę zyskała właśnie Wielka Brytania, a nie jakieś inne państwo? Zadecydowało o tym kilka czynników:

1. Wielka Brytania była państwem zamożnym i stabilnym. Brytyjscy przedsiębiorcy mieli dość pieniędzy, by pokryć bardzo wysokie koszty budowy przemysłu.

2. W Wielkiej Brytanii znajdowały się bogate złoża węgla kamiennego i rud żelaza, bez których przemysł nie mógłby powstać. Innych surowców, takich jak bawełna czy drewno, dostarczały Brytyjczykom **kolonie**.

Kolonie – obszary poza Europą rządzone przez zamorskie państwo.

Brytyjski siewnik mechaniczny. Rycina z XVIII w.

Do kolonii brytyjskich należały m.in. Indie, Kanada, Australia i ogromne tereny Afryki.

3. Od XVI w. trwały przemiany w rolnictwie brytyjskim. W ich wyniku tysiące chłopów przenosiły się do miast w poszukiwaniu zatrudnienia, dzięki czemu w fabrykach nie brakowało rąk do pracy.

4. W XVIII w. w Wielkiej Brytanii nastąpiła **rewolucja agrarna**, tzn. rolna: zamożni właściciele gospodarstw zastąpili trójpolówkę **płodozmianem** – zamiast zostawiać odłogiem jedną trzecią pola, obsiewali całość najpierw zbożami, a potem roślinami, które zapobiegały wyjałowieniu gleby. Zaczęli też używać prostych maszyn rolniczych i uprawiać ziemniaki chroniące najuboższych przed głodem. Dzięki rewolucji agrarnej plony w latach 1700–1850 wzrosły prawie czterokrotnie, co pozwoliło wyżywić więcej ludzi. W 1751 r. Wyspy Brytyjskie liczyły ok. 11 milionów mieszkańców, w 1851 r. – 27,4 miliona.

5. Im więcej było ludzi, tym więcej potrzebowali oni żywności. Aby ją wytworzyć, rolnicy musieli korzystać z coraz doskonalszych maszyn rolniczych produkowanych przez fabryki. Podobnie było z ubraniami, artykułami codziennego użytku... Popyt na wyroby przemysłowe stał się jedną z przyczyn gwałtownego rozwoju brytyjskiego przemysłu.

6. Zapotrzebowanie na coraz doskonalsze wyroby przemysłowe sprawiło, że w Wielkiej Brytanii pojawiło się wiele ulepszeń i wynalazków. Najważniejszym z nich była maszyna parowa.

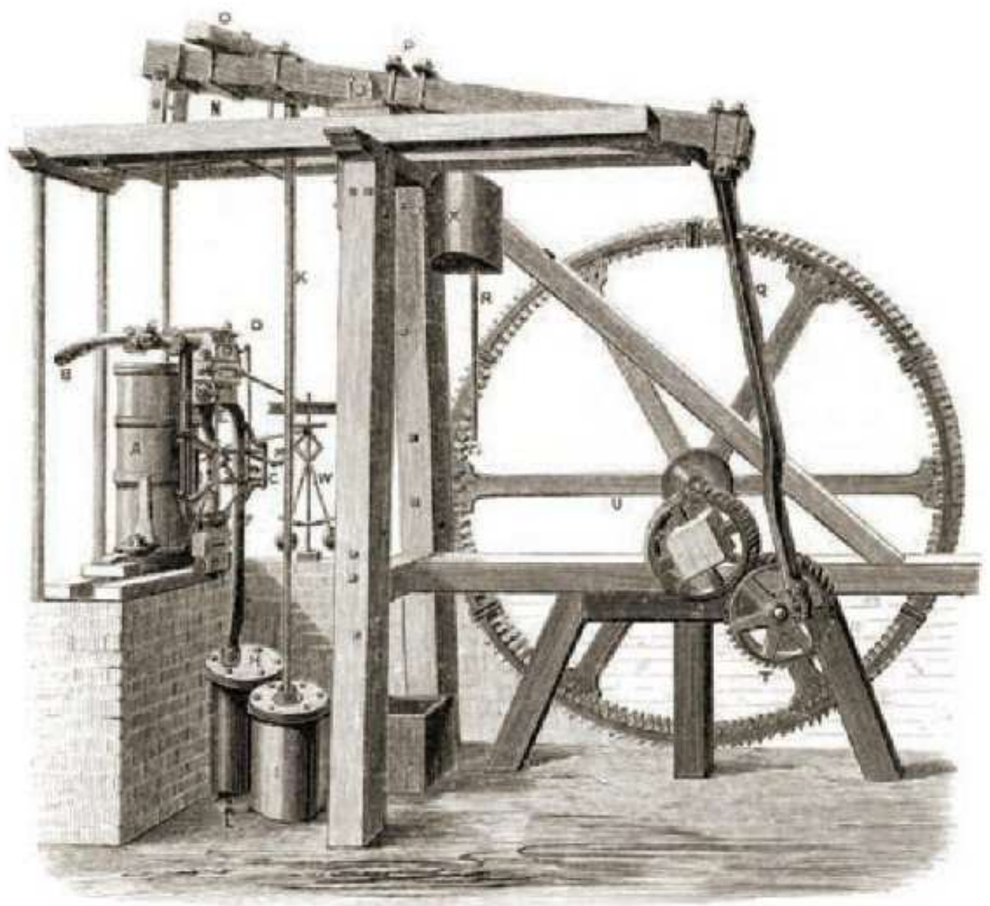
Niewolnicy przy uprawie trzciny cukrowej w jednej z angielskich kolonii na wyspach Morza Karaibskiego (Ameryka Środkowa). Ilustracja z XIX w.

1. **Co nazywamy rewolucją przemysłową?**
2. **Podaj przyczyny rewolucji przemysłowej w Wielkiej Brytanii.**
3. **Czym była i jakie skutki przyniosła rewolucja agrarna?**

Maszyna parowa

Przez wieki ludzie wykorzystywali do pracy siłę mięśni (swoich i zwierzęcych), ogień, wodę (w młynach i kuźniach wodnych) oraz wiatr (żaglowce, wiatraki). Ale mięśnie nie są bardzo silne, wiatr nie zawsze wieje (albo wieje za mocno), a rzeki nie wszędzie płyną. Tyle że innych źródeł energii nie było. Sytuacja zmieniła się w czasach rewolucji przemysłowej.

U schyłku XVII w. w Wielkiej Brytanii wynaleziono **maszynę parową**, czyli silnik napędzany energią pary wodnej. W początkach XVIII w. maszyna parowa znalazła zastosowanie w kopalniach węgla, gdzie napędzała pompy wybierające wodę z szybów. Do niczego innego się nie nadawała, gdyż jej tłoki poruszały się jedynie w górę i w dół.

Maszyna parowa Jamesa Watta. Rycina z drugiej połowy XVIII w.

Przełom nastąpił w 1782 r. Szkocki wynalazca **James Watt** (czytaj: dżejms łot) skonstruował wówczas maszynę parową, w której zamienił posuwisty ruch tłoka na ruch obrotowy.

Wynalazek Watta umożliwił rewolucję przemysłową. Udoskonalona maszyna parowa znalazła zastosowanie w górnictwie, produkcji maszyn i narzędzi, włókiennictwie, rolnictwie oraz transporcie.

Bez sprawnego transportu nie mogło być mowy o rozwoju przemysłu i handlu. Trzeba przecież było dostarczać surowce do fabryk (np. węgiel z kopalni), a potem zawozić gotowe towary do portu lub do sklepów. Tymczasem wozy konne przewożące ładunki przemysłowe wlokły się z prędkością 5 km/h. Co gorsza, taki transport był ogromnie kosztowny – wóz zabierał tylko 2 tony ładunku, każdy woźnica musiał dostać pensję, a każdy koń – paszę.

Pierwszy w Wielkiej Brytanii młot parowy, tj. ogromny młot kowalski (1842). Unosiła go maszyna parowa, która mogła też zwiększyć lub zmniejszyć siłę jego uderzenia – i to tak bardzo, że konstruktor młota rozbijał nim jajko w kieliszku, nie tłukąc kieliszka. Obraz z XIX w.

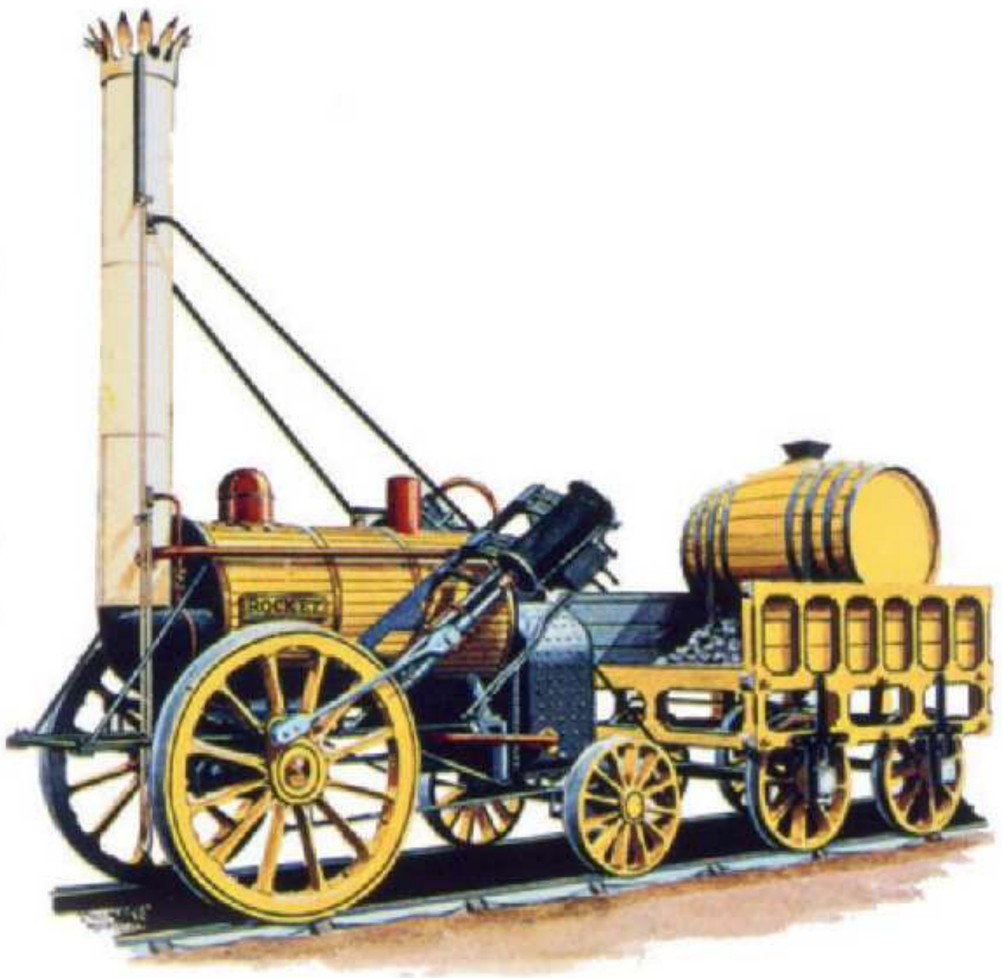
Koszty udało się obniżyć dzięki nowym środkom transportu: kolei i statkom parowym.

1. Kolej

W początkach XIX w. pewien brytyjski inżynier zastosował maszynę parową do budowy pierwszych **lokomotyw**. Były one bardzo niedoskonałe, toteż konstruktor wykorzystał jedną z nich do... organizowania płatnych przejażdżek po londyńskim placu. Dopiero w **1825** r. brytyjski wynalazca samouk **George Stephenson** (czytaj: dżordż stiwenson) otworzył pierwszą w świecie linię kolejową. Miała ona jednak zaledwie 40 km długości.

W 1830 r. lokomotywa Stephensona o nazwie „Rakieta" rozpędziła się do zawrotnej prędkości 48 km/h, dzięki czemu wykorzystano ją do obsługi linii kolejowej z przemysłowego Manchesteru (czytaj: menczesteru) do portowego Liverpoolu (czytaj: liwerpulu).

W połowie XIX w. Wielka Brytania miała już prawie 11 tysięcy km torów kolejowych.

„Rakieta" Roberta Stephensona. Ilustracja z początku XX w.

2. Parowce

W 1807 r. Amerykanin **Robert Fulton** zastosował maszynę parową do napędzania statku. I choć podczas swego pierwszego rejsu ów plujący ogniem i dymem „potwór morski" budził powszechne przerażenie (niektórzy uważali go za zwiastun sądu ostatecznego), w niedługim czasie **statki parowe** pojawiły się na morzach i oceanach. Wprawdzie pływały wolniej niż żaglowce, miały jednak nieznaną dotąd zaletę: były punktualne, bo niezależne od wiatru.

4. Wskaż wady źródeł energii, z których korzystano przed rewolucją przemysłową.

5. Na czym polegało znaczenie wynalazku Jamesa Watta?

6. Wyjaśnij, w jaki sposób maszyna parowa zmieniła transport lądowy i morski.

Parowiec Roberta Fultona. Podczas pierwszej podróży (1807) w ciągu 32 godzin pokonał odległość 240 km. Rycina z XIX w.

Dymiące kominy stalowni w angielskim mieście Sheffield (czytaj: szefild). Rycina z XIX w.

Rozwój przemysłu

Rozwój kolei oraz parowców był wynikiem rewolucji przemysłowej, a zarazem ją przyspieszał. Zwiększał bowiem zapotrzebowanie na węgiel, którym palono w lokomotywach i na statkach, oraz na **żelazo** i **stal**, z których je wyrabiano. Brytyjczycy budowali więc nowe kopalnie, huty i fabryki, one zaś wytwarzały lokomotywy, statki, maszyny, narzędzia, szyny kolejowe, a także broń.

Ok. 1815 r. rozpoczęła się rewolucja przemysłowa poza Wielką Brytanią – najpierw w Belgii, potem we Francji, w Niemczech, na Górnym Śląsku, w Czechach i w Stanach Zjednoczonych. Zmiany dokonywały się jednak bardzo powoli. Obszary uprzemysłowione jeszcze przez dziesiątki lat przypominały wyspy, rozsiane tu i ówdzie po rolniczej Europie. Dodajmy: brzydkie wyspy – zanieczyszczone, zadymione, o zapylonym powietrzu i zatrutych rzekach. Nikt się wówczas nie troszczył o środowisko naturalne ani o zdrowie robotników. Jednak to właśnie wielki przemysł zapewnił Europie całkowitą przewagę gospodarczą i polityczną w świecie – utraconą dopiero w drugiej połowie XX w.

Maszyna parowa (na prawo od komina) napędza pompę, która osusza kopalnię – znacznie wydajniej, niż robiły to pompy napędzane przez konie. Obraz z XIX w.

7. Co to znaczy, że rozwój kolei i parowców był wynikiem rewolucji przemysłowej, a zarazem ją przyspieszał?

8. Wymień tereny ogarnięte rewolucją przemysłową w XIX w.

9. Wyjaśnij, jakie skutki niósł ze sobą gwałtowny rozwój przemysłu.

Klasy społeczne

Rewolucja przemysłowa doprowadziła do nowego podziału społeczeństw. Właściciele wielkich majątków ziemskich, czyli arystokracja, przestali być najbogatszymi ludźmi w państwie. W XIX w. stali się nimi posiadacze fabryk, kopalni, linii kolejowych, banków... Coraz mniejszą rolę odgrywała szlachta, powoli malała liczebność chłopstwa. Zanikały stany, a w ich miejsce powstawały **klasy społeczne**. Różniły się one od stanów tym, że nie istniały bariery prawne, które utrudniałyby przejście z jednej klasy do drugiej. Nową drabinę społeczną tworzyły:

1) **klasa wyższa**, czyli arystokracja,
2) **klasa średnia**, która dzieliła się na:
   - burżuazję – tj. zamożnych właścicieli fabryk i banków,
   - inteligencję – urzędników, przedstawicieli wolnych zawodów (np. dziennikarzy, prawników),
3) **klasa robotnicza**, czyli robotnicy.

W Europie „starego ładu" duchowieństwo i szlachta zazdrośnie broniły swych przywilejów przed mieszczanami i chłopami. W czasach rewolucji przemysłowej ważniejszy stał się inny konflikt: między burżuazją a robotnikami – których szybko przybywało.

Przemysłowcy dorabiali się majątków na pracy robotników. Mimo to na ogół nie robili nic dla poprawienia ich losu. Przeciwnie: utrzymywali pensje robotników na głodowym poziomie, by zwiększyć własne zyski.

Tekst źródłowy

Nazajutrz [...] nocnym powozem wybiegłem do Birmingamu. I ja patrzę, i widzę z daleka tysiące ogniów, co jak gdyby wulkany spod ziemi biją żywym płomieniem, rzucają dymem, przy każdym takim wulkanie niby mogiły wyrzuconej lawy, a cała tam ziemia w popiół obrócona, i ani tam trawa zazielenieje, ani woda zabłyszczy, czasem mignie czarna postać ludzka i zniknie; nie słychać tam głosu stworzenia ani głosu szumiącego drzewa, ani głosu szemrzącej wody, a tylko jakieś podziemne wycie: zdaje się, że to kraina piekieł. A to po prostu tysiące kopalni, przy których tysiące machin parowych dobywa węgiel i żelazo [...].*

Aleksander Jełowicki,
Moje wspomnienia, 1839 r.

* Dlaczego autor porównuje Birmingham do „krainy piekieł"?

* Jakie skutki, twoim zdaniem, miało dla mieszkańców miasta życie w takich warunkach?

Birmingam – Birmingham (czytaj: birmingam), miasto w Wielkiej Brytanii

Kapitał i praca. Angielski rysunek satyryczny z 1843 r. ukazuje kontrast między wygodnym życiem burżuazji a nędzą robotników.

Dawniej a dziś

Niekończąca się rewolucja

Rewolucja przemysłowa w Europie dobiegła końca ok. 1870 r., jednak zapoczątkowała przemiany, które wciąż trwają. Zaraz po rewolucji przemysłowej nastąpiła rewolucja techniczna (ok. 1870 – ok. 1914); przyniosła takie wynalazki, jak żarówka elektryczna, samochód spalinowy, radio, samolot. Po rewolucji technicznej postęp naukowo-techniczny jeszcze przyspieszył – i nadal przyspiesza.

Dzisiejsza rewolucja naukowo-techniczna stanowi kontynuację rewolucji przemysłowej. Dokąd zaprowadzi ludzkość – tego chyba nikt nie potrafi przewidzieć. Jedno jest pewne: gdyby nie James Watt i inni wynalazcy, gdyby nie miliony bezimiennych robotników, nie mielibyśmy pociągów, komputerów ani smartfonów.

* Czy zgadzasz się ze zdaniem, że rewolucja naukowo-technologiczna jest kontynuacją rewolucji przemysłowej? Uzasadnij swoją opinię.

Robotnicy żyli w straszliwych warunkach. Pracowali sześć dni w tygodniu, po kilkanaście godzin dziennie. Nie mieli urlopów, nie istniały zwolnienia chorobowe (chorych często wyrzucano z pracy). Kobiety zarabiały mniej niż mężczyźni, nawet jeśli wykonywały tę samą pracę. Przemysłowcy zatrudniali również dzieci – i to chętnie, gdyż płacili im jeszcze mniej.

Hale fabryczne budowano jak najmniejszym kosztem. Były duszne latem, a niedogrzane zimą. Nikt nie mierzył poziomu hałasu ani zanieczyszczenia powietrza. Maszyny nie miały zabezpieczeń; wystarczyła chwila nieuwagi, by robotnik np. stracił rękę.

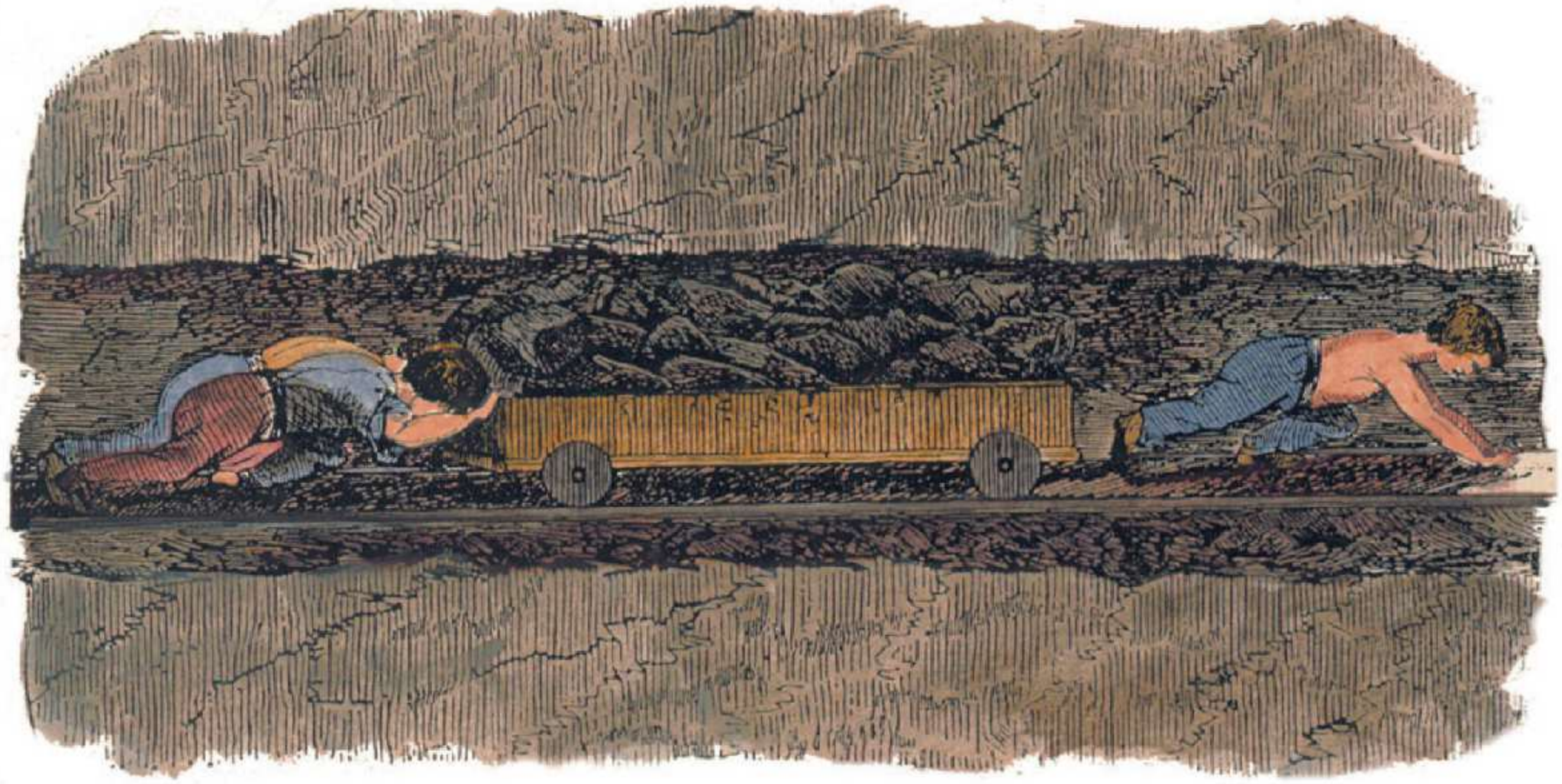
Warunki mieszkaniowe robotników były katastrofalne: kilkoro, a nawet kilkanaścioro dzieci gnieździło się z rodzicami w jednym czy dwóch niewielkich pokojach. W każdym łóżku spało po kilku domowników. W Niemczech robotnicy dorabiali sobie, wynajmując obcej osobie... kawałek łóżka (zamiast pokoju).

Konflikt między robotnikami a przemysłowcami stwarzał **groźbę rewolucji**. By do niej nie dopuścić, władze prawie wszystkich państw Europy zakazywały strajków i uznawały za nielegalne **związki zawodowe**, tj. organizacje mające bronić robotników przed samowolą pracodawców. Wyjątek stanowiła Wielka Brytania, gdzie wolność zrzeszania się istniała od 1824 r.

10. Wyjaśnij, jak zmienił się podział społeczeństw w wyniku rewolucji przemysłowej.

11. Opisz przyczyny konfliktu między zamożną burżuazją a robotnikami.

Praca dzieci w kopalni: jeden chłopiec ciągnie, a dwóch popycha wózek wyładowany węglem. Ilustracja z 1842 r.

Pytania i polecenia

A. Które wynalazki XVIII i XIX w. uważasz za najważniejsze dla przemian gospodarczych w Europie? Dlaczego?

B. Oceń skutki rewolucji przemysłowej, dzieląc je na pozytywne i negatywne.

To, co najważniejsze

Rewolucja przemysłowa – wszystkie przemiany techniczne i ekonomiczne, które doprowadziły do powstania wielkiego przemysłu w Europie i Stanach Zjednoczonych.

Miejsce i czas trwania

Wielka Brytania
(od drugiej połowy XVIII w. do ok. 1830 r.)

Inne kraje Europy: Belgia, Francja, Niemcy, Górny Śląsk, Czechy, a także USA
(ok. 1815 – ok. 1870)

Czynniki, które umożliwiły rewolucję przemysłową w Wielkiej Brytanii

1. Stabilność Wielkiej Brytanii i zamożność brytyjskich przedsiębiorców.
2. Dostatek surowców z kraju i z kolonii.
3. Wystarczająca liczba robotników – dzięki chłopom, którzy szukali pracy w miastach.
4. Znacznie wyższe plony po rewolucji agrarnej i możliwość wyżywienia większej liczby ludzi.
5. Zapotrzebowanie na maszyny rolnicze oraz inne wyroby przemysłowe, wynikające ze wzrostu liczby ludności.
6. Ulepszenia i wynalazki, przede wszystkim maszyna parowa.

Przebieg

1. Ulepszenie maszyny parowej przez Jamesa Watta.
2. Zastosowanie maszyny parowej Watta w górnictwie, produkcji maszyn i narzędzi, włókiennictwie, rolnictwie i transporcie:
   a) pierwsza linia kolejowa otwarta przez George'a Stephensona (1825),
   b) parowiec Roberta Fultona (1807) i zastąpienie żaglowców statkami parowymi.
3. Budowa nowych kopalni, hut i fabryk.
4. Wielokrotny wzrost produkcji żelaza i stali.

Skutki

1. W wyniku rewolucji przemysłowej zanikały stany. Odtąd drabinę społeczną tworzyły klasy społeczne: klasa wyższa, klasa średnia – która dzieliła się na burżuazję i inteligencję – oraz klasa robotnicza.
2. Pojawił się konflikt między burżuazją a robotnikami.
3. Wielki przemysł zapewnił Europie całkowitą przewagę gospodarczą i polityczną w świecie.
4. Obszary uprzemysłowione w Europie były zanieczyszczone i zadymione. Nie troszczono się o środowisko naturalne ani o zdrowie robotników.

Ilustracja ze s. 22

4 Ziemie polskie po kongresie wiedeńskim

* Co car obiecywał Polakom podczas wojen napoleońskich?

Polacy w planach cara

Po klęsce Napoleona car Aleksander I bardzo zabiegał o przychylność Polaków. Chciał bowiem przyłączyć Księstwo Warszawskie do Rosji, przekształcić je w Królestwo Polskie i samemu zostać jego królem. Poparcie Polaków miało mu pomóc w realizacji tych planów. Dlatego armia rosyjska zachowywała się nad Wisłą poprawnie, a Aleksander I zezwolił polskim żołnierzom napoleońskim na powrót do kraju ze sztandarami i pod bronią (choć walczyli przeciwko wojskom rosyjskim).

Co na to Polacy? Już w czasie wojen napoleońskich istniało wśród nich stronnictwo, które liczyło na odbudowę Polski pod berłem cara. Na czele tego stronnictwa stał książę **Adam Czartoryski**.

W 1813 r. wielu Polaków poparło księcia Czartoryskiego, ponieważ car obiecywał więcej, niż Polska otrzymała od Napoleona. Poza tym innego wyboru nie było. Być może – myśleli nasi przodkowie – z czasem uda się odbudować całą Rzeczpospolitą pod berłem rosyjskiego monarchy?

1. Wyjaśnij, dlaczego po klęsce Napoleona car Aleksander I życzliwie traktował Polaków.
2. Co sądzili Polacy o carskich planach?

Książę Adam Czartoryski
(1770–1861)

Polityk, mecenas kultury. Odznaczony krzyżem Virtuti Militari za udział w wojnie polsko-rosyjskiej w 1792 r. Po III rozbiorze wysłany przez rodzinę do Rosji, gdzie stał się zwolennikiem odbudowy Rzeczpospolitej pod berłem cara. Zaprzyjaźnił się z carem Aleksandrem I; w latach 1804–1806 był ministrem spraw zagranicznych Rosji. Pod kierunkiem Czartoryskiego pisano konstytucję Królestwa Kongresowego; on sam został prezesem senatu Królestwa. Cd. na s. 44.

Sprawa polska na kongresie wiedeńskim

Nowy podział Polski okazał się jednym z najtrudniejszych zadań **kongresu wiedeńskiego** (1814–1815, por. s. 6). Car chciał zatrzymać Księstwo Warszawskie dla siebie; Prusy i Austria żądały zwrotu „swoich" ziem (tzn. zagrabionych w rozbiorach). Spory były tak zażarte, że mówiono nawet o wojnie.

W **1815** r. mocarstwom udało się dojść do porozumienia. Na mocy postanowień kongresu wiedeńskiego:

1. Większość dawnego Księstwa Warszawskiego otrzymała Rosja.
2. Prusy uzyskały dwa departamenty Księstwa: poznański i bydgoski. Obszar ten nazwano Wielkim Księstwem Poznańskim.
3. Wolne miasto Gdańsk wcielono do Prus.
4. Kraków ogłoszono wolnym miastem „pod opieką Rosji, Austrii i Prus".

Obszar przyznany Rosji miał być z nią związany „nieodwołalnie przez swoją konstytucję", tak by car i jego następcy posiadali go „na wieczne czasy". Zapis ten oznaczał zgodę Austrii i Prus na utworzenie Królestwa Polskiego pod berłem cara.

3. Wymień decyzje kongresu wiedeńskiego w sprawie ziem polskich.

Car Aleksander I. Portret z pierwszej połowy XIX w.

Królestwo Kongresowe

Z przyznanych Rosji ziem Księstwa Warszawskiego car Aleksander I utworzył w **1815** r. **Królestwo Polskie**. Nazywano je też **Królestwem Kongresowym** (potocznie Kongresówką) – gdyż jego początki wiązały się z kongresem wiedeńskim.

Królestwo zajmowało obszar 128,5 tysiąca km² (prawie 2,5 razy mniejszy niż dzisiejsza Polska) i liczyło 3,3 miliona mieszkańców. W 1815 r. car nadał mu **konstytucję** przygotowaną pod kierunkiem Adama Czartoryskiego.

Ziemie polskie po 1815 r.

* Wzdłuż jakich rzek biegła wschodnia granica Królestwa Polskiego?
* Z jakimi państwami graniczyła Rzeczpospolita Krakowska?

Tekst źródłowy

Art. 1. Królestwo Polskie jest na zawsze połączone z Cesarstwem Rosyjskim. [...]
Art. 3. Korona Królestwa Polskiego jest dziedziczną w osobie naszej i naszych potomków [...] i następców. [...]
Art. 16. Wolność druku jest zaręczona. [...]
Art. 17. Prawo rozciąga opiekę zarówno do wszystkich obywateli bez żadnej różnicy stanu. [...]*
Art. 28. Wszystkie czynności publiczne: administracyjne, sądowe i wojskowe, bez żadnego wyłączenia odbywać się będą w języku polskim.
Art. 29. Urzędy publiczne, cywilne i wojskowe [...] będą mogły być sprawowane tylko przez Polaków. [...]
Art. 34. Wszakże król mocen będzie [...] przypuścić cudzoziemców ze zdolności znakomitych do urzędów publicznych [...].

Ustawa konstytucyjna Królestwa Polskiego (fragment), 1815 r.

* Wskaż te zapisy konstytucji, które ograniczają niepodległość Królestwa Polskiego. Uzasadnij swój wybór.

* Omów prawa Polaków w Królestwie Kongresowym.

zarówno – tu: jednakowo

Konstytucja Królestwa Polskiego

Królestwo było połączone z Rosją przez:
1) wspólnego władcę – każdy kolejny car zostawał królem Polski,
2) wspólną politykę zagraniczną – co oznaczało, że Królestwo ma realizować interesy Rosji (a nie swoje).

Król	Sprawował najwyższą władzę w państwie: podlegały mu sejm oraz senat, decydował o wojnie i pokoju, o wydatkach państwa, a także o obsadzaniu urzędów.
Parlament	Składał się z króla, sejmu i senatu. Sejm miał nieco większe uprawnienia niż sejm Księstwa Warszawskiego, ale głos decydujący należał do króla.
Autonomia, czyli prawo do samodzielnego rozstrzygania swoich spraw	Królestwo miało własny rząd, skarb i armię. Urzędy pełnili Polacy (z wyjątkami, zob. p. 3 pod tabelką). Na co dzień króla zastępował polski namiestnik.
Prawa i wolności mieszkańców	Nietykalność osobista (nikt nie mógł być aresztowany bez podania powodu), swoboda wyznania, wolność druku (tzn. brak cenzury gazet i książek) oraz prawo posługiwania się językiem polskim jako urzędowym.

Konstytucja Królestwa Polskiego była najbardziej postępowa w ówczesnej Europie. Zapewniała jego mieszkańcom znaczną autonomię i liczne wolności.

Jednak miała też wady:

1. Przestrzeganie konstytucji zależało wyłącznie od dobrej woli cara – mógł ją bezkarnie łamać (co zresztą szybko zrobił).

2. Nie przyniosła uwłaszczenia chłopów, którzy stanowili ok. 80% mieszkańców Królestwa, ani nie zlikwidowała pańszczyzny. Grupą uprzywilejowaną pozostali **ziemianie**, tzn. szlachta posiadająca ziemię. Był to system przestarzały i niesprawiedliwy.

3. Car mógł obsadzać urzędy cudzoziemcami. Np. wodzem naczelnym polskiej armii został brat Aleksandra I, wielki książę Konstanty.

4. Wyjaśnij, na czym polegała autonomia Królestwa Polskiego.
5. Wymień prawa i wolności mieszkańców Królestwa.
6. Wskaż wady konstytucji.

Blaski i cienie Królestwa Kongresowego

1. Polityka

Car szybko uznał, że wolności przyznane Polakom jednak szkodzą Rosji. Dlatego zaczął łamać postanowienia konstytucji, którą sam ogłosił.

Już w 1819 r. Aleksander I wprowadził cenzurę i kazał rozbudować tajną policję. Rozdrażniony opozycją na sejmie w 1820 r. przez pięć lat nie zwołał kolejnego sejmu (co też było wbrew konstytucji). Tymi posunięciami wywołał niezadowolenie wśród Polaków, zwłaszcza młodych (zob. s. 34).

2. Ziemie zabrane

Tak nazywano obszary byłej Rzeczpospolitej wcielone do Rosji. Car obiecał, że przyłączy je do Królestwa Kongresowego, jednak nie spełnił swej obietnicy.

3. Gospodarka

Królestwo przejęło długi Księstwa Warszawskiego. Było tak wyniszczone wojnami napoleońskimi, że mimo pomocy Rosji groziło mu bankructwo.

Dopiero nowy minister skarbu książę **Ksawery Drucki-Lubecki** uzdrowił finanse państwa. Ściągnął zaległe podatki, wprowadził nowe (co nie przyniosło mu popularności) i energicznie wspierał przemysł Królestwa. W efekcie do 1830 r. zlikwidował długi, trzykrotnie zwiększył eksport oraz zgromadził pokaźne rezerwy pieniężne. Dzięki dobrej sytuacji finansowej państwo było stać na utrzymanie 27-tysięcznej nowoczesnej armii.

4. Inteligencja

Inteligencja to grupa społeczna, która zaczęła się kształtować w XIX w., głównie ze zubożałej szlachty. Do inteligentów zaliczano ludzi dobrze wykształconych: nauczycieli, lekarzy, prawników, inżynierów i artystów. Z czasem przejęli oni przywódczą rolę szlachty w społeczeństwie.

5. Edukacja

W ciągu kilku lat liczba szkół wzrosła prawie dwukrotnie. Chodziło do nich jednak ok. 37 tysięcy uczniów, a więc niewiele ponad 1% mieszkańców Królestwa (nie istniał wtedy obowiązek szkolny). W 1816 r. utworzono **Uniwersytet Warszawski**. Rozwój oświaty został jednak wkrótce zahamowany. Car obawiał się bowiem nastrojów rewolucyjnych, które szerzyły się w Europie, zwłaszcza wśród studentów i starszych uczniów.

Ksawery Drucki-Lubecki
(1778–1846)

Książę, polityk. W wieku siedmiu lat oddany do szkoły wojskowej w Petersburgu, potem do 1800 r. walczył w armii rosyjskiej przeciwko wojskom Napoleona. Zwolennik odbudowy Rzeczpospolitej pod berłem cara. W latach 1821–1830 był ministrem skarbu Królestwa Polskiego i uzdrowił jego finanse. Popierał rozwój górnictwa, hutnictwa, handlu i bankowości. Po wybuchu powstania listopadowego wysłany do cara z polskimi żądaniami; gdy car je odrzucił, Drucki-Lubecki pozostał w Rosji, gdzie zmarł.

Żołnierze piechoty Królestwa Polskiego.
Rycina z pierwszej połowy XIX w.

Teatr Wielki w Warszawie. Zbudowano go w latach 1825–1833. Zdjęcie z XXI w.

6. Kultura

Dzięki przedstawicielom inteligencji w Królestwie Kongresowym kwitło życie kulturalne. Istniała polska prasa, organizowano wystawy malarstwa, rozpoczęto budowę Teatru Wielkiego. Pierwsze utwory komponował w Warszawie młodziutki **Fryderyk Chopin**. Z Litwy docierała nad Wisłę poezja **Adama Mickiewicza**.

Rozwój gospodarczy i kulturalny Królestwa Polskiego był solą w oku wielu politykom rosyjskim. Przekonywali oni cara, że Kongresówkę należy wcielić do imperium, gdyż samo jej istnienie zagraża interesom Rosji.

7. Dlaczego i w jaki sposób Aleksander I łamał konstytucję?

8. Przedstaw sytuację gospodarczą Królestwa Polskiego w latach 1815–1830.

9. Scharakteryzuj rozwój oświaty i życie kulturalne Królestwa.

Wystawa malarstwa w budynku Uniwersytetu Warszawskiego w 1828 r. Trwała prawie dwa miesiące; w tym czasie artysta namalował swój „reporterski" obraz. Umieszczono go na tejże wystawie, gdzie wzbudził wielkie zainteresowanie.

Pod zaborem pruskim

Na mocy postanowień kongresu wiedeńskiego Prusy straciły część ziem zagarniętych w II rozbiorze i wszystkie swoje nabytki z III rozbioru Polski (uzyskała je Rosja). Odtąd do Prus należały:

integralny – nierozdzielnie związany z całością

Wielkie Księstwo Poznańskie utworzone w 1815 r. z dwóch departamentów Księstwa Warszawskiego: poznańskiego i bydgoskiego.	Otrzymało pewną autonomię: rządy sprawował polski namiestnik, polski był językiem urzędowym na równi z niemieckim, a wśród urzędników znajdowało się wielu Polaków. Księstwo leżało na peryferiach państwa pruskiego. Miejscowy przemysł nie mógł konkurować z niemieckim, dlatego przez lata w ogóle się nie rozwijał. Miasta powiększały się wolno: w 1840 r. Poznań liczył zaledwie 36 tysięcy mieszkańców (z których połowę stanowili Niemcy). Rolnictwo było zacofane, a większość chłopów żyła w biedzie.
Pomorze Gdańskie zagarnięte w I rozbiorze.	Nie miało autonomii. Władze uważały je za integralną* część państwa pruskiego, a językiem urzędowym był niemiecki.
Śląsk nie był częścią zaboru pruskiego, gdyż odpadł od Polski w XIV w. Mimo to jedną trzecią jego ludności stanowili Polacy.	Prusacy uważali Śląsk za integralną część swego państwa, tak jak Pomorze Gdańskie. Polacy na Śląsku podlegali **germanizacji**, tzn. polityce, która miała uczynić z nich Niemców. Władze m.in. usuwały język polski ze śląskich szkół i kościołów.

10. W czym się przejawiała autonomia Wielkiego Księstwa Poznańskiego?
11. Przedstaw sytuację gospodarczą Księstwa.
12. Opisz położenie Polaków na Pomorzu Gdańskim i Śląsku w XIX w.

Galicja

Na kongresie wiedeńskim Austria utraciła tereny przyłączone w 1809 r. do Księstwa Warszawskiego (uzyskała je Rosja). Zachowała natomiast większość **Galicji**, zamieszkaną przez 3,5 miliona ludzi, głównie Polaków i Ukraińców, a także Żydów.

Choć ówczesna Austria była państwem wielonarodowym, jej cesarz sprzeciwiał się swobodom narodowościowym (bał się, że każdy naród zechce mieć własne państwo). Dlatego Galicja nie uzyskała autonomii. Urzędnikami państwowymi zostawali Austriacy albo zniemczeni Czesi, a językiem urzędowym był niemiecki.

Galicyjscy Żydzi modlą się w synagodze w Drohobyczu (dziś na Ukrainie). Obraz z XIX w.

Galicyjska bieda: żydowski lichwiarz* zabiera kozę, żywicielkę chłopskiej rodziny. Obraz Aleksandra Kotsisa z 1870 r.

lichwiarz – kiedyś: człowiek, który pożyczał innym pieniądze na wysoki procent (tzn. odbierał znacznie więcej, niż pożyczył)

Władze w Wiedniu uważały Galicję za odległą prowincję za górami i nie zależało im na jej rozwoju. Z biegiem lat pogłębiało się zacofanie Galicji. Przemysł prawie nie istniał, rolnictwo stało na niskim poziomie, a chłopi wciąż odrabiali pańszczyznę i cierpieli biedę.

13. Omów sytuację polityczną i gospodarczą Galicji po 1815 r.

Rzeczpospolita Krakowska

Kraków ze swoim okręgiem nie podlegał rządom austriackim, gdyż na kongresie wiedeńskim ogłoszono go wolnym miastem. **Rzeczpospolita Krakowska**, jak nazywano ten twór, liczyła 88 tysięcy mieszkańców (sam Kraków miał ich 23 tysiące). Znajdowała się pod nadzorem trzech mocarstw rozbiorowych, które utrzymywały w mieście swoich przedstawicieli. Mimo to pozostała w znacznym stopniu niezależna.

W Krakowie istniał uniwersytet, językiem urzędowym był polski, a życie narodowe rozwijało się prawie bez przeszkód. Na Wawelu uroczyście pochowano księcia Józefa Poniatowskiego, po nim zaś Tadeusza Kościuszkę. Ku czci tego ostatniego usypano kopiec, który do dziś góruje nad Krakowem.

Kraków. Kopiec Kościuszki. Obraz z 1875 r.

14. Co odróżniało Rzeczpospolitą Krakowską od Galicji?

Pytania i polecenia

A. Omów podział ziem polskich po kongresie wiedeńskim.
B. Scharakteryzuj ustrój Królestwa Kongresowego.
C. Przedstaw sytuację Polaków pod panowaniem rosyjskim, pruskim i austriackim.

To, co najważniejsze

Postanowienia kongresu wiedeńskiego w 1815 r.

Rosja

Otrzymała większość ziem Księstwa Warszawskiego, car Aleksander I utworzył z nich Królestwo Polskie, nazywane też Kongresowym.

Królestwo było połączone z Rosją i od niej zależne, z carem jako królem. Miało znaczną autonomię i postępową konstytucję, polski był językiem urzędowym.

Prusy

Uzyskały: 1) Gdańsk, 2) dwa departamenty Księstwa Warszawskiego: poznański i bydgoski, z których utworzono Wielkie Księstwo Poznańskie.

Księstwo otrzymało pewną autonomię, a językiem urzędowym był polski na równi z niemieckim. Pomorze Gdańskie i Śląsk władze traktowały jako integralne części Prus.

Austria

Zachowała większość Galicji, ale bez obszaru włączonego do Księstwa w 1809 r. i Krakowa.

Galicja nie otrzymała autonomii, a językiem urzędowym był w niej niemiecki.

Kraków

Został ogłoszony wolnym miastem pod nadzorem trzech mocarstw rozbiorowych. Nazywano go Rzeczpospolitą Krakowską.

Rzeczpospolita Krakowska była w znacznym stopniu niezależna, a życie narodowe rozwijało się w niej prawie bez przeszkód.

Ilustracja ze s. 30

Pytania z dziejów

Co zyskali Polacy dzięki utworzeniu Królestwa Polskiego?
Łaskawość cara wywołała entuzjazm Polaków. Jego wyrazem był napisany w 1818 r. – i śpiewany do dziś – hymn *Boże, coś Polskę*. Jego ostatnie słowa brzmiały: Naszego króla zachowaj nam, Panie! (potem je zmieniono). Oczywiście, car dbał przede wszystkim o interesy Rosji, a nie przyłączonego do niej państewka. Jednak nazwa: Polska pojawiła się na mapach Europy po 20 latach nieobecności. Polacy zyskali pewną autonomię i wiele swobód (zdecydowanie więcej niż na ziemiach pod zaborami). Ich państewko było wprawdzie małe i całkowicie zależne od Rosji, ale istniało. Nasi przodkowie mogli swobodnie rozwijać kulturę narodową, utrzymywać polską armię i przygotowywać się do odbudowy niezależnego państwa.

* Wyjaśnij, co Polacy zyskali, a czego nie otrzymali w wyniku utworzenia Królestwa Polskiego.

5 Powstanie listopadowe

* Przypomnij, jakie prawa i wolności zapewniała mieszkańcom Królestwa konstytucja z 1815 r.

Dlaczego wybuchło powstanie?

Królestwo Kongresowe rozczarowało wielu Polaków. Dlaczego?

1. Nie było niepodległe – stanowiło tylko namiastkę państwa. Poza jego granicami leżała większość ziem dawnej Rzeczpospolitej, królem został car, a politykę zagraniczną prowadziła Rosja.

2. Car Aleksander I zaczął łamać konstytucję, którą sam nadał. Zniósł m.in. wolność prasy i wprowadził cenzurę – gazety mogły drukować tylko te artykuły, które nie krytykowały Rosji.

3. Wodzem naczelnym polskiej armii został brat cara, **wielki książę Konstanty**. Wprowadził w wojsku brutalną dyscyplinę, której nigdy wcześniej w Polsce nie było. Polacy nienawidzili za to wielkiego księcia.

Rozczarowani byli przede wszystkim studenci, młodzi oficerowie oraz młoda inteligencja, gdyż chcieli żyć w niepodległym państwie. Z kolei starsi sądzili, że lepsze jest Królestwo zależne od Rosji niż brak państwa w ogóle. Natomiast chłopi, którzy stanowili ogromną większość społeczeństwa, na ogół nie interesowali się niepodległością. Uważali, że w wolnej Polsce panowie nadal będą ich wyzyskiwać.

Niezadowoleni młodzi ludzie zakładali tajne związki, które miały przygotować kraj do walki o niepodległość. Powstało ich jednak niewiele.

Jednym z tajnych związków było **sprzysiężenie podchorążych*** w Szkole Podchorążych w Warszawie. Liczyło ono około 200 młodych żołnierzy i cywilów. Na jego czele stał podporucznik **Piotr Wysocki**.

Wielki książę Konstanty
(1779–1831)

Wódz naczelny armii Królestwa Polskiego, brat carów Aleksandra I i Mikołaja I, żonaty z Polką i lubiący Polaków. Był jednak człowiekiem niezrównoważonym – za byle drobiazg publicznie bił oficerów po twarzy i obrywał im guziki z mundurów. Polacy nie wiedzieli, że Konstanty traktuje Królestwo jak swoje państwo i broni polskich interesów przed carem. Podobno podczas bitwy pod Grochowem był tak dumny z męstwa polskich żołnierzy, że nucił *Mazurka Dąbrowskiego*.

podchorąży – student szkoły wojskowej, który po jej ukończeniu zostanie oficerem

1. **Dlaczego Królestwo Kongresowe rozczarowało wielu Polaków?**
2. **Kto i w jakim celu tworzył tajne związki? Podaj przykład takiego związku.**

Noc listopadowa

W 1825 r. zmarł car Aleksander I. Na tron wstąpił jego brat **Mikołaj I**. Nazwano go „żandarmem* Europy", gdyż wysyłał swoje wojska do tłumienia ruchów wolnościowych poza granicami Rosji.

W listopadzie 1830 r. Mikołaj I ogłosił, że wyśle armię Królestwa Polskiego przeciwko Belgom, którzy stanęli do walki o niepodległość swego kraju. Polacy nie mieli zamiaru walczyć z Belgami; ponadto spiskowcy ze sprzysiężenia podchorążych dowiedzieli się, że ich organizacja została wykryta przez policję. By uniknąć aresztowań, postanowili jak najszybciej wywołać powstanie.

Przygotowali taki plan: zabiją Konstantego, opanują Arsenał, gdzie przechowywano broń, uzbroją mieszkańców Warszawy i wspólnie pokonają wojska rosyjskie przebywające w stolicy. Wierzyli, że poderwą cały naród do walki, którą pokierują doświadczeni generałowie i politycy.

Wybuch powstania, nazwanego potem **powstaniem listopadowym**, nastąpił wieczorem **29 listopada 1830** r. w Warszawie. Zaczęła się wówczas **noc listopadowa** – jedna z najbardziej dramatycznych nocy w naszych dziejach.

Po zapadnięciu zmroku kilkunastu cywilnych spiskowców i kilku podchorążych wdarło się do Belwederu, gdzie mieszkał wielki książę Konstanty. On jednak w kobiecym przebraniu wymknął się z pałacu.

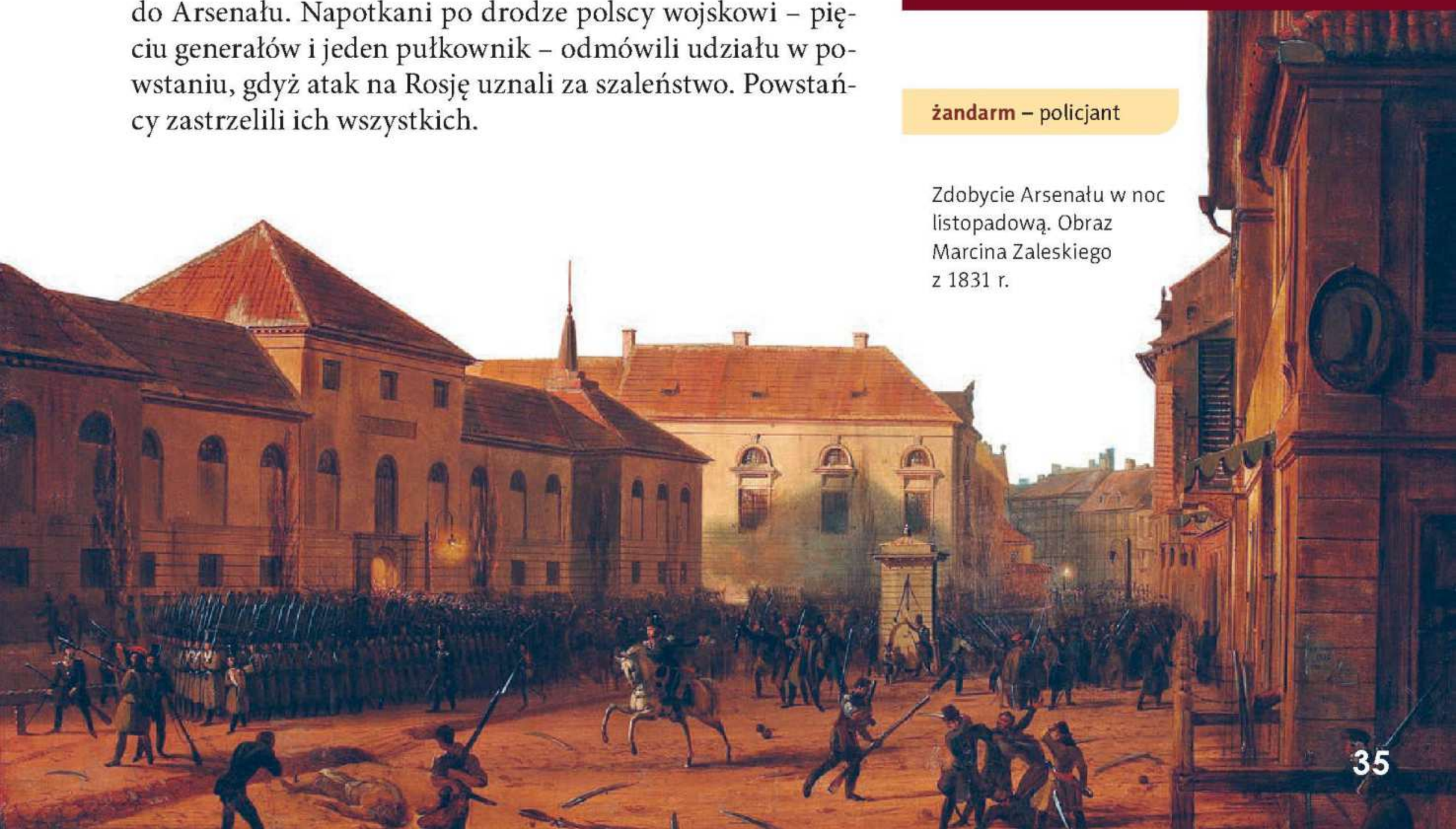
W tym czasie ponad stu sześćdziesięciu żołnierzy ruszyło do Arsenału. Napotkani po drodze polscy wojskowi – pięciu generałów i jeden pułkownik – odmówili udziału w powstaniu, gdyż atak na Rosję uznali za szaleństwo. Powstańcy zastrzelili ich wszystkich.

Piotr Wysocki
(1797–1875)

Przywódca sprzysiężenia podchorążych w Warszawie. To on dał sygnał do rozpoczęcia powstania – wieczorem 29 listopada 1830 r. wszedł do sali, w której podchorążowie słuchali wykładu z taktyki, i zawołał: „Polacy! Wybiła godzina zemsty. Dziś umrzeć lub zwyciężyć potrzeba!". Brał udział w powstaniu. Po jego upadku został zesłany na Syberię, gdzie pracował przykuty do taczki. W 1857 r. wrócił do Polski. Do śmierci mieszkał w Warce, w domu podarowanym mu przez rodaków.

żandarm – policjant

Zdobycie Arsenału w noc listopadową. Obraz Marcina Zaleskiego z 1831 r.

Tekst źródłowy

Wkroczyliśmy wreszcie na [ulicę] Nowy Świat. [...] Weszliśmy jakby w pustkę, jakby w atmosferę grobu. Żadnego ruchu, żadnego życia; domy pozamykane, okna podobnież. Na próżno wołamy „do broni", bijemy w drzwi i okiennice kolbami karabinów. Żaden głos, żaden ruch życia nie odpowiada. Smutek, oburzenie, w końcu pewna wściekłość opanowuje nasz oddział. Wchodzimy na [ulicę] Krakowskie Przedmieście. Oblicze i atmosfera ta sama. Jakby sen zaklęty ogarnął wszystkich, a my jedni żyjący, samotni na tym cmentarzu. Duch powstańców nie upadł, ale rozdrażnienie doszło do wysokiego stopnia. Odtąd biada temu, kto się z nim zetrze.

Seweryn Goszczyński,
Noc belwederska, 1869 r.

* Opisz reakcję warszawiaków na akcję podchorążych.
* Nazwij uczucia, które opanowały powstańców.

Akcję spiskowców uratował lud Warszawy, czyli ubodzy mieszkańcy miasta. Usłyszawszy krzyki i strzały, pomogli powstańcom zdobyć Arsenał, uzbroili się w karabiny i zaatakowali Rosjan.

Rankiem Konstanty wycofał z miasta oddziały rosyjskie. Warszawa znalazła się w rękach powstańców.

3. **Dlaczego podchorążowie postanowili rozpocząć powstanie jesienią 1830 r.?**
4. **Co nazywamy nocą listopadową?**
5. **Wyjaśnij, które cele planu udało się powstańcom osiągnąć, a których nie. Dlaczego?**

Przebieg powstania

W 1830 r. Rosja liczyła ponad 50 milionów mieszkańców, miała 400-tysięczną armię oraz dwóch silnych sojuszników: Prusy i Austrię. W Królestwie Polskim mieszkało 4,3 miliona ludzi; w armii służyło ok. 27 tysięcy dobrze wyszkolonych żołnierzy. Polacy nie mieli żadnych sprzymierzeńców.

Inną słabością powstańców był brak jedności. Lud oraz żołnierze pragnęli walki o niepodległą Polskę, natomiast ludzie zamożni i wyżsi oficerowie uważali taką walkę za pozbawioną szans. Myśleli tak: Mikołaj I będzie wolał dać Polakom więcej swobód, niż toczyć krwawą i kosztowną wojnę. Trzeba wytargować ustępstwa, a potem szybko zakończyć powstanie.

Jednak powstania nie dało się zakończyć. Przyłączyły się bowiem do niego oddziały spoza Warszawy, które też chciały walczyć z Rosjanami. W styczniu 1831 r. sejm ogłosił detronizację króla Polski – cara Mikołaja I.

Gen. Sowiński na szańcach Woli. **Obraz Wojciecha Kossaka (1922) ukazuje scenę z obrony Warszawy w 1831 r.: ostatnie chwile „generała z nogą drewnianą". Własną Sowiński stracił podczas wyprawy Napoleona na Rosję.**

s. 38–39

Ponieważ car nie miał zamiaru zrezygnować z polskiej korony, wojna z Rosją stała się nieunikniona. Prowadziło ją kolejno kilku generałów, którzy nie wierzyli w zwycięstwo. Pierwszy z nich, **Józef Chłopicki**, nie zgodził się nawet na rozpoczęcie działań wojennych, by nie drażnić cara. Był to błąd, gdyż Mikołaj I uznał powstańców za buntowników, których należy surowo ukarać.

W lutym 1831 r. 127-tysięczna armia rosyjska wkroczyła do Królestwa. W ciągu kilku miesięcy jej liczebność wzrosła do prawie 250 tysięcy ludzi. Z kolei Polacy rozbudowali siły zbrojne do przeszło 50 tysięcy żołnierzy (potem do ok. 120 tysięcy). Brakowało im jednak karabinów i armat.

Pod koniec **lutego 1831** r. Rosjanie podeszli pod Warszawę. Polacy zatrzymali ich w bitwie pod **Grochowem**.

Wiosną polska armia odniosła zwycięstwa pod **Dębem Wielkim** i **Iganiami**. Zmarnował je ówczesny wódz naczelny Jan Skrzynecki, który tak bardzo bał się przewagi Rosjan, że zamiast kontynuować ofensywę, zawrócił do Warszawy.

W maju wojska rosyjskie narzuciły Polakom bitwę pod **Ostrołęką**, którą wygrały. Choć polska armia nie została zniszczona, przywódcy powstania zupełnie stracili wiarę w zwycięstwo.

W początkach września wojska rosyjskie zaatakowały Warszawę od zachodu, od strony Woli. Kierunek uderzenia zaskoczył Polaków. Po dwóch dniach walk władze powstania wycofały wojsko ze stolicy i oddały ją przeciwnikom.

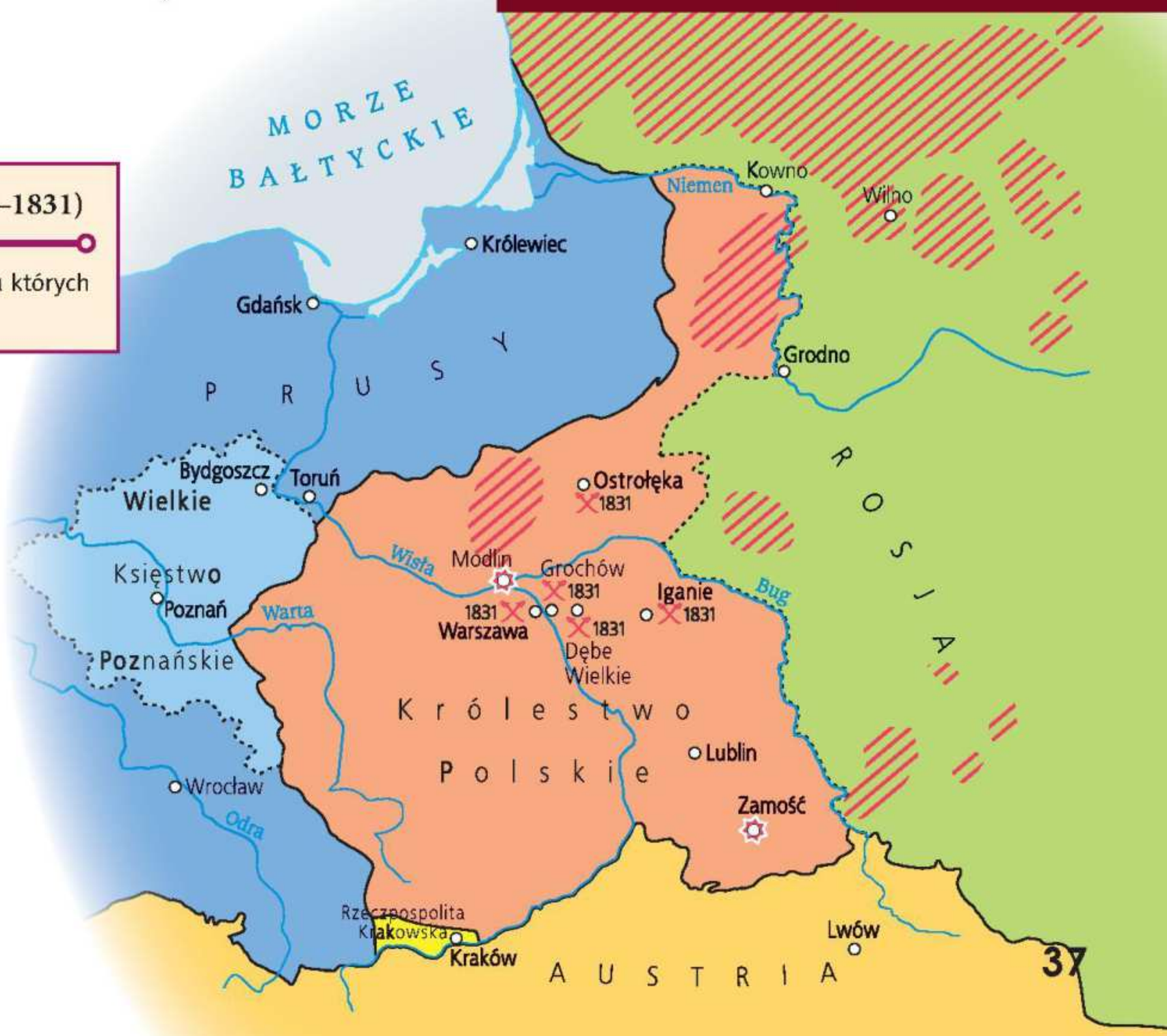

Józef Chłopicki
(1771–1854)

Znakomity dowódca, przeciwnik powstania listopadowego, a zarazem jego pierwszy wódz naczelny, ogłosił się nawet dyktatorem. Chciał porozumienia z carem; gdy okazało się ono niemożliwe, podał się do dymisji. W lutym 1831 r., w cywilnym ubraniu, faktycznie dowodził w bitwie pod Grochowem. W kapeluszu i z cygarem w zębach poprowadził żołnierzy do ataku na bagnety. W późniejszej fazie bitwy został ciężko ranny w nogi. Resztę życia spędził w Krakowie.

Powstanie listopadowe (1830–1831)

* Wymień miejscowości, w pobliżu których toczyły się walki partyzanckie.

Bitwy powstania listopadowego

Wojciech Kossak, *Olszynka Grochowska*. Obraz z 1928 r.

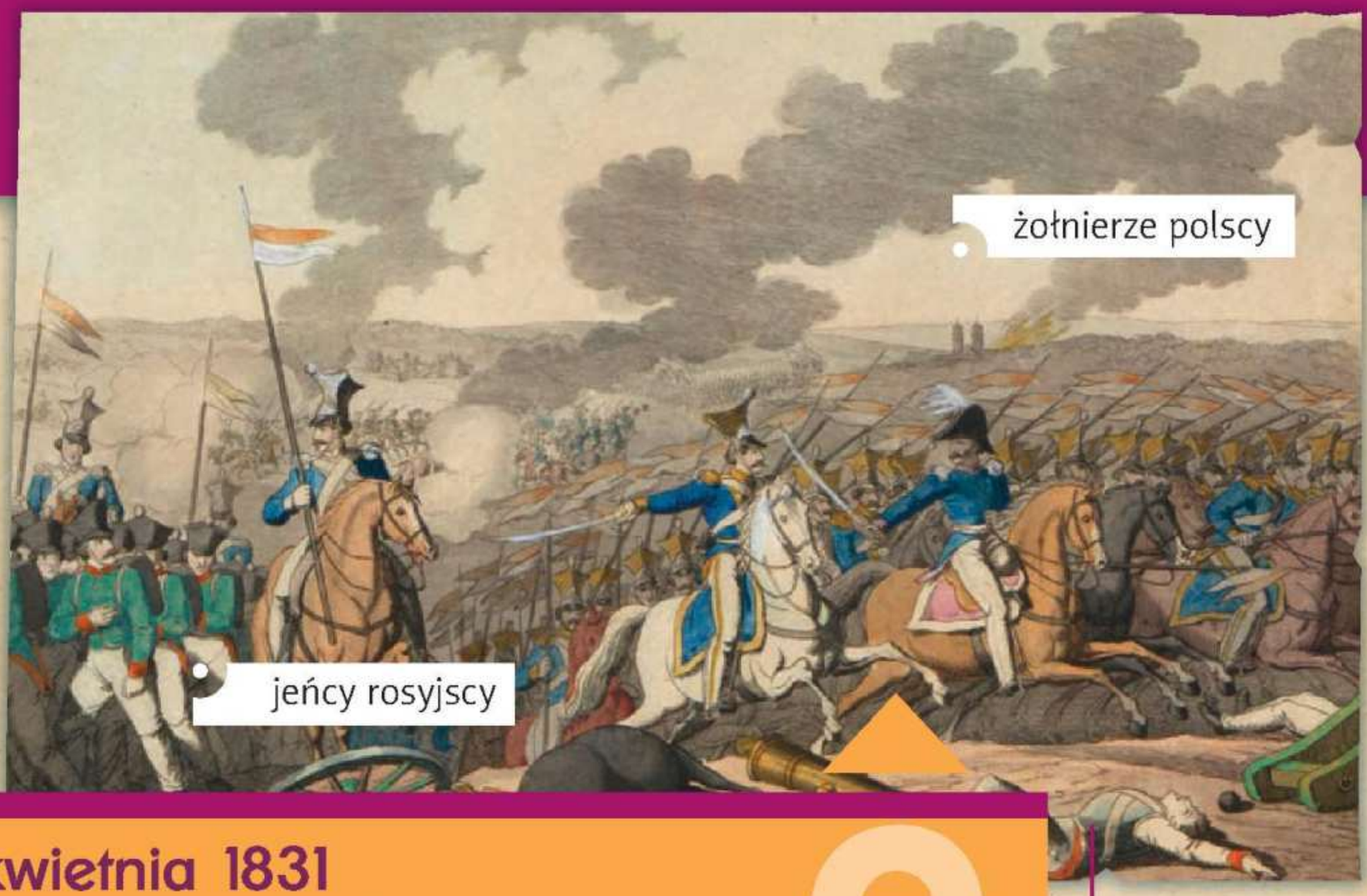
25 lutego 1831

Bitwa pod Grochowem

1

Wojska polskie (40 tys. ludzi) zastąpiły drogę idącej na Warszawę armii rosyjskiej (60 tys.). Przez kilka godzin toczyły się zacięte walki o niewielki lasek, Olszynkę Grochowską, która kilkakrotnie przechodziła z rąk do rąk. Ostatecznie zdobyli ją Rosjanie; Polacy, by uniknąć klęski, wycofali się do Warszawy. Bitwę uznano za nierozstrzygniętą, gdyż Rosjanie ponieśli takie straty (ponad 9 tys. ludzi), że ich dowódca nie zaryzykował ataku na stolicę.

* **Co osiągnęli Polacy dzięki bitwie pod Grochowem?**
* **Dlaczego polska armia przegrała bitwę pod Ostrołęką?**

10 kwietnia 1831
Bitwa pod Iganiami

Oddziały polskie (11 tys. ludzi) zaatakowały i rozbiły korpus rosyjski (16 tys.). Polakami dowodził najzdolniejszy z generałów, Ignacy Prądzyński.

2

Bitwa pod Iganiami.
Niemiecka grafika z XIX w.

Bitwa pod Ostrołęką.
Obraz Karola Malankiewicza (który brał udział w bitwie) z 1838 r.

26 maja 1831
Bitwa pod Ostrołęką

Armia polska (30 tys. ludzi) zajmowała pozycje na obu brzegach Narwi, gdy została zaskoczona atakiem armii rosyjskiej (23 tys.). Rosjanie wyparli Polaków ze wschodniego brzegu rzeki, ustawili tam swoje działa i pod osłoną ich ognia przeprawili piechotę na drugi brzeg. Polacy przegrali bitwę, choć straty po obu stronach były zbliżone (ponad 6 tys. Polaków i niecałe 6 tys. Rosjan).

3

internować – przymusowo umieścić osoby podejrzane w odosobnionym miejscu

Żołnierze powstania listopadowego przekraczają granicę z Prusami. Niemiecki obraz z XIX w.

Francuska karykatura z okresu powstania listopadowego porównuje siły Polaków i Rosjan: wielki rosyjski wojak oraz ważka-powstaniec.

Choć armia polska wciąż liczyła ok. 60 tysięcy ludzi, nikt już nie wierzył w sens dalszej walki. Aby uniknąć kapitulacji, wielu żołnierzy przekroczyło granicę z Austrią lub Prusami, gdzie ich internowano*.

Po niespełna roku powstanie zakończyło się klęską.

6. Dlaczego lud oraz żołnierze pragnęli walki o niepodległą Polskę, a ludzie zamożni i wyżsi oficerowie uważali taką walkę za pozbawioną szans?

7. Kiedy i dlaczego wojna z Rosją stała się nieunikniona?

8. Omów stosunek dowódców powstania do wojny z Rosją.

Skutki powstania

Po upadku powstania Rosjanie skazali jego przywódców na śmierć lub zesłanie na Syberię (większość z nich uniknęła tego losu, gdyż uciekła za granicę). Żołnierzy uczestniczących w powstaniu wcielono na 15 lat do rosyjskiego wojska.

Mikołaj I zlikwidował sejm i armię Królestwa. Kazał też zamknąć uniwersytety w Warszawie i Wilnie. Namiestnikiem Królestwa mianował rosyjskiego generała.

W 1832 r. car zastąpił konstytucję Królestwa innym dokumentem, tzw. **Statutem organicznym**. Na jego mocy Królestwo przestało być odrębnym państwem. Zachowało wprawdzie nazwę, lecz stało się częścią Rosji. Pozostały mu tylko resztki odrębności: język polski jako urzędowy, polscy urzędnicy i osobny budżet – jednak część pieniędzy z podatków Królestwo musiało przekazywać Rosji. Koronacja carów na królów Polski miała się odbywać w Moskwie.

Polacy zostali zobowiązani do zapłacenia Rosji ogromnego odszkodowania wojennego oraz utrzymywania rosyjskiej armii okupacyjnej. Polscy rekruci trafiali do rosyjskiego wojska.

O skutkach „niewierności" miała przypominać warszawiakom **Cytadela** – twierdza, którą car kazał im wybudować. Władze rosyjskie więziły tam polskich patriotów i rewolucjonistów. Jej działa były wycelowane w Warszawę. Mikołaj I zapowiedział Polakom: „Przy najmniejszym zaburzeniu każę miasto zbombardować, zburzę Warszawę i z pewnością nie ja ją odbuduję".

Wszystkie te kary car nałożył na Polaków po to, by nigdy nie buntowali się przeciwko rosyjskiemu panowaniu.

9. Wymień kary, które spotkały uczestników powstania.

10. Przedstaw sytuację Królestwa Polskiego po upadku powstania.

Pytania i polecenia

A. Jakie były okoliczności wybuchu powstania listopadowego?
B. Omów krótko przebieg powstania.

To, co najważniejsze

Powstanie listopadowe (1830–1831)

Przyczyny powstania

1. Królestwo Kongresowe nie było niepodległe.
2. Car łamał konstytucję Królestwa.
3. Wódz naczelny, wielki książę Konstanty, budził nienawiść żołnierzy.
4. W listopadzie 1830 r.:
a) car zapowiedział wysłanie wojsk polskich przeciwko Belgom,
b) policja wykryła sprzysiężenie podchorążych Piotra Wysockiego.

Przebieg powstania

1. Noc listopadowa (29 listopada 1830)
– powstańcy wraz z ludem Warszawy opanowali stolicę.
2. Detronizacja cara przez sejm (styczeń 1831)
– wojna z Rosją stała się nieunikniona.
3. Nierozstrzygnięta bitwa pod Grochowem (luty 1831)
– Rosjanie zrezygnowali z ataku na Warszawę.
4. Zwycięstwo Polaków w bitwie pod Iganiami (kwiecień 1831)
– zostało zmarnowane przez naczelnego wodza.
5. Przegrana Polaków w bitwie pod Ostrołęką (maj 1831)
– przywódcy powstania całkowicie stracili wiarę w zwycięstwo.
6. Atak Rosjan na Warszawę (wrzesień 1831)
– po dwóch dniach walk władze powstania oddały miasto Rosjanom.

Skutki powstania

1. Kary śmierci lub zesłania na Syberię dla przywódców, wcielenie żołnierzy do armii rosyjskiej.
2. Likwidacja sejmu i armii Królestwa.
3. Zastąpienie konstytucji Królestwa Statutem organicznym (1832) – na jego mocy Królestwo stało się częścią Rosji, choć z polskim językiem urzędowym i osobnym budżetem.
4. Budowa Cytadeli w Warszawie.

Pytania z dziejów

Czy była szansa zwycięstwa?
Niektórzy historycy uważają, że Polacy mogli wygrać powstanie listopadowe. Polska armia odnosiła świetne zwycięstwa, a do klęski doprowadziły ją nieudolność przywódców oraz ich brak wiary w sukces. Przeważa jednak zdanie innych historyków: pojedyncze sukcesy nie mogły zapewnić zwycięstwa w wojnie z największą potęgą militarną ówczesnej Europy, w dodatku związaną sojuszem z Prusami i Austrią. Królestwo Polskie było znacznie słabsze od każdego z tych państw z osobna, tymczasem Rosję, Prusy i Austrię łączył wspólny interes: nie dopuścić do powstania niepodległej Polski.

* Czy Polacy mieli szansę wygrać powstanie listopadowe? Przedstaw i uzasadnij swoje zdanie.

Ilustracja ze s. 38

6 Wielka Emigracja

1815 – utworzenie Królestwa Kongresowego

1831 – upadek powstania listopadowego

1850 – stopniowa utrata znaczenia polityków Wielkiej Emigracji (po 1850)

1863 – wybuch powstania styczniowego

* Przypomnij, jakie kary car Mikołaj I nałożył na Królestwo Polskie po upadku powstania listopadowego.

Uchodźcy

Po klęsce powstania listopadowego ok. 50 tysięcy jego uczestników znalazło się w Austrii i Prusach. Uciekli z Królestwa Kongresowego, gdyż obawiali się kary śmierci, więzienia albo zsyłki na Syberię.

Większość szybko wróciła. Car obiecał bowiem **amnestię** – tzn. darowanie kary – szeregowym żołnierzom, którzy brali udział w powstaniu.

Nie mogli natomiast wrócić członkowie władz powstańczych i uczestnicy nocy listopadowej, gdyż nadal groziły im surowe kary. Z kolei wielu prostych żołnierzy nie chciało żyć w kraju rządzonym przez Rosjan. Nie zamierzali też zostać w Prusach czy Austrii, gdzie władze traktowały ich źle. Dlatego po upadku powstania kilka tysięcy żołnierzy, oficerów i cywilów udało się na emigrację na Zachód. Była to emigracja polityczna – w celu uniknięcia prześladowań.

Wędrówka polskich uchodźców przypominała marsz triumfalny. Mieszkańcy państw niemieckich i Francji entuzjastycznie witali powstańców. Uważali ich za bohaterów, którzy poświęcili życie walce o wolność.

Tekst źródłowy

Zaledwieśmy przejechali [...] Saksonii granicę, natychmiast znaleźliśmy mnóstwo młodzieży [i] robotników, idących na nasze spotkanie. Krzyki: „Niech żyją Polacy, niech żyje Polska!" po raz pierwszy obiły się o nasze uszy. [...] W miarę jakeśmy się zbliżali ku miastu, grupy ludu coraz się zwiększały, [tak] żeśmy kroku naprzód z naszymi pojazdami zrobić nie mogli, a wiwaty zostały jednym ogromnym krzykiem bez przerwy. Tu nagle wyprzężono ze wszystkich pojazdów konie i młodzież, [...] a przy nich najślicz-niej ubrane damy, panny [...] i rozmaitego stanu, kondycji i wieku obywatele sami ciągnęli nasze wozy, nie pozwalając żadnemu z nas z nich wysiąść. Można powiedzieć bez najmniejszej przesady, że całe miasto wyszło na nasze spotkanie, nam wiwaty i całusy przesyłało.

Józef Alfons Potrykowski,
Tułactwo Polaków we Francji, 1974 r.

* W jaki sposób mieszkańcy Saksonii okazywali Polakom sympatię?

Przejście polskich emigrantów przez Lipsk. Rycina z XIX w.

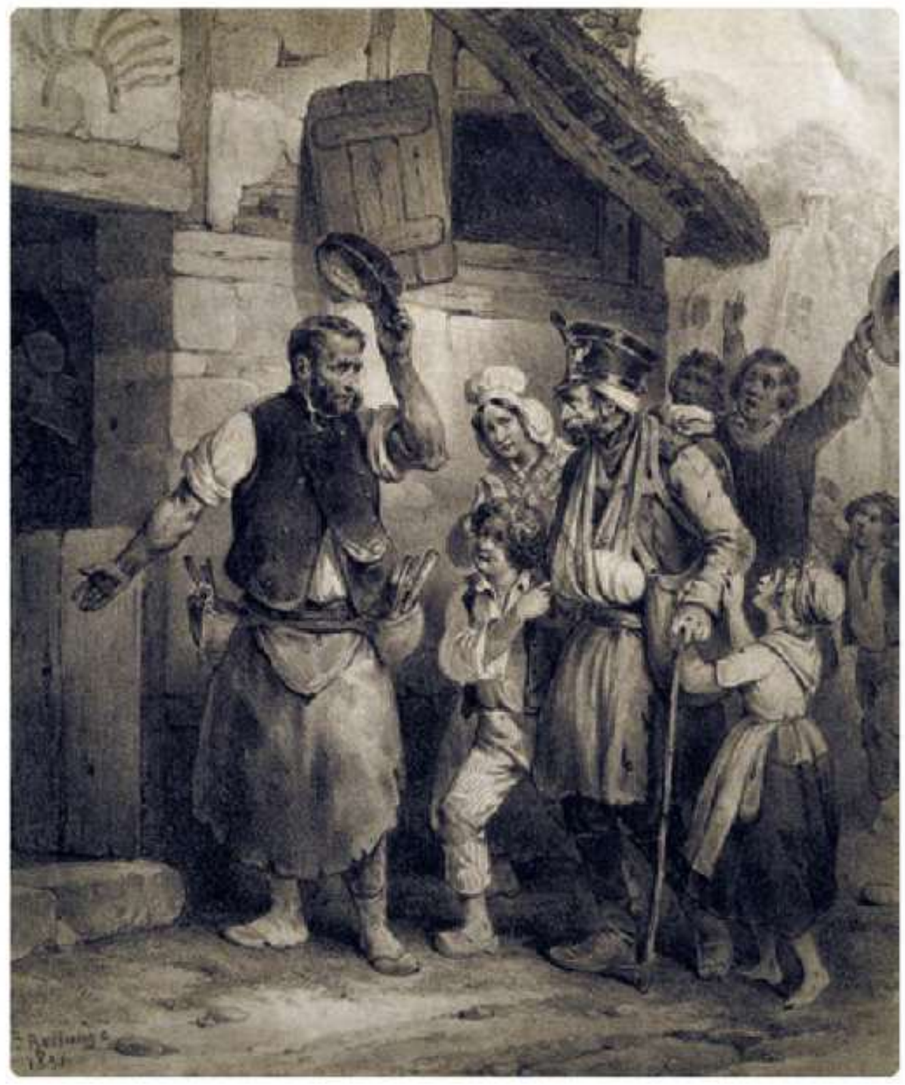
Do pierwszych emigrantów szybko dołączyli następni. Łącznie w ciągu kilku lat ok. 11 tysięcy Polaków dotarło na Zachód. Uchodźców tych nazywamy **Wielką Emigracją** – ze względu na ich liczbę i rolę, jaką odegrali w dziejach Polski. Osiedlili się głównie we Francji oraz w Wielkiej Brytanii i Belgii.

1. **Co się stało z powstańcami, którzy po upadku powstania znaleźli się w Prusach i Austrii?**
2. **Wyjaśnij, czym była Wielka Emigracja.**

Podziały Wielkiej Emigracji

Życie na uchodźstwie okazało się trudne. Entuzjazm zachodnich społeczeństw szybko minął, a większość emigrantów żyła w bardzo skromnych warunkach. Co gorsza, za granicą Polacy szybko się skłócili. Obwiniali się wzajemnie o klęskę powstania. Nie mogli też ustalić, jak starać się o niepodległość ani jakim państwem ma być odrodzona Polska.

Z powodu sporów nikomu nie udało się utworzyć organizacji jednoczącej wszystkich polskich emigrantów. Niektóre cieszyły się jednak większym poparciem niż inne. Oto dwa najważniejsze stronnictwa:

Francuska rodzina wita żołnierza powstania listopadowego. Rycina z XIX w.

radykalny – dążący do zasadniczych zmian, bezkompromisowy

Nazwa stronnictwa	Hotel Lambert (czytaj: lamber)	Towarzystwo Demokratyczne Polskie (TDP)
Członkowie	Uchodźcy skupieni wokół księcia **Adama Czartoryskiego**.	Radykalni* działacze powstania listopadowego, m.in. **Wiktor Heltman**.
Sposób odzyskania niepodległości	Wojna między zaborcami a państwami zachodnimi.	Powstanie, wygrane przez Polaków bez pomocy innych państw.
Działania stronnictwa	Hotel Lambert: 1) starał się uzyskać poparcie zachodnich polityków dla Polski, 2) wysyłał do kraju swoich agentów, by zjednali mu poparcie Polaków pod zaborami, 3) sprzeciwiał się przygotowaniom do kolejnego powstania, gdyż uważał je za przedwczesne.	Działacze Towarzystwa: 1) przygotowywali kolejne powstanie, 2) wysyłali **emisariuszy**, tj. tajnych wysłanników, którzy nawiązywali kontakty z ruchem spiskowym w kraju.
Przyszły ustrój Polski	Monarchia konstytucyjna: 1) oparta na Konstytucji 3 maja, 2) Adam Czartoryski królem. Hotel Lambert odkładał na później szczegółową dyskusję o ustroju. Głosił hasło: „Pierwej być, a potem radzić, jak być”.	Republika: 1) bez przywilejów dla szlachty i duchowieństwa, 2) z uwłaszczeniem chłopów, 3) oparta na powszechnej równości. Dla działaczy TDP ustrój Polski był równie ważny jak jej wyzwolenie. Głosili hasło: „Wszystko dla ludu, przez lud”.

Z biegiem lat uchodźcy tracili kontakt z polską rzeczywistością, którą znali tylko z cudzych relacji. W połowie XIX stulecia znaczenie polityków emigracyjnych zaczęło maleć.

3. O co spierali się polscy emigranci?

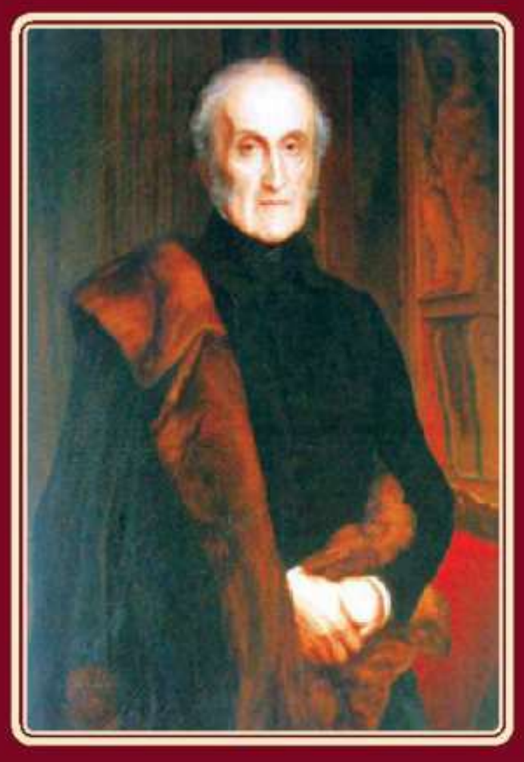
4. Porównaj cele i sposoby działania dwóch najważniejszych stronnictw politycznych Wielkiej Emigracji.

Ruch spiskowy w kraju

Agenci księcia Czartoryskiego i emisariusze TDP cieszyli się ogromnym autorytetem wśród Polaków pod zaborami. Politycy Wielkiej Emigracji odgrywali rolę przywódców kraju zajętego przez Rosjan, Prusaków i Austriaków. Słuchano ich, ponieważ po 1831 r. życie polityczne w kraju praktycznie przestało istnieć.

Powstawały natomiast organizacje spiskowe przygotowujące kolejne powstanie i współpracujące ze stronnictwami emigracyjnymi. Najczęściej działały krótko, gdyż policje państw zaborczych szybko wpadały na ich trop, po czym wyłapywały spiskowców.

Organizacje spiskowe w kraju były słabe i rozproszone. Na ziemiach zabranych próbował je zjednoczyć emisariusz **Szymon Konarski**. Przez trzy lata podróży i spotkań zdołał połączyć w jednym związku prawie 3 tysiące spiskowców. Jednak w 1838 r. Konarski został aresztowany przez carską policję. Torturowany, nie zdradził nikogo. Rosjanie rozstrzelali go w następnym roku.

Książę Adam Czartoryski
(1770–1861)

Cd. ze s. 26. W czasie powstania listopadowego był prezesem Rządu Narodowego, a potem ochotnikiem w polskiej armii (za udział w powstaniu car skazał go na ścięcie toporem). Na emigracji został przywódcą stronnictwa o nazwie Hotel Lambert. Był też pisarzem – tworzył dzieła polityczne i literackie.

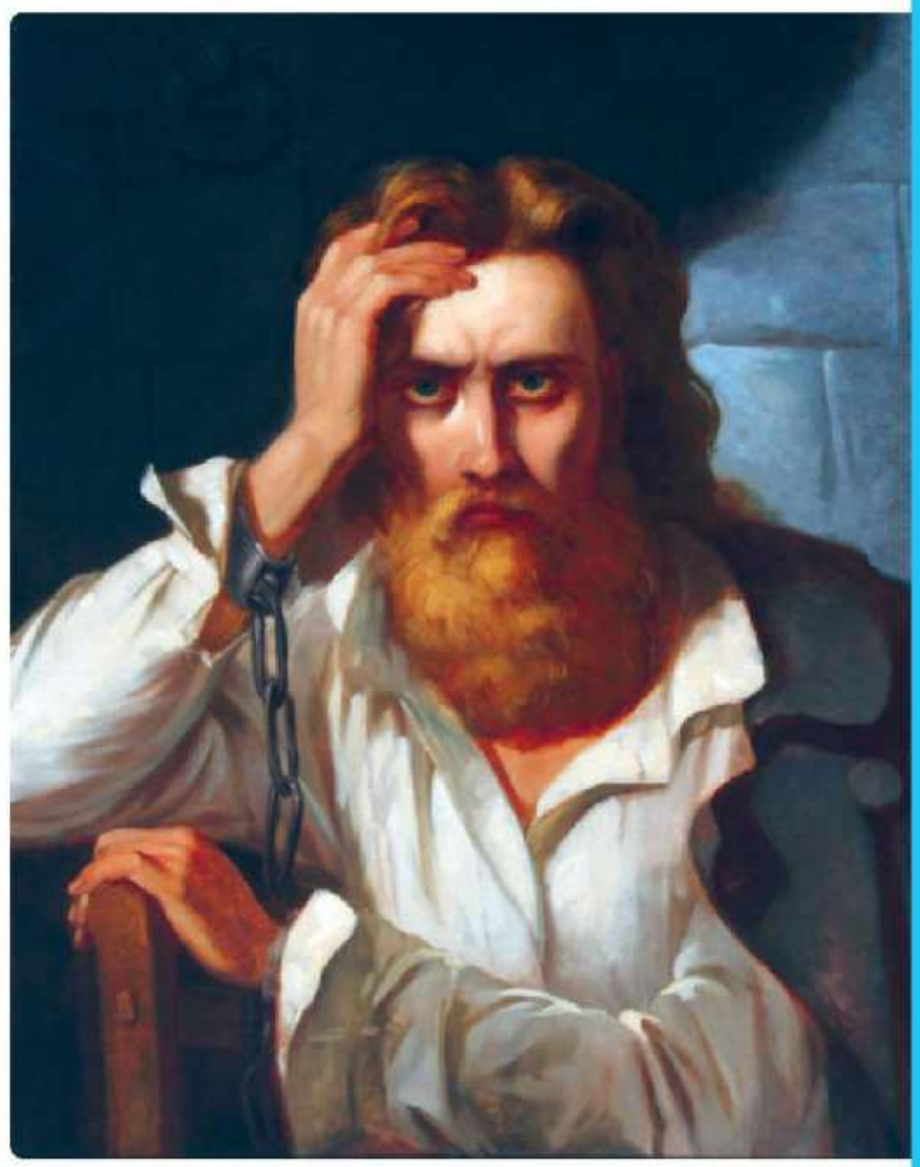
Hotel Lambert w Paryżu. W 1843 r. kupił go i mieszkał w nim książę Adam Czartoryski. Tu miało też siedzibę jego stronnictwo – które nazwano tak jak hotel.

W kolejnych latach spiskowcy coraz częściej łączyli odzyskanie niepodległości z planami zaprowadzenia sprawiedliwości społecznej. Uważali bowiem, że: 1) wyzysk chłopów przez panów jest niesprawiedliwy, 2) jeśli chłopi uwierzą w poprawę swego losu w wolnej Polsce, będą o nią walczyć.

Spisek chłopów przeciwko rosyjskim władzom oraz polskim panom zorganizował w Królestwie ksiądz **Piotr Ściegienny**. Zamierzał wywołać powstanie ludowe, został jednak aresztowany (1844) i zesłany na Syberię, gdzie spędził 27 lat.

5. Do czego dążyły organizacje spiskowe pod zaborami?

6. Wyjaśnij na przykładach, jak działali emisariusze i przywódcy tajnych stowarzyszeń.

Szymon Konarski. Portret sprzed 1839 r.

Trzej wieszcze narodowi

Wieszcz narodowy to wielki natchniony poeta, który uważa, że rozumie świat lepiej od innych ludzi, i czuje się odpowiedzialny za los swego narodu.

Do Wielkiej Emigracji należeli trzej wieszcze narodowi: Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki i Zygmunt Krasiński. Stworzyli na obczyźnie dzieła zaliczane do najważniejszych w literaturze polskiej.

Adam Mickiewicz napisał ***Pana Tadeusza*** – obszerny, przepełniony miłością do utraconej ojczyzny poemat o polskiej i litewskiej szlachcie w czasach napoleońskich. *Pan Tadeusz* został potem uznany za **epopeję narodową**.

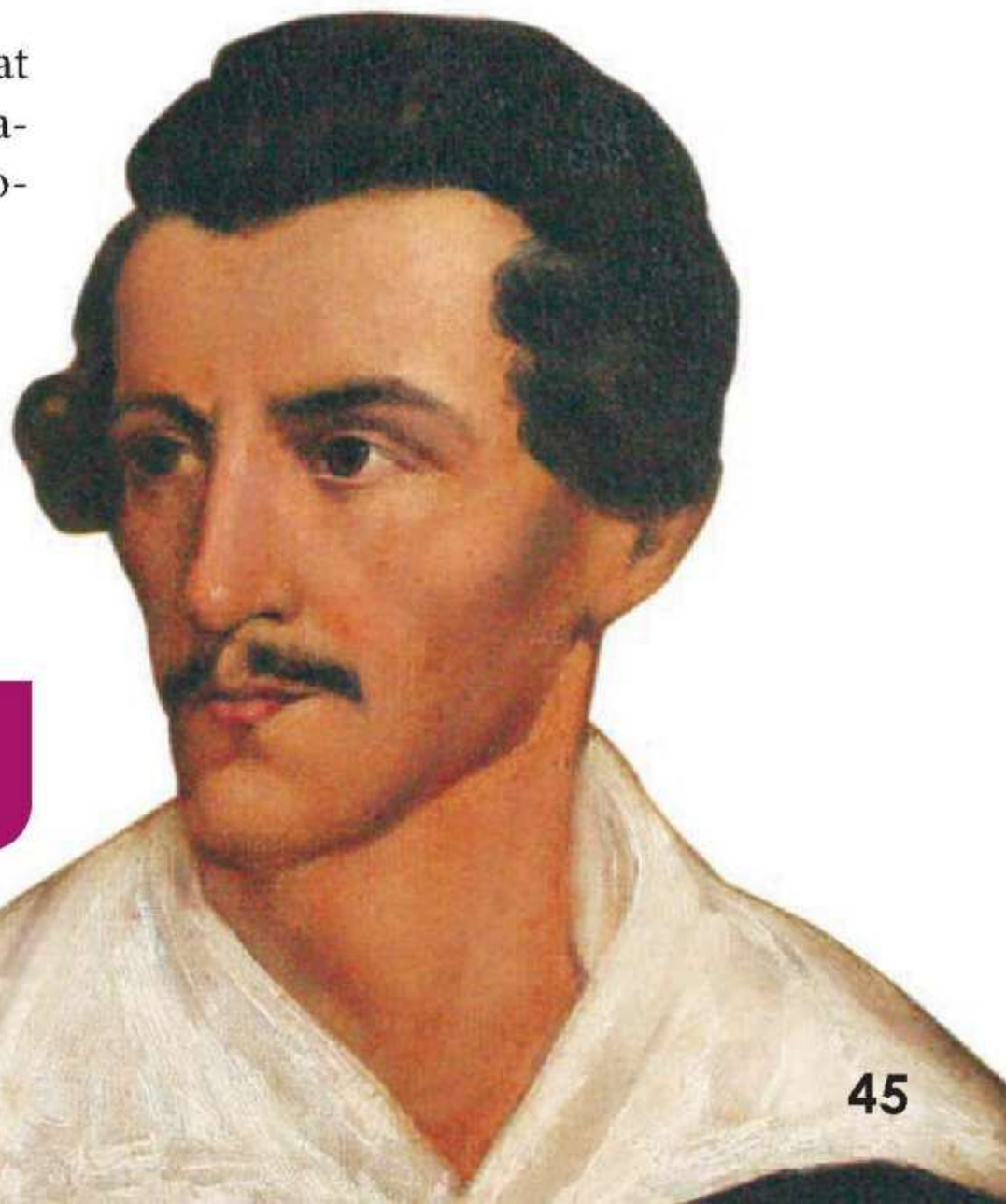
Juliusz Słowacki pisał wiersze oraz dramaty. Dramat ***Kordian*** opowiada o spiskowcu, który ma zabić cara, okazuje się jednak niezdolny do czynu – tak jak przywódcy powstania listopadowego.

Zygmunt Krasiński zasłynął jako autor dramatów. Najbardziej znanym z nich jest ***Nie-Boska komedia***. Autor ukazał w niej walkę arystokracji z demokratami – i nie poparł żadnej ze stron. Uważał bowiem, że jedynie Opatrzność może wprowadzić ład w tragiczne dzieje ludzkości.

Epopeja narodowa – obszerny, wielowątkowy wierszowany utwór literacki ukazujący bohaterów jakiegoś narodu i przełomowe wydarzenia w jego dziejach.

7. Wyjaśnij pojęcie: wieszcz narodowy.

8. O czym pisali w swoich dziełach wieszcze narodowi?

Juliusz Słowacki. Portret wykonano w 1838 r., gdy poeta miał 29 lat.

Polski mesjanizm

Adam Mickiewicz napisał na emigracji trzecią część *Dziadów* – dramat, w którym walkę o wolność Polski ukazał jako starcie sił dobra i zła. Sam upadek Rzeczpospolitej porównał do męki i śmierci Chrystusa. Jednakże – twierdził Mickiewicz – Polska zmartwychwstanie podobnie jak Zbawiciel. Cierpienia Polaków są zatem konieczne, by doprowadzić inne narody do odnowy moralnej oraz wyzwolenia z ucisku.

Pogląd, że Polakom przypada rola Mesjasza narodów, nazywamy **polskim mesjanizmem**. Rozpowszechnił się on na emigracji po powstaniu listopadowym, dotarł też do Polaków pod zaborami. Adam Mickiewicz był jego najsłynniejszym głosicielem (choć nie twórcą).

Polacy dali się łatwo przekonać do mesjanizmu, który tłumaczył sens klęski i cierpień oraz dawał nadzieję na przyszłe zwycięstwo. Pozwalał też poczuć się nowym „narodem wybranym", szczególnie umiłowanym przez Boga.

9. **Wyjaśnij pojęcie: polski mesjanizm.**

10. **Dlaczego Polacy dali się przekonać do mesjanizmu?**

Adam Mickiewicz podczas pobytu w Turcji w 1855 r. Trwała wówczas wojna Turcji, Wielkiej Brytanii i Francji przeciwko Rosji (zob. s. 56). Poeta zamierzał zorganizować legiony polskie walczące z Rosją, lecz zmarł z przyczyn niejasnych do dziś. Obraz Juliusza Kossaka z XIX w.

INFOGRAFIKA Fryderyk Chopin

Do Wielkiej Emigracji należał genialny kompozytor Fryderyk Chopin (czytaj: szopen), autor koncertów fortepianowych, polonezów, mazurków i innych utworów muzycznych. Wszystkie one były pełne tęsknoty za krajem, który Chopin opuścił przed wybuchem powstania listopadowego – i do którego nigdy nie wrócił.

Rodzice kompozytora. Mikołaj Chopin był Francuzem, pani Justyna – Polką. Stworzyli Fryderykowi i jego trzem siostrom ciepły, kochający dom. Rycina z pierwszej połowy XIX w.

Fryderyk Chopin urodził się w Żelazowej Woli (1810). Dzieciństwo i młodość spędził w Warszawie, a resztę życia – we Francji.

Zdjęcie **Fryderyka Chopina** z 1849 r., gdy kompozytor miał 39 lat i był ciężko chory (zmarł w tym samym roku).

Chopin grający na fortepianie w salonie księcia Radziwiłła. Tak malarz Henryk Siemiradzki wyobrażał sobie występ 18-letniego Fryderyka w Poznaniu. Nie ma jednak pewności, czy taki koncert w ogóle się odbył. Obraz z 1887 r.

? * Co świadczyło o przywiązaniu Chopina do Polski?

Pytania i polecenia

A. Dlaczego emigrację po powstaniu listopadowym nazywamy „wielką”?

B. Omów działalność ruchów spiskowych pod zaborami.

C. Przedstaw osiągnięcia artystów związanych z Wielką Emigracją.

To, co najważniejsze

Wielka Emigracja – polscy uchodźcy polityczni, którzy opuścili kraj po klęsce powstania listopadowego. Było ich razem ok. 11 tysięcy. Osiedlili się przede wszystkim we Francji, a także w Wielkiej Brytanii i Belgii.

Stronnictwa polityczne

Hotel Lambert (Adam Czartoryski)	Sprzeciwiał się przygotowaniom powstańczym, chciał odrodzić Polskę jako monarchię konstytucyjną z księciem Adamem Czartoryskim jako królem.
Towarzystwo Demokratyczne Polskie (Wiktor Heltman)	Przygotowywało kolejne powstanie, pragnęło odrodzenia Polski jako republiki opartej na powszechnej równości.

Działalność spiskowa w kraju

1. Powstawały słabe i rozproszone organizacje spiskowe, które przygotowywały kolejne powstanie. Najczęściej istniały krótko, gdyż były rozbijane przez zaborców.

2. Ksiądz Piotr Ściegienny zorganizował spisek chłopów, został jednak aresztowany przez Rosjan i zesłany na Syberię.

Kultura

Literatura	Trzej wieszcze: 1. Adam Mickiewicz (epopeja narodowa *Pan Tadeusz*), 2. Juliusz Słowacki (dramat *Kordian*), 3. Zygmunt Krasiński (dramat *Nie-Boska komedia*).
Muzyka	Fryderyk Chopin (polonezy, mazurki i inne utwory muzyczne).

Polski mesjanizm

Pogląd, że Polacy, cierpiąc jak Mesjasz (Chrystus), doprowadzą inne narody do odnowy moralnej i wyzwolenia.

Ilustracja ze s. 47

7 Powstanie krakowskie i Wiosna Ludów

Królestwo po powstaniu listopadowym

* Przypomnij programy polityczne obozów Wielkiej Emigracji.

Po klęsce powstania listopadowego Królestwo Polskie stało się częścią Rosji. Zachowało tylko nazwę, własną administrację, budżet i język polski jako urzędowy (por. s. 40). W szkołach też uczono po polsku.

W następnych latach car Mikołaj I stopniowo ograniczał resztki odrębności Królestwa. Dążył do tego, by nie różniło się ono od innych prowincji imperium. Jeszcze surowiej traktował ziemie zabrane.

kurator – tu: urzędnik zarządzający szkolnictwem

Zabór rosyjski po powstaniu listopadowym

Królestwo Polskie	Ziemie zabrane
1. Województwa zamieniono na gubernie (tak jak było w Rosji). 2. Większość wyższych urzędów objęli Rosjanie. 3. Wprowadzono rosyjskie jednostki miary i wagi (np. wiorsty zamiast kilometrów). 4. Polskie złote zastąpiono rosyjskimi rublami. 5. Szkolnictwo podporządkowano carskiemu kuratorowi*. 6. W Królestwie rozlokowano 100-tysięczną armię rosyjską; za jej utrzymanie płacili Polacy.	1. Uczestników powstania nie objęła amnestia, wielu z nich zesłano na Syberię. 2. Ok. 50 tysięcy polskich rodzin szlacheckich przesiedlono w głąb Rosji, by osłabić polskość na Litwie, Białorusi i Ukrainie. 3. Język polski w szkołach został zastąpiony rosyjskim.

1. Wyjaśnij, jaki cel postawił sobie car Mikołaj I po stłumieniu powstania listopadowego.

2. W jaki sposób osiągał ten cel: a) w Królestwie Polskim, b) na ziemiach zabranych?

Plac Teatralny w Warszawie w latach 30. XIX w. Budynek po lewej to Teatr Wielki, który istnieje do dziś.

Pułk Ułanów Poznańskich w natarciu podczas powstania listopadowego. Obraz z 1831 r.

Tekst źródłowy

Jest nas dwadzieścia milionów, powstańmy razem, jak jeden mąż, a potęgi naszej żadna nie przemoże siła, będzie nam wolność, jakiej dotąd nie było na ziemi; wywalczymy sobie skład społeczeństwa, w którym każden podług zasług i zdolności z dóbr ziemskich będzie mógł użytkować, a przywilej żaden i pod żadnym kształtem mieć nie będzie miejsca; w którym każden Polak znajdzie zabezpieczenie dla siebie, żony i dzieci swoich, [...] w którym ziemia, dzisiaj przez włościan warunkowo tylko posiadana, stanie się bezwarunkową ich własnością, [...] a poświęcenie się sprawie narodowej z bronią w ręku będzie wynagrodzone ziemią z dóbr narodowych.

Manifest Rządu Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, 1846 r.

* Co obiecuje Rząd Narodowy dwudziestu milionom ludzi, by zachęcić ich do udziału w powstaniu?

Zabór pruski

Prusy uważały odzyskanie niepodległości przez Polskę za sprzeczne ze swymi interesami. Odrodzone państwo polskie upomniałoby się przecież o Wielkopolskę i Pomorze. Dlatego w czasie powstania listopadowego władze Prus wspierały armię rosyjską (m.in. zaopatrywały ją w amunicję).

W powstaniu wzięło udział kilka tysięcy ochotników z Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Władze pruskie potraktowały ich surowo: ok. 1400 osób skazały na więzienie. Uznały też, że należy zlikwidować autonomię Księstwa, oraz rozpoczęły **germanizację** – taką jak na Śląsku. Myślały tak: gdy Polacy staną się Niemcami, przestaną marzyć o wolnej Polsce.

Germanizacja w Wielkim Księstwie Poznańskim po 1830 r.

1. Władze pruskie zlikwidowały pełniony przez Polaka urząd namiestnika.
2. Językiem urzędowym stał się niemiecki (dotąd były dwa: niemiecki i polski).
3. Instytucjami państwowymi kierowali Niemcy.
4. W szkołach coraz częściej uczono po niemiecku.

3. Co i dlaczego zmieniło się w stosunku władz pruskich do Polaków po wybuchu powstania listopadowego?

4. Na czym polegała akcja germanizacyjna prowadzona po 1830 r. w Wielkim Księstwie Poznańskim?

Powstanie krakowskie

Gdy w Królestwie wybuchło powstanie listopadowe, Rzeczpospolita Krakowska wsparła je pieniędzmi, bronią, a także ochotnikami. Pomoc nie uszła uwagi zaborców; po klęsce powstania ograniczyli oni niezależność Krakowa. Władze w Wiedniu czekały tylko na pretekst, by wcielić Rzeczpospolitą Krakowską do Austrii.

Sposobność nadarzyła się w 1846 r. Organizacje spiskowe ze wszystkich trzech zaborów oraz emigranci z TDP postanowili wtedy wywołać powstanie. Miało się ono rozpocząć w zaborach austriackim i pruskim, a potem ogarnąć także zabór rosyjski.

Plan nie miał szans powodzenia. Polska armia istniała tylko na papierze (tzn. przewidywano jej utworzenie). W Królestwie Polskim stacjonowało tyle wojsk rosyjskich, że nikt nie odważyłby się ich zaatakować. Władze pruskie aresztowały spiskowców, zanim zdążyli rozpocząć walkę.

Tylko Austriacy dopuścili do wybuchu powstania. Było im na rękę, gdyż:

1) dawało pretekst do likwidacji Rzeczpospolitej Krakowskiej,
2) pozwoliło uderzyć w „buntowniczą" polską szlachtę – i to rękami polskich chłopów.

W **lutym 1846 r.** wybuchło **powstanie krakowskie** w Krakowie. Gdy powstańcy zaatakowali Austriaków, ci w popłochu opuścili miasto. Powstał Rząd Narodowy Rzeczpospolitej Polskiej, który obiecał ziemię chłopom i zapowiedział pełną równość obywateli. Jego program opierał się na ideach emigracyjnego TDP.

Powstanie krakowskie trwało zaledwie dziewięć dni. Powstańcy byli bowiem nieliczni i źle zorganizowani. Najpierw przegrali potyczkę z oddziałem Austriaków w okolicach Krakowa, a potem wycofali się do Prus, gdzie zostali internowani.

5. Co chciały osiągnąć władze austriackie dzięki polskiemu powstaniu?

6. Przedstaw przebieg powstania krakowskiego.

Powstańcy krakowscy. Symbole religijne miały przekonać do powstania chłopów, przywiązanych do religii katolickiej. Rysunek z ok. 1846 r.

Szarża krakusów na Rosjan w Proszowicach. Proszowice leżą 23 km od Krakowa; w XIX w. należały do zaboru rosyjskiego. Zimą 1846 r. 40 powstańców rozbiło oddział żołnierzy rosyjskich. Akwarela Juliusza Kossaka z 1866 r.

Jakub Szela. Drzeworyt z 1848 r.

Rabacja galicyjska

Powstanie krakowskie miało być częścią powstania w Galicji. Nie wybuchło ono jednak, gdyż przeciw powstańcom wystąpili polscy chłopi. Dlaczego?

W Galicji panowała wówczas straszna nędza. Rolnictwo było zacofane, chłopi odrabiali pańszczyznę u szlachty, a ich rodziny nieraz cierpiały głód. Austriaccy urzędnicy wmawiali chłopom, że winę za ten stan rzeczy ponosi polska szlachta, a ich jedynym obrońcą jest jakoby „dobry cesarz w Wiedniu". Szlachta przygotowuje powstanie – przekonywali urzędnicy – by jeszcze bardziej wyzyskiwać chłopów.

Dlatego gdy w **lutym 1846 r.** oddziały powstańcze zebrały się w lasach pod Tarnowem, zostały natychmiast rozbite przez uzbrojonych chłopów. Przekazali oni schwytanych „buntowników" władzom austriackim. Za każdego otrzymywali pieniądze. A że za martwych Austriacy płacili więcej niż za żywych, chłopi dobijali rannych, by więcej zarobić.

Wyłapanie powstańców było początkiem buntu chłopów przeciwko szlachcie. W tymże lutym 1846 r. ruszyli oni na szlacheckie dwory. Wierzyli, że walczą o poprawę swego losu: ich przywódca **Jakub Szela** zapowiedział zniesienie pańszczyzny i likwidację panów.

Szela został namówiony do buntu przez władze austriackie. Nie wiedział, że postanowiły one wykorzystać chłopów, by zastraszyć „buntowniczą" polską szlachtę. Miała raz na zawsze zapamiętać, że tylko Austria może ją obronić przed „gniewem ludu".

Rabacja chłopska 1846. Chłopi mordują szlachtę, a w oddali toczą walkę z oddziałem uczestników powstania krakowskiego. Obraz Jana Lorenowicza (1851).

Wojska austriackie stały więc bezczynnie, gdy chłopskie bandy pod dowództwem Szeli poszły „na zbój". Chłopi plądrowali szlacheckie dwory oraz mordowali ich mieszkańców – często w wyszukanych męczarniach. Swój ruch walki z polską szlachtą nazwali **rabacją** (od słowa: rabować). Zabili co najmniej tysiąc osób i zniszczyli ok. 430 dworów szlacheckich.

Gdy sterroryzowali szlachtę, przestali być potrzebni austriackim władzom. W kwietniu 1846 r. wojsko zakończyło rabację aresztowaniami i chłostą. Chłopom kazano dalej odrabiać pańszczyznę. Jakub Szela został przesiedlony na Bukowinę (dziś w Rumunii), gdzie otrzymał od władz duże gospodarstwo.

W listopadzie 1846 r. Austriacy, za zgodą Rosji i Prus, wcielili Rzeczpospolitą Krakowską do swego państwa.

7. Czym była rabacja galicyjska?
8. Do czego dążyli: a) Jakub Szela, b) władze austriackie?
9. Kto i w jaki sposób osiągnął swój cel?

Wiosna Ludów pod zaborami

1848

Wiosna Ludów, która w **1848** r. ogarnęła Europę (por. s. 12), miała na terenach byłej Rzeczpospolitej znacznie słabszy przebieg. Polska szlachta – nie tylko w zaborze austriackim – bała się bowiem powtórzenia rabacji galicyjskiej. Dlatego starała się uzyskać więcej praw bez walki zbrojnej.

1. Zabór austriacki

Rabacja tak bardzo wstrząsnęła galicyjską szlachtą, że przez resztę XIX w. żyła ona w lęku przed kolejną chłopską rebelią. Z tego powodu w 1848 r. unikała ostrzejszych wystąpień. Swoje cele starała się osiągnąć środkami legalnymi, tzn. zgodnymi z prawem – takimi jak petycja* do cesarza. Do krótkotrwałych walk doszło jedynie w Krakowie, gdzie Austriacy zbombardowali miasto z armat ustawionych na Wawelu, oraz we Lwowie – ostrzelanym podobnie jak Kraków.

Wiosna Ludów zachwiała jednak monarchią austriacką. Władze zgodziły się na ustępstwa, by uniknąć rewolucji. W 1848 r.:

1) przeprowadziły uwłaszczenie chłopów w zaborze austriackim, żeby odciągnąć ich od ewentualnej walki o Polskę (zob. s. 60),
2) gubernatorem Galicji został Polak,
3) Polakom udało się powstrzymać germanizację oświaty i administracji.

Tekst źródłowy

Z tego, co już sam z dzieciństwa zapamiętałem, najważniejsze wspomnienie odnosi się do roku 1846, do tzw. rabacji galicyjskiej. [...] Chronili się wtedy ludzie z innych dworów do zamku dzikowskiego, wszyscy jechali przerażeni, a między innymi jakaś pani, która leżała na bryczce z głową zwieszoną i zakrwawiona, a koło niej krzyczały dzieci. Na koniach piana stała, bo podobno panią tę napadli na drodze od Mielca i byliby zabili, tylko furman podciął konie i ocalił ją. [...]

Opowiadali starsi, że czerniawa należąca do rabacji szła od wsi do wsi i wszędzie zabierała chłopów ze sobą, i w ten sposób tworzyła się coraz większa banda, a jakby nie chciał kto z nimi iść, to bili i zabijali. Ale w każdej wsi było dosyć takich, co chętnie do nich przystawali: jedni dla rabunku, inni chowali różne zemsty za pańszczyznę, a z resztą robiła swoje wódka, bo gdzie zdybali karczmę, to pili, co się dało, a czego nie wypili, to po pijanemu rozbijali i wylewali.*

Jan Słomka, *Pamiętniki włościanina. Od pańszczyzny do dni dzisiejszych*, 1912 r.

* Jaką scenę zapamiętał pamiętnikarz? Co mówi ona o stosunku chłopów do szlachcianek oraz ich dzieci?
* Z jakich powodów, zdaniem autora tekstu, chłopi przyłączali się do rabacji?

czerniawa – banda chłopów

petycja – pismo z prośbą lub żądaniem, skierowane do kogoś na wysokim stanowisku

Bitwa pod Miłosławiem (Prusacy w hełmach ze szpikulcami). Polacy mieli za mało sił, by wykorzystać zwycięstwo. Rycina z XIX w.

2. Zabór pruski

W 1848 r. Polacy z Wielkiego Księstwa Poznańskiego liczyli na wybuch wojny prusko-rosyjskiej, w której chcieli wziąć udział po stronie Prus. Mieli nadzieję, że uda im się odbudować państwo polskie na ziemiach odebranych Rosji. Założyli nawet cztery obozy wojskowe i zgromadzili w nich kilka tysięcy żołnierzy. Wojna jednak nie wybuchła, a władze pruskie zażądały likwidacji obozów.

Polscy dowódcy odmówili. Wojska pruskie rozbiły wówczas jeden z obozów; żołnierze pozostałych stoczyli zwycięską bitwę pod Miłosławiem, ale po kilkudniowych walkach musieli skapitulować.

Porażka powstania skłoniła mieszkańców Wielkopolski do rezygnacji z walki zbrojnej. Odtąd, tak jak Polacy w Galicji, starali się poprawić swoją sytuację środkami legalnymi.

3. Zabór rosyjski

W 1848 r. nie doszło do żadnych wystąpień w Królestwie Kongresowym ani na ziemiach zabranych. Istniały tam wprawdzie organizacje spiskowe, ale nie podjęły akcji. Nie miałaby ona zresztą szans – car planował interwencję na Zachodzie, dlatego skoncentrował w Królestwie i jego sąsiedztwie kilkaset tysięcy żołnierzy.

10. Co się zmieniło w zaborze austriackim w okresie Wiosny Ludów?

11. Omów przebieg i skutek Wiosny Ludów w Wielkim Księstwie Poznańskim.

Polscy powstańcy z 1848 r. uwięzieni w twierdzy w Magdeburgu (Prusy). Jest wśród nich autor obrazu, Polikarp Gumiński (w białej koszuli), skazany na 3 lata więzienia.

Pytania i polecenia

A. Wyjaśnij wpływ klęski powstania listopadowego na sytuację Polaków: a) w zaborze rosyjskim, b) w zaborze pruskim oraz c) na ziemiach zabranych.

B. Przedstaw przebieg i skutki wydarzeń 1846 r. w Rzeczpospolitej Krakowskiej i Galicji.

C. Omów Wiosnę Ludów na ziemiach polskich.

starosta – tu: urzędnik cesarza Austrii, w jego imieniu rządzący obwodem tarnowskim

To, co najważniejsze

Tereny byłej Rzeczpospolitej po powstaniu listopadowym

Królestwo Polskie

Zachowało swą nazwę, lecz stało się częścią Rosji; potem car ograniczał resztki jego odrębności.

ziemie zabrane

Car potraktował je surowiej niż Królestwo: brak amnestii dla powstańców, język rosyjski w szkołach.

zabór pruski

Władze postanowiły zlikwidować autonomię Wielkiego Księstwa Poznańskiego i rozpoczęły germanizację Polaków.

Wiosna Ludów (1848): Doszło do krótkotrwałych walk Polaków z wojskiem pruskim, zakończonych niepowodzeniem. Odtąd Polacy starali się poprawić swój los środkami legalnymi.

zabór austriacki

Próbę powstania w Galicji (1846) stłumili podjudzeni przez Austriaków polscy chłopi. Następnie urządzili krwawą rabację przeciwko polskiej szlachcie.

Wiosna Ludów (1848): Polakom udało się legalnymi środkami powstrzymać germanizację. Władze austriackie uwłaszczyły chłopów.

Rzeczpospolita Krakowska

Zaborcy ograniczyli jej niezależność.

W 1846 r. wybuchło w Krakowie powstanie krakowskie. Trwało 9 dni; po jego klęsce wcielono Rzeczpospolitą Krakowską do Austrii.

Wiosna Ludów (patrz: zabór austriacki – Rzeczpospolita Krakowska już nie istniała).

Ilustracja ze s. 49

Pytania z dziejów

Jakub Szela – zbrodniarz czy bohater?

Wysoki, muskularny, analfabeta, okrutnik... W 1846 r. Jakub Szela miał około 60 lat. Cieszył się szacunkiem chłopów, gdyż w ich imieniu procesował się ze szlachecką rodziną Boguszów. Jako przywódca rabacji kazał wymordować prawie wszystkich Boguszów – darował życie jedynie garstce kobiet i dzieci.

W czasie rabacji Szela działał na polecenie austriackiego starosty* z Tarnowa. Chwalił się, że ma prawo „robić, co mu się podoba ze szlachtą". Kazał ją chłopom mordować i grabić, głosił też zniesienie pańszczyzny. Gdy Austriacy zakończyli rabację, poczuł się oszukany. Dwa lata spędził w areszcie w Tarnowie; potem otrzymał na własność duże gospodarstwo na Bukowinie, gdzie żył do śmierci.

Takie są fakty. Co z nich wynika?

Dla jednych Szela to zbrodniarz, dla drugich – bohater, który bronił chłopów przed nieludzkim wyzyskiem. Ci pierwsi mówią: na rozkaz władz austriackich mordował Polaków, areszt w Tarnowie nie był żadnym aresztem, tylko ochroną przed zemstą szlachty, a gospodarstwo otrzymał Szela w nagrodę za swe krwawe zasługi. Obrońcy Szeli twierdzą: nie jego wina, że Austriacy wykorzystali rabację do własnych celów. Zresztą aresztowali go na dwa lata, a potem dali mu gospodarstwo daleko od Galicji – żeby nie buntował galicyjskich chłopów.

Jak widzisz, te same wydarzenia można interpretować w skrajnie różny sposób.

* Przedstaw argumenty oskarżycieli i obrońców Jakuba Szeli.
* Które z nich bardziej cię przekonują? Uzasadnij odpowiedź.

8 Powstanie styczniowe

1848 — Wiosna Ludów na ziemiach polskich
1853 — wybuch wojny krymskiej (do 1856)
1861 — manifestacje patriotyczne w Królestwie
1863 — wybuch powstania styczniowego
1864 — klęska powstania styczniowego
1871 — zjednoczenie Niemiec

* Przypomnij najważniejsze wydarzenia Wiosny Ludów na ziemiach polskich.

Rewolucja moralna

W latach 1853–1856 Rosja toczyła wojnę krymską z Turcją, Wielką Brytanią i Francją. Rosyjscy generałowie nieudolnie dowodzili armią; w czasie walk wyszła też na jaw zła organizacja państwa. Rosja przegrała tę wojnę.

Rok przed podpisaniem pokoju zmarł car Mikołaj I. Tron objął jego syn, **Aleksander II**. Zdawał sobie sprawę z zacofania państwa i zaczął je reformować, co rozbudziło nadzieje Polaków na niepodległość. Jednak car oświadczył im: „Porzućcie marzenia!" (w domyśle: o wolnej Polsce). Mimo to Aleksander II traktował Królestwo inaczej niż jego ojciec. Złagodził cenzurę, a w 1856 r. ogłosił amnestię, po której wróciło do kraju kilka tysięcy zesłańców z Syberii.

Polacy chcieli jednak niepodległości, a nie ustępstw. Dlatego polscy studenci zaczęli zakładać **organizacje konspiracyjne***. Przygotowywały one kolejne powstanie: prowadziły szkolenia wojskowe, a w miastach Królestwa organizowały manifestacje patriotyczne z okazji rocznic narodowych, takich jak 30. rocznica wybuchu powstania listopadowego.

Manifestacje przebiegały w podniosłym, religijnym nastroju: tłumy z krzyżami i obrazami religijnymi w rękach śpiewały *Mazurka Dąbrowskiego* oraz *Warszawiankę*. Demonstranci wierzyli, że biorą udział w **rewolucji moralnej**: patriotyzm i gorliwa religijność miały dać Polakom przewagę nad przeciwnikiem, który kierował się innymi zasadami.

1861

Władze rosyjskie faktycznie rozumowały inaczej. Pod koniec lutego 1861 r. wojsko pierwszy raz użyło broni przeciwko demonstrantom. Tłumienie pokojowych manifestacji salwami z karabinów miało jednak dwa niekorzystne dla zaborcy skutki:

1) wzrosło poparcie Polaków dla organizacji spiskowych („na przemoc odpowiemy przemocą"),
2) bardzo zaszkodziło wizerunkowi Rosji na Zachodzie.

Car postanowił uspokoić sytuację w „polskiej części" imperium. W 1862 r. władze rosyjskie postawiły na czele rządu Polaka – **Aleksandra Wielopolskiego**.

Aleksander Wielopolski
(1803–1877)

Polski polityk, w latach 1862–1863 naczelnik rządu Królestwa Polskiego, zwolennik wierności carowi. Uzyskał od niego niewielkie ustępstwa, m.in. odnowienie uniwersytetu, noszącego odtąd nazwę Szkoły Głównej. Tępił manifestacje i ruch spiskowy, za co był powszechnie znienawidzony. Zarządzona przez niego branka nie powstrzymała wybuchu powstania styczniowego. Po rozpoczęciu walk został zdymisjonowany przez cara. Resztę życia spędził za granicą.

konspiracyjny – tajny, nielegalny, spiskowy

Polityk ten dążył do uzyskania autonomii Królestwa w zamian za całkowitą lojalność wobec Rosji.

Wbrew nadziejom cara Wielopolski nie zyskał poparcia Polaków. Zdobyli je natomiast ci działacze polityczni, którzy przeciwstawiali się ugodzie z Rosją. Powstały wśród nich dwa stronnictwa: „czerwoni" i „biali".

Nazwa	„czerwoni"	„biali"
Członkowie	studenci, inteligencja i mniej zamożne mieszczaństwo	zamożna szlachta oraz bogaci przedsiębiorcy
Charakter	radykalny	umiarkowany
Dążenia	do jak najszybszego wybuchu powstania i gruntownych reform (m.in. uwłaszczenia chłopów bez odszkodowania dla właścicieli ziemskich)	do wszechstronnego rozwoju kraju i stopniowych reform (brano pod uwagę uwłaszczenie chłopów, ale z odszkodowaniem dla właścicieli ziemskich); walka zbrojna dopiero po zdobyciu sojuszników za granicą

1. Kto i w jakim celu tworzył organizacje konspiracyjne? Czym się zajmowały?
2. Wyjaśnij, na czym polegała rewolucja moralna.
3. Przedstaw różnice między „czerwonymi" a „białymi".

Wybuch powstania styczniowego

„Czerwonym" przewodził Komitet Centralny Narodowy, który przygotowywał powstanie. Miało ono doprowadzić do odbudowy Polski w granicach sprzed I rozbioru.

Działalność „czerwonych" nie uszła uwagi władz, dlatego Wielopolski postanowił rozbić ruch spiskowy. Jesienią 1862 r. zapowiedział **brankę**, tj. pobór młodych mężczyzn do rosyjskiego wojska. Służba w nim trwała od 15 do 25 lat. Dotąd rekrutów losowano; tym razem branka miała objąć ok. 12 tysięcy osób wskazanych przez policję jako „elementy burzliwe", tzn. zaangażowane w działalność spiskową.

W nocy z 14 na 15 stycznia 1863 r. policja i żołnierze wyciągnęli z domów ponad 1600 młodych warszawiaków. Akcja nie przyniosła oczekiwanych rezultatów, gdyż liczne grupy młodzieży zdążyły się ukryć w podmiejskich lasach. Nie mogły tam jednak koczować do wiosny, i to pod nosem Rosjan, którzy ich szukali. „Czerwoni" postanowili więc rozpocząć walkę natychmiast.

W nocy z **22 na 23 stycznia 1863** r. wybuchło **powstanie styczniowe**. Oddziały powstańców, liczące około 6 tysięcy ludzi, uderzyły na 17 garnizonów rosyjskich. Głównym celem akcji było zdobycie broni, ponieważ w siłach polskich jeden karabin przypadał na 10 osób.

Masakra na Placu Zamkowym w Warszawie (8 kwietnia 1861). Żołnierze rosyjscy otworzyli ogień do manifestantów. Zginęło co najmniej 100 osób, kilkaset zostało rannych. Pocztówka z 1913 r.

Namioty żołnierzy rosyjskich na Placu Zamkowym. Zdjęcie z 1861 r.

Powstańcy zdobywają koszary rosyjskie w Rawie Mazowieckiej (27 stycznia 1863). Drzeworyt z XIX w.

Żaden z powstańczych ataków nie zakończył się pełnym sukcesem. Był środek zimy, niesprzyjający walkom, a w Królestwie stacjonowało 100 tysięcy żołnierzy rosyjskich.

Tej samej nocy Komitet Centralny Narodowy ogłosił się Tymczasowym Rządem Narodowym – który po kilku miesiącach przekształcił się w **Rząd Narodowy**.

4. Wyjaśnij, czym była branka.

5. Co przemawiało za rozpoczęciem powstania w styczniu 1863 r., a co – przeciwko tej decyzji?

6. Przedstaw wydarzenia nocy z 22 na 23 stycznia 1863 r.

Ponad 1200 potyczek

Słabe, ale liczne ataki powstańców skłoniły Rosjan do skupienia wojsk w większych miastach. Polacy zyskali cenny czas, a ze znacznych obszarów Królestwa zniknęły oddziały rosyjskie.

Jednak innych sukcesów zabrakło. Latem siły powstańcze rozrosły się do 20–30 tysięcy ludzi, lecz nie stworzyły armii; poszczególne oddziały walczyły na własną rękę. Najczęściej ponosiły porażki w starciach z rozbudowaną do 340 tysięcy żołnierzy armią rosyjską. Z powodu jej przewagi powstanie styczniowe miało charakter **wojny partyzanckiej**. Wiosną walki ogarnęły Litwę i Białoruś. Z Galicji oraz zaboru pruskiego przybywali ochotnicy; przysyłano też broń i pieniądze. Powstańcy stoczyli ponad 1200 potyczek, lecz ani jednej dużej bitwy.

W powstaniu walczyli głównie młodzi inteligenci i szlachta. Władze powstańcze starały się pozyskać chłopów, dlatego już 22 stycznia 1863 r. ogłosiły **dekret o uwłaszczeniu**: ziemia, którą uprawiali chłopi, miała być odtąd ich własnością. Mimo to większość chłopów nie wzięła udziału w powstaniu, gdyż nie ufali szlacheckim władzom.

Dzięki niezwykłej dyscyplinie społeczeństwa kierujący powstaniem Rząd Narodowy utworzył wyjątkowe w dziejach **tajne państwo**. Polacy płacili podatki Rządowi Narodowemu, który utrzymywał w Warszawie około dwóch tysięcy urzędników, zorganizował policję i opiekę społeczną, wydawał własną prasę oraz kupował za granicą broń. Wszystko to działo się w konspiracji, w kraju okupowanym przez zaborcę.

7. Wyjaśnij: a) w jaki sposób władze usiłowały przyciągnąć do powstania chłopów, b) jaki był efekt tych działań.

8. Czym było i jak działało tajne państwo?

Tekst źródłowy

Rząd Narodowy regularnie funkcjonuje w Warszawie i cieszy się absolutnym posłuszeństwem. Wysyła kwity podatkowe i wszyscy skwapliwie płacą. [...] Zabrania noszenia cylindrów i żąda, by noszono żałobę, a przynajmniej czarne krawaty. Nikt nie nosi cylindra, natomiast każdy czarny krawat. [Rząd] posiada wydawnictwa stokroć bardziej rozpowszechniane niż wszystkie oficjalne pisma razem wzięte [...]. Podstawową gwarancją bezpieczeństwa [Rządu] jest fakt, że każdy czuwa nad nim, że uznawany jest przez wszystkich Polaków, jednym słowem, że posiada siłę moralną.

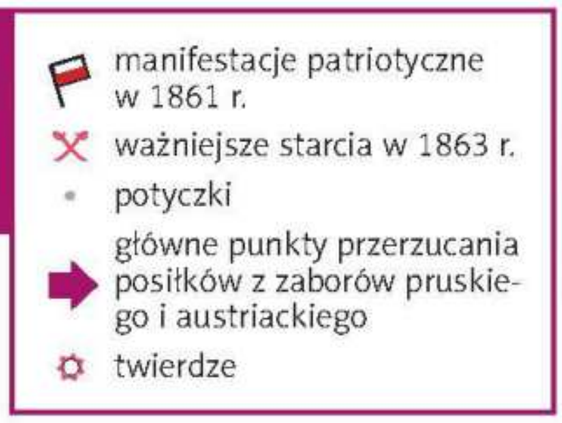
Raport francuskiego kuriera dyplomatycznego..., 1863 r.

* Na czym polega posłuszeństwo Polaków wobec Rządu Narodowego?
* Co, zdaniem autora raportu, zapewnia bezpieczeństwo Rządowi?

Powstanie styczniowe (1863–1864)

* Wymień miasta, w których doszło do manifestacji patriotycznych w 1861 r.
* Z jakich państw przerzucano pomoc dla powstańców?

Dyktatura Traugutta

„Biali", z początku przeciwni akcji zbrojnej, w marcu 1863 r. włączyli się do walki. Do udziału w powstaniu zachęciła ich korzystna sytuacja międzynarodowa: rządy Francji, Wielkiej Brytanii i Austrii żądały autonomii dla Królestwa i groziły Rosji wojną. Gdyby powstanie uzyskało zagraniczną pomoc zbrojną, wcale nie byłoby skazane na przegraną.

Dlatego „biali" postanowili podporządkować sobie Rząd Narodowy. Ich intrygi pogarszały położenie powstańców, które i tak stało się dramatyczne. Rosjanie rozbudowali w Królestwie armię i tajną policję, a schwytanych powstańców skazywali na śmierć lub zesłanie. Latem car zyskał pewność, że państwa zachodnie nie będą interweniować.

Jesienią 1863 r. Rząd Narodowy ogarnął chaos. By nad nim zapanować, przywództwo tajnego państwa objął **Romuald Traugutt**, który w październiku został **dyktatorem powstania**.

Ukryty pod przybranym nazwiskiem w jednym z warszawskich mieszkań, Traugutt przez kilka miesięcy usiłował zaradzić klęsce. Miał nadzieję, że wiosną 1864 r. wybuchnie wojna Zachodu z Rosją. Wysyłał więc misje dyplomatyczne za granicę, starał się pozyskać dla powstania chłopów oraz przekształcić oddziały partyzanckie w regularną armię.

Powstańcy przetrwali wprawdzie zimę, lecz wiosną ich siły były znacznie słabsze. Tymczasem w **marcu 1864** r. władze rosyjskie z wielką pompą ogłosiły **uwłaszczenie** chłopów w Królestwie Polskim. Otrzymali oni ziemię od cara, ale na korzystnych warunkach określonych wcześniej przez Rząd Narodowy (Aleksander II nie mógł przecież dać mniej). Ludność wsi straciła powód, by wspierać powstańców.

Romuald Traugutt
(1826–1864)

W młodości oficer armii rosyjskiej; uczestniczył w tłumieniu Wiosny Ludów na Węgrzech i w wojnie krymskiej. W 1862 r. uzyskał zwolnienie ze służby. W 1863 r. dowodził oddziałem powstańczym na Białorusi; w październiku ogłosił się dyktatorem powstania. Aresztowany przez Rosjan i skazany na śmierć, został powieszony w sierpniu 1864 r. Był człowiekiem niezłomnym i prawym; kierował powstaniem nawet wtedy, gdy wiedział, że jest ono skazane na klęskę.

Oddział kosynierów – chłopskich powstańców uzbrojonych w kosy. Obraz z XIX w.

Porównanie warunków uwłaszczenia w trzech zaborach

Uwłaszczenie chłopów to nadanie im na własność ziemi, którą uprawiali. Dotąd należała ona do panów, tj. szlachty. Chłopi żyli z zebranych plonów, za co płacili właścicielom czynsz albo odrabiali pańszczyznę (tzn. pracowali za darmo w ich gospodarstwach). Po uwłaszczeniu zostali uwolnieni od pańszczyzny i czynszu.

	Zabór pruski	Zabór austriacki	Królestwo Kongresowe
Data	rozpoczęte w 1811, a w Wielkim Księstwie Poznańskim w 1823 r.	1848 (podczas Wiosny Ludów)	1864 (w czasie powstania styczniowego)
Zasady uwłaszczenia	Chłop mógł nabyć ziemię od pana, jeśli oddał mu część tej ziemi jako odszkodowanie. Mógł też zapłacić panu pieniędzmi lub zbożem.	Wszyscy chłopi otrzymali na własność ziemię, którą uprawiali. Odszkodowania właścicielom zapłaciło państwo, jednak by uzyskać pieniądze, nałożyło na chłopów specjalny podatek.	Wszyscy chłopi otrzymali na własność uprawianą przez siebie ziemię. Bezrolnym (którzy nie mieli gospodarstw) obiecano ziemię z majątków rządowych. Państwo wypłaciło odszkodowania właścicielom – za pieniądze uzyskane z podatku nałożonego na chłopów.
Skutki	1. Uwłaszczenie objęło bogatszych chłopów, gdyż tylko oni mogli sobie pozwolić na odszkodowanie. 2. Uwłaszczenie trwało kilkadziesiąt lat – biedniejsi uzyskali własność ziemi dopiero w II połowie XIX w., gdy odszkodowania zapłaciło państwo.	Powstało wiele małych gospodarstw. W latach słabych zbiorów ich właściciele cierpieli głód (przed uwłaszczeniem pan pomagał przetrwać swoim chłopom, gdyż zależało mu na czynszu lub pańszczyźnie).	1. Władze carskie odciągnęły chłopów od udziału w powstaniu. 2. Powstało wiele średnich i małych gospodarstw. 3. W następnych latach tysiące chłopów z małych gospodarstw przenosiły się do miast, by znaleźć pracę w przemyśle.

9. Kiedy i dlaczego „biali" przyłączyli się do powstania?

10. Przedstaw działalność Romualda Traugutta.

11. Porównaj warunki oraz skutki uwłaszczenia chłopów w trzech zaborach.

Klęska powstania

W kwietniu 1864 r. Rosjanie aresztowali Traugutta. Powiesili go w sierpniu tego samego roku na stokach warszawskiej Cytadeli w obecności tłumów śpiewających modlitwę *Święty Boże*.

Po aresztowaniu dyktatora tajne państwo przestało istnieć. Walczyły już tylko pojedyncze oddziały. **Jesienią 1864** r. powstanie styczniowe zakończyło się klęską.

Bilans walk był straszliwy. Zginęło co najmniej 20 tysięcy powstańców, a ok. 2 tysięcy zostało zamordowanych. Kilkadziesiąt tysięcy uczestników powstania zesłano na Syberię i do innych części imperium. Rosjanie spalili dziesiątki miasteczek i wsi oraz setki dworów szlacheckich. Co gorsza, po zakończeniu walk władze carskie rozpoczęły **rusyfikację** Polaków – tzn. podjęły próbę przekształcenia ich w Rosjan (zob. s. 63).

12. Kiedy i jakim wynikiem zakończyło się powstanie styczniowe?

13. Przedstaw bilans polskich strat.

Wieczór. Zakładanie kajdan. Obraz Aleksandra Sochaczewskiego (druga połowa XIX w.). Malarz spędził 20 lat jako zesłaniec na Syberii.

Pożegnanie Europy – obraz z 1894 r. Aleksander Sochaczewski symbolicznie ukazał polskich zesłańców z różnych okresów XIX w. – także siebie (stoi na prawo od słupa). Wspominał: *Gdy znalazłem się przed słupem granicznym dzielącym Europę od Azji, chciałem odczytać nazwiska i napisy wyryte w kamieniu.*

Pytania i polecenia

A. Omów sytuację panującą w Królestwie Polskim w latach 1855–1862.

B. Wyjaśnij przyczyny klęski powstania styczniowego.

C. Znajdź informacje na temat przebiegu i skutków walk powstańczych, które toczyły się w twoim regionie.

To, co najważniejsze

Powstanie styczniowe (1863–1864)

Przyczyny powstania

Ogólne

1. Reformy po przegranej przez Rosję wojnie krymskiej rozbudziły w Polakach nadzieję na niepodległość.

2. Powstały stronnictwa polityczne: „czerwonych", którzy szykowali się do walki, i „białych", którzy chcieli najpierw pozyskać sojuszników.

3. Wojsko rosyjskie krwawo tłumiło pokojowe manifestacje w Warszawie, [uważane przez Polaków za element rewolucji moralnej].

Bezpośrednia

Branka polskich spiskowców do rosyjskiego wojska, przeprowadzona w połowie stycznia 1863 r. na polecenie Aleksandra Wielopolskiego.

Przebieg powstania

1. W nocy z 22 na 23 stycznia 1863 r. 6 tysięcy słabo uzbrojonych powstańców uderzyło na garnizony rosyjskie; żaden atak nie zakończył się pełnym sukcesem.

2. Z powodu przewagi Rosjan powstanie miało charakter wojny partyzanckiej.

3. Władze powstania ogłosiły uwłaszczenie chłopów, by zachęcić ich do walki; chłopi pozostali jednak w większości bierni.

4. Kierujący powstaniem Rząd Narodowy utworzył tajne państwo; jesienią 1863 r. Romuald Traugutt został dyktatorem powstania.

5. W marcu 1864 r. władze rosyjskie ogłosiły uwłaszczenie chłopów w Królestwie Kongresowym, co ostatecznie zniechęciło ich do udziału w powstaniu.

6. W kwietniu 1864 r. Rosjanie aresztowali Traugutta; tajne państwo przestało istnieć.

7. Jesienią 1864 r. powstanie zakończyło się klęską.

Bilans walk

1. Ponad 20 tysięcy poległych i zamordowanych powstańców.

2. Spalone miasteczka, wsie i dwory.

3. Kilkadziesiąt tysięcy powstańców zesłanych na Syberię.

4. Rozpoczęcie rusyfikacji Polaków.

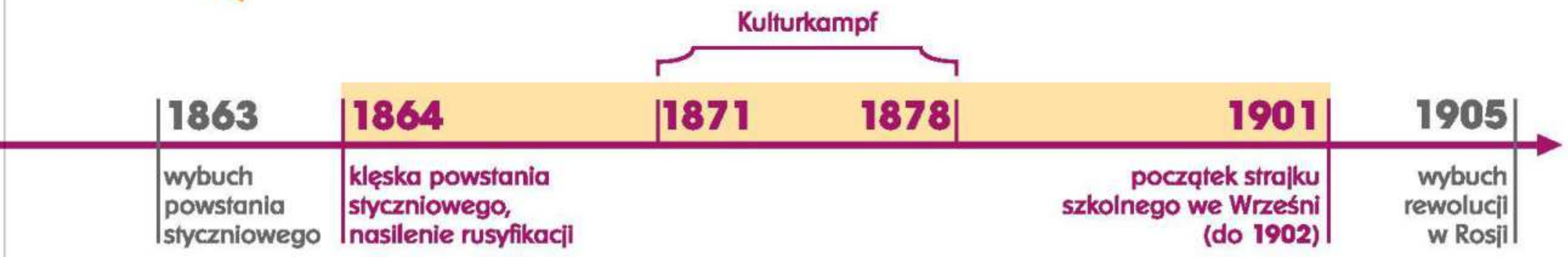
Uwłaszczenie

1. W zaborze pruskim rozpoczęte w 1811 r. (w Wielkim Księstwie Poznańskim w 1823): chłop mógł nabyć ziemię, jeśli oddał jej część szlachcicowi jako odszkodowanie.

2. W zaborze austriackim w 1848 r., w rosyjskim w 1864 r.: wszyscy chłopi otrzymali ziemię; odszkodowanie dla właścicieli zapłaciło państwo za pieniądze z podatku nałożonego na chłopów.

Ilustracja ze s. 57

9 Zaborcy wobec ziem dawnej Rzeczpospolitej

Rusyfikacja

Po stłumieniu powstania styczniowego (1864) car Aleksander II postanowił Królestwo Polskie zupełnie pozbawić autonomii, a Polaków poddać **rusyfikacji** – działaniom zmierzającym do uczynienia z nich Rosjan.

Na polecenie cara:

1) polskie urzędy Królestwa zastąpiono rosyjskimi,
2) zlikwidowano osobny budżet oraz polskie sądownictwo,
3) uznano rosyjski za jedyny język urzędowy,
4) zamknięto warszawską Szkołę Główną (zamiast niej powstał rosyjski uniwersytet),
5) rozbudowano policję, zwłaszcza siatkę tajnych donosicieli,
6) Królestwo zaczęto nazywać **Krajem Przywiślańskim** – by podkreślić, że jest tylko jedną z części państwa rosyjskiego.

* Przypomnij, jakie elementy autonomii zachowało Królestwo Kongresowe po upadku powstania listopadowego.

Pałac Staszica w Warszawie, przebudowany przez Rosjan w stylu bizantyjsko-ruskim. Kolorowane zdjęcie z XIX/XX w. Po odzyskaniu niepodległości pałacowi przywrócono dawny wygląd.

Tekst źródłowy

Gdy uczeń siedzi w klasie, obserwuje go [...] nauczyciel, badający nawet wyraz jego twarzy, a obok tego często [...] dyrektor patrzy nań z korytarza przez szybę lub dziurkę od klucza. Wyszedłszy [...] na korytarz lub na podwórze, musi się nieustannie oglądać, czy nie podkrada się na palcach za jego plecami pomocnik gospodarza klasy lub też któryś z nauczycieli [...]. Nawet w miejscu ustępowym musi się mieć na baczności, bo tam zamyka się często jakiś „pedagog", żeby słuchać, czy młodzież nie mówi po polsku. Lekcje się kończą... [...] W bramie szkolnej, widząc już przed sobą ulicę, [chłopiec] rozmawia najswobodniej, gdy naraz wyskakuje zaczajony za bramą organ władzy szkolnej i chwyta go za rękę, mówiąc:*

– Jeszcześ nie przestąpił progu gimnazjum, a mówisz po polsku! Wracaj do kozy!*

Roman Dmowski, *Ze studiów nad szkołą...*, 1895 r.

* Co jest wykroczeniem w opisanej tu szkole? Jaka grozi za nie kara?
* Wymień metody, jakimi posługują się pedagodzy, by przyłapać uczniów na tym wykroczeniu.

miejsce ustępowe – ubikacja

koza – tu: pomieszczenie szkolne, w którym po lekcjach zamykano ucznia za karę

stancja – mieszkanie lub pokój wynajmowane uczniom (w przeszłości często z wyżywieniem)

Od 1874 r. Królestwem rządził wojskowy generał-gubernator – a nie cywilny namiestnik, jak dotąd. Mógł on m.in. bez sądu zamknąć podejrzanego w więzieniu lub zesłać na Syberię.

Władze sprowadzały do Kongresówki rosyjskich urzędników i nauczycieli. Od 1885 r. polskie dzieci uczyły się wszystkich przedmiotów (z wyjątkiem religii) po rosyjsku. Rosjanie zabronili też nauczania historii Polski, w zamian uczniowie poznawali historię Rosji.

Zakazane było posiadanie polskich książek w internatach i na stancjach*. Z czasem władze zabroniły uczniom rozmawiania w szkole po polsku – nawet na korytarzu. Nauka mowy ojczystej była nadobowiązkowa, a odbywała się... po rosyjsku. Wszystko po to, by uczniowie wyrośli na Rosjan, a nie na Polaków.

Próby rusyfikacji napotkały zgodny opór społeczeństwa. Mimo zakazów Polacy mówili po polsku i potajemnie uczyli dzieci historii Polski. Kontakty z Rosjanami starali się ograniczać do załatwiania niezbędnych spraw urzędowych.

1. **W jaki sposób władze carskie likwidowały odrębność Królestwa Kongresowego?**
2. **Wyjaśnij, jakimi metodami przeprowadzano rusyfikację i jak reagowali na nią Polacy.**

Pozytywizm

Powstanie styczniowe nie przyniosło Polsce niepodległości. Przeciwnie: pogorszyło sytuację Polaków. Dlatego przedstawiciele inteligencji, przemysłowcy i właściciele ziemscy uznali walkę zbrojną za szkodliwą. Bezlitośnie krytykowali osoby odpowiedzialne za wybuch powstania; w zamian głosili hasła **pozytywizmu**. Był to powstały we Francji kierunek filozoficzny, który na ziemiach polskich stał się programem przebudowy społeczeństwa. A że wśród jego zwolenników byli pisarze, pozytywizm w Polsce to także okres literacki. Trwał od 1864 do ok. 1890 r.

Polscy pozytywiści gwałtownie zaatakowali tradycję powstań narodowych. Uważali je za sprzeczne z realizmem politycznym, przez który rozumieli czasowe pogodzenie się z brakiem własnego państwa. Myśleli tak: skoro nie możemy zdobyć niepodległości, to zadbajmy o rozwój gospodarki i kultury. Pozytywiści nawoływali do działań na rzecz wzmocnienia sił narodu przez pracę organiczną oraz pracę u podstaw.

Strona tytułowa warszawskiego *Tygodnika Powszechnego*. Pozytywiści przywiązywali wielką wagę do prasy, gdyż rozpowszechniała idee pracy organicznej.

1. Praca organiczna

Jej nazwa wywodziła się z porównania społeczeństwa do organizmu. Żeby był zdrowy i sprawny, trzeba dbać o wszystkie jego narządy. Praca organiczna polegała więc na tym, by dążyć do postępu gospodarczego kraju i rozwoju kulturalnego wszystkich grup społecznych – zwłaszcza chłopów, najbardziej dotąd zaniedbanych. Za elementy pracy organicznej uznawano rozbudowę przemysłu, podnoszenie poziomu rolnictwa, szerzenie oświaty, dbałość o poprawę zdrowia i warunków higieny.

2. Praca u podstaw

To kształcenie ludu, a zarazem rozbudzanie jego świadomości narodowej. Potrzeby były palące – u schyłku XIX w. prawie 70% mieszkańców Królestwa Kongresowego i 56% ludności Galicji nie umiało czytać ani pisać. Natomiast w zaborze pruskim analfabetyzm praktycznie zlikwidowano, tyle że uczono czytać i pisać wyłącznie po niemiecku.

3. Czym był pozytywizm?

4. Co i dlaczego krytykowali polscy pozytywiści? Do czego wzywali?

5. Wyjaśnij pojęcia: praca organiczna, praca u podstaw.

Bolesław Prus (1847–1912). Był zwolennikiem pozytywizmu i jednym z najwybitniejszych polskich pisarzy.

Tekst źródłowy

Jakkolwiek organizacja polityczna jest rzeczą ważną [...], to przecież z drugiej strony najpożyteczniejszym wypełnieniem życia narodowego, [...] są prace organiczne w sensie narodowym, podniesienie oświaty ludowej, stowarzyszenia handlowe i finansowe, naprawa dobrobytu krajowego. [...] Instytucje tego rodzaju są treścią życia narodowego, są jakoby jego ciałem, którego organizacja polityczna jest jakoby tylko ubiorem [...].

„Dziennik Poznański", 5 kwietnia 1866 r., nr 77

* Co jest – zdaniem autora – ciałem, a co ubiorem życia narodowego?
* Po co, według ciebie, autor wprowadza takie porównanie?

Polacy w zaborze pruskim

W zaborze pruskim nie było powstań (z wyjątkiem Wiosny Ludów, por. s. 54). Natomiast wcześniej niż w Królestwie, bo już w latach 40. XIX w., polscy ziemianie podjęli tam pracę organiczną. Musieli bowiem konkurować z niemieckimi właścicielami ziemskimi, którzy gospodarowali dobrze i nowocześnie.

Polacy z zaboru pruskiego prowadzili pracę organiczną na kilka sposobów:

1) przyswajali sobie osiągnięcia Niemców: dobrą organizację i nowoczesne metody gospodarowania,
2) rozwijali **ruch spółdzielczy**, tzn.:
   a) tworzyli kółka rolnicze, które organizowały kursy dla chłopów oraz pożyczały im nowoczesny sprzęt rolniczy,
   b) zakładali stowarzyszenia, takie jak spółki pożyczkowe i czytelnie ludowe, które stawiały sobie za cel umacnianie solidarności między Polakami.

Sytuacja Polaków w zaborze pruskim pogorszyła się po zjednoczeniu Niemiec w 1871 r. (zob. s. 78). Kanclerz Otto von Bismarck (czytaj: fon bismark) uważał bowiem, że zagrożeniem dla niemieckiego państwa są katolicy (niechętni protestanckim Prusom) oraz wykształceni członkowie mniejszości narodowych (gdyż pragną oderwać się od Niemiec).

Do obu tych kategorii należeli Polacy, toteż poddano ich usilnej germanizacji.

Piaskarze Aleksandra Gierymskiego (1887). Tytułowi piaskarze dostarczają piasek potrzebny do prac budowlanych w rozrastającej się Warszawie.

6. Scharakteryzuj metody pracy organicznej w zaborze pruskim.

7. Wytłumacz, jak i dlaczego zmieniła się sytuacja Polaków po zjednoczeniu Niemiec.

Germanizacja

W przeciwieństwie do Rosji Niemcy były państwem praworządnym. Władze prześladowały ludność polską i prowadziły antypolską propagandę, ale – inaczej niż w zaborze rosyjskim – zasadniczo nie łamały prawa. Dlatego np. w niemieckim parlamencie zasiadało kilkunastu posłów Polaków.

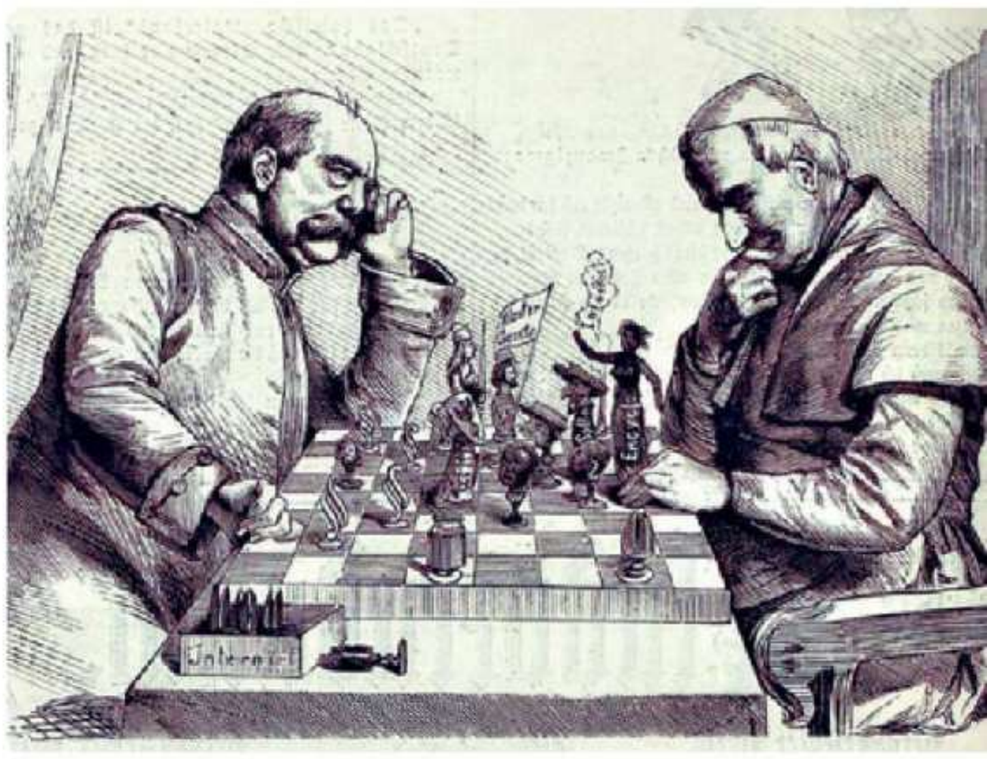
Mimo to germanizacja była dotkliwsza od rusyfikacji, gdyż objęła także sferę gospodarczą. Przybrała cztery główne formy:

1. Kulturkampf

W 1871 r. kanclerz Bismarck podjął próbę podporządkowania Kościoła katolickiego państwu. Polityka ta została ironicznie nazwana „walką o kulturę" – po niemiecku Kulturkampf. Nazwa ta pochodziła od egzaminu z historii, filozofii oraz literatury niemieckiej, który musiał zdać każdy ksiądz w Niemczech, także polski.

Prześladowania duchownych miały dodatkowo charakter antypolski – z blisko stu parafii usunięto proboszczów Polaków.

W 1878 r. Kulturkampf zakończył się niepowodzeniem. Bismarck odwołał część antykościelnych zarządzeń i pojednał się z papieżem.

Kulturkampf jako gra w szachy między Bismarckiem a papieżem (papież przegrywa). Niemiecka karykatura z 1875 r.

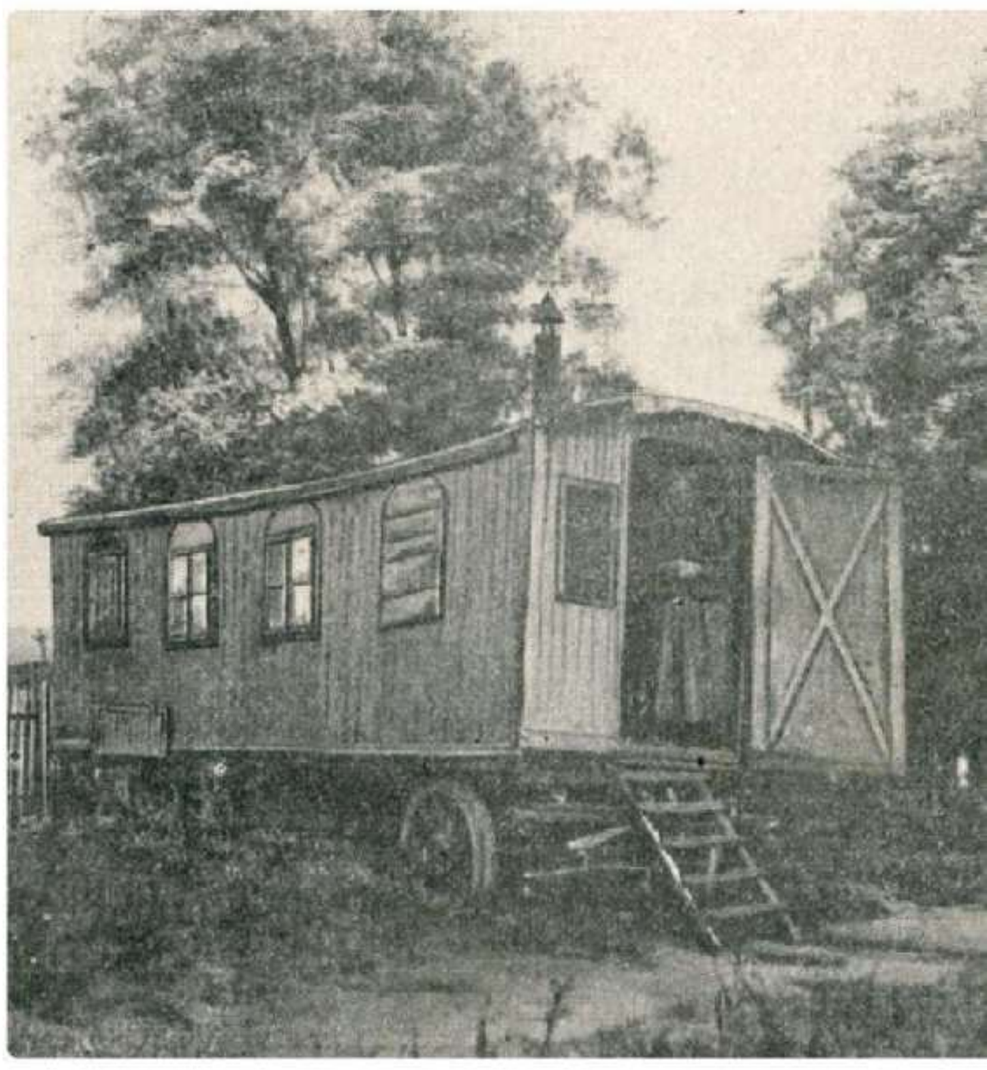
2. Rugi pruskie

W 1885 r. władze Niemiec przeprowadziły tzw. rugi pruskie: wysiedliły prawie 30 tysięcy osób przybyłych z zaborów rosyjskiego i austriackiego, aby zmniejszyć liczbę Polaków w państwie.

3. Komisja Kolonizacyjna i zakaz budowy domów

W 1886 r. powstała Komisja Kolonizacyjna, która za pieniądze rządu Niemiec wykupywała ziemię z rąk Polaków i przekazywała ją niemieckim osadnikom. Działalność Komisji nie przyniosła jednak spodziewanych rezultatów. To niemieccy gospodarze chętniej sprzedawali grunty i przenosili się na zachód (gdzie można było lepiej zarobić).

Wówczas władze uciekły się do innego sposobu: wydały zakaz stawiania budynków na nowo zakupionej ziemi (1904). Kto chciał zbudować sobie dom, musiał uzyskać specjalne pozwolenie (otrzymywali je tylko Niemcy). Gdy nie dostał go polski chłop **Michał Drzymała**, na znak protestu zamieszkał z rodziną w wozie cyrkowym.

Wóz Drzymały na zdjęciu z 1906 r. Niemieckie władze zażądały jego usunięcia. Wysunęły argument, że jeśli stoi w jednym miejscu ponad 24 godziny, to jest domem. Wówczas uparty chłop zaczął codziennie przesuwać wóz na inne miejsce. Postawa Drzymały stała się symbolem oporu polskiego społeczeństwa wobec germanizacji.

4. Germanizacja urzędów, sądów i szkół

W okresie Kulturkampfu władze nasiliły germanizację urzędów, sądów i szkół. Polskich urzędników zastąpiły niemieckimi. Język niemiecki był jedynym urzędowym – Polacy musieli się nim posługiwać, by np. wysłać list na poczcie.

Rugi pruskie. Akcja wywołała powszechne oburzenie w Europie, a nawet protesty w samych Niemczech. Obraz Wojciecha Kossaka z 1909 r.

Jan Matejko, *Wnętrze grobu Kazimierza Wielkiego*. W 1869 r. Matejko był świadkiem odkrycia sarkofagu z trumną, szczątkami władcy, jego koroną i berłem – i pokazał tę chwilę na swoim obrazie.

Nauczyciele prowadzili lekcje po niemiecku. Po polsku uczono tylko religii i śpiewu kościelnego.

W 1901 r. władze nakazały uczyć po niemiecku także religii w wyższych klasach szkoły podstawowej. Zarządzenie wywołało **strajk dzieci polskich we Wrześni** (1901–1902). Odmówiły one nauki religii po niemiecku i nie odpowiadały na pytania katechety. Reakcją nauczycieli było brutalne bicie uczniów. Rodziców ukarano grzywnami, a 20 spośród nich – więzieniem. Dzieci i ich rodzice musieli ustąpić.

8. Wyjaśnij pojęcia: Kulturkampf, rugi pruskie, Komisja Kolonizacyjna.

9. Dlaczego doszło do strajku dzieci polskich we Wrześni? Czym się zakończył?

Autonomia galicyjska

W 1866 r. Austria poniosła klęskę w wojnie z Prusami (zob. s. 76). Władze austriackie postanowiły wówczas zreformować wielonarodowe cesarstwo, by je wzmocnić.

Ugodowi politycy polscy z zaboru austriackiego uznali, że jeśli zapewnią cesarza o swej wierności, on zgodzi się na przekształcenie Galicji w jedną z kilku równoprawnych części monarchii. Złożyli więc cesarzowi deklarację lojalności, zakończoną słowami: „Przy Tobie, Najjaśniejszy Panie, stoimy i stać chcemy" (1866). Zawiedli się – w 1867 r. Austria przekształciła się jedynie w dwuczęściowe Austro-Węgry. Jednak Galicja uzyskała **autonomię**, o jakiej mieszkańcy innych zaborów mogli tylko marzyć.

Językiem urzędowym Galicji stał się polski. Namiestnikiem prowincji był Polak; Polacy zasiadali w galicyjskim sejmie krajowym, kierowali administracją, zdominowali sądy i szkoły. Bez przeszkód rozwijała się polska kultura; wykłady na wyższych uczelniach Krakowa i Lwowa odbywały się po polsku. Stanisław Wyspiański pisał dramaty o powstaniu listopadowym, które wystawiano w krakowskich teatrach. Występowała w nich m.in. Helena Modrzejewska, uważana za najlepszą polską aktorkę – i jedną z najpiękniejszych kobiet tamtych czasów.

W Galicji uroczyście obchodzono rocznice narodowe, np. 500. rocznicę bitwy pod Grunwaldem. Jan Matejko malował obrazy poświęcone historii Polski. Niektóre z nich znasz z podręczników do poprzednich klas, np. *Unię lubelską*. Do dziś wiele wydarzeń z naszej przeszłości wyobrażamy sobie tak, jak ukazał je Jan Matejko.

Znani krakowscy uczeni i politycy zalecali program **trójlojalizmu**: Polacy, nie wyrzekając się własnej narodowości, mieli być wierni temu państwu zaborczemu, w którym żyli.

Stanisław Wyspiański (1869–1907). Był wybitnym malarzem, poetą, dramatopisarzem i architektem.

10. Na czym polegała autonomia galicyjska?
11. Wyjaśnij pojęcie: trójlojalizm.

Franciszek Józef w Krakowie, obraz Juliusza Kossaka z 1880 r. Cesarz Austro-Węgier Franciszek Józef I cieszył się dużą popularnością w Galicji, ponieważ za jego długoletnich rządów (1848–1916) Polacy zyskali znaczne swobody narodowe.

Pytania i polecenia

A. Scharakteryzuj polski pozytywizm.
B. Uzasadnij tezę, że w drugiej połowie XIX w. germanizacja była dla Polaków dotkliwsza niż rusyfikacja.
C. Omów położenie Polaków w zaborze austriackim.

To, co najważniejsze

Polska pod zaborami od 1864 r.

	Polityka zaborców	Reakcja Polaków
Zabór rosyjski	Rusyfikacja: 1) likwidacja polskich urzędów, sądów i budżetu, 2) nauka po rosyjsku, 3) Królestwo nazywane Krajem Przywiślańskim.	Pozytywizm – program przebudowy społeczeństwa i okres literacki (1864 – ok. 1890): 1) krytyka powstań, 2) praca organiczna – dążenie do postępu gospodarczego kraju i rozwoju kulturalnego społeczeństwa, zwłaszcza chłopów, 3) praca u podstaw – kształcenie chłopów i rozbudzanie ich świadomości narodowej.
Zabór pruski	Germanizacja, nasilona po 1871 r.: 1) Kulturkampf – walka z Kościołem katolickim i dodatkowo z polskością, 2) rugi pruskie – wysiedlenie 30 tysięcy polskich osadników z innych zaborów, 3) wykupywanie ziemi od Polaków przez Komisję Kolonizacyjną, 4) zniemczenie urzędów, sądów i szkół.	1) praca organiczna (od lat 40. XIX w.), wymuszona konkurencją z niemieckimi gospodarstwami: dobra organizacja, nowoczesne metody rolnicze, kółka rolnicze oraz stowarzyszenia umacniające solidarność między Polakami, 2) strajk dzieci polskich we Wrześni przeciwko nauczaniu religii po niemiecku.
Zabór austriacki (Galicja)	Autonomia galicyjska (po 1866): Polacy we władzach Galicji, polski językiem urzędowym, w miarę swobodny rozwój polskiej kultury i oświaty.	Trójlojalizm: Polacy wierni temu państwu zaborczemu, w którym żyli.

Ilustracja ze s. 65

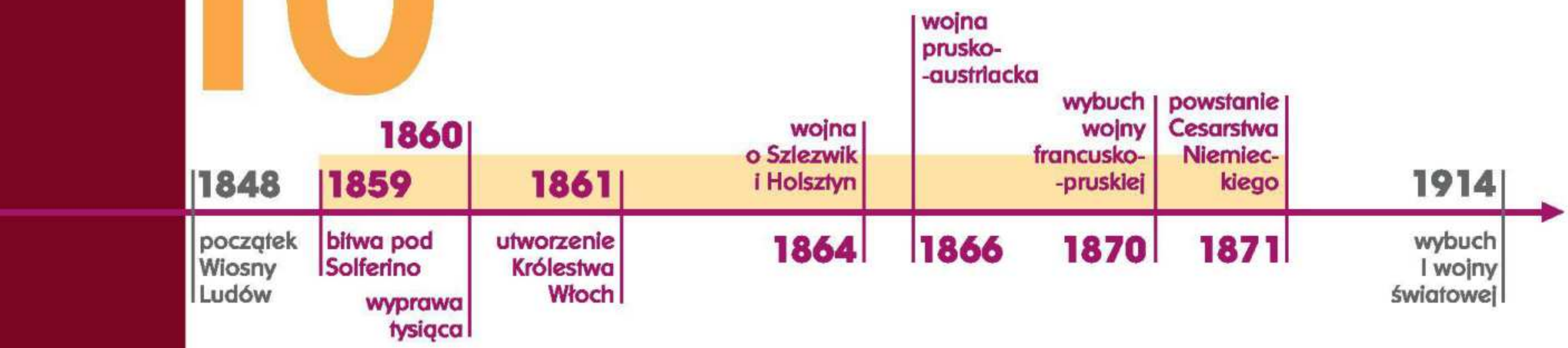
Rok 1882.

Świat w drugiej połowie XIX wieku

10. Zjednoczenie Włoch i Niemiec
11. Wojna secesyjna
12. Kolonializm w XIX wieku
13. Nowe idee w Europie
14. Pierwsze polskie partie polityczne
15. Ostatnie lata pod zaborami

Dwaj włoscy patrioci uwolnieni w 1848 r. przez mieszkańców Wenecji z austriackiego więzienia. Obraz z 1876 r.

10 Zjednoczenie Włoch i Niemiec

* Przypomnij postanowienia kongresu wiedeńskiego w sprawie Włoch i Niemiec.
* Przedstaw przebieg i skutki Wiosny Ludów we Włoszech i w Prusach.

Włosi walczą z oddziałami austriackimi na ulicach Mediolanu w czasie Wiosny Ludów (marzec 1848).

Podzielone Włochy

Uczestnicy kongresu wiedeńskiego przywrócili „stary ład" i tak wyznaczyli granice w Europie, by żadne państwo nie miało wyraźnej przewagi nad innymi. Na straży tego porządku stanęło Święte Przymierze (por. s. 7).

Granice ustalone w 1815 r. okazały się z czasem nie do utrzymania. Uczestnicy kongresu nie wzięli bowiem pod uwagę życzeń narodów pragnących żyć we własnych państwach. Już w 1830 r. rewolucja belgijska doprowadziła do oderwania Belgii od Holandii. Buntowali się także Włosi, którzy chcieli zjednoczenia.

Po kongresie wiedeńskim Włochy były podzielone na cztery główne części:

1. Północny wschód kraju, z Wenecją i Mediolanem, znajdował się pod panowaniem Austrii.

2. Z włoskimi posiadłościami Austrii graniczył **Piemont**. Było to państwo składające się z dwóch części: samego Piemontu, tzn. północno-zachodnich Włoch, oraz wyspy Sardynii (dlatego nazywano je też Królestwem Sardynii).

3. Środkową część Włoch zajmowały: **Państwo Kościelne**, rządzone przez papieża, oraz kilka mniejszych księstw.

4. W południowej części Włoch i na Sycylii leżało **Królestwo Obojga Sycylii**.

Wielu Włochów liczyło na zjednoczenie kraju przez Piemont, gdyż było to najsilniejsze włoskie państwo. Ponadto Piemont miał ustrój monarchii konstytucyjnej, a jego mieszkańcy cieszyli się wolnością prasy i zgromadzeń – inaczej niż w Królestwie Obojga Sycylii i w Państwie Kościelnym, gdzie panował „stary ład".

1. **Przedstaw sytuację polityczną Włoch po kongresie wiedeńskim.**
2. **Dlaczego wielu Włochów liczyło na zjednoczenie kraju przez Piemont?**

Od Piemontu do Królestwa Włoch

W połowie XIX w. premierem Piemontu był **Camillo Cavour** (czytaj: kamillo kawur). Stał się on jednym z bohaterów zjednoczenia Włoch, które przebiegło w czterech etapach:

1. Powiększenie Piemontu

Zjednoczeniu Włoch sprzeciwiała się Austria, gdyż obawiała się utraty swych włoskich posiadłości. Ponieważ Piemont nie był w stanie pokonać Austrii sam, Cavour zawarł sojusz obronny z Francją (1859). Następnie sprowokował armię austriacką, żeby wkroczyła do Piemontu i zaczęła wojnę.

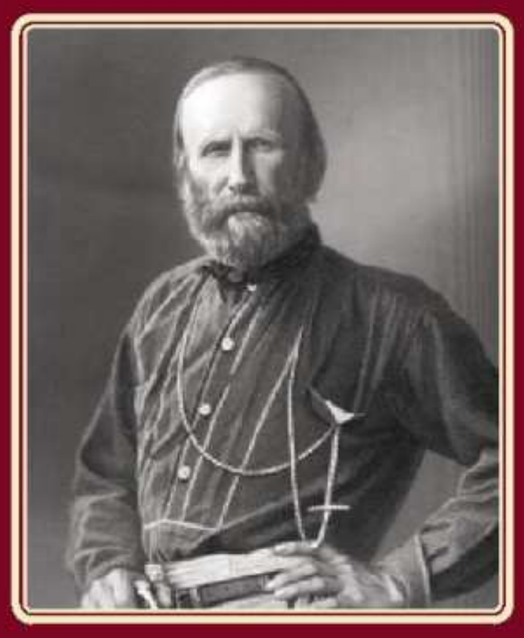
W czerwcu **1859** r. Austriacy przegrali bitwę z Francuzami i Piemontczykami pod **Solferino** (w północnych Włoszech). Jednak cesarz Francji Napoleon III nie chciał zbytnio wzmacniać swego sojusznika. Ku oburzeniu Włochów zawarł pokój z Austrią, w którym zgodził się tylko na przyłączenie do Piemontu Lombardii, tj. regionu otaczającego Mediolan.

Tymczasem na wieść o sukcesach Piemontu mieszkańcy środkowych Włoch wypędzili swoich książąt; doszło też do buntu w części Państwa Kościelnego. Wszędzie tam odbyły się plebiscyty w sprawie przyłączenia tych terenów do Piemontu. Ludność głosowała niemal jednomyślnie za zjednoczeniem. Wiosną 1860 r. większość północnych i środkowych Włoch stała się częścią Piemontu.

Camillo Cavour. Portret z XIX w.

Wojska francuskie wdzierają się do bronionego przez Austriaków Solferino. Obraz z XIX w.

Giuseppe Garibaldi
(1807–1882)

Włoski generał, rewolucjonista i bohater narodowy. W młodości walczył w Ameryce Południowej, gdzie m.in. bronił Urugwaju przed atakiem wojsk argentyńskich. Garibaldi i jego oddział pierwszy raz założyli tam słynne potem czerwone koszule (uszyte dla pracowników rzeźni). Odtąd garibaldczycy byli nazywani „czerwonymi koszulami".

2. Królestwo Włoch

Po sukcesach na północy zwolennicy jedności Włoch postanowili opanować południową część kraju. Jeden z nich, **Giuseppe Garibaldi** (czytaj: dżiuzeppe), zorganizował brawurową wyprawę: uzbroił tysiąc dwustu ochotników, załadował ich na dwa okręty i w maju **1860** r. wypłynął na podbój... 9-milionowego Królestwa Obojga Sycylii.

Wyprawa tysiąca nie była tak szalona, jak to się mogło wydawać. Ludność Królestwa miała dość rządów swego władcy, a na Sycylii od kwietnia trwało powstanie. Do końca lipca 1860 r. Garibaldi opanował tę wyspę, po czym przeprawił się na stały ląd.

Na wieść o zbliżaniu się „czerwonych koszul", jak nazywano oddziały Garibaldiego, król wraz z dworem uciekł z Neapolu (wrzesień 1860). Wkrótce potem do Królestwa Obojga Sycylii wkroczyły wojska piemonckie.

Jesienią 1860 r. w Królestwie zorganizowano plebiscyt. Większość jego uczestników głosowała za przyłączeniem państwa do Piemontu. W ten sposób została zjednoczona niemal cała Italia. W marcu **1861** r. ogłoszono powstanie nowego państwa – **Królestwa Włoch**.

3. Przyłączenie regionu Wenecji

Poza granicami Włoch znajdowały się pozostałości Państwa Kościelnego i region Wenecji, którym władała Austria.

W **1866** r. wybuchła wojna Prus z Austrią. Włochy stanęły po stronie Prus i skorzystały z pruskiego zwycięstwa – uzyskały od Austrii region Wenecji.

4. Rzym stolicą Włoch

Rzym z resztką Państwa Kościelnego był chroniony przez francuski garnizon. W **1870** r., gdy wybuchła wojna Francji z Prusami, żołnierze francuscy zostali odwołani z Italii.

Armia włoska szturmuje Rzym przez wyłom w murze rozbitym pociskami z dział. Miasta bronili żołnierze Państwa Kościelnego. Obraz z XIX w.

Zjednoczenie Włoch (1859–1870)

✱ Wskaż ziemie przyłączane do Piemontu, a potem do Włoch.

Wówczas wojska włoskie opanowały Państwo Kościelne i zajęły Rzym (1870). W 1871 r. stał się on stolicą Włoch.

Na znak protestu papież ogłosił się „więźniem Watykanu" (tylko tę dzielnicę mu pozostawiono – i do dziś Watykan jest odrębnym państwem).

3. Czym była i jaki skutek przyniosła wyprawa tysiąca?
4. Kiedy i w jaki sposób Włochy powiększyły się o region Wenecji i Rzym?

„Żelazo i krew"

Podział Niemiec na liczne państwa i państewka trwał od schyłku średniowiecza. Kongres wiedeński utrzymał to rozbicie, gdyż odpowiadało ono zasadzie równowagi sił. Powołał jedynie do istnienia Związek Niemiecki. Należało do niego prawie 40 państw niemieckich (m.in. Prusy) pod luźnym zwierzchnictwem Austrii.

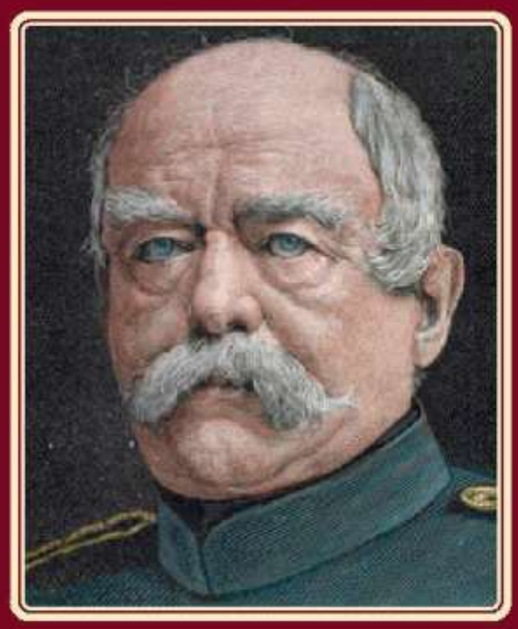
Niemcy, tak jak Włosi, pragnęli zjednoczenia. Pytanie brzmiało: kto ma go dokonać – Austria czy Prusy? Austria uważała się za główne państwo Niemiec, lecz była sztucznym zlepkiem narodów, a do tego krajem zacofanym gospodarczo i militarnie. Jej rolę stopniowo przejmowały **Prusy**.

W 1862 r. premierem tego kraju został wybitny, ale bezwzględny polityk **Otto von Bismarck**. Za swój cel uważał wzmocnienie Prus – to im miała służyć jedność Niemiec.

Bismarck słusznie sądził, że na zjednoczenie Niemiec przez Prusy nie zgodzą się Austria ani Francja. Austria, ponieważ nie zamierzała dopuścić do wzrostu potęgi Prus. Francja – gdyż dzięki słabości i rozbiciu Niemiec czuła się bezpieczna od wschodu. Bismarck postanowił więc rozgromić oba te państwa. Zjednoczenie Niemiec miało się dokonać, jak powiedział, „żelazem i krwią" – przez wojnę.

Zaczął od rozbudowy armii. W krótkim czasie Prusy zyskały najnowocześniejsze siły zbrojne w Europie – „armię obudowaną państwem".

5. Omów sytuację Niemiec po kongresie wiedeńskim.
6. Dlaczego Austria i Francja nie chciały się zgodzić na zjednoczenie Niemiec?

Otto von Bismarck
(1815–1898)

Niemiecki polityk, premier Prus i kanclerz Niemiec, zwany żelaznym kanclerzem. Niechętny Polakom, których zamierzał zgermanizować. Doprowadził do zjednoczenia Niemiec. Był błyskotliwy i dalekowzroczny; jako pierwszy polityk na świecie wprowadził emerytury i ubezpieczenia chorobowe.

Tekst źródłowy

Prusy powinny zebrać i zachować swoje siły aż do odpowiedniej chwili, którą już niejednokrotnie zmarnowały. Granice Prus po traktacie wiedeńskim nie sprzyjają zdrowemu życiu państwowemu. Wielkich zagadnień chwili nie rozstrzyga się za pomocą mów czy postanowień większości (to właśnie był wielki błąd lat 1848 i 1849), lecz żelazem i krwią.

Otto von Bismarck, *Mowa w parlamencie Prus*, 1862 r.

* Do czego, zdaniem Bismarcka, będą Prusom potrzebne ich siły?

Cesarstwo Niemieckie

Zjednoczenie Niemiec nastąpiło w wyniku trzech wojen wygranych przez Prusy.

1. Wojna o Szlezwik i Holsztyn

W 1864 r. wybuchł spór Prus z Danią o księstwa Szlezwiku i Holsztynu, zamieszkane w większości przez Niemców. Bismarck zawarł sojusz z Austrią, a wojska pruskie i austriackie łatwo pokonały Duńczyków (1864).

2. Wojna austriacko-pruska

Po zwycięstwie nad Danią Bismarck wywołał konflikt z Austrią o podział zdobytych terenów. W **1866** r. Prusacy zwyciężyli Austriaków pod **Sadową** (w Czechach). Austria musiała się zgodzić na rozwiązanie Związku Niemieckiego i utworzenie **Związku Północnoniemieckiego** pod przewodnictwem Prus.

3. Wojna francusko-pruska

Wzrost potęgi Prus zaniepokoił Francję, toteż Bismarckowi łatwo było sprowokować konflikt zbrojny. W tym celu opublikował w prasie depeszę od króla Prus, którą tak zmienił, by stała się obraźliwa dla władz Francji (1870). Oburzony cesarz Napoleon III wypowiedział Prusom wojnę. W obronie „zaatakowanych" Prus stanęły państewka południowoniemieckie. Niemcy zjednoczyli się w walce ze wspólnym wrogiem – a właśnie tego chciał Bismarck.

W sierpniu **1870** r. wojska pruskie wdarły się do Francji. We wrześniu jedna z armii francuskich poddała się pod **Sedanem**. Do niewoli trafił sam Napoleon III.

Wkrótce potem Niemcy oblegli Paryż. Pod koniec stycznia **1871** r. Francja skapitulowała. Musiała oddać Niemcom Alzację i część Lotaryngii oraz zapłacić gigantyczne odszkodowanie wojenne: 5 miliardów franków w złocie.

Związek Północnoniemiecki – organizacja, do której należały wszystkie państwa północnych Niemiec. Związek miał własną konstytucję i był poprzednikiem zjednoczonego państwa niemieckiego.

Król Prus (w centrum obrazu), Bismarck i pruscy generałowie obserwują bitwę pod Sadową. Obraz z XIX w.

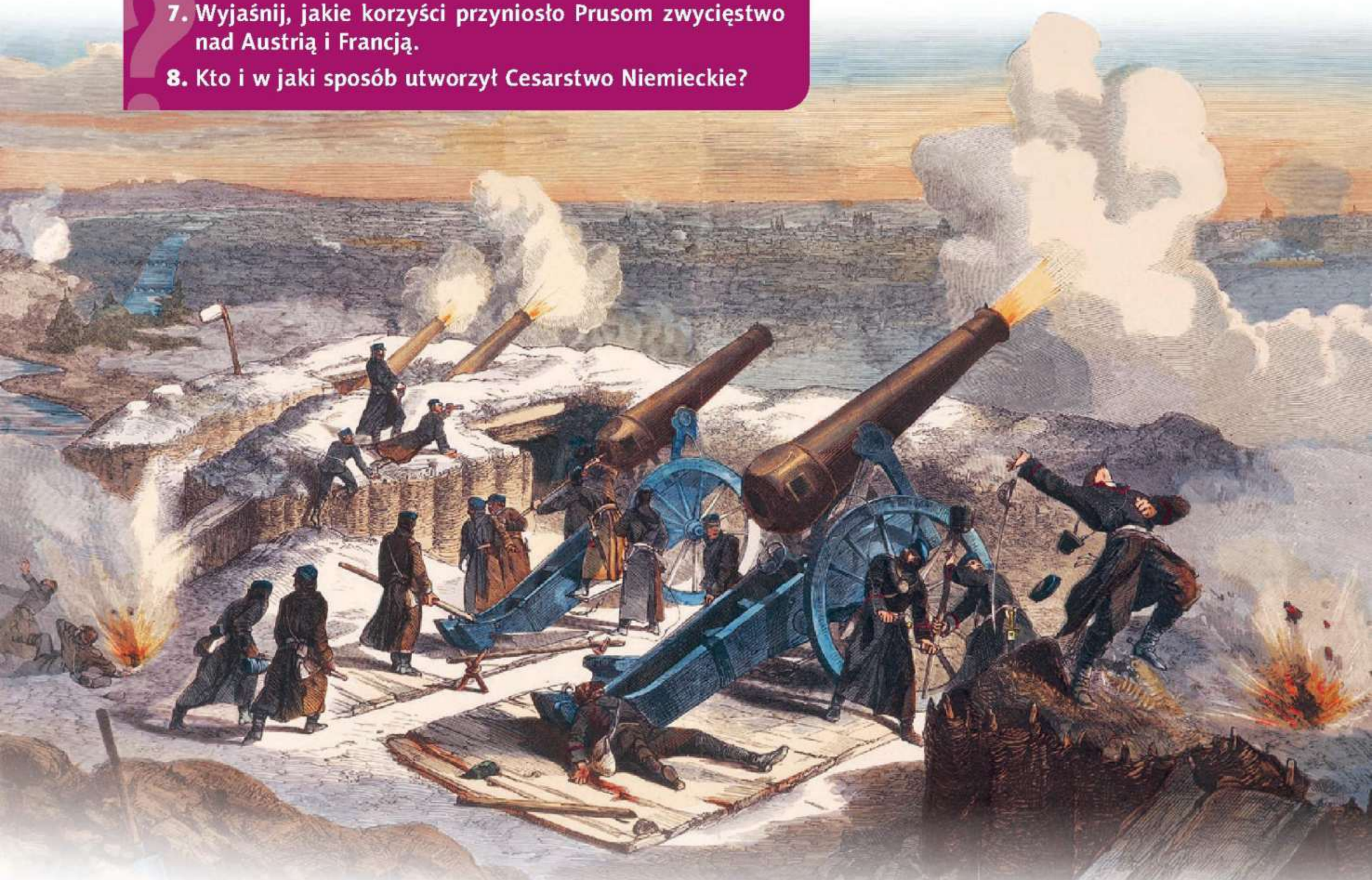
Podczas oblężenia Paryża pruskie dowództwo kwaterowało w Wersalu. Właśnie tam niemieccy książęta i generałowie powołali do życia **Cesarstwo Niemieckie** (zwane też drugą Rzeszą Niemiecką). Króla Wilhelma I ogłosili cesarzem niemieckim. Stało się to jeszcze przed zakończeniem walk, w styczniu **1871** r.

1871

7. Wyjaśnij, jakie korzyści przyniosło Prusom zwycięstwo nad Austrią i Francją.

8. Kto i w jaki sposób utworzył Cesarstwo Niemieckie?

Pruska artyleria ostrzeliwuje Paryż. Prusy szybko dowiodły, że Francja niesłusznie uchodzi za największą potęgę wojskową Europy. Armia francuska była mniejsza, gorzej zorganizowana i słabiej wyszkolona od pruskiej. Rycina z XIX w.

Skutki zjednoczenia Włoch i Niemiec

Włochy i Niemcy zostały zjednoczone w podobnym czasie. Państwo włoskie przyjęło ustrój monarchii konstytucyjnej (por. s. 16); armia, choć odegrała ważną rolę w scalaniu kraju, nigdy nie wysunęła się na pierwszy plan. O przyłączaniu kolejnych obszarów decydowały plebiscyty ludności, dlatego często mówi się o **oddolnym** zjednoczeniu Włoch.

W Niemczech nie było plebiscytów. Państwo stworzyła armia, którą umiejętnie wykorzystał Otto von Bismarck. Niemcy zostały zjednoczone **odgórnie** – przez władców, polityków i generałów. Choć Cesarstwo Niemieckie także przyjęło ustrój monarchii konstytucyjnej, główną rolę odgrywały w nim zmilitaryzowane Prusy i armia.

Zjednoczenie Niemiec (1864–1871)

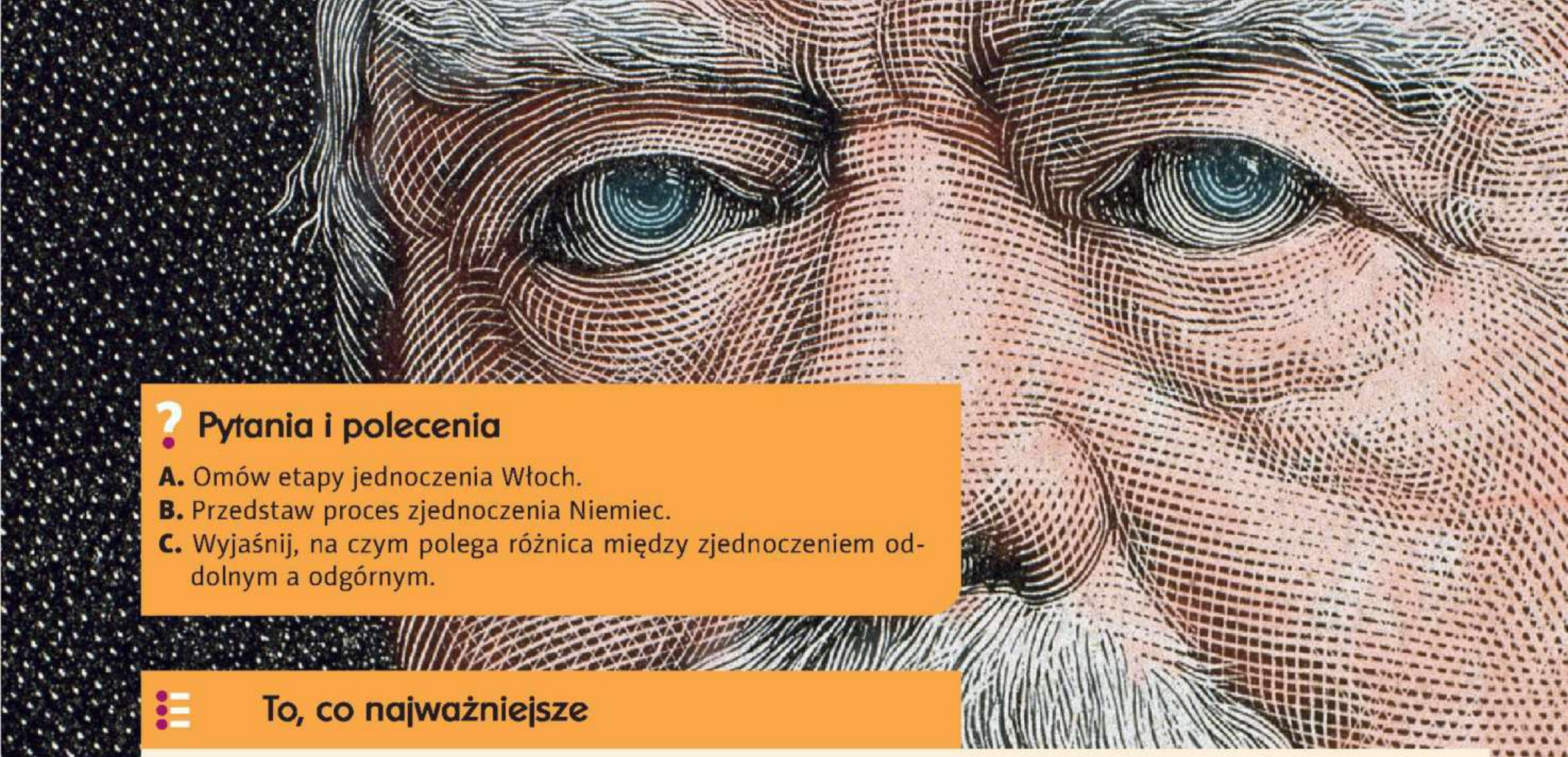
* Wskaż miejsca głównych bitew wojny austriacko-pruskiej i francusko-pruskiej.

Zjednoczenie Włoch i Niemiec przyniosło ważne skutki dla całej Europy:

1. Zmieniony został porządek ustalony na kongresie wiedeńskim.
2. Powstanie ponad 40-milionowego państwa niemieckiego obaliło zasadę równowagi sił. Niemcy stały się największym mocarstwem lądowym Europy.
3. Zjednoczone Włochy dołączyły do grupy najważniejszych państw europejskich.
4. By wzmocnić państwo po przegranej wojnie z Prusami, cesarz Austrii przekształcił je w **Austro-Węgry** (1867): Węgrzy otrzymali te same prawa, które mieli Austriacy. Inne narody – wśród nich Polacy – zostały jednak pominięte.
5. Klęska w wojnie z Prusami przyniosła Francuzom straty terytorialne i finansowe. Odtąd celem Francji stało się odzyskanie utraconych terenów – co było jedną z przyczyn wybuchu I wojny światowej (zob. s. 119).

9. Przedstaw zmiany w Europie będące skutkiem zjednoczenia Włoch i Niemiec.

Ustanowienie Cesarstwa Niemieckiego w pałacu wersalskim (Bismarck stoi w środku w białym mundurze). W ceremonii nie brali udziału przedstawiciele narodu. Wilhelm I jedynie powiadomił Niemców o zjednoczeniu kraju i przyjęciu godności cesarskiej. Obraz z XIX w.

Pytania i polecenia

A. Omów etapy jednoczenia Włoch.
B. Przedstaw proces zjednoczenia Niemiec.
C. Wyjaśnij, na czym polega różnica między zjednoczeniem oddolnym a odgórnym.

To, co najważniejsze

Przyczyną zjednoczenia Włoch i Niemiec było pragnienie ich narodów, by żyć we własnych państwach.

Kraj	Włochy	Niemcy
Sytuacja od 1815 r.	Były podzielone na północny wschód (należał do Austrii), Królestwo Piemontu, Państwo Kościelne i kilka księstw w środkowych Włoszech oraz Królestwo Obojga Sycylii.	Były rozbite na liczne państwa i państewka. W 1815 r. kongres wiedeński utworzył Związek Niemiecki pod luźnym zwierzchnictwem Austrii.
Państwo jednoczące	Piemont	Prusy
Przebieg procesu zjednoczenia	4 etapy (1859–1870): 1. Zwycięstwo Piemontu i Francji nad Austrią pod Solferino (1859); przyłączenie do Piemontu Lombardii, a po plebiscytach – księstw środkowych Włoch i części Państwa Kościelnego (1860). 2. Wyprawa tysiąca zorganizowana przez Garibaldiego przeciwko Królestwu Obojga Sycylii (1860); plebiscyt i przyłączenie Królestwa do Piemontu; powstanie zjednoczonego Królestwa Włoch (1861). 3. Przyłączenie regionu Wenecji (1866). 4. Zajęcie reszty Państwa Kościelnego i Rzymu (1870). Rzym stolicą Włoch.	Zjednoczenie po 3 wojnach wygranych przez Prusy: 1. Wojna Prus i Austrii z Danią o Szlezwik i Holsztyn (1864). 2. Wojna Prus z Austrią (1866); utworzenie Związku Północnoniemieckiego pod przewodnictwem Prus. 3. Wojna z Francją; utworzenie Cesarstwa Niemieckiego (1871).
Charakter zjednoczenia	Oddolny – o przyłączaniu kolejnych obszarów decydowały plebiscyty ludności.	Odgórny – dokonany przez władców, polityków i generałów, bez plebiscytów ludności.
Bohaterowie zjednoczenia	Camillo Cavour Giuseppe Garibaldi	Otto von Bismarck

Skutki dla Europy

1. Zmiana porządku ustalonego na kongresie wiedeńskim.
2. Obalenie zasady równowagi sił.
3. Przekształcenie Austrii w Austro-Węgry (1867).
4. Dążenie Francji do odzyskania utraconych terenów.

Ilustracja ze s. 75

11 Wojna secesyjna

* Przypomnij, kiedy i w jaki sposób powstały Stany Zjednoczone.

Federacja – państwo, które składa się z autonomicznych części.

Przemysłowa Północ, rolnicze Południe

Z prawnego punktu widzenia Stany Zjednoczone nie są jednolitym państwem, lecz **federacją**. W połowie XIX w. istniały ogromne różnice między stanami północnymi i południowymi.

Na Północy skupiało się 80% przemysłu, tam znajdowały się główne miasta kraju i tam przybywali emigranci z Europy w poszukiwaniu pracy. Natomiast na Południu przemysł odgrywał znikomą rolę. Podstawą gospodarki było wielkoobszarowe rolnictwo – zwłaszcza uprawa **bawełny**, sprzedawanej potem do Europy. Plantacje zapewniały dobrobyt ich właścicielom, którzy żyli z wyzysku **niewolników** afrykańskiego pochodzenia.

Bawełna wymaga ogromnego nakładu pracy. Bez niewolnictwa, twierdzili plantatorzy, nie dałoby się prowadzić plantacji. Dlatego liczba niewolników w stanach Południa ciągle rosła. W 1860 r. żyło ich tam 3,5 miliona (na 9 milionów mieszkańców).

Na Północy przeważały rodzinne farmy, na których niewolnictwo nie było potrzebne. W większości północnych stanów zostało ono zniesione już w początkach XIX w. Odtąd w jednych stanach było legalne, w innych – zakazane.

1. Przedstaw różnice między Północą a Południem USA w połowie XIX w.

Żydowscy emigranci z Rosji przybywają do Nowego Świata. Z pokładu statku spoglądają na Statuę Wolności w Nowym Jorku. Grafika z 1892 r.

Niewolnictwo

Nie tylko biały człowiek niewolił innych ludzi. W Afryce niewolnicy stanowili znaczny odsetek tamtejszych społeczności, a plemienni władcy czerpali pokaźne zyski z handlu żywym towarem.

Niewolnicy na plantacji bawełny w Stanach Zjednoczonych. Na dole zbierają włókna z krzewów, u góry po prawej oddzielają włókna od nasion za pomocą maszyny parowej, a u góry po lewej formują z bawełny bele, tj. pakunki o kształcie prostopadłościanu. Rycina z XIX w.

W czasach wielkich odkryć geograficznych Europejczycy zaczęli przywozić do Ameryki niewolników z Afryki, by pracowali oni w kopalniach, na farmach i plantacjach.

Krytyka niewolnictwa pojawiła się dopiero w XVIII w. Filozofowie oświecenia odrzucili je jako sprzeczne z ideą powszechnej równości. W Europie i Ameryce rozwinął się wówczas **abolicjonizm**.

W połowie XIX w. w północnych stanach USA niewolnictwo już nie istniało. Natomiast Południe utrzymywało je z czterech głównych powodów:

1. Południowcy bali się, że po zniesieniu niewolnictwa zbankrutują plantatorzy i upadną plantacje bawełny, z których utrzymywały się ich stany.

2. Mniej zamożni farmerzy byli często zależni od plantatorów (którzy np. udzielali im pożyczek). Bankructwo plantatorów odbiłoby się na farmerach, bo kto pożyczałby im pieniądze?

3. Choć zaledwie 7% białych mieszkańców posiadało niewolników, pozostali mieli nadzieję, że pewnego dnia też ich zdobędą.

Abolicjonizm – (od łacińskiego *abolitio* – „zniesienie") ruch domagający się zakazu handlu ludźmi i posiadania niewolników. W 1815 r. kongres wiedeński zakazał handlu niewolnikami. Do połowy XIX w. abolicjoniści doprowadzili do zniesienia niewolnictwa w Europie i jej koloniach, w wielu państwach Ameryki i w północnych stanach USA.

Sprzedaż niewolników w Stanach Zjednoczonych. Rysownik uwiecznił autentyczną scenę z ok. 1860 r.

Tekst źródłowy

Obrońcy niewolnictwa dowodzą [...], że jest ono „bardzo dobrą rzeczą" [...]. Ale nie słyszeliśmy dotąd o człowieku, który pragnąłby wykorzystać tę „dobrą rzecz" i „zostać niewolnikiem".

A jak wygląda porównanie niewolników z wolnymi robotnikami? Przecież nawet najgłupsze zwierzę [...] wie, że ma prawo do owoców swej pracy. Nawet „najgłupszy i najbardziej tępy niewolnik [...]" rozumie, iż dzieje mu się krzywda, że zasługuje na wynagrodzenie za swój trud. [...]

Ale twierdzicie, że jest to sprawa korzyści; że macie prawo pozbawić drugiego człowieka wolności, jeśli jest to dla was korzystne. Więc dobrze. Ale w takim razie on ma prawo pozbawić was wolności, jeśli będzie to korzystne dla niego.

Abraham Lincoln, *Uwagi o niewolnictwie*, 1856 r.

* Wymień argumenty zwolenników niewolnictwa, które przytacza Abraham Lincoln.
* W jaki sposób autor rozprawia się z tymi argumentami?

4. Na Południu istniał silny **rasizm**, tj. przekonanie o nierówności ras ludzkich (zob. s. 93). Rasę czarną powszechnie uważano za gorszą od białej; sama myśl o tym, że Murzyni mieliby uzyskać te same prawa co biali, była dla wielu południowców nie do przyjęcia.

W początkach XIX w. w całych Stanach Zjednoczonych zakazano przywozu ludzi schwytanych w Afryce. Mimo to na Południu wciąż kwitł handel niewolnikami urodzonymi w Ameryce. Ich los zależał od właściciela. Na ogół dzieci niewolników chrzczono, lecz nie wolno było uczyć ich czytania i pisania. Uważano bowiem, że wykształceni Murzyni będą skłonni do buntu.

Ok. 1850 r. abolicjoniści z północnych stanów rozpoczęli działania na rzecz całkowitego zniesienia niewolnictwa. Pomagali też niewolnikom z Południa uciekać na Północ – gdzie natychmiast stawali się oni wolnymi ludźmi.

Postępowanie abolicjonistów zwiększało napięcie między południowcami a jankesami, jak nazywano mieszkańców Północy. Plantatorzy z Południa otwarcie zapowiadali, że powieszą każdego abolicjonistę, który wpadnie im w ręce.

2. Co osiągnęli abolicjoniści do połowy XIX w., a czego nie udało im się dokonać?

3. Dlaczego mieszkańcy Południa sprzeciwiali się zniesieniu niewolnictwa?

Przyczyny wojny secesyjnej

W XIX w. Stany Zjednoczone szybko się powiększały. Nasuwało się więc pytanie o niewolnictwo w nowych stanach: ma być dozwolone czy nie? Amerykanie z Południa i Północy zgadzali się co do jednego – jeśli zostanie zakazane, będzie to pierwszy krok do zniesienia niewolnictwa w całym państwie. Południowcy zagrozili, że odłączą się wówczas od Północy. W ten sposób problem niewolnictwa zagroził jedności Stanów Zjednoczonych – choć był tylko jednym z powodów wybuchu wojny między stanami południowymi a północnymi.

Wymieńmy wszystkie przyczyny:

1. Mieszkańcy Południa nie zgadzali się na zniesienie niewolnictwa w ich stanach.

2. Południowcy byli przywiązani do swoich wartości i sposobu życia. Nie podobały im się zmiany zachodzące na Północy: rewolucja przemysłowa, szybki rozwój miast, przemiany obyczajowe na wzór europejskich. Uważali je za szkodliwe „nowinki".

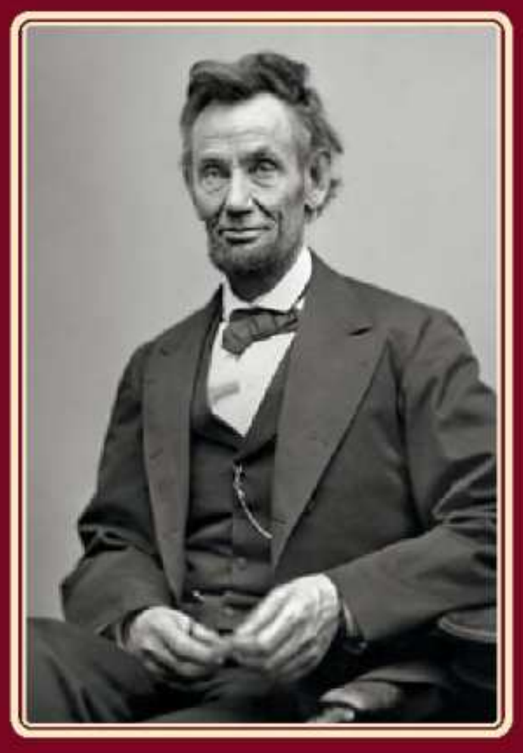
3. Wybory prezydenckie w 1860 r. wygrał **Abraham Lincoln** (czytaj: linkoln). Był kandydatem partii republikańskiej, która reprezentowała interesy Północy. Lincoln sprzeciwiał się rozszerzaniu niewolnictwa, choć nie chciał znosić go tam, gdzie istniało. Za swój główny cel uznał bowiem utrzymanie **Unii**, czyli związku wszystkich stanów.

4. Mieszkańcy Południa sądzili, że Lincoln będzie dbał o interesy Północy ich kosztem, dlatego postanowili wystąpić z Unii. W grudniu 1860 r. Karolina Południowa ogłosiła **secesję**, czyli odłączenie od Unii. W ślad za nią uczyniły to kolejne stany Południa. W lutym **1861** r. utworzyły one **Konfederację**, a dokładniej: Skonfederowane Stany Ameryki. W Konfederacji znalazło się ostatecznie 11 stanów. Przyjęła ona własną konstytucję, wybrała prezydenta oraz utworzyła armię – co oznaczało powstanie nowego państwa.

5. Secesji Południa nie uznały 23 stany Północy, które pozostały w Unii.

4. Wyjaśnij, jak problem niewolnictwa zagroził jedności Stanów Zjednoczonych.

5. Kiedy i w jaki sposób powstała Konfederacja?

Abraham Lincoln
(1809–1865)

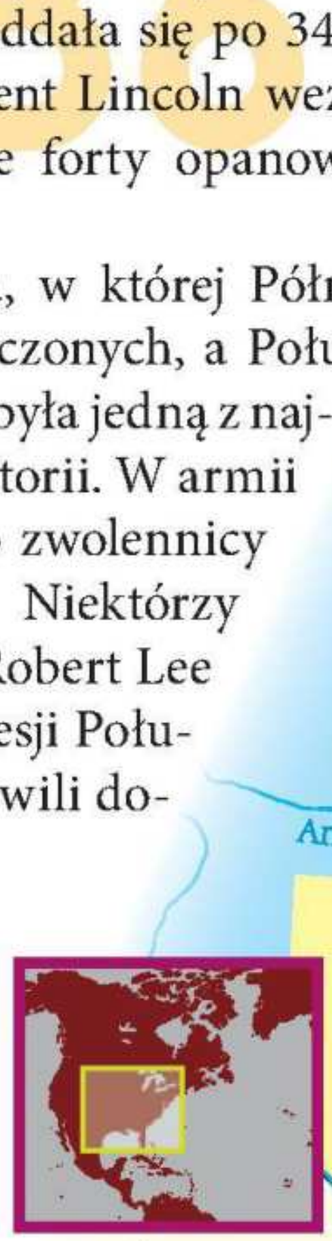
Prezydent Stanów Zjednoczonych w czasie wojny secesyjnej. Był ucieleśnieniem „amerykańskiego snu" – o karierze od pucybuta do milionera, którą może zrobić każdy. Syn drobnego farmera, samouk, dzięki zdolnościom i pracowitości został adwokatem, a potem politykiem.

Przebieg wojny secesyjnej

Wiosną **1861** r. wojska Konfederacji ostrzelały fort Sumter (czytaj: samter) w Karolinie Południowej, w którym stacjonowali żołnierze Unii. Załoga fortu poddała się po 34 godzinach oporu. W odpowiedzi prezydent Lincoln wezwał ochotników, by odbili ten i pozostałe forty opanowane przez konfederatów.

Tak rozpoczęła się **wojna secesyjna**, w której Północ walczyła o utrzymanie Stanów Zjednoczonych, a Południe – o niepodległe państwo. Wojna ta była jedną z największych tragedii w amerykańskiej historii. W armii Południa znaleźli się bowiem nie tylko zwolennicy podziału państwa oraz niewolnictwa. Niektórzy z nich, np. głównodowodzący generał Robert Lee (czytaj: li), sprzeciwiali się zarówno secesji Południa, jak i niewolnictwu – lecz postanowili dochować wierności rodzinnym stanom.

Unia i Konfederacja w czasie wojny secesyjnej (1861–1865)

* Wskaż miejsca bitew, o których mowa w tekście rozdziału.

Porównanie sił uczestników wojny secesyjnej

Strona konfliktu	Unia – 23 stany Północy	Konfederacja – 11 stanów Południa
Liczba ludności	ok. 22 milionów	ok. 9 milionów (z czego 3,5 miliona niewolników)
Liczba żołnierzy	ok. 2 milionów	ok. 850 tysięcy
Mocne strony	Produkcja zbrojeniowa Unii była 30-krotnie większa niż Konfederacji.	Znakomita armia: 1) wybitni generałowie i oficerowie, 2) żołnierze w większości świetnie obeznani z bronią oraz wierzący, że walczą w obronie ojczyzny.

Wielki wąż Scotta. Mapa z 1861 r. ukazuje plan „Anakonda" opracowany w Unii przez generała Winfielda Scotta (czytaj: łynfilda skota). Jak anakondy duszą swe ofiary, tak Unia miała zdusić Konfederację przez zablokowanie jej portów. Blokada doprowadziła do spadku eksportu bawełny o 95%.

Mimo znakomitej armii Południe miało nikłe szanse zwycięstwa. Już na początku wojny okręty Północy wprowadziły **blokadę** portów morskich Południa. W jej wyniku załamał się eksport bawełny, co spowodowało katastrofę gospodarczą Konfederacji. W miastach dochodziło do rozruchów głodowych.

1 stycznia 1863 r. prezydent Lincoln wydał **proklamację znoszącą niewolnictwo** w całych Stanach Zjednoczonych. Nie tylko przyznał wolność wszystkim niewolnikom, lecz także wyraził zgodę na przyjmowanie ich do wojsk Unii.

Po ogłoszeniu proklamacji niewolnicy z Południa zaczęli masowo uciekać na Północ. Wkrótce prawie 200 tysięcy Amerykanów afrykańskiego pochodzenia – w większości zbiegłych niewolników – walczyło w oddziałach Unii.

1863

W **1863** r. armia konfederatów przegrała bitwę pod **Gettysburgiem**. Był to punkt zwrotny wojny.

By przyspieszyć klęskę Południa, w 1864 r. jeden z dowódców Unii, generał William Sherman (czytaj: łyliam szerman), zastosował **taktykę spalonej ziemi**. Polegała ona na niszczeniu wszystkiego, co mogło być przydatne przeciwnikowi do prowadzenia wojny. Wojska Unii, rozciągnięte na szerokość 80 km, przemaszerowały przez jeden ze stanów Południa; po drodze niszczyły mosty i tory kolejowe, rabowały żywność, zabierały zwierzęta, paliły domy, młyny, fabryki... Żołnierze Unii nie mordowali jednak ludności cywilnej. Taktyka ta przyniosła oczekiwany skutek: pozbawiła zaopatrzenia znaczną część armii Południa oraz sterroryzowała ludność cywilną.

1865

W **1865** r., gdy konfederatom zabrakło broni i amunicji, generał Lee podpisał akt kapitulacji. Wojna secesyjna dobiegła końca.

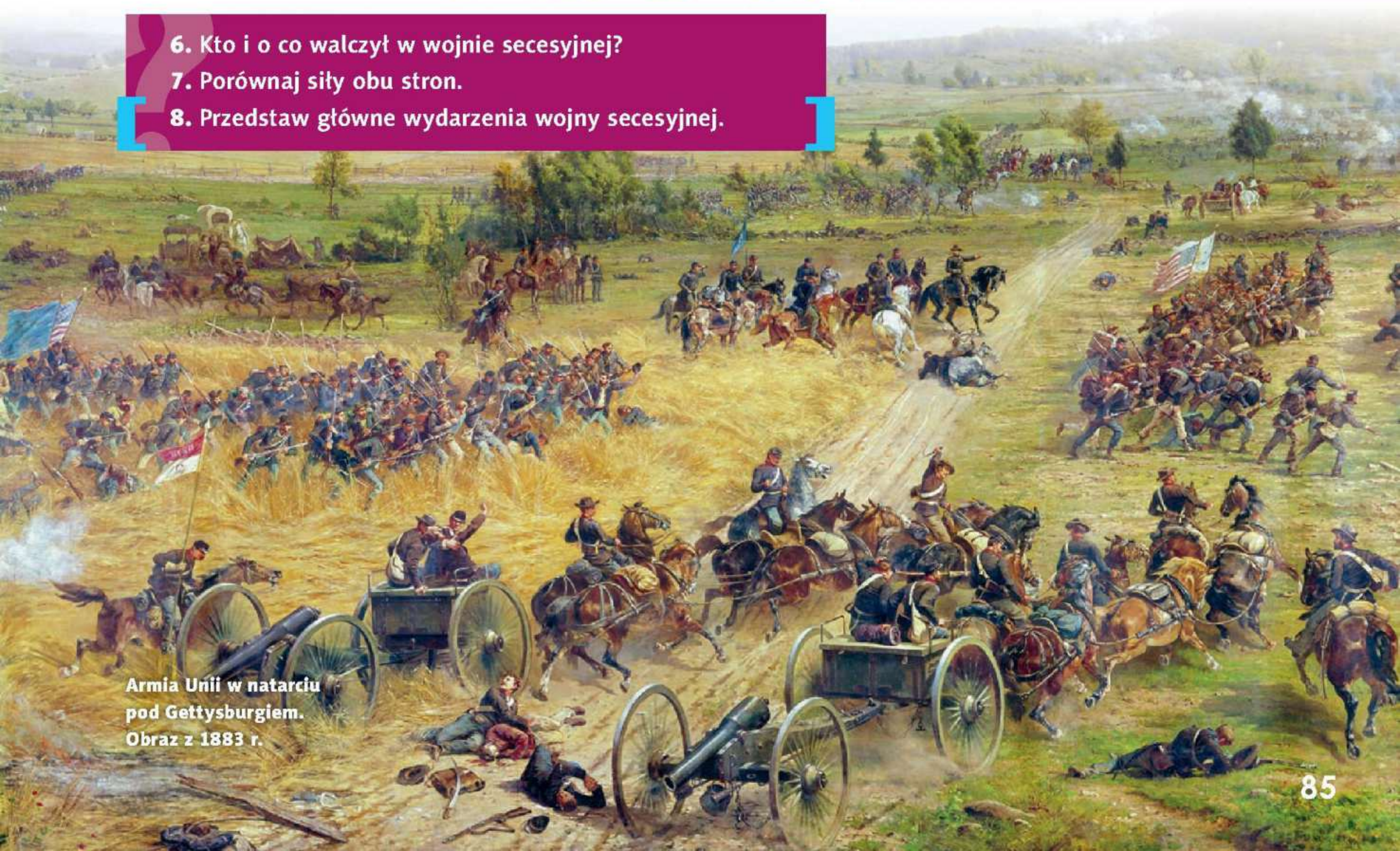
6. Kto i o co walczył w wojnie secesyjnej?
7. Porównaj siły obu stron.
8. Przedstaw główne wydarzenia wojny secesyjnej.

Dawniej a dziś

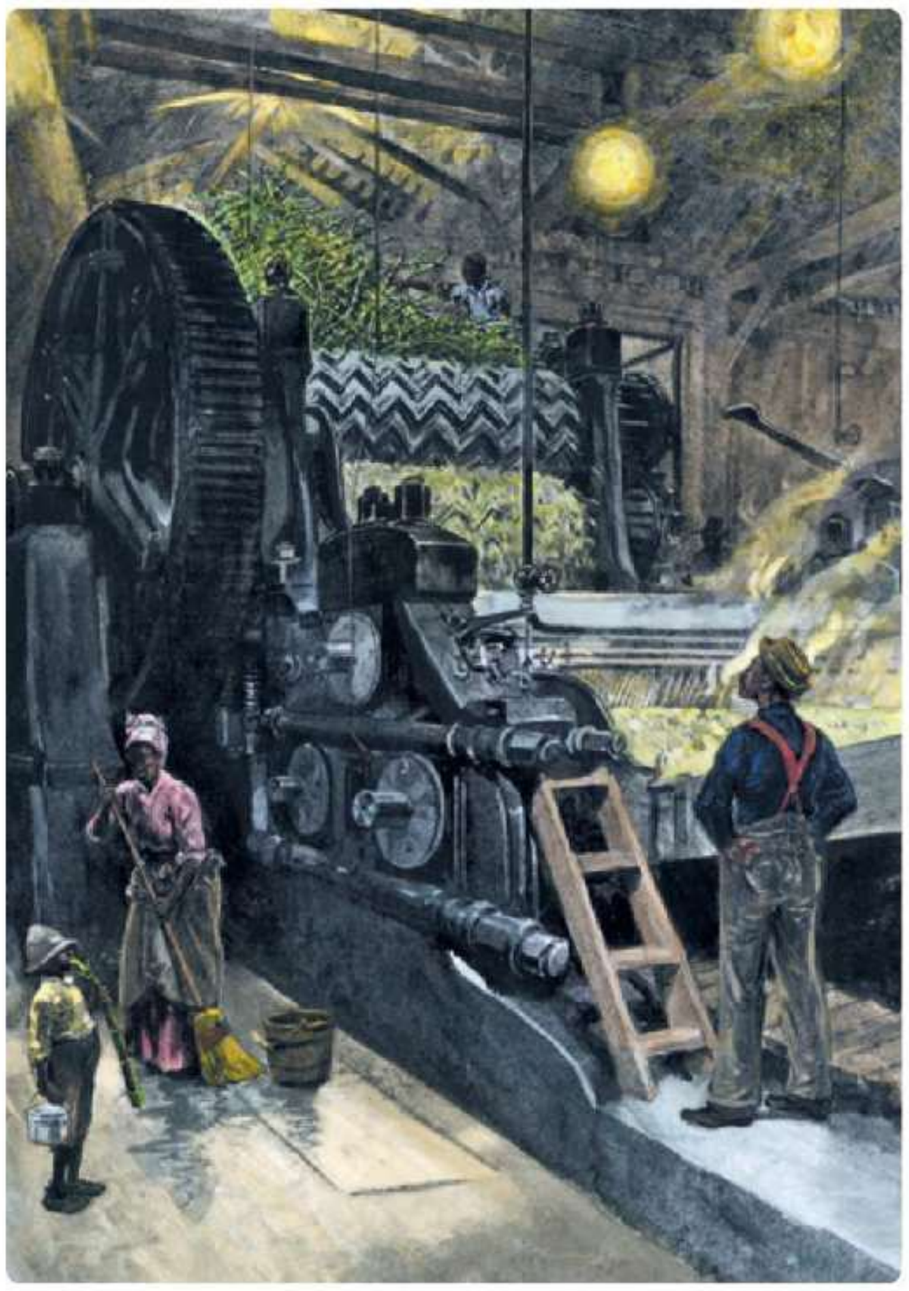
Taktyka spalonej ziemi

Stosowano ją od czasów starożytnych, gdyż jest skuteczna – pozbawia przeciwnika wszystkiego, co potrzebne nie tylko do walki, lecz także do przeżycia. Została zakazana przez prawo międzynarodowe (protokół dodatkowy konwencji genewskich z 1977 r.), ponieważ najbardziej szkodzi ludności cywilnej. Niestety w czasie wojny mało kto przejmuje się zakazami, a przeciwnicy często starają się sterroryzować ludność cywilną – by żądała od swych władz zawarcia pokoju za wszelką cenę. Dlatego taktykę spalonej ziemi zastosowano także w XXI w., m.in. w Sudanie i Syrii.

* Z jakiego powodu prawo międzynarodowe zakazuje taktyki spalonej ziemi?
* Czy, twoim zdaniem, można ją stosować w obronie własnego kraju? Uzasadnij swój sąd.

Armia Unii w natarciu pod Gettysburgiem. Obraz z 1883 r.

Robotnicy afrykańskiego pochodzenia przy maszynie do zgniatania trzciny cukrowej. Choć są wolnymi ludźmi, ich położenie mało się różni od losu niewolników. Rysunek z ok. 1900 r.

Skutki wojny secesyjnej

Wojna secesyjna kosztowała życie co najmniej 620 tysięcy żołnierzy obu stron; przeszło milion odniosło rany. Nieznana jest liczba ofiar wśród ludności cywilnej. Wojska Unii dokonały straszliwych zniszczeń na wielkich obszarach Konfederacji.

Mieszkańców Północy i Południa podzieliła niechęć większa niż kiedykolwiek przedtem. Jej wyrazem było zastrzelenie prezydenta Lincolna przez fanatycznego południowca – zaledwie pięć dni po kapitulacji generała Lee.

Były też inne skutki wojny secesyjnej:

1. Raz na zawsze rozwiązała ona problem, który doprowadził do jej wybuchu: jedność Stanów Zjednoczonych nigdy więcej nie została zagrożona.

2. W grudniu 1865 r. zniesienie niewolnictwa zostało zapisane jako XIII poprawka do konstytucji Stanów Zjednoczonych. Kilka lat później dawni niewolnicy otrzymali prawa dotąd przysługujące białym, m.in. prawo wyborcze.

Jednak zwycięstwo Północy nie usunęło rasizmu na Południu. Wkrótce po wojnie powstała tam rasistowska organizacja **Ku Klux Klan**, która terroryzowała, a nawet mordowała Afroamerykanów, tak by bali się korzystać ze swych uprawnień.

Od lat 80. XIX w. władze południowych stanów ograniczały prawa Afroamerykanów, co doprowadziło tam do **segregacji rasowej**: rozdzielenia białej i „kolorowej" ludności w szkołach, restauracjach, środkach transportu itp. Te lepsze zostały przeznaczone dla białych; „kolorowi" stali się obywatelami drugiej kategorii. Segregacja rasowa istniała na Południu aż do lat 60. XX w.

9. Scharakteryzuj sytuację byłych niewolników na Południu po 1865 r.

Nocne spotkanie członków Ku Klux Klanu ok. 1921 r. Stroje miały zapewnić im anonimowość i zastraszyć przesądnych Afroamerykanów.

Pytania i polecenia

A. Omów przyczyny wybuchu wojny secesyjnej.
B. Wyjaśnij, co zadecydowało o zwycięstwie Unii.
C. Przedstaw skutki wojny secesyjnej.

To, co najważniejsze

Wojna secesyjna (1861–1865) – wojna między stanami Północy (Unią) a stanami Południa (Konfederacją). Północ walczyła o utrzymanie Stanów Zjednoczonych, a Południe – o niepodległe państwo. Wojnę wygrała Północ.

USA do 1860 r.	Państwo dzieliło się na przemysłową Północ i rolnicze Południe, gdzie podstawą gospodarki była uprawa bawełny, a na plantacjach pracowali niewolnicy. W większości północnych stanów niewolnictwo już nie istniało; abolicjoniści domagali się zniesienia go we wszystkich stanach.
Przyczyny wojny	1. Niezgoda mieszkańców Południa na zniesienie niewolnictwa w ich stanach. 2. Przywiązanie południowców do ich wartości i sposobu życia. 3. Wybór Abrahama Lincolna na prezydenta Stanów Zjednoczonych (1860). 4. Secesja, czyli odłączenie się od Unii Karoliny Południowej (1860), a potem kolejnych stanów Południa; utworzenie przez nie Konfederacji (1861), tj. niezależnego państwa. 5. Nieuznanie secesji Południa przez stany Północy, które pozostały w Unii.
Przebieg wojny	1. Ostrzelanie fortu Sumter przez wojska Konfederacji – wybuch wojny (1861). 2. Blokada portów morskich Konfederacji; katastrofa gospodarcza Południa. 3. Proklamacja znosząca niewolnictwo (1863). 4. Zwycięstwo Unii pod Gettysburgiem (1863). 5. Taktyka spalonej ziemi zastosowana przez wojska Unii (1864). 6. Kapitulacja wojsk Konfederacji (1865).
Skutki wojny	1. Co najmniej 620 tys. zabitych i ponad 1 mln rannych żołnierzy. 2. Zniszczenia na Południu. 3. Niechęć między Północą a Południem, zabójstwo prezydenta Lincolna. 4. Utrwalenie jedności państwa. 5. Zniesienie niewolnictwa.

W południowych stanach przetrwał rasizm. Powstała tam rasistowska organizacja Ku Klux Klan terroryzująca Afroamerykanów, wprowadzono też segregację rasową.

Ilustracja ze s. 85

12 Kolonializm w XIX wieku

* Przypomnij, jakie kolonie zdobyli Europejczycy od XVI do XVIII w.

Brytyjska posiadłość w Indiach. Rycina z XVII w.

Fort Zeelandia, zbudowany przez Holendrów na chińskiej wyspie Tajwan. Rycina z XVII w.

Przyczyny XIX-wiecznego kolonializmu

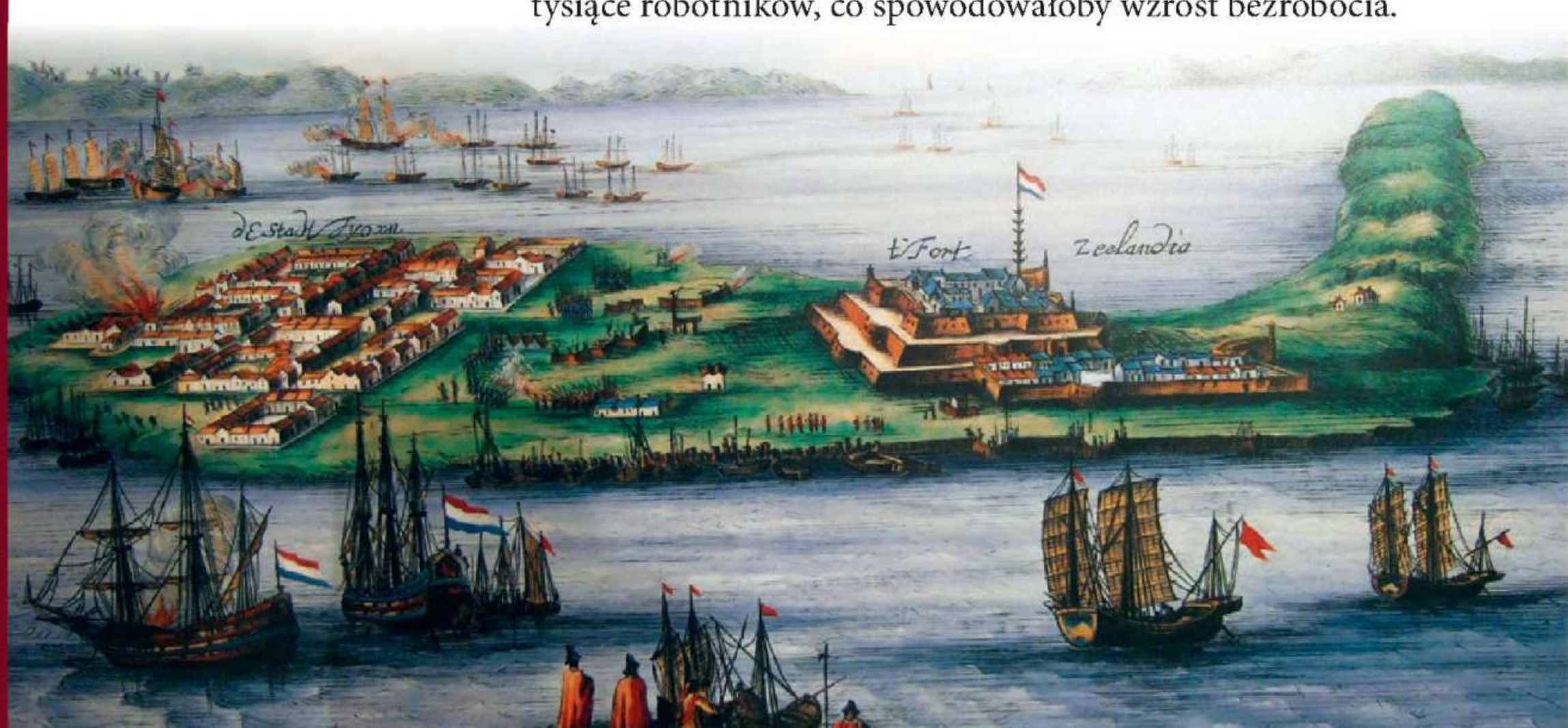
W okresie wielkich odkryć geograficznych powstały pierwsze europejskie **kolonie**. Jak pamiętasz, kolonia to obszar poza Europą rządzony przez europejskie państwo. W XIX w. do mocarstw kolonialnych dołączyły USA i Japonia.

Proces tworzenia i utrzymywania kolonii nazywamy **kolonializmem**. Trwał od XVI aż do XX stulecia.

Do XVIII w. kolonializm miał ograniczony zakres – Europejczycy opanowali tylko niektóre obszary zamorskie. W XIX w. mocarstwa kolonialne podporządkowały sobie prawie cały świat. Było pięć głównych powodów tej zmiany:

1. Wraz z rewolucją przemysłową wzrosło zapotrzebowanie na surowce i towary, których Europa miała niewiele lub nie miała wcale – takie jak miedź, cyna, diamenty, guma, herbata, kakao. Na innych kontynentach było ich pod dostatkiem. Kto opanował dany obszar, stawał się panem jego bogactw naturalnych.

2. Europejskie fabryki produkowały więcej towarów, niż mogły sprzedać. Gdyby ograniczyły produkcję, ich właściciele straciliby szansę na duże zyski. Musieliby też zwolnić tysiące robotników, co spowodowałoby wzrost bezrobocia.

3. Państwa europejskie miały ambicje mocarstwowe, a dzięki rewolucji przemysłowej Europa zyskała zdecydowaną przewagę wojskową i technologiczną nad resztą świata. Politycy rozumowali tak: kto chce się liczyć w polityce, ten musi mieć kolonie.

4. Także zwykli mieszkańcy Europy chcieli powiększania kolonii, by móc robić karierę i zdobyć majątek za morzami. Tworzyli potężną grupę nacisku, która domagała się od rządów nowych podbojów.

5. Europejczycy popierali nawracanie innych ludów na chrześcijaństwo. Uważali kolonializm za szczytną misję białego człowieka.

1. Co nazywamy kolonializmem?
2. Dlaczego Europejczycy chcieli mieć kolonie?

Imperializm

Imperium to ogromne państwo, w którego skład wchodzą kraje i ludy podlegające jednemu władcy. Imperia istniały na świecie od starożytności (np. Imperium Rzymskie); w okresie wielkich odkryć geograficznych do ich tworzenia przystąpiły najpierw Hiszpania i Portugalia, a potem Wielka Brytania, Francja, Rosja, Holandia, Belgia, Niemcy, Stany Zjednoczone, Japonia... Dążenie do budowy i utrzymania imperiów w epoce nowożytnej, głównie w XIX i XX w., nazwano **imperializmem**.

Zawłaszczanie nowych obszarów przebiegało szybko. W drugiej połowie XIX w. armia brytyjska zakończyła podbój **Indii**, rozpoczęty w poprzednim stuleciu. W latach 1880–1914 mocarstwa kolonialne „rozdrapały" niezajęte jeszcze obszary Ziemi – głównie **Afrykę**. Okazało się bowiem, że kryje ona bogate złoża surowców naturalnych. A ponieważ w Afryce nie istniały państwa (poza kilkoma), uznano ją za „ziemię niczyją", którą każdy może sobie wziąć.

Zdobywanie afrykańskich kolonii przebiegało najczęściej bezkrwawo. Wodzom plemion wręczano tanie wyroby przemysłowe; w zamian podpisywali oni umowy, które ogłaszały ich ziemie własnością Wielkiej Brytanii, Francji czy innego nieznanego im kraju.

Gdy jakiegoś obszaru nie dało się ani podbić, ani opanować bezkrwawo, mocarstwa prowadziły politykę „**pośredniego panowania**". Tak stało się np. w Chinach, które w teorii pozostały niepodległe. W praktyce państwa europejskie, USA i Japonia podzieliły je na strefy wpływów oraz uzależniły od siebie gospodarkę i handel Chin.

Tekst źródłowy

[...] byłem na zebraniu bezrobotnych. Gdy nasłuchałem się tam dzikich przemówień, które były jednym krzykiem „chleba! chleba!", [...] przekonałem się bardziej niż kiedykolwiek o znaczeniu imperializmu... [...] Aby uratować czterdzieści milionów mieszkańców Zjednoczonego Królestwa od zgubnej wojny domowej, my, politycy kolonialni, musimy zdobyć nowe ziemie, aby rozmieścić na nich nadmiar ludności, aby uzyskać nowe rynki zbytu towarów produkowanych w fabrykach i wydobywanych w kopalniach. Imperium, mówiłem to zawsze, to kwestia żołądka. Jeśli nie chcecie wojny domowej, to musicie stać się imperialistami.

Cecil Rhodes, *List...*, 1895 r.

* O jakim problemie pisze Cecil Rhodes? Jakie rozwiązanie proponuje?
* Oceń to rozwiązanie z punktu widzenia mieszkańców kolonii.

Brytyjczyk Cecil Rhodes (czytaj: sesyl rołdz), właściciel licznych kopalni diamentów w Afryce, jako „kolos rodyjski" górujący nad Afryką. Karykatura z 1892 r.

Mocarstwa europejskie i Japonia dzielą chiński tort. Od lewej: angielska królowa Wiktoria, cesarz niemiecki Wilhelm II, car Mikołaj II, Marianna symbolizująca Francję, cesarz Japonii Mutsuhito. Francuska karykatura z 1898 r.

Skutkami XIX-wiecznego imperializmu były:

1. Podział świata między kilka mocarstw

W 1914 r. ponad połowa lądów na kuli ziemskiej znajdowała się w rękach Europejczyków, a większość pozostałej części globu była uzależniona od Europy.

2. Konflikty między mocarstwami kolonialnymi

Ponieważ pod koniec XIX w. nieskolonizowane obszary świata zaczęły się kurczyć, między państwami europejskimi coraz częściej dochodziło do konfliktów o terytoria. Niezadowolone były zwłaszcza Niemcy, które dopiero po zjednoczeniu (1871) przystąpiły do wyścigu o kolonie, miały ich niewiele i czuły się pokrzywdzone. Spory mocarstw kolonialnych stały się jedną z przyczyn wybuchu I wojny światowej (zob. s. 116).

3. Co nazywamy imperializmem?

4. Wskaż różnice w sposobach podporządkowania sobie Indii, Afryki i Chin przez mocarstwa kolonialne.

Imperium Brytyjskie

W XIX w. przyjął się zwyczaj, by Imperium Brytyjskie zaznaczać na mapach na czerwono. W 1900 r. niemal czwarta część lądów naszego globu była zakreślona tym właśnie kolorem. Do Brytyjczyków należały: Indie, Kanada, Australia, Nowa Zelandia, prawie jedna trzecia Afryki oraz tereny w Ameryce Południowej i Azji. W brytyjskich posiadłościach żyło ok. 500 milionów ludzi – jedna czwarta mieszkańców Ziemi. Wielka Brytania była najpotężniejszym mocarstwem świata.

Mapa z 1901 r. z Imperium Brytyjskim zaznaczonym na czerwono.

Imperium przynosiło Brytyjczykom ogromne korzyści. W 1871 r. Wielka Brytania liczyła niecałe 32 miliony mieszkańców, Indie – ponad 160 milionów. Były więc wymarzonym rynkiem zbytu dla wyrobów brytyjskiego przemysłu – Hindusi musieli je kupować, gdyż innych Brytyjczycy nie przywozili. I tak, dzięki imperium brytyjscy robotnicy mieli pracę, kupcy osiągali gigantyczne zyski, a urzędnicy znajdowali dobrze płatne posady w Bombaju czy Kalkucie. Tym, że zalew brytyjskich towarów hamuje rozwój gospodarczy Indii, nikt się specjalnie nie martwił.

Mieszkańcy innych kontynentów nie mieli szans w starciu z Europejczykami. **Powstanie Mahdiego** w Sudanie (1881–1899) odnosiło sukcesy, dopóki powstańcy walczyli z okupującymi ich kraj wojskami egipskimi. Egipcjan wsparły jednak oddziały brytyjskie, które przy okazji uzależniły od Wielkiej Brytanii zarówno Sudan, jak i Egipt. Brytyjczycy stłumili powstanie Mahdiego z niemal naukową precyzją:

zbudowali linię kolejową wzdłuż Nilu, przewieźli do Sudanu zaopatrzenie dla armii, po czym w bitwie pod Omdurmanem (1898) użyli nowej broni – karabinów maszynowych. Zginęło lub zostało rannych ponad 20 tysięcy powstańców oraz niespełna 400 żołnierzy Imperium Brytyjskiego.

5. Podaj korzyści, jakie Indie przynosiły Wielkiej Brytanii.
6. Dlaczego upadło powstanie Mahdiego?

Zderzenie kultur

Europejczyków szokowały obyczaje mieszkańców innych kontynentów. W Chinach jeszcze w XX w. dokonywano publicznych egzekucji przez ćwiartowanie. W Afryce i wielu częściach Azji powszechne były wielożeństwo oraz wiara w magię.

Pod względem rozwoju technologicznego Europejczycy (i Amerykanie) wyprzedzali resztę świata o całe stulecia. W wielu częściach Afryki nie znano urządzeń rolniczych, które w Europie stosowano już w XIII w. – takich jak żelazny pług.

W wyniku kontaktów z mieszkańcami pozostałych kontynentów Europejczycy nabrali przekonania o wyższości swej cywilizacji nad innymi. Uznali też, że ich misją jest przekazanie własnych osiągnięć „dzikim" mieszkańcom kolonii. Budowali więc szpitale, szkoły, drogi i linie kolejowe, uczyli zasad chrześcijaństwa, wprowadzali europejskie prawo, obyczaje, sprawną administrację, język (np. w Nigerii do dziś mówi się po angielsku). Na wielu obszarach poprawili warunki higieny, ograniczyli głód i choroby. Największe osiągnięcie techniczne XIX w. to Kanał Sueski w Egipcie, zaprojektowany przez europejskich inżynierów.

Atak brytyjskiego oddziału jazdy w bitwie pod Omdurmanem. Akwarela z końca XIX w.

Otwarcie Kanału Sueskiego w listopadzie 1869 r. Tłumek zebrany na brzegu obserwuje pierwsze statki płynące przez kanał, który połączył Morze Śródziemne z Morzem Czerwonym. Rycina z XIX w.

Tahitańskie kobiety na plaży (1891). Autor obrazu, francuski malarz Paul Gauguin (czytaj: pol gogę) zamieszkał na wyspie Tahiti na Oceanie Spokojnym. Pod wpływem sztuki Tahitańczyków także Gauguin zaczął malować w „prymitywny" sposób.

gubernator – tu: urzędnik sprawujący władzę w kolonii

Rikszarze ze Sri Lanki ciągną białych dżentelmenów. Zdjęcie z ok. 1875 r.

Na ogół Europejczycy traktowali mieszkańców kolonii z góry. Taka postawa białych budziła niechęć, a nawet nienawiść miejscowej ludności. Nikt nie lubi być poniżany – a już zwłaszcza przez obcych, którzy go wyzyskują.

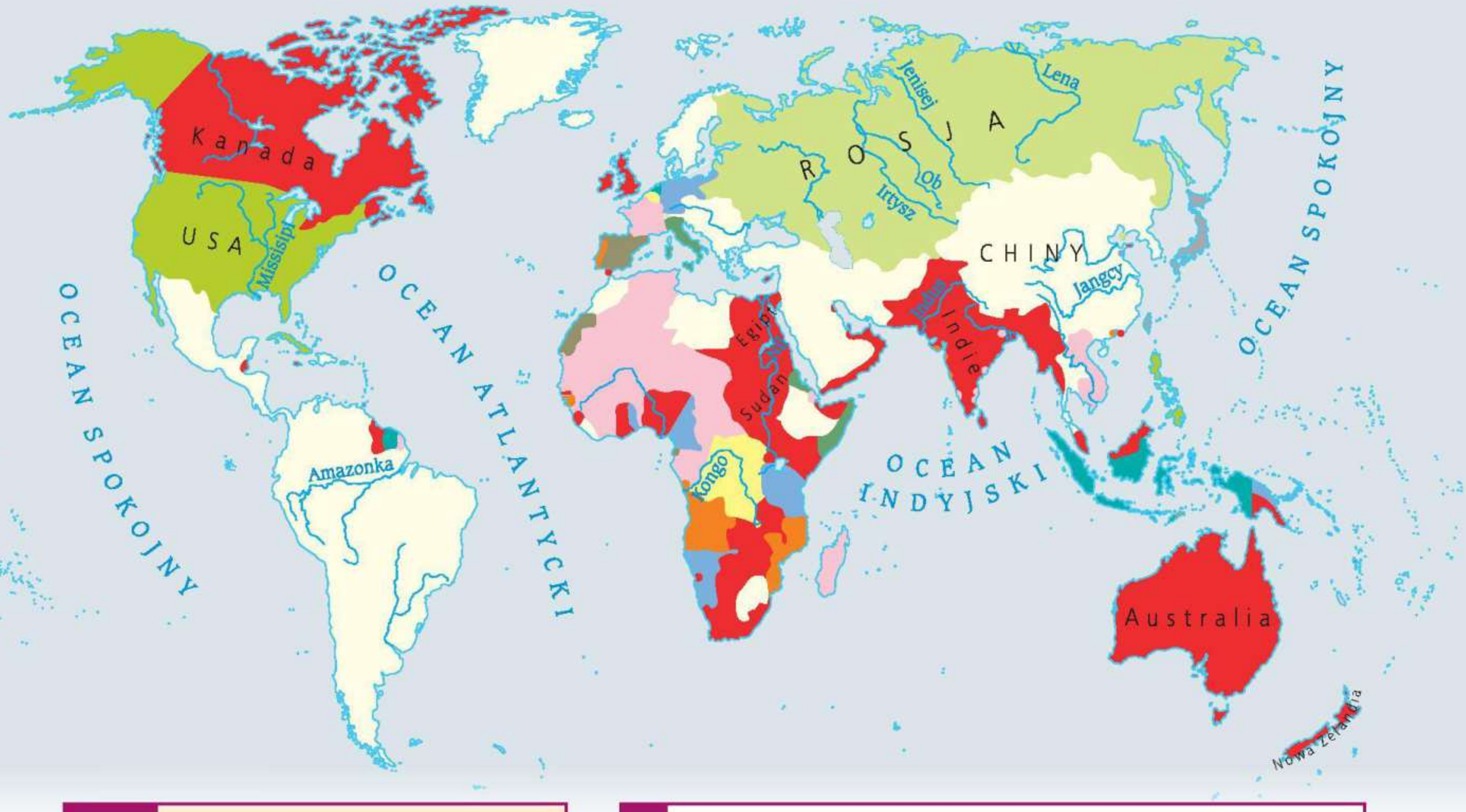
Czy sprawy układałyby się lepiej, gdyby Europejczycy byli bardziej tolerancyjni? Niełatwo odpowiedzieć na takie pytanie. Weźmy jako przykład Indie.

W 1829 r. brytyjski gubernator* tej kolonii wydał walkę zwyczajowi *sati*. Polegał on na tym, że wszystkie żony zmarłego mężczyzny – a mogło ich być nawet kilkadziesiąt – palono żywcem podczas pogrzebu męża. Wielu Hindusów oburzył zakaz *sati*. Twierdzili, że indyjskie kobiety pragną towarzyszyć mężom w drodze na tamten świat i nie można im tego zabraniać. Brytyjczycy nie ustąpili: udało im się wykorzenić ten zwyczaj (choć pojedyncze *sati* zdarzają się jeszcze w naszych czasach).

Błąd Europejczyków polegał na tym, że nie dostrzegali tego, co dobre i wartościowe w innych kulturach. A przecież w Chinach znacznie wcześniej niż w Europie wynaleziono papier, kompas, proch, druk, zegar mechaniczny... Sztuka Afryki i innych lądów, uważana przez kolonizatorów za prymitywną, na przełomie XIX i XX w. stała się źródłem natchnienia dla największych artystów Starego Kontynentu.

7. Dlaczego Europejczycy nabrali przekonania o wyższości swej cywilizacji?

8. Wskaż zalety i wady europejskiego „poczucia misji" w koloniach.

Kolonialny podział świata u schyłku XIX w.

* Porównaj kolonie brytyjskie i francuskie z niemieckimi i wyjaśnij, dlaczego Niemcy czuły się pokrzywdzone.

LEGENDA

Państwa i ich kolonie:

- belgijskie
- brytyjskie
- francuskie
- hiszpańskie
- holenderskie
- japońskie
- niemieckie
- portugalskie
- USA
- włoskie

Rasizm

Europejskie przekonanie o własnej wyższości dzielił tylko krok od **rasizmu**. Był to rozpowszechniony w XIX w. pseudonaukowy* pogląd o nierówności ras ludzkich, rzekomo różniących się zdolnościami fizycznymi i umysłowymi. Jedna z ras – według Europejczyków: biała – jakoby górowała nad innymi.

Rasiści ze Starego Kontynentu uważali, że „wszechstronnie utalentowany" biały człowiek powinien panować nad ludźmi o innym kolorze skóry, jako że sama natura wyznaczyła mu tę rolę.

Rasizm prowadził do pogardy w stosunku do innych ludzi, a nawet – do ludobójstwa.

9. Co to jest rasizm?

pseudonaukowy – bezpodstawnie nazywany naukowym

Dawniej a dziś

Rasizm

Rasizm nie ma naukowego uzasadnienia. Służy jedynie jako usprawiedliwienie niesprawiedliwości: niewolnictwa, kolonializmu, imperializmu. W XX w. został potępiony przez ONZ oraz inne organizacje międzynarodowe.
Mimo to w pułapkę rasizmu nadal wpadają nie tylko Europejczycy, lecz także mieszkańcy innych kontynentów. Wciąż zdarzają się też zamieszki na tle rasowym. Pokazują one, że rasizm wcale nie należy jeszcze do przeszłości.

* Czy zgodzisz się ze stwierdzeniem, że rasizm nadal istnieje? Uzasadnij swoją odpowiedź.

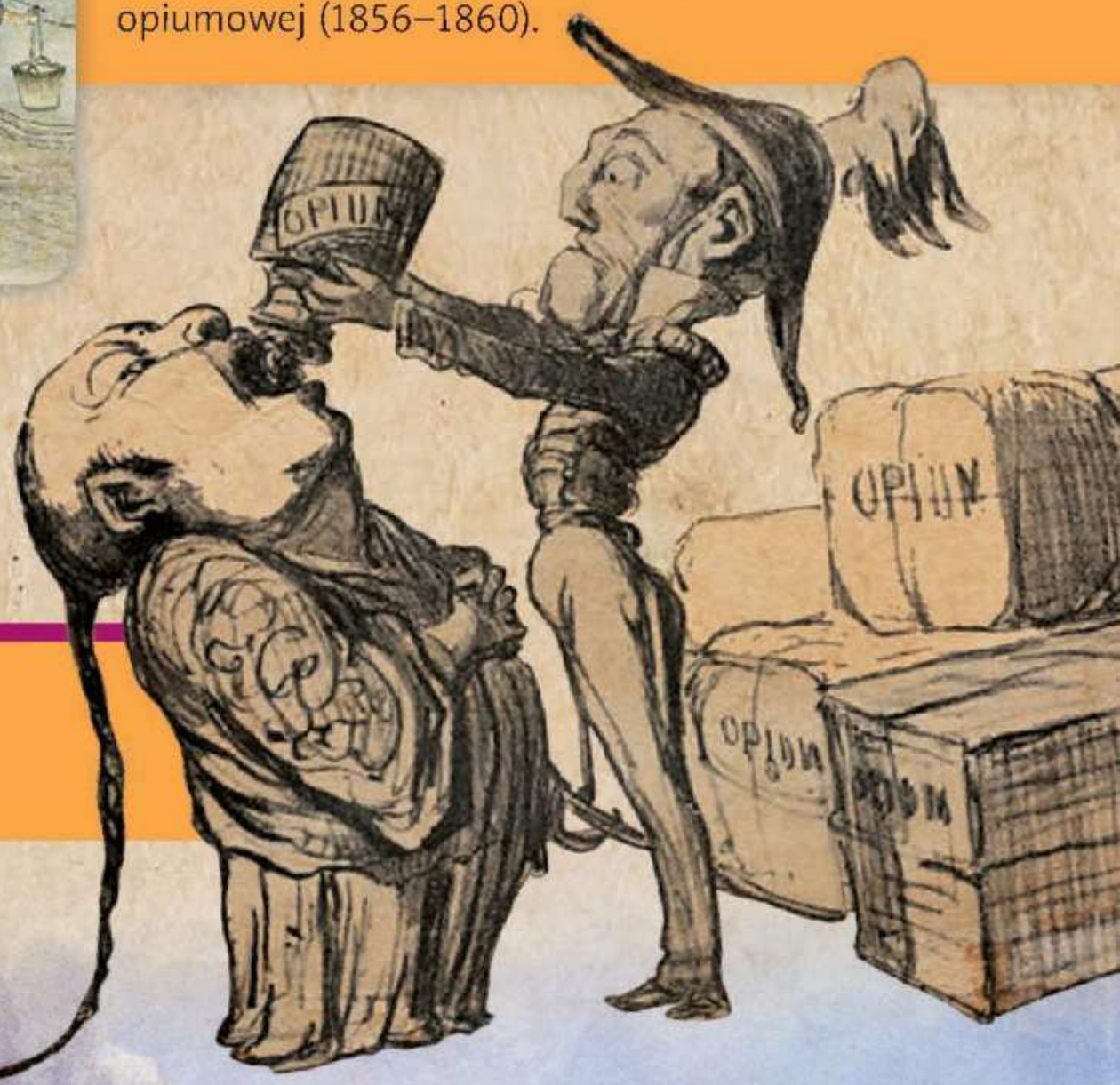
INFOGRAFIKA

Wojny opiumowe

Urzędnik cesarza Chin nadzoruje **niszczenie opium** w 1839 r. Chińska rycina z XIX w.

Opium to narkotyk; brytyjscy kupcy sprzedawali go w Chinach. Gdy cesarz zakazał importu „zamorskiego błota", Brytyjczycy wszczęli pierwszą wojnę opiumową z Chinami (1839–1842). Wygrali ją i zmusili Chińczyków do zgody na swobodny handel opium. Kiedy cesarz ponowił swój zakaz, wojska brytyjskie i francuskie odniosły zwycięstwo w drugiej wojnie opiumowej (1856–1860).

Brytyjski żołnierz karmi Chińczyka opium. Francuski rysunek satyryczny z 1858 r.

Brytyjski parowiec Nemesis ostrzeliwuje chińskie dżonki (niewielkie statki żaglowe) podczas **pierwszej wojny opiumowej**. Angielska ilustracja z 1843 r.

parowiec Nemesis

- Co było przyczyną wojen opiumowych?
- Z czego wynikała brytyjska przewaga na morzu?

Pytania i polecenia

A. Wyjaśnij przyczyny XIX-wiecznego kolonializmu.
B. Na czym polegało zderzenie kultur, o którym mowa w tym rozdziale?
C. Co się zmieniło na świecie w wyniku XIX-wiecznego kolonializmu?

To, co najważniejsze

Kolonializm to proces tworzenia i utrzymywania kolonii. Trwał od XVI do XX w.

Przyczyny rozwoju kolonializmu w XIX w.	1. Wzrost zapotrzebowania na surowce i towary, których w Europie brakowało. 2. Chęć zdobycia nowych rynków zbytu dla wyrobów europejskich fabryk. 3. Ambicje mocarstwowe państw europejskich oraz przewaga wojskowa i technologiczna Europy nad resztą świata, osiągnięta dzięki rewolucji przemysłowej. 4. Nacisk mieszkańców Europy na rządy, by powiększały kolonie. 5. „Poczucie misji" Europejczyków, pragnienie nawracania innych ludów na chrześcijaństwo.
Imperializm – dążenie do budowy i utrzymania imperiów w epoce nowożytnej, głównie w XIX i XX w.	Sposoby budowy imperiów kolonialnych w XIX w.: 1. Podbój Indii przez armię brytyjską, zakończony w drugiej połowie XIX w. 2. Opanowanie (na ogół pokojowe) niezajętych jeszcze obszarów Afryki (1880–1914). 3. Polityka „pośredniego panowania" w Chinach. Skutki imperializmu: 1. Podział świata między kilka mocarstw. 2. Konflikty między mocarstwami kolonialnymi.
Problemy XIX-wiecznego kolonializmu	1. Gigantyczne zyski mocarstw osiągane kosztem kolonii, np. hamowanie rozwoju gospodarczego Indii. 2. Przekonanie Europejczyków o wyższości ich cywilizacji nad innymi, w skrajnych przypadkach rasizm. 3. Niechęć, a nawet nienawiść mieszkańców kolonii do kolonizatorów.

Ilustracja ze s. 92

13 Nowe idee w Europie

początek walki kobiet o równe prawa

1814 początek obrad kongresu wiedeńskiego

1848 początki powszechnego prawa wyborczego dla mężczyzn

1850

1890 wprowadzenie ubezpieczeń społecznych w Niemczech (lata 80.)

1918 przyznanie prawa wyborczego kobietom m.in. w Polsce i w Niemczech

* Przypomnij, czym była rewolucja przemysłowa.
* Omów sytuację europejskich robotników w XIX w.

koncern – zjednoczenie przedsiębiorstw, które zachowują odrębność, ale mają wspólnego właściciela i jeden zarząd

Socjalizm

W drugiej połowie XIX w. europejski przemysł gwałtownie się rozwijał. Konkurencja przedsiębiorstw doprowadziła jednak do upadku wiele mniejszych fabryk. Przetrwały głównie te, które połączyły się z innymi i utworzyły np. koncern*.

Każde wielkie przedsiębiorstwo dążyło do **monopolu**, tzn. opanowania całej produkcji jakichś towarów – np. butów – i sprzedaży ich po dogodnej dla siebie cenie. Firmy starały się więc zapełnić rynek swoimi produktami. W ten sposób w uprzemysłowionych krajach Europy pojawił się problem **nadprodukcji**: fabryki wytwarzały więcej towarów, niż klienci mogli kupić.

Nadprodukcja prowadziła do **kryzysów gospodarczych**, tzn. załamań gospodarki. Ich objawami były bankructwa banków, zamykanie przedsiębiorstw oraz wzrost bezrobocia.

Kryzysy uderzały głównie w robotników, którzy tracili pracę i nie mieli z czego żyć. Aż do lat 80. XIX w. nigdzie na świecie nie istniały zasiłki dla bezrobotnych. Pracownik, który został zwolniony, zestarzał się lub rozchorował – nie dostawał od państwa nic.

Strajk. Robotnicy stoją pod domem właściciela, domagając się lepszych warunków pracy. Jeden z nich schyla się już po kamień. Obraz z 1886 r.

Ale nawet w okresie pomyślności robotnicy zarabiali grosze – podczas gdy właściciele fabryk zbijali majątki. Ta niesprawiedliwość społeczna, czyli ogromna nierówność między biednymi a bogatymi, w XIX w. doprowadziła do rozwoju **socjalizmu**. Nazywamy tak teorie oraz ruchy, które żądały wprowadzenia powszechnej równości i sprawiedliwości. Jak? Przez zniesienie prywatnej własności środków produkcji (np. fabryk). Socjaliści uważali, że trzeba je odebrać garstce najbogatszych i przekazać społeczeństwu, by zlikwidować nierówność między ludźmi.

W XIX w. powstało wiele różnych teorii socjalistycznych. Np. zwolennicy **socjaldemokracji** pragnęli zbudować sprawiedliwe społeczeństwo metodami demokratycznymi. Inni dążyli do osiągnięcia swoich celów przemocą. Niestety, ci ostatni odegrali ważną rolę w dziejach świata.

Pogrzeb robotnika. Jeden z żałobników wygraża pięścią właścicielowi fabryki. W XIX w. wypadki przy pracy zdarzały się często, ponieważ fabrykanci nie dbali o bezpieczeństwo robotników. Obraz z 1900 r.

1. Przedstaw nowe zjawiska w przemyśle w drugiej połowie XIX w.
2. Co nazywamy socjalizmem?
3. Podaj przyczyny rozwoju socjalizmu w XIX w.

Komunizm i marksizm

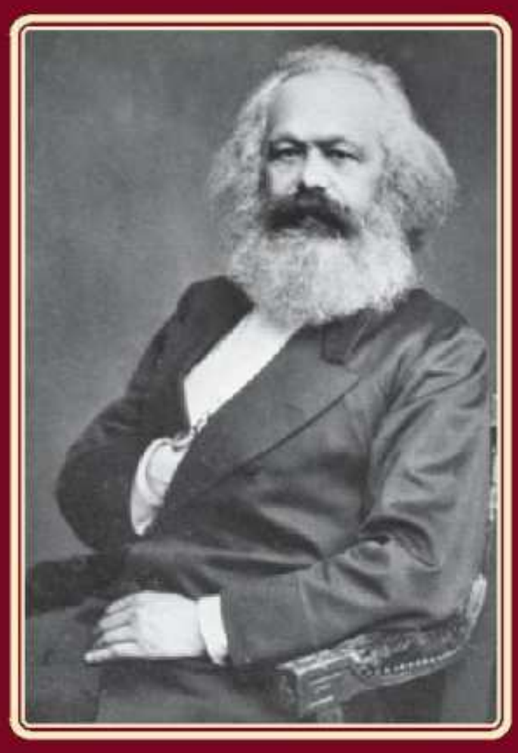
Komunizm to skrajna odmiana socjalizmu. Komuniści nawoływali do zniesienia państw i budowy światowego społeczeństwa bezklasowego, tzn. bez podziału na klasę robotniczą, średnią itd. W społeczeństwie bezklasowym – twierdzili – każdy otrzyma tyle, ile potrzebuje. Zostaną zniesione różnice religijne i narodowe. Komuniści byli zwolennikami ateizmu*, a ruchy narodowe uważali za szkodliwe dla robotników.

Istniały różne teorie komunistyczne. Najważniejszą okazał się **marksizm**, nazwany tak od nazwiska swego głównego twórcy, **Karola Marksa**.

Marks sądził, że odkrył prawo rządzące historią. W myśl tego prawa o dziejach ludzkości decyduje **walka klas**: klasy wyzyskiwanych z klasą wyzyskiwaczy. W XIX w. wyzyskiwanymi byli robotnicy, czyli **proletariat**, a wyzyskiwaczami – kapitaliści, których twórca marksizmu nazywał burżuazją.

Marks twierdził, że proletariat siłą odbierze burżuazji władzę i majątek w wyniku **rewolucji socjalistycznej**. Nastanie wówczas przejściowy okres rządów proletariatu, po nim zaś powstanie bezklasowe społeczeństwo komunistyczne.

Twórca marksizmu był przekonany, że rewolucja socjalistyczna ogarnie wszystkie państwa Europy, poczynając od najbardziej uprzemysłowionych.

Karol Marks
(1818–1883)
Niemiecki filozof, ekonomista amator oraz teoretyk rewolucji. Urodził się w Prusach, gdzie studiował prawo i filozofię, a potem pracował jako dziennikarz. Musiał opuścić kraj, gdy władze zamknęły redagowaną przez niego gazetę. Osiadł w Londynie; tam wraz z rodziną żył w biedzie, wspierany finansowo przez swojego przyjaciela i współtwórcę marksizmu – Fryderyka Engelsa.

ateizm – pogląd, że Bóg nie istnieje

Tekst źródłowy

Widmo krąży po Europie – widmo komunizmu. [...] Czas już najwyższy, aby komuniści wyłożyli otwarcie wobec całego świata swój system poglądów [...] i bajce o widmie komunizmu przeciwstawili manifest samej partii. [...]

Historia wszelkiego społeczeństwa dotychczasowego jest historią walk klas. Wolny i niewolnik, [...] pan feudalny i chłop poddany, majster cechowy i czeladnik, krótko mówiąc, ciemiężyciele i uciemiężeni prowadzili nieustanną, to ukrytą, to jawną walkę. [...]

Zagłada [burżuazji] i zwycięstwo proletariatu są jednakowo nieuniknione. [...] Komuniści [...] oświadczają otwarcie, że cele ich mogą być osiągnięte jedynie przez obalenie przemocą całego dotychczasowego ustroju społecznego. Niech drżą panujące klasy przed rewolucją komunistyczną. Proletariusze nie mają w niej nic do stracenia prócz swych kajdan. Do zdobycia mają świat cały.

Proletariusze wszystkich krajów, łączcie się!

Karol Marks, Fryderyk Engels, *Manifest partii komunistycznej*, 1848 r.

* W jakim celu komuniści napisali manifest?
* Co, według autorów manifestu, na pewno wydarzy się w przyszłości?
* W jaki sposób komuniści osiągną swe cele?

Poglądy Marksa krytykowano już za jego życia. Krytycy podkreślali, że:

1. Rewolucja rzadko spełnia pokładane w niej nadzieje. Dotychczasowe rewolucje, np. we Francji w 1830 i 1848 r., nie poprawiły położenia robotników.

2. Konflikt między robotnikami a właścicielami fabryk to zwykła sprzeczność interesów, a nie przejaw „odwiecznej i nieuchronnej walki klas".

Po latach okazało się, że rewolucja wybuchła tylko w jednym kraju Europy, i to najmniej uprzemysłowionym – w Rosji (1917, zob. s. 127).

4. Wyjaśnij, czym miało być społeczeństwo bezklasowe.

5. Do czego – zdaniem Marksa – miała doprowadzić walka klas?

6. Co budziło sprzeciw XIX-wiecznych krytyków marksizmu?

Poprawa losu robotników

W ciągu XIX w. dochodziło do krwawych starć pracowników fabryk z policją i wojskiem. Los robotników poprawił się jednak dzięki reformom, a nie w wyniku rewolucji.

W drugiej połowie XIX w. rządy państw europejskich zaczęły legalizować **związki zawodowe** oraz **partie robotnicze**. W latach 80. Niemcy jako pierwsze państwo na świecie wprowadziły ubezpieczenia społeczne: chorobowe, wypadkowe oraz ustawę emerytalną.

Za przykładem Niemiec poszły inne kraje. Ponieważ robotników przybywało w szybkim tempie, politycy zrozumieli, że nie zapanują nad rewolucją wywołaną przez miliony ludzi. Woleli spełnić przynajmniej niektóre ich żądania.

Także sami robotnicy dochodzili do przekonania, że środkami pokojowymi łatwiej osiągną swe cele. Należały do nich: podwyżki płac, 8-godzinny dzień pracy, ubezpieczenia społeczne i powszechne prawo wyborcze.

Z biegiem lat rosła siła związków zawodowych: w 1900 r. zrzeszały one w Wielkiej Brytanii ponad 2 miliony robotników, a w 1913 – 4 miliony. Powstawały partie robotnicze, nazywane zwykle socjalistycznymi lub socjaldemokratycznymi. Np. niemieccy socjaldemokraci już w XIX w. zasiadali w parlamencie.

7. Kiedy i dlaczego rządy państw europejskich zgodziły się na ustępstwa wobec robotników?

8. Co uzyskali robotnicy w drugiej połowie XIX w.?

Huta żelaza w Kopenhadze (Dania). Robotnicy wlewają płynny metal do formy. Nie mają strojów ochronnych, w hucie brakuje też zabezpieczeń. Obraz z 1885 r.

Ku demokracji

W XIX w. wiele państw Europy wprowadziło powszechny obowiązek szkolny. Z czasem większość mieszkańców naszego kontynentu nauczyła się czytać i pisać.

Dzięki rozwojowi oświaty wzrosło czytelnictwo prasy, co z kolei spowodowało wzrost zainteresowania polityką. Ludzie biedni – a takich była większość – spostrzegli, że mogą mieć wpływ na swoją sytuację. Pytali: Czemu tylko bogaci mają prawo wybierać posłów do parlamentu? Uboga ludność różnych państw domagała się powszechnego prawa wyborczego dla mężczyzn oraz wolności słowa i zrzeszania się.

Z obawy przed rewolucją władze ustępowały przed tymi żądaniami – choć opornie. Powszechne prawo wyborcze dla mężczyzn wprowadzano w Europie przez 70 lat: od Wiosny Ludów (1848) do 1918 r. Odmieniło ono politykę – np. we Francji zamiast 240 tysięcy ludzi głosowało ok. 10 milionów.

By zorganizować swych zwolenników i kształtować ich poglądy, politycy zakładali **partie polityczne**. Partia to organizacja, której członkowie dążą do zdobycia i utrzymania władzy w państwie. Ma swój program, tzn. zbiór żądań lub zasad, na jakich państwo ma się opierać.

Wybory w Londynie. Głosują tylko mężczyźni. Rycina z drugiej połowy XIX w.

Dawniej a dziś

Kultura masowa

Rozwój oświaty w XIX w. przyczynił się do powstania kultury masowej. Jej treści są skierowane do ogromnej ilości ludzi (mas) i zrozumiałe nawet dla słabo wykształconego odbiorcy. Początkowo elementami kultury masowej były tanie książki (zwłaszcza kryminały i romanse), lekkie i wesołe przedstawienia w teatrzykach, walki bokserskie itp. Dziś rozpowszechnianiu tej kultury sprzyjają: radio, telewizja, a zwłaszcza internet. Kultura masowa wypiera kulturę wysoką, przeznaczoną dla wykształconego odbiorcy i pozwalającą lepiej rozumieć świat oraz samego siebie. Dzieje się tak, ponieważ na koncert gwiazdy rocka przyjdą tysiące ludzi, a miliony obejrzą go w sieci. Ilu widzów przyciągnie natomiast przedstawienie operowe?

* Czym się różni kultura masowa od kultury wysokiej?
* Co sądzisz o wypieraniu kultury wysokiej przez masową?

Partie wystawiały własnych kandydatów w wyborach prezydenckich i parlamentarnych. Partia albo koalicja* partii, która uzyskała większość głosów w wyborach do parlamentu, tworzyła rząd – tak jak dziś. W ten sposób na przełomie XIX i XX w. zaczęły się kształtować europejskie **demokracje**.

9. Wyjaśnij, kiedy i dlaczego w państwach Europy wprowadzono powszechne prawo wyborcze dla mężczyzn.

10. Kto i po co zakładał partie polityczne?

Walka kobiet o równe prawa

W pierwszej połowie XIX w. kobiety nie miały praw wyborczych. Nie wolno im też było studiować ani wykonywać wielu zawodów (np. dziennikarza czy pracownika poczty). Jeśli pracowały, zarabiały mniej niż mężczyźni – a pensja żony należała do jej męża. O takiej sytuacji kobiet decydowały ówczesne obyczaje, prawo i sposób myślenia.

Ta nierówność położenia wywoływała sprzeciw wielu kobiet. W XIX w. rozpoczęły one walkę o zrównanie w prawach z mężczyznami. Ich ruch został potem nazwany **feminizmem**. Przez pierwsze kilkadziesiąt lat (do ok. 1920 r.) feministki walczyły przede wszystkim o prawa wyborcze dla kobiet oraz o równouprawnienie w rodzinie, edukacji i sprawach majątkowych.

Najszybciej udało się kobietom przełamać wyłączność mężczyzn w dziedzinie wykształcenia. W latach 60. XIX w. dopuszczono kobiety do studiów na pojedynczych uniwersytetach we Francji i w Szwajcarii, a potem na uczelniach innych krajów Europy. Jednak pierwsza kobieta została wykładowcą na paryskiej Sorbonie dopiero w 1906 r. Była nią Polka – **Maria Skłodowska-Curie**.

Coraz więcej kobiet zostawało pisarkami (np. Maria Konopnicka), malarkami (Olga Boznańska) czy rzeźbiarkami (Camille Claudel, czytaj: kamil klodel). W kolejnych krajach kobiety otrzymywały prawo wykonywania niedostępnych im dotąd zawodów, np. nauczycielki w szkole podstawowej. A Berta Benz (czytaj: benc) jako pierwszy kierowca w historii pokonała ponad 100-kilometrową trasę wynalezionym przez jej męża samochodem spalinowym – by zareklamować go Niemcom.

Sufrażystka reklamująca marsz, którego uczestniczki będą się domagać prawa głosu dla kobiet. Londyn, ok. 1909 r.

koalicja – tu: porozumienie dwóch lub więcej partii w celu wystawienia wspólnych kandydatów w wyborach

Emmeline Pankhurst (trzecia z lewej) i jej dorosła córka (druga z lewej) po wyjściu z londyńskiego więzienia. Sufrażystki często były więzione za swoją działalność. Zdjęcie z 1908 r.

Trudniejsza okazała się walka feministek o prawa wyborcze. Mężczyźni uważali bowiem politykę za czysto męską sprawę.

W Wielkiej Brytanii kobiety walczące o prawa wyborcze nazywano **sufrażystkami**. Rozpoczęły one kampanię na początku XX w. By osiągnąć swój cel, m.in. demonstrowały pod oknami parlamentu, wybijały szyby w domach polityków i podejmowały strajki głodowe. Najbardziej znaną brytyjską sufrażystką była Emmeline Pankhurst (czytaj: emelin penkherst).

Akcje sufrażystek zwróciły uwagę opinii publicznej na nierówność położenia kobiet. Coraz liczniejsze stawały się głosy dziennikarzy i polityków domagające się równouprawnienia obu płci. Jednak w większości krajów europejskich kobiety otrzymały prawo głosu dopiero po I wojnie światowej (np. w Polsce i w Niemczech w 1918 r.).

11. Dlaczego kobiety podjęły walkę o równe prawa?

12. Wyjaśnij, co udało się osiągnąć feministkom do 1920 r.

Tekst źródłowy

Dlaczego mam dowodzić, iż mam do tego [udziału w wyborach] prawo? Jestem człowiekiem, myślę, czuję, jestem obywatelką państwa, nie należę do kasty zbrodniarzy, nie żyję z jałmużny – oto są wystarczające dowody dla poparcia mojego żądania.
Mężczyzna, aby posiadać prawo głosu, musi mieć miejsce zamieszkania, określony wiek, majątek – dlaczego kobieta potrzebuje czegoś jeszcze?

Hedwig Dohm, *Natura i prawo kobiet*, 1893 r.

* Wymień argumenty użyte przez autorkę za prawem głosu dla kobiet.
* Czy zgadzasz się z tą argumentacją? Uzasadnij swoją odpowiedź.

Pytania i polecenia

A. Przedstaw i oceń główne założenia marksizmu.
B. Omów zmiany położenia robotników w XIX w.
C. Kiedy i w jaki sposób zaczęły się kształtować europejskie demokracje?
D. Co się zmieniło w położeniu kobiet w drugiej połowie XIX oraz w początkach XX w.?

To, co najważniejsze

Socjalizm

Teorie oraz ruchy, które żądały wprowadzenia powszechnej równości i sprawiedliwości przez zniesienie prywatnej własności środków produkcji (np. fabryk). Według socjalistów należało je odebrać najbogatszym i przekazać społeczeństwu.

Przyczyny powstania socjalizmu	1. Nadprodukcja i kryzysy gospodarcze, które uderzały przede wszystkim w robotników. 2. Niesprawiedliwość społeczna.
Komunizm	Skrajna odmiana socjalizmu. Komuniści nawoływali do likwidacji państw i budowy światowego społeczeństwa bezklasowego.
Marksizm	Teoria komunistyczna, której głównym twórcą był Karol Marks. Głosiła: 1. O dziejach ludzkości decyduje walka klas: wyzyskiwanych z wyzyskiwaczami. 2. Proletariat obali rządy burżuazji przez rewolucję socjalistyczną.
Poprawa sytuacji robotników w drugiej połowie XIX w.	1. Legalizacja związków zawodowych i partii robotniczych. 2. Ubezpieczenia społeczne w Niemczech (lata 80.), a potem w innych państwach.
Kształtowanie się europejskich demokracji (XIX/XX w.)	Powszechne prawo wyborcze dla mężczyzn wprowadzano w Europie w latach 1848–1918. Odtąd politycy zakładali partie polityczne, które wystawiały kandydatów do wyborów.
Walka kobiet o równe prawa	1. W XIX w. kobiety rozpoczęły walkę o równouprawnienie. Ich ruch nazwano potem feminizmem. 2. W drugiej połowie XIX w. zaczęto dopuszczać kobiety do studiów na uniwersytetach w różnych krajach Europy. 3. Na początku XX w. brytyjskie sufrażystki rozpoczęły walkę o prawa wyborcze kobiet. W większości państw Europy kobiety uzyskały prawa wyborcze po I wojnie światowej.

Ilustracja ze s. 97

14 Pierwsze polskie partie polityczne

Świadomość narodowa a nacjonalizm

W wyniku rewolucji francuskiej i wojen napoleońskich w Europie zmieniło się rozumienie narodu. Także wykształceni Polacy uznali, że ich naród to nie tylko szlachta, jak było wcześniej, ale też mieszczanie i chłopi mówiący po polsku. Jednak **świadomość narodową**, tj. poczucie przynależności do narodu polskiego, mieli przede wszystkim ludzie wykształceni. Inni, zwłaszcza chłopi, uważali się po prostu za „tutejszych".

Tę sytuację usiłowali zmienić pozytywiści, którzy prowadzili pracę u podstaw. Starali się o uświadomienie narodowe chłopów – choć nie zawsze z powodzeniem.

Mimo germanizacji i rusyfikacji w zaborach pruskim i rosyjskim naszych rodaków szybko przybywało: w 1870 r. na ziemiach dawnej Rzeczpospolitej mieszkało 10 milionów Polaków, a w 1914 r. – ok. 20 milionów.

Tereny zaborów były **mieszane narodowościowo**. W Królestwie Kongresowym Polacy stanowili prawie trzy czwarte ludności, a w Galicji – niespełna połowę.

- Co to jest naród?
- Przypomnij, jaką politykę wobec Polaków prowadzili zaborcy w drugiej połowie XIX w.

Plac Zamkowy w Warszawie. Kolorowane zdjęcie z XIX/XX w.

Żydzi modlący się w synagodze.
Rycina z ok. 1890 r.

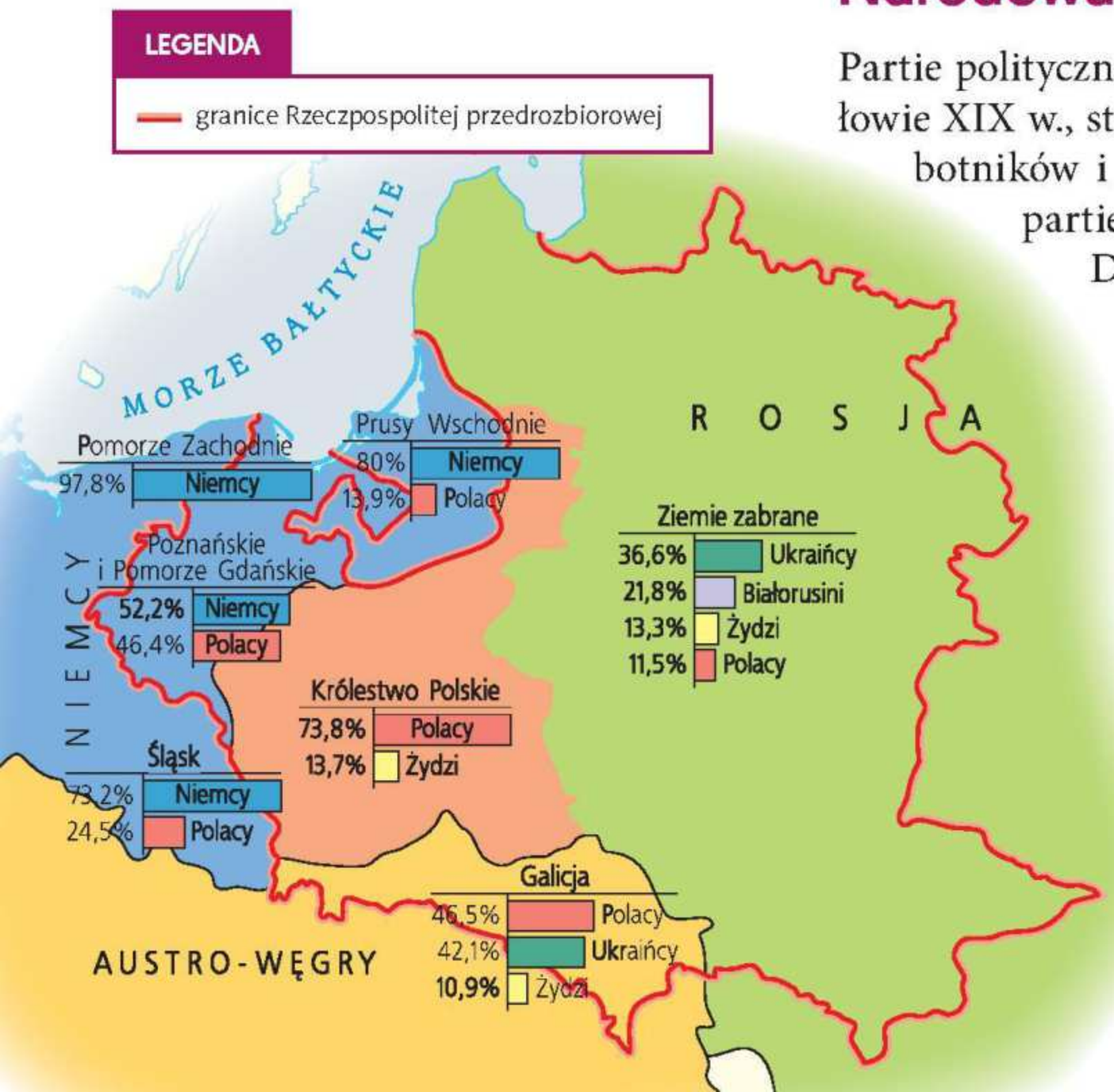
Obok Polaków w zaborach mieszkali przede wszystkim Ukraińcy, Białorusini, Niemcy, a także Żydzi, którzy stanowili 13,7% ludności Królestwa Kongresowego i 10,9% Galicji. W XIX w. wielu z nich porzuciło tradycyjne obyczaje, wtopiło się w polskie społeczeństwo i zajęło pracą umysłową lub handlem. Rosnąca konkurencja żydowskich kupców, lekarzy, prawników i przedstawicieli innych zawodów była powodem narastania **antysemityzmu**, tj. uprzedzenia lub wrogości do Żydów. Antysemityzm istniał znacznie wcześniej w całej Europie, początkowo wynikał jednak z odmienności religijnej i obyczajowej Żydów, a nie z rywalizacji ekonomicznej jak w XIX w.

Antysemityzm wynikał też z rozwijającego się w ówczesnej Europie **nacjonalizmu**, tj. przekonania o odrębności własnego narodu i o wyższości jego interesów nad interesami innych narodów. Nacjonaliści dążyli do tworzenia państw jednonarodowych, co musiało prowadzić do konfliktów – i to konfliktów niemożliwych do rozwiązania. Do jakiego państwa miała np. należeć wieś, w której od setek lat mieszkali Polacy, Ukraińcy i Żydzi?

1. Co się zmieniło w polskim pojęciu narodu w XIX w.?
2. Czym jest antysemityzm?
3. Wskaż różnicę między świadomością narodową a nacjonalizmem.

Skład narodowościowy zaborów oraz ziem dzisiejszej Polski w drugiej połowie XIX w.

* Na jakich terenach zaborów Polacy stanowili większość, a na jakich mniejszość narodową?

Narodowa Demokracja

Partie polityczne, które powstały w Europie w drugiej połowie XIX w., starały się pozyskać głosy ludzi ubogich: robotników i chłopów. Także polscy politycy zakładali partie, choć Polska nie istniała jako państwo. Dlatego w swoich programach musieli wskazać sposób jej odrodzenia. Wśród polskich ugrupowań politycznych rywalizowały ze sobą dwa główne: **nacjonaliści** i **socjaliści**.

Ruch polskich nacjonalistów zaczął się kształtować w latach 80. XIX w. Garnęli się do niego przede wszystkim młodzi wykształceni mieszkańcy Królestwa Kongresowego. Czuli się rozczarowani pozytywizmem, który nie zapobiegł rusyfikacji i ani o krok nie przybliżył wolności.

W 1897 r. nacjonalista **Roman Dmowski** stanął na czele Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego – partii potocznie nazywanej **Narodową Demokracją**. Sami jej członkowie określali się jako narodowcy albo wszechpolacy; przeciwnicy nadali jej nazwę **endecja**, od skrótu: **ND**.

Głównymi celami Narodowej Demokracji były:

1) uzyskanie przez Polaków autonomii w zaborach pruskim i rosyjskim (w austriackim już ją mieli),
2) kierowanie „całym życiem narodowym" pod zaborami,
3) budowa „Polski dla Polaków", tzn. państwa jednonarodowego.

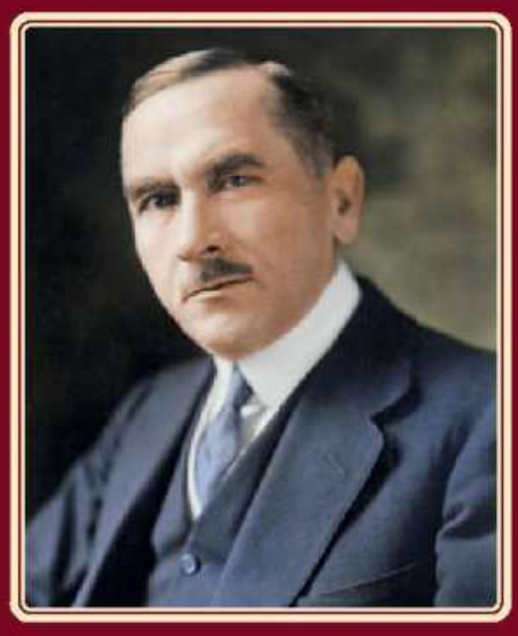
Choć Dmowski pragnął niepodległości, wyznawał zasadę **realizmu politycznego**. Głosiła ona, że skoro ani walka zbrojna, ani akcja dyplomatyczna nie mają szans powodzenia, należy wzmacniać siły narodu przez edukację, aktywność gospodarczą i rozbudzanie świadomości narodowej.

Działacze Narodowej Demokracji organizowali więc kursy samokształceniowe dla młodzieży (z historii i literatury polskiej) oraz szerzyli oświatę wśród robotników i chłopów.

Dmowski uważał naród za wartość najwyższą. Był twórcą tzw. **egoizmu narodowego** – poglądu, według którego potrzeby Polaków mają pierwszeństwo nawet przed moralnością. Dlatego Ukraińcy, Litwini oraz członkowie innych narodów mieli zostać w odrodzonej Polsce spolonizowani. Żydzi, oceniał Dmowski, nie dadzą się spolonizować, zostaną więc zmuszeni do wyjazdu. Narodowi demokraci uważali Żydów za wrogów Polski i polskości.

Endecja zyskała najsilniejszą pozycję w zaborze pruskim i bardzo silną w Królestwie Kongresowym. Najmniejsze wpływy miała w Galicji, gdzie Polacy nie byli prześladowani.

4. Przedstaw cele polityczne Narodowej Demokracji.
5. Jak narodowcy realizowali zasadę realizmu politycznego?

Roman Dmowski
(1864–1939)

Polski polityk, przywódca Narodowej Demokracji i autor książek, w których przedstawiał poglądy nacjonalistyczne. Przeciwnik PPS i Piłsudskiego, dążył do odrodzenia Polski dzięki współpracy z Rosją – choć zdecydowanie sprzeciwiał się rusyfikacji Polaków. Po 1918 r. starał się pozyskać młodzież dla idei jednonarodowej „wielkiej Polski".

Pochód zwolenników Narodowej Demokracji w Warszawie (listopad 1905). Według ówczesnych ocen wzięło w nim udział ok. 250 tysięcy osób.

Tekst źródłowy

Polska Partia Socjalistyczna [...] dobijać się będzie:
A. Pod względem politycznym: Samodzielnej Rzeczypospolitej demokratycznej, opartej na zasadach następujących: [...] 2) równouprawnienie narodowości wchodzących w skład Rzeczypospolitej na zasadzie dobrowolnej federacji; [...] 4) równość wszystkich obywateli kraju bez różnicy płci, rasy, narodowości i wyznania; 5) zupełna wolność słowa, druku; [...] 7) bezpłatne, przymusowe, powszechne [...] nauczanie. [...]
B. Pod względem ekonomicznym: Prawodawstwo pracy: 1) ośmiogodzinny dzień roboczy, [...] 2) minimum płacy roboczej; [...] 7) zabezpieczenie państwowe w razie wypadków, braku pracy, choroby i starości; 10) [...] wolność [związków] robotniczych.

Szkic programu PPS, 1892 r.

* Czego domagają się autorzy programu PPS?

Józef Piłsudski
(1867–1935)
Polski polityk i działacz niepodległościowy. Jako 20-latek został zesłany na 5 lat na Syberię za udział w studenckiej organizacji spiskowej. Po powrocie do kraju wstąpił do PPS i w praktyce został jej przywódcą. Planował powstanie zbrojne przeciwko Rosji. Cd. na s. 206.

Polska Partia Socjalistyczna

XIX-wieczni robotnicy pracowali po kilkanaście godzin dziennie; także ich dzieci zatrudniano w fabrykach lub kopalniach. Robotnicze rodziny żyły w biedzie i nie miały nadziei na poprawę swego losu. Straszliwe położenie robotników budziło sprzeciw ludzi wrażliwych na cudzą krzywdę. Żywy oddźwięk znajdowały wśród nich **idee socjalizmu** (por. s. 97). Ludzie ci – głównie studenci i młodzi inteligenci – zaczęli tworzyć partie polityczne, które miały bronić robotników. Z czasem w programach tych ugrupowań znalazły się również inne żądania.

W 1893 r. polscy socjaliści, m.in. **Józef Piłsudski** i **Stanisław Wojciechowski**, utworzyli w zaborze rosyjskim **Polską Partię Socjalistyczną** – w skrócie **PPS**. W swoim programie domagali się m.in. niepodległości Polski oraz poprawy warunków życia robotników (zob. tekst źródłowy).

Program PPS napotkał opór niektórych jej członków, m.in. Róży Luksemburg i Feliksa Dzierżyńskiego. Ich zdaniem walka o wolną Polskę utrudniała robotnikom różnych narodowości wspólną walkę o socjalizm. Działacze ci już w 1893 r. utworzyli własną partię: **Socjaldemokrację Królestwa Polskiego**, a od 1900 r. **i Litwy** – w skrócie **SDKPiL**. Partia ta dążyła do rewolucji, która zlikwiduje kapitalizm i państwa narodowe oraz wprowadzi rządy robotników.

W początkach XX w. obie partie socjalistyczne były małe. Z 250 tysięcy robotników Królestwa zaledwie kilka tysięcy należało do PPS, a około tysiąca – do SDKPiL.

6. Wymień żądania Polskiej Partii Socjalistycznej.
7. Wskaż główną różnicę między PPS a SDKPiL.

Nagłówek „Czerwonego Sztandaru", nielegalnego pisma SDKPiL wydawanego od 1902 r.

Trumna chłopska – obraz Aleksandra Gierymskiego (1894). Artysta w przejmujący sposób ukazał wiejskich rodziców, którym z powodu biedy czy braku opieki lekarskiej umarło dziecko.

Polskie Stronnictwo Ludowe

Najliczniejszą grupę społeczną pod zaborami stanowili chłopi. W Galicji i zaborze rosyjskim większość z nich żyła w nędzy. Wielu nie umiało czytać ani pisać – zwłaszcza w Królestwie Kongresowym, gdzie tylko 18% wiejskich dzieci chodziło do szkoły.

Z biegiem czasu chłopi zaczęli się jednak organizować – głównie w Galicji, w której panowały swobody narodowe i polityczne.

W 1895 r. powstało w Rzeszowie Stronnictwo Ludowe, od 1903 r. znane jako **Polskie Stronnictwo Ludowe**, w skrócie **PSL**. Domagało się poprawy warunków życia ludności wiejskiej, zapewnienia jej dostępu do oświaty, poszerzenia praw wyborczych i demokratyzacji państwa. Jednym z głównych działaczy Stronnictwa był **Wincenty Witos**.

Już w XIX w. pierwsi ludowcy – tj. członkowie Stronnictwa Ludowego – zasiedli w Sejmie Krajowym Galicji. Choć było ich niewielu, to jednak bronili chłopskich interesów. Takiej możliwości nie uzyskali mieszkańcy wsi w zaborach pruskim i rosyjskim.

8. Przedstaw postulaty Polskiego Stronnictwa Ludowego.

Wincenty Witos (1874–1945), chłop z Galicji i wybitny polityk ludowy.

Pytania i polecenia

A. Porównaj stosunek ND i PPS do mniejszości narodowych w przyszłej Polsce.

B. Wyjaśnij przyczynę wrogości między ND a PPS.

To, co najważniejsze

Naród polski

Na przełomie XVIII i XIX w. za jego członków zaczęto uważać nie tylko szlachtę, lecz także mieszczan i chłopów mówiących po polsku. Chłopi na ogół nie mieli świadomości narodowej, tj. poczucia przynależności do narodu polskiego.

W XIX w. w społeczeństwie polskim narastał antysemityzm wynikający z rozwijającego się polskiego nacjonalizmu oraz rywalizacji ekonomicznej Polaków i Żydów.

W XIX w. rozwijał się w Europie nacjonalizm – przekonanie o odrębności własnego narodu i o wyższości jego interesów nad interesami innych narodów.

Polskie partie polityczne

Nazwa	Narodowa Demokracja (ND, endecja)	Polska Partia Socjalistyczna (PPS)	Socjaldemokracja Królestwa Polskiego (od 1900 i Litwy – SDKPiL)	Stronnictwo Ludowe (od 1903 Polskie Stronnictwo Ludowe – PSL)
Charakter	nacjonalistyczny	socjalistyczny	socjalistyczny	ludowy
Wybitni działacze	Roman Dmowski	Józef Piłsudski, Stanisław Wojciechowski	Róża Luksemburg, Feliks Dzierżyński	Wincenty Witos
Program	1) uzyskanie przez Polaków autonomii w zaborach rosyjskim i pruskim, 2) realizm polityczny, 3) odrodzenie jednonarodowej „Polski dla Polaków”.	1) odrodzenie Polski jako republiki demokratycznej, 2) równość obywateli, 3) poprawa warunków życia robotników.	przygotowanie rewolucji, która 1) obali kapitalizm, 2) zlikwiduje państwa narodowe, 3) wprowadzi rządy robotników.	1) poprawa warunków życia chłopów, 2) oświata dla chłopów, 3) poszerzenie praw wyborczych, 4) demokratyzacja państwa.

Ilustracja ze s. 103

15 Ostatnie lata pod zaborami

Przyczyny rewolucji 1905 roku

W 1905 r. w całej Rosji rozpoczęła się rewolucja przeciwko rządom cara. Jej przyczynami były:

1. Niezadowolenie mieszkańców państwa spowodowane wysokimi podatkami, wyzyskiem i brakiem wolności.
2. Przegrana przez Rosję wojna z Japonią (1904–1905, zob. s. 233). Niepowodzenie obnażyło słabość imperium i nieudolność rządzących nim ludzi.
3. W Królestwie Polskim: rusyfikacja i brak autonomii.

Bezpośrednim powodem wybuchu rewolucji stała się **„krwawa niedziela”** w Petersburgu.

* Przypomnij, czym się różniły programy PPS i ND.

„Krwawa niedziela” w Petersburgu. Wojsko strzela do demonstrantów przed carskim Pałacem Zimowym. Obraz z XX w.

Tekst źródłowy

Chcemy być ludźmi, a nie bydłem roboczym, nie chcemy zabijać się pracą nad siły, chcemy mieć czas na wypoczynek, na życie ludzkie i wychowanie naszych dzieci.

Chcemy ośmiogodzinnego dnia roboczego!

Chcemy, by fabrykanci i kapitaliści zmniejszyli trochę swe miliony, dobywane naszym głodem i nędzą. Im grozi zmniejszenie zysków, nam śmierć głodowa. Za to, co nam dziś płacą, żyć nie możemy.

Chcemy większej płacy roboczej! [...]

Chcemy wolności myśli, słowa, druku, zebrań i stowarzyszeń, wyznania i narodowości! [...]

Chcemy szkół, sądów i urzędów polskich!

Odezwa PPS, 29 stycznia 1905 r.

* Przedstaw postulaty autorów odezwy, dzieląc je na ekonomiczne i polityczne.

Rosyjska policja atakuje demonstrację robotników w Warszawie. Ilustracja prasowa z maja 1905 r.

W niedzielę **22 stycznia 1905** r. tłum robotników ruszył z petycją do cara. Żądali w niej poprawy warunków życia i wprowadzenia powszechnego prawa wyborczego. Wojsko użyło broni przeciwko demonstrantom, wśród których były kobiety z dziećmi. Zginęło około tysiąca osób, a kilka tysięcy odniosło rany.

1905

1. Podaj przyczyny rewolucji, która wybuchła w 1905 r. w Rosji i Królestwie Polskim.

Rewolucja 1905 roku

Wieść o „krwawej niedzieli" wywołała w Rosji powszechne oburzenie i strajki robotników. Ogarnęły one także Królestwo Polskie. Tak rozpoczęła się **rewolucja 1905 roku**, która trwała – wbrew nazwie – do 1907 r. A ponieważ wywołali ją robotnicy, główną bronią rewolucjonistów były strajki i manifestacje. Rzadziej natomiast dochodziło do walk zbrojnych.

Uczestnicy rewolucji domagali się reformy państwa, wolności i poprawy warunków życia. Polacy żądali też swobód narodowych – przede wszystkim prawa do posługiwania się językiem polskim w urzędach i szkołach.

Najważniejszymi wydarzeniami rewolucji 1905 roku w Królestwie Polskim były:

1. Strajki styczniowo-lutowe

Kilka dni po „krwawej niedzieli" stanęły zakłady przemysłowe Warszawy, potem Łodzi, wreszcie całego Królestwa.

W Warszawie i innych miastach doszło do krwawych starć robotników z wojskiem i policją. Strajki skończyły się po kilkunastu dniach, gdy przerażeni fabrykanci zgodzili się na żądania pracowników: podwyżki płac i skrócenie czasu pracy. Także chłopi domagali się poprawy położenia oraz powrotu języka polskiego do szkół i urzędów.

2. Strajk szkolny

W końcu stycznia 1905 r. uczniowie oraz studenci odmówili nauki po rosyjsku. Z czasem władze carskie musiały ustąpić: zgodziły się na nauczanie języka polskiego w szkołach państwowych oraz na prowadzenie lekcji po polsku w szkołach prywatnych. W czerwcu uznały polski za język urzędowy – obok rosyjskiego.

3. Strajk powszechny

Strajk ogarnął całe państwo rosyjskie w październiku 1905 r. Stanęły pociągi, zamknięto biura, poczty i sklepy, przestały wychodzić gazety. Car musiał się zgodzić na reformy: dopuścił wolność słowa, zgromadzeń i związków zawodowych. Powołał też Dumę, tj. rosyjski parlament; otrzymała ona prawo opracowania konstytucji. W Dumie zasiadło 34 Polaków z Królestwa. Powstały też liczne polskie szkoły prywatne oraz stowarzyszenia kulturalne, samopomocowe i oświatowe, m.in. Polska Macierz Szkolna – która liczyła 100 tysięcy członków i zajęła się organizacją szkolnictwa.

4. Konflikt między PPS a Narodową Demokracją

Po ustępstwach cara narodowcy uznali, że więcej osiągnąć się nie da; należy zawrzeć ugodę z władzami rosyjskimi, by korzystać z uzyskanych swobód narodowych i starać się o kolejne – aż do pełnej autonomii Królestwa. PPS uznała takie podejście za zdradę sprawy niepodległości, o którą chciała dalej walczyć. Między bojówkami* obu partii wybuchły krwawe starcia. Trwały kilka miesięcy, zginęło w nich ok. 300 osób.

5. Stan wojenny

W listopadzie 1905 r. władze wprowadziły stan wojenny w Królestwie Polskim. Na jego mocy zawieszono wolność słowa i zgromadzeń, a wszelkie wystąpienia robotnicze zostały uznane za nielegalne. Okazało się, że wcześniejsza zgoda cara na reformy była tylko pozorna – chciał jedynie skłócić „buntowników", żeby osłabić rewolucję. Odtąd wojsko tłumiło wystąpienia robotników i chłopów. W odpowiedzi nastąpiło nasilenie walki zbrojnej przez bojówki PPS (1906). Działania bojowców nierzadko miały charakter terrorystyczny: organizowali zamachy bombowe na rosyjskich generałów, strzelali do prostych żołnierzy oraz urządzali napady rabunkowe w celu zdobycia pieniędzy na potrzeby partii.

6. Porażka rewolucji

W czerwcu 1907 r. rewolucja została częściowo stłumiona przez wojsko, a częściowo sama wygasła – gdy jej uczestnicy stracili wiarę w zwycięstwo.

2. O co i w jaki sposób walczyli Polacy podczas rewolucji 1905 roku?

3. Przedstaw skutki zgody cara na reformy w październiku 1905 r.

4. Kiedy i w jaki sposób zakończyła się rewolucja?

Warszawska cukiernia po nieudanym zamachu na rosyjskiego generała-gubernatora (maj 1905). Bojowiec PPS czekał w ogródku cukierni; gdy chciało go aresztować dwóch policjantów, zdetonował bombę. Zginęli wszyscy trzej, a kilkunastu przechodniów zostało rannych.

bojówka – grupa osób używająca przemocy, kierowana przez jakąś organizację polityczną

Rosyjski policjant rewiduje przechodnia w poszukiwaniu broni lub nielegalnych czasopism. Zdjęcie zrobiono w Warszawie w 1906 r.

Kozacy prowadzą dwóch Polaków aresztowanych w Warszawie w 1905 r. Obraz z 1906 r.

Skutki rewolucji 1905 roku

Po porażce rewolucji car cofnął wiele nadanych Polakom swobód. Władze stopniowo rozwiązywały polskie stowarzyszenia (m.in. Polską Macierz Szkolną), ograniczyły też liczbę Polaków z Królestwa w Dumie do 12 posłów. Jednakże pozostały w mocy niektóre ustępstwa:

1. Język polski w szkołach i urzędach Królestwa.
2. Lepsze warunki pracy i płacy dla robotników.
3. Legalna działalność związków zawodowych (chociaż z ograniczeniami).

Ważniejszy od ustępstw okazał się fakt, że rewolucja 1905 roku była **pierwszym masowym wystąpieniem** społeczeństwa polskiego. Tysiące robotników i chłopów zażądało nie tylko poprawy warunków życia, lecz także prawa do używania języka polskiego. Ludzie ci przekonali się o swej sile i wywalczyli ustępstwa władz. Zyskali też świadomość narodową, dzięki której poczuli się Polakami. W najbliższych latach wielu z nich stanęło do walki – nie tylko z bronią w ręku – o wolną Polskę.

5. Co udało się osiągnąć Polakom dzięki rewolucji 1905 roku?

Strajk. Obraz Stanisława Lentza z 1910 r.

Dwie orientacje

Rewolucja 1905 roku doprowadziła do bratobójczych walk Polaków z PPS i ND. Ich programy były nie do pogodzenia: PPS żądała poprawy warunków życia robotników, a w odrodzonej Polsce – równouprawnienia zamieszkujących ją narodów. Narodowcy widzieli Polskę jako państwo jednonarodowe. Socjalizm ich zdaniem osłabiał siły narodu, gdyż dzielił go na klasy o sprzecznych interesach.

Gdy w początkach XX w. zaczął narastać międzynarodowy konflikt o wpływy w Europie i na świecie (por. s. 116), działacze PPS w większości poparli Austro-Węgry, a narodowcy – Rosję. W ten sposób przed I wojną światową wśród polskich polityków i działaczy niepodległościowych pojawiły się dwie orientacje: proaustriacka oraz prorosyjska.

Na czele **orientacji proaustriackiej** stał działacz PPS **Józef Piłsudski**. On i jego zwolennicy działali na terenie Galicji, gdzie za zgodą Austro-Węgier organizowali drużyny strzeleckie. Miały one być kadrą przyszłej armii polskiej.

Za głównego wroga Polski Piłsudski uważał Rosję. Dlatego po wybuchu wojny zamierzał wkroczyć ze strzelcami do zaboru rosyjskiego, wywołać tam powstanie i na wyzwolonym obszarze utworzyć zalążek niepodległego państwa.

Słabym punktem orientacji proaustriackiej była konieczność stanięcia po stronie Niemiec, z którymi Austro-Węgry zawarły sojusz. Tymczasem Niemcy prowadziły intensywną politykę germanizacyjną. Narodowa Demokracja uważała je za najgroźniejszego wroga Polski, dlatego jej działacze wybrali **orientację prorosyjską** – stawiali na Rosję oraz jej sprzymierzeńców: Wielką Brytanię i Francję.

Przywódca orientacji prorosyjskiej, **Roman Dmowski**, przekonywał, że związek z Austro-Węgrami utrwali rozbiory – bo jak odebrać sojuszniczym Niemcom Pomorze i Wielkopolskę? Tymczasem dzięki przymierzu z Rosją miało nastąpić zjednoczenie ziem polskich pod berłem cara i nadanie im autonomii, co Dmowski uznawał za pierwszy krok ku niepodległości.

Orientacja prorosyjska też miała słaby punkt: wymagała zgody władz rosyjskich na autonomię Polski. A takiej zgody ze strony cara nie było.

Luty 1894 roku. Cena 20 groszy.

ROBOTNIK

JEDNODNIÓWKA

Polskiej Partyi Socyalistycznej

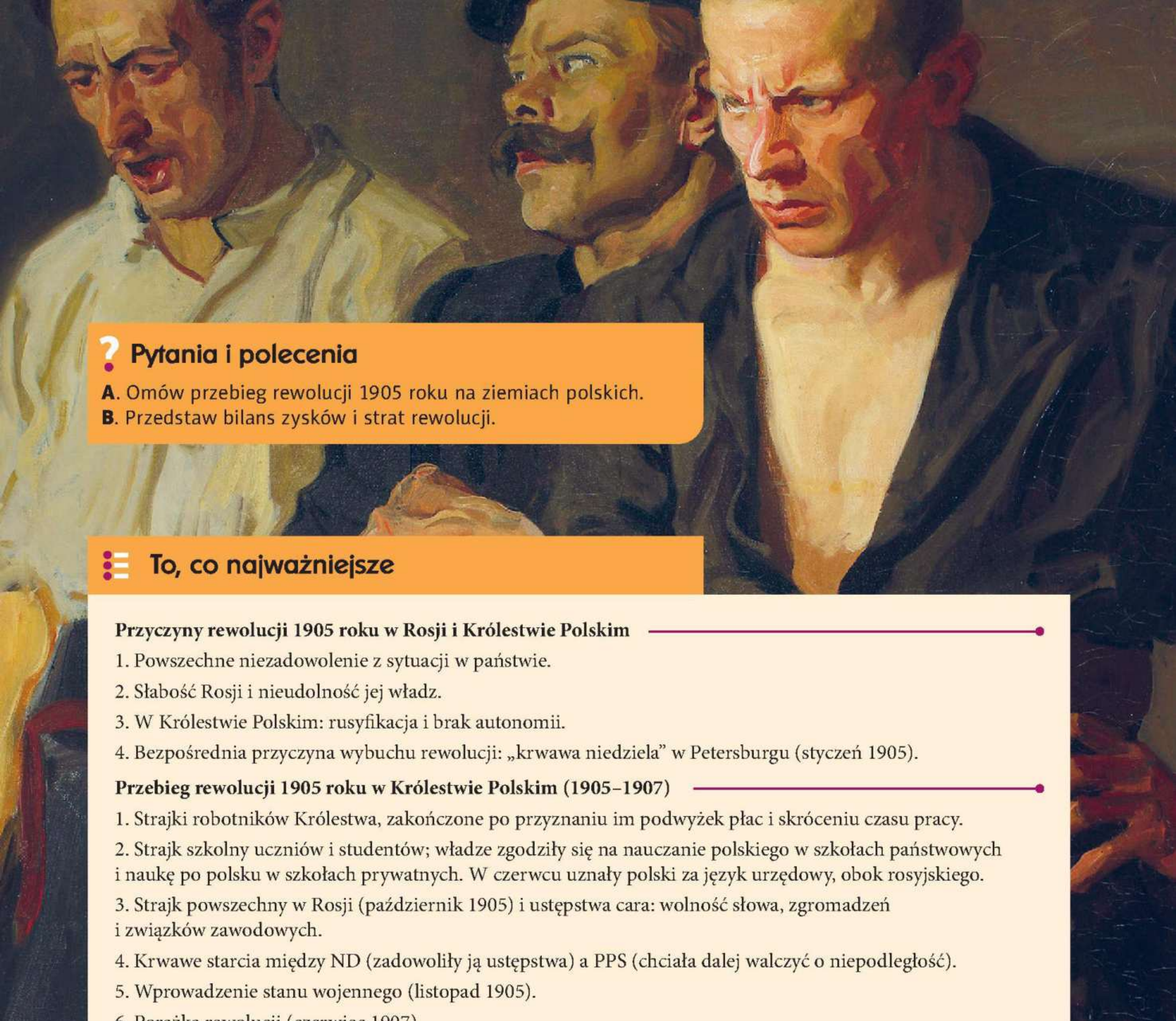
Od wydawców

Robotnik, nielegalne pismo PPS. Jego redaktorem naczelnym był przez kilka lat Józef Piłsudski.

Ćwiczenia strzelców. Zakopane, 1913 r.

6. Porównaj programy orientacji proaustriackiej i prorosyjskiej.

7. Wskaż słabe punkty obu orientacji.

? Pytania i polecenia

A. Omów przebieg rewolucji 1905 roku na ziemiach polskich.
B. Przedstaw bilans zysków i strat rewolucji.

To, co najważniejsze

Przyczyny rewolucji 1905 roku w Rosji i Królestwie Polskim

1. Powszechne niezadowolenie z sytuacji w państwie.
2. Słabość Rosji i nieudolność jej władz.
3. W Królestwie Polskim: rusyfikacja i brak autonomii.
4. Bezpośrednia przyczyna wybuchu rewolucji: „krwawa niedziela" w Petersburgu (styczeń 1905).

Przebieg rewolucji 1905 roku w Królestwie Polskim (1905–1907)

1. Strajki robotników Królestwa, zakończone po przyznaniu im podwyżek płac i skróceniu czasu pracy.
2. Strajk szkolny uczniów i studentów; władze zgodziły się na nauczanie polskiego w szkołach państwowych i naukę po polsku w szkołach prywatnych. W czerwcu uznały polski za język urzędowy, obok rosyjskiego.
3. Strajk powszechny w Rosji (październik 1905) i ustępstwa cara: wolność słowa, zgromadzeń i związków zawodowych.
4. Krwawe starcia między ND (zadowoliły ją ustępstwa) a PPS (chciała dalej walczyć o niepodległość).
5. Wprowadzenie stanu wojennego (listopad 1905).
6. Porażka rewolucji (czerwiec 1907).

Skutki rewolucji 1905 roku w Królestwie Polskim

1. Cofnięcie wielu nadanych wcześniej swobód (m.in. rozwiązywanie polskich stowarzyszeń).
2. Pojawienie się świadomości narodowej u robotników i chłopów.
3. Powrót języka polskiego do szkół i urzędów.
4. Poprawa warunków pracy i płacy robotników, legalne związki zawodowe.

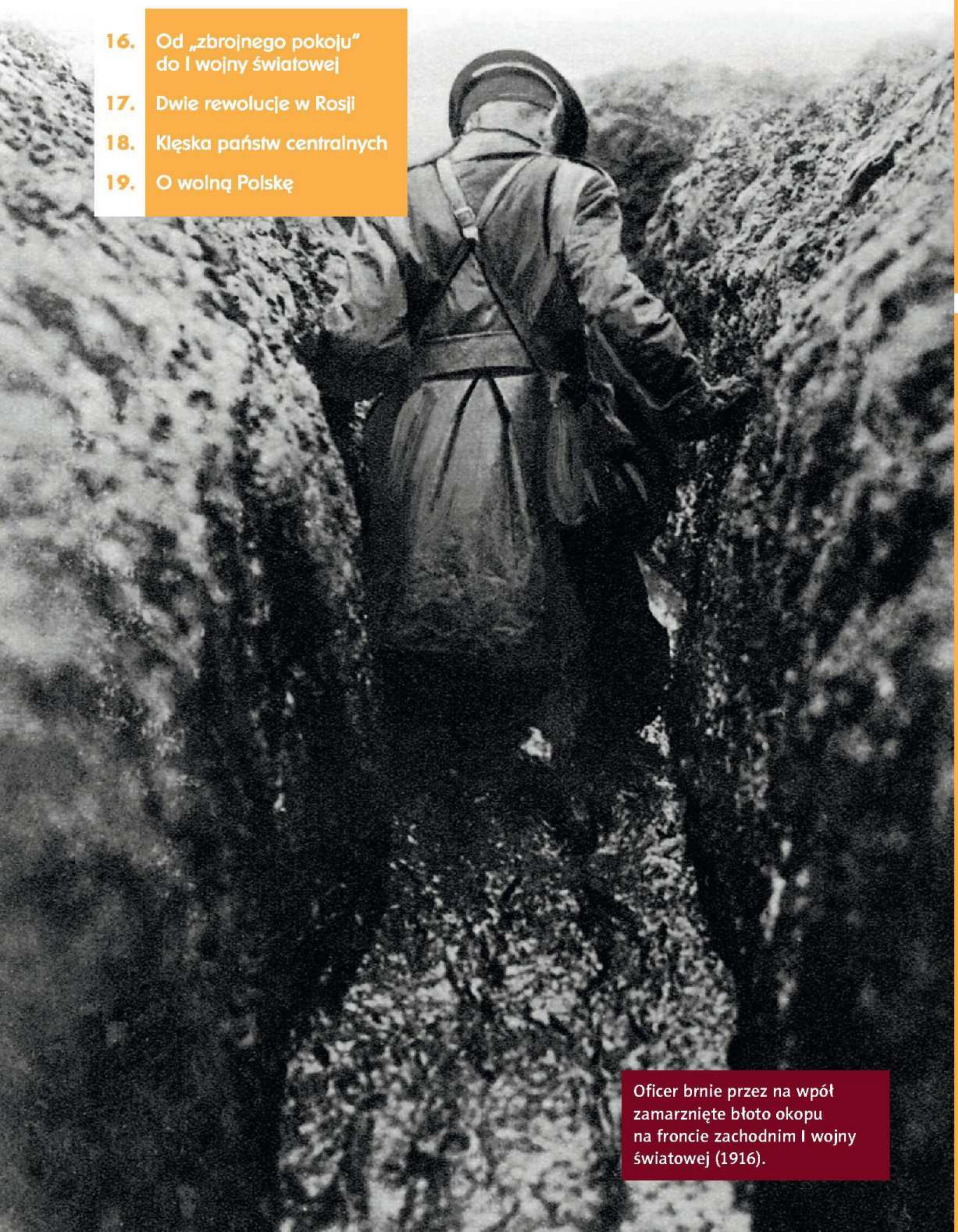
Orientacje niepodległościowe przed I wojną światową

Nazwa	Orientacja proaustriacka	Orientacja prorosyjska
Przywódca i partia popierająca orientację	Józef Piłsudski, PPS	Roman Dmowski, ND
Cele po wybuchu wojny	wywołanie powstania w zaborze rosyjskim i utworzenie zalążka niepodległego państwa	zjednoczenie ziem polskich pod berłem cara i nadanie im autonomii jako pierwszy krok ku niepodległości

Ilustracja ze s. 112

I wojna światowa III

16. Od „zbrojnego pokoju” do I wojny światowej
17. Dwie rewolucje w Rosji
18. Klęska państw centralnych
19. O wolną Polskę

Oficer brnie przez na wpół zamarznięte błoto okopu na froncie zachodnim I wojny światowej (1916).

16 Od „zbrojnego pokoju" do I wojny światowej

* Przypomnij skutki XIX-wiecznego kolonializmu.

państwo militarystyczne – państwo, w którym wojsko decyduje o polityce

Konflikty między mocarstwami

Przyjętą na kongresie wiedeńskim zasadę równowagi sił poważnie naruszyło zjednoczenie Niemiec (1871). To militarystyczne* państwo stało się największą potęgą lądową Europy i zaczęło się domagać „własnego miejsca pod słońcem" – czyli kolonii. Żądania Niemiec doprowadziły do wzrostu napięcia na kontynencie.

Ówczesne mocarstwa już wcześniej rywalizowały o panowanie w Europie, o granice, kolonie, surowce i rynki zbytu. Była to rywalizacja zarówno polityczna, jak i gospodarcza: władza nad jakimś obszarem (polityka) zapewniała dostęp do jego surowców i nowy rynek zbytu (gospodarka).

Państwa europejskie uczestniczące w I wojnie światowej (1914–1918)

* Wskaż na mapie Sarajewo i Serbię.

* Wymień państwa centralne i ich sojuszników.

* Wymień państwa ententy i ich sojuszników.

Główne spory z przełomu XIX i XX w. stały się pośrednimi przyczynami wybuchu I wojny światowej. Oto one:

1. Ambicjom Rzeszy sprzeciwiała się przede wszystkim Wielka Brytania – potęga kolonialna, która chciała zniszczyć niemiecką konkurencję na morzach i rynkach świata.

2. Francja nie mogła się pogodzić z utratą Alzacji i części Lotaryngii w 1871 r. (por. s. 76). Chciała też raz na zawsze usunąć niemieckie zagrożenie.

3. Rosji marzyły się kolejne zdobycze terytorialne w Europie, zwłaszcza opanowanie cieśnin czarnomorskich należących do Turcji.

4. Punktem zapalnym Europy były Bałkany, gdzie krzyżowały się interesy Rosji i Austro-Węgier.

Bałkany to obszar Półwyspu Bałkańskiego – od Bułgarii i Chorwacji po Grecję. W późnym średniowieczu teren ten podbiła Turcja, jednak w XIX stuleciu, gdy Turcja osłabła, narody bałkańskie kolejno wyzwalały się spod tureckiej zależności. Powstała wtedy m.in. niepodległa Serbia.

Rosja pragnęła podporządkować sobie narody słowiańskie zamieszkujące Bałkany. Dlatego wspierała słabą Serbię, która dążyła do zjednoczenia wszystkich Słowian południowych (Chorwatów, Bośniaków i innych).

Działania Serbii budziły sprzeciw Austro-Węgier, gdzie żyło aż 7 milionów Słowian południowych. „Wrzenie w bałkańskim kotle" było bardzo niebezpieczne dla całej Europy.

„Wrzenie w bałkańskim kotle". Mocarstwa Europy usiłują przytrzymać podskakującą pokrywkę. W pierwszym rzędzie od lewej: Rosja, Niemcy, Austro-Węgry; za nimi Wielka Brytania i Francja. Angielski rysunek satyryczny z 1912 r.

1. Wymień najważniejsze spory między mocarstwami Europy na przełomie XIX i XX w.

2. Co rozumiesz przez określenie: „wrzenie w bałkańskim kotle"?

„Zbrojny pokój"

Europejskie mocarstwa nie umiały rozwiązać sporów pokojowo, zaczęły się więc przygotowywać do wojny. Niemcy, Austro-Węgry i Włochy zawarły sojusz określany jako **trójprzymierze** (1882). Po odstąpieniu od niego Włoch nazwano je blokiem **państw centralnych** (bo leżały w centrum Europy). Natomiast Francja, Wielka Brytania i Rosja utworzyły sojusz o nazwie **trójporozumienie** (1907). Mówiono o nim **ententa** (czytaj: antanta, od francuskiej nazwy *entente cordiale*, czytaj: antant kordjal – „serdeczne porozumienie").

„Niemieckie święto gimnastyki" w Lipsku: żołnierze Rzeszy pokonują przeszkodę w pełnym uzbrojeniu (1913).

Belgia i Niemcy. Napis na furtce głosi: Nie ma przejścia. Angielski rysunek z 1914 r.

Działaniom polityków towarzyszył **wyścig zbrojeń**. W pierwszych latach XX w. wydatki wojskowe głównych państw Europy wzrosły o 50%. Najszybciej rozwijały się siły zbrojne Rzeszy, zwłaszcza jej marynarka wojenna. Cesarz i jego generałowie uważali, że potężna flota zapewni Niemcom rolę światowego mocarstwa.

Największą potęgą morską była wówczas Wielka Brytania. Wyzwanie rzucone jej przez Niemcy doprowadziło do brytyjsko-niemieckiego wyścigu zbrojeń na morzu. Przegrali go Niemcy: do 1914 r. zwodowali 19 nowoczesnych okrętów, podczas gdy Brytyjczycy – 32. Natomiast niemieckie wojska lądowe liczyły po mobilizacji 3,8 miliona żołnierzy i ustępowały liczebnością jedynie armii rosyjskiej.

Z powodu przygotowań mocarstw do wojny sytuację w Europie na przełomie XIX i XX w. nazwano „zbrojnym pokojem".

3. Wymień sojusze zawarte przez mocarstwa europejskie na przełomie XIX i XX w.

4. Dlaczego sytuację w Europie nazwano „zbrojnym pokojem"?

Pracownicy angielskiej fabryki amunicji w Chilwell (czytaj: czilłel) malują pociski. Zdjęcie pochodzi z 1917 r., ale już przed wybuchem wojny europejskie fabryki broni zwiększały produkcję.

Wybuch I wojny światowej

1914

28 czerwca 1914 r. serbski zamachowiec zastrzelił w Sarajewie następcę tronu Austro-Węgier, arcyksięcia **Franciszka Ferdynanda**. Zamach stał się bezpośrednią przyczyną wybuchu I wojny światowej. Dlaczego?

Sarajewo było stolicą Bośni – prowincji na Bałkanach należącej do Austro-Węgier, lecz zamieszkanej przez południowych Słowian. Z tego powodu do Bośni rościła pretensje słowiańska Serbia. Tymczasem Franciszek Ferdynand pragnął nadać autonomię południowym Słowianom, co mogło zadowolić Bośniaków i pokrzyżować serbskie plany zjednoczeniowe. Aby do tego nie dopuścić, serbscy nacjonaliści postanowili go zabić.

Zamach w Sarajewie był iskrą, która padła na europejską beczkę prochu. Rząd w Wiedniu słusznie podejrzewał, że w zabójstwie arcyksięcia maczała palce Serbia (dziś wiadomo, że zamach zlecili oficerowie serbskiego wywiadu*). Austro-Węgry wykorzystały okazję: 23 lipca wystosowały 48-godzinne ultimatum* do władz serbskich. Zostało ono tak sformułowane, że gdyby Serbia je przyjęła, utraciłaby niezależność.

Mimo to władze serbskie zgodziły się na wszystkie punkty ultimatum poza jednym – byle uniknąć konfliktu zbrojnego. Jednak Austro-Węgry miały poparcie Niemiec, toteż takiego właśnie konfliktu pragnęły. Uznały, że Serbia odrzuciła ultimatum, i **28 lipca 1914** r. wypowiedziały Serbii wojnę.

Serbów natychmiast poparła Rosja, Niemcy wypowiedziały więc wojnę Rosji. Aby zabezpieczyć się od zachodu i uzyskać efekt zaskoczenia, w nocy z 3 na 4 sierpnia armia niemiecka wtargnęła do neutralnej Belgii, a z jej terytorium zaatakowała sojusznika Rosji – Francję. W obronie Belgii wystąpiła przeciwko Niemcom Wielka Brytania. I tak w ciągu kilku dni pięć europejskich potęg znalazło się w stanie wojny – nazwanej wkrótce wielką wojną, a potem **I wojną światową**.

5. Kto, kiedy i dlaczego zastrzelił arcyksięcia Franciszka Ferdynanda?

6. Wyjaśnij, jak doszło do wybuchu I wojny światowej.

Serbski zamachowiec Gawriło Princip śmiertelnie rani arcyksięcia Franciszka Ferdynanda i jego żonę. Ilustracja prasowa z 1914 r.

wywiad – instytucja państwowa, która zbiera tajne informacje o innych państwach

ultimatum – żądanie spełnienia jakichś warunków pod groźbą zerwania stosunków dyplomatycznych albo rozpoczęcia wojny

Germania. Niemiecki obraz z 1914 r. ukazuje Niemcy jako gniewną wojowniczkę gotową do obrony kraju przed wrogiem. Władze Niemiec – jak wszystkich państw walczących – twierdziły, że ich udział w wojnie jest odpowiedzią na agresję drugiej strony.

Tekst źródłowy

Starsi mężowie stanu robili niedołężnie wszystko, co mogli, aby zapobiec wojnie, podczas gdy młodzież w rywalizujących ze sobą państwach niecierpliwie hałasowała przed ich drzwiami, domagając się wojny natychmiastowej. [...] Nigdy nie zapomnę wojowniczych tłumów, [...] w chwili gdy [rząd] omawiał szanse pokoju i wojny. [...] Mnóstwo młodych ludzi stało pod Westminsterem, demonstrując za wojną z Niemcami; [...] Tłumy były tak gęste, że żaden wehikuł nie mógł się między nimi przecisnąć. [...]*

Londyńskie demonstracje miały swój odpowiednik w Petersburgu, Berlinie, Wiedniu, Paryżu. Nareszcie ludność i militaryści chcieli tego samego.

David Lloyd George, *Wspomnienia wojenne*, 1933 r.

* Na czym, zdaniem autora, polegała rozbieżność między politykami a młodzieżą w skłóconych państwach?

Entuzjazm pierwszych dni

Na wieść o wybuchu wojny tłumy wiwatowały na ulicach Londynu, Paryża i Berlina. Skąd ta radość? Otóż Brytyjczycy, Francuzi i Niemcy chcieli bronić ojczyzny, wykazać się męstwem oraz gotowością do poświęceń. Mieszkańcy każdego z tych krajów uważali, że walki potrwają krótko i zakończą się wkroczeniem ich własnych wojsk do stolicy przeciwnika.

Entuzjazm tłumów zaskoczył polityków. Brytyjski minister wojny wezwał młodych mężczyzn, by wstępowali do armii. Liczył na 100 tysięcy ludzi; w ciągu miesiąca zgłosiło się ponad pół miliona.

W Niemczech studenci rzucali uczelnie. „Będziecie w domu, zanim liście opadną z drzew" – obiecał cesarz żołnierzom. Naprawdę wierzył, że tak będzie.

7. Wyjaśnij reakcję Europejczyków na wiadomość o wybuchu wojny.

Westminster – (czytaj: łestminster) siedziba parlamentu brytyjskiego

Brytyjscy ochotnicy w oczekiwaniu na zapisy do armii. Londyn, początek września 1914 r.

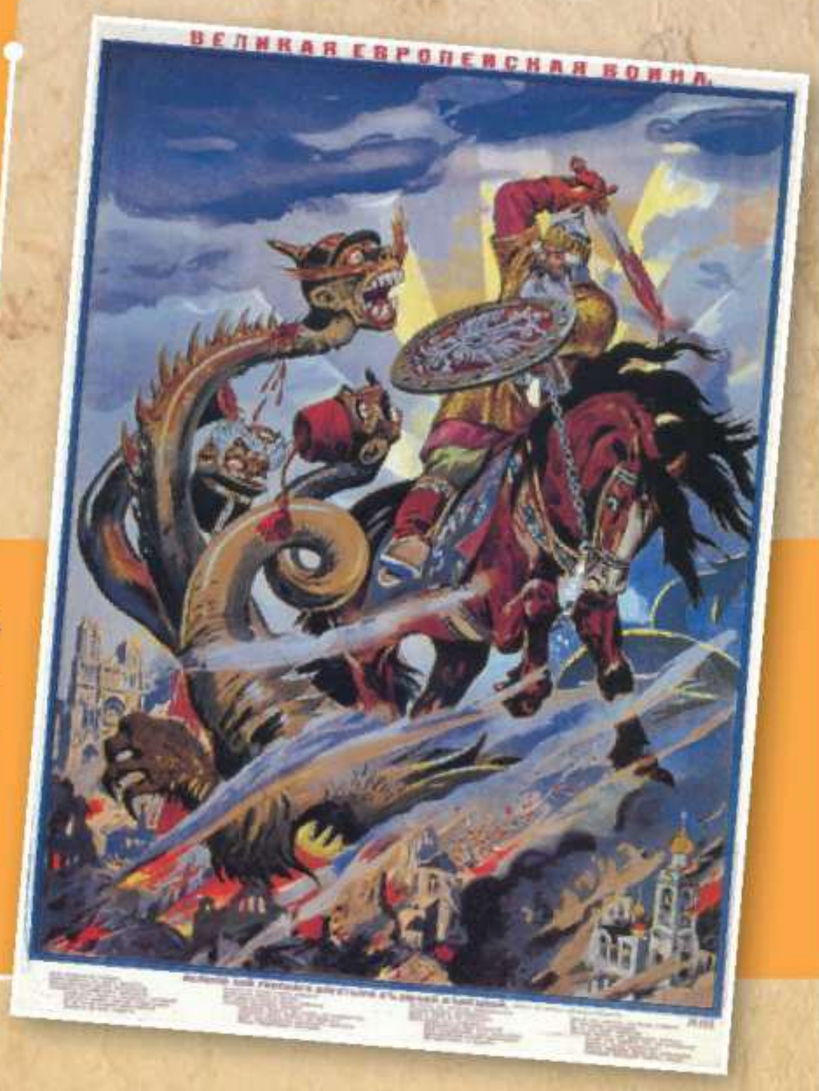
INFOGRAFIKA

Obraz wroga w propagandzie

Propaganda, o której tu mowa, to technika sterowania poglądami i zachowaniami ludzi. Polega na zatajaniu jednych informacji, a wyolbrzymianiu innych, na narzucaniu uproszczonych lub kłamliwych wyobrażeń itp. Oto przykłady propagandy z czasów I wojny światowej.

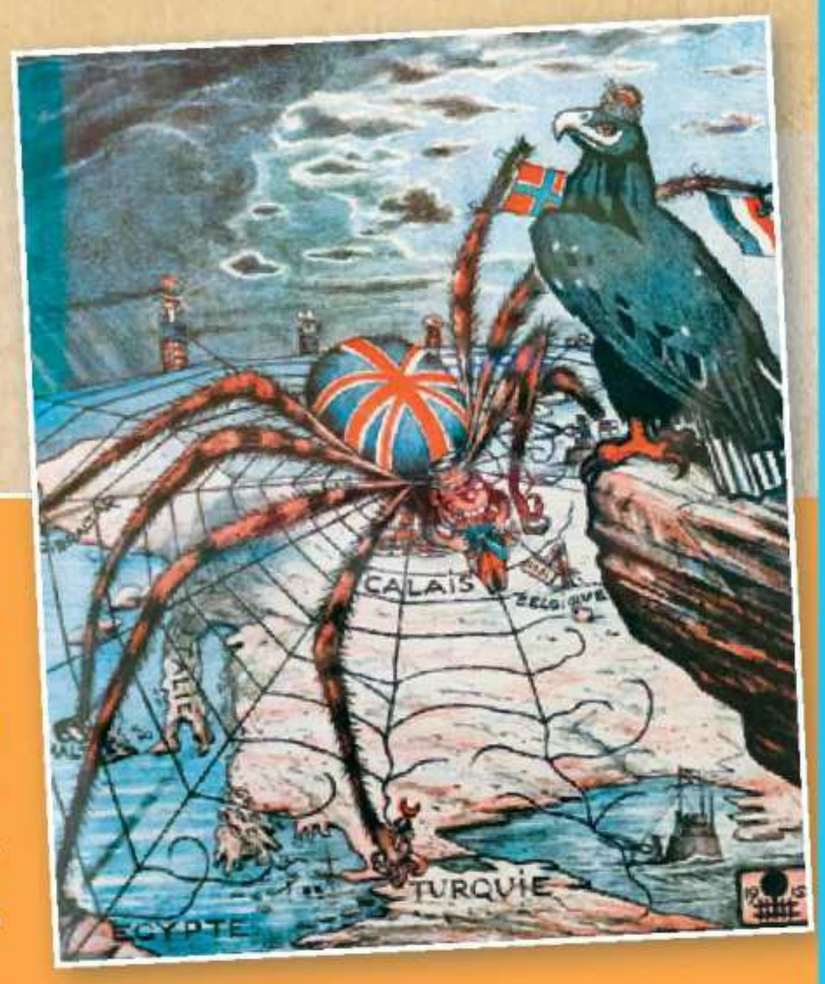
„Dalej na potwora!" – który ma na głowie niemiecki hełm i austro-węgierską czapkę wojskową. Atakują go żołnierze (od lewej): Belgii, Rosji, Serbii, Wielkiej Brytanii i Francji. Okładka francuskiego „Małego Dziennika" (1914).

Staroruski wojownik jak św. Jerzy walczy ze smokiem o głowach Niemca, Austriaka i Turka. Rosyjski plakat propagandowy (1915).

Niemiecka „pocztówka patriotyczna" z 1915 r.: „John Bull w strachu". John Bull to angielski Jan Kowalski. Trzęsie się na swojej wysepce, otoczony przez niemieckie sterowce i okręty podwodne.

Niemiecki plakat propagandowy (1915): ententa jako angielski pająk sięgający odnóżami aż po Egipt i Turcję. W oddali wujek Sam (tj. Ameryka) oplociony pajęczyną. Na skale siedzi dumny niemiecki orzeł, którego pająk nie dosięgnie.

*** Jakiemu celowi służyła propaganda szerzona podczas I wojny światowej?**

Front zachodni w 1914 r.

* Którędy Niemcy zaatakowali Francję w 1914 r.?
* Dokąd dotarły ich wojska?

LEGENDA

Linia frontu:
— we IX 1914 r. — w końcu 1914 r.
→ kierunki ataku Niemiec w 1914 r.
państwa centralne
państwa ententy
państwa neutralne
ważniejsze bitwy
twierdze
L. Luksemburg

Front zachodni

Niemcy działali według **planu Schlieffena** (czytaj: szlifena), opracowanego przez generała o tym nazwisku. Zamierzali pokonać Francję w sześć tygodni, a potem przerzucić główne siły na wschód i rozgromić Rosję. Liczyli na to, że mobilizacja rosyjskiej armii będzie się ciągnęła tygodniami.

Niemcy rozpoczęli na Zachodzie **wojnę błyskawiczną**, zwaną też **manewrową** (polegała na szybkim uderzeniu w niespodziewanym miejscu). Zaatakowali Francję z Belgii, której neutralność pogwałcili – w sierpniu 1914 r. ok. 1,5 miliona niemieckich żołnierzy ruszyło na Paryż. W początkach września znaleźli się nad rzeką Marną, zaledwie kilkadziesiąt kilometrów od stolicy Francji. Po kilkudniowej **bitwie nad Marną** musieli się jednak cofnąć. Ocalenie miasta było tak nieoczekiwane, że nazwano je cudem nad Marną.

W rzeczywistości Francuzom pomogły zamieszanie oraz brak łączności wśród oddziałów niemieckich, a także wsparcie Rosjan. Już w sierpniu dwie armie rosyjskie wdarły się do niemieckich Prus Wschodnich*. Niemcy musieli osłabić front zachodni i przerzucić część sił na wschód.

Cud nad Marną pokrzyżował niemieckie plany. Jesienią 1914 r. ustaliła się 600-kilometrowa linia frontu zachodniego biegnąca przez Belgię i Francję. Wojna błyskawiczna przekształciła się w **wojnę pozycyjną** między Niemcami a Francuzami i Brytyjczykami. Obie strony prowadziły ją z umocnionych pozycji, takich jak okopy i bunkry. Wojna pozycyjna trwała aż do lata 1918 r. (zob. s. 134).

8. Omów działania wojenne na Zachodzie w 1914 r.
9. Wytłumacz różnicę między wojną błyskawiczną (manewrową) a wojną pozycyjną.

Dawniej a dziś

Z czyjej winy wybuchła I wojna światowa?

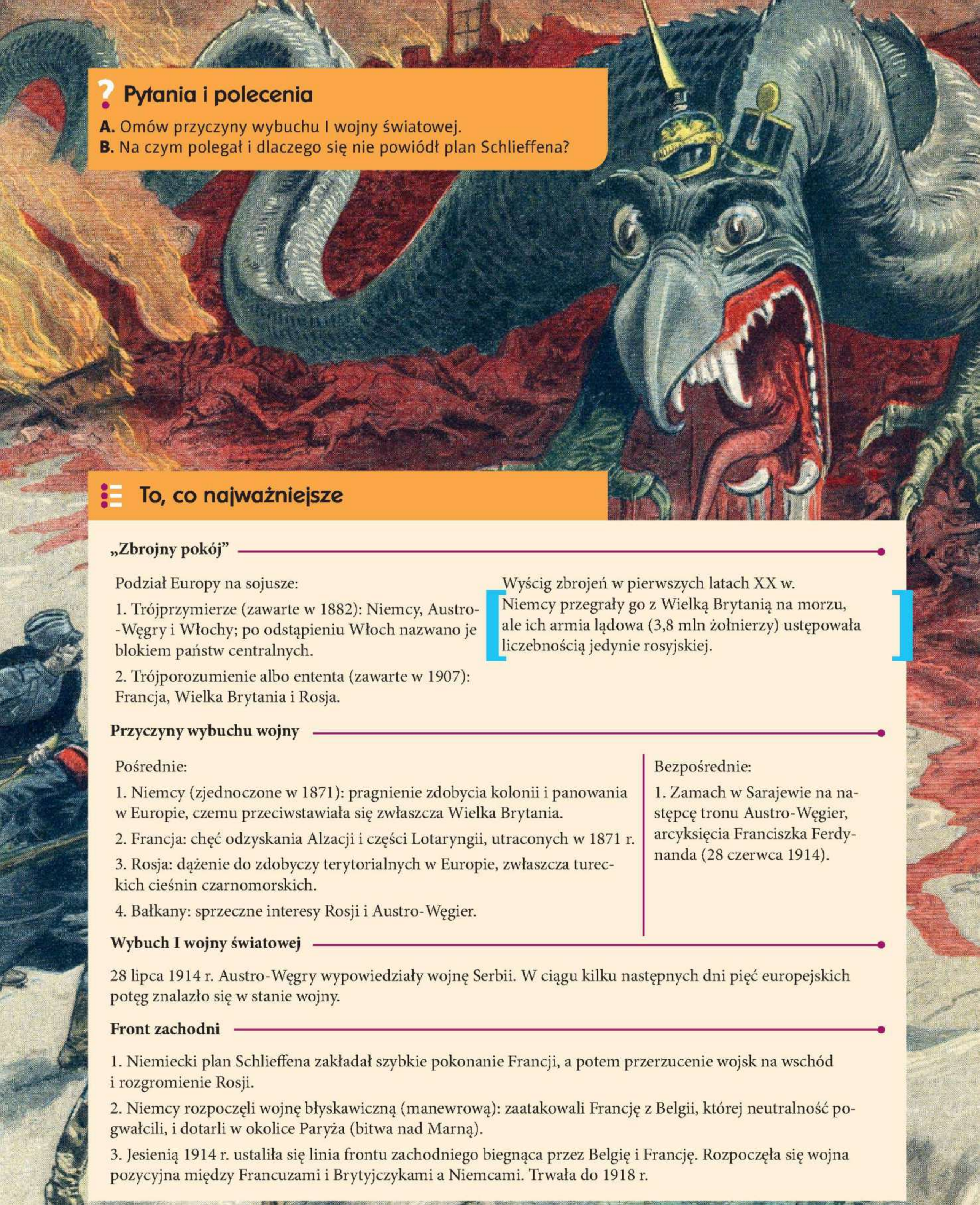
Zdaniem większości historyków wina Niemiec nie ulega wątpliwości: były państwem militarystycznym, rozpętały wyścig zbrojeń, obiecały poparcie Austro-Węgrom w razie ich napaści na Serbię, wkroczyły do neutralnej Belgii i zaatakowały Francję.

Historycy nie są natomiast zgodni co do tego, czy tylko Niemcy ponoszą odpowiedzialność za wybuch wojny. Wielu uważa, że wina leżała po obu stronach konfliktu. Od drugiej połowy XIX w. wszystkie mocarstwa pospiesznie się zbroiły, a także dzieliły Europę i świat na strefy wpływów. Nikt nie próbował zapobiec wojnie; przeciwnie, wszyscy liczyli na korzyści ze zwycięstwa.

Również w naszych czasach nie zawsze łatwo ustalić, kto ponosi winę za wybuch konfliktu zbrojnego. Obie strony obwiniają przecież przeciwnika – i podejmują różnorodne zabiegi, by przekonać świat o swojej niewinności.

* Kto i dlaczego, zdaniem historyków, ponosił odpowiedzialność za wybuch I wojny światowej?
* Poszukaj informacji o współczesnym konflikcie międzynarodowym i ustal, jak każda ze stron stara się przekonać opinię publiczną, że walczy w słusznej sprawie.

Prusy Wschodnie – od 1701 r. wschodnia część państwa pruskiego utworzona z dawnych Prus Książęcych

? Pytania i polecenia

A. Omów przyczyny wybuchu I wojny światowej.
B. Na czym polegał i dlaczego się nie powiódł plan Schlieffena?

To, co najważniejsze

„Zbrojny pokój”

Podział Europy na sojusze:

1. Trójprzymierze (zawarte w 1882): Niemcy, Austro-Węgry i Włochy; po odstąpieniu Włoch nazwano je blokiem państw centralnych.

2. Trójporozumienie albo ententa (zawarte w 1907): Francja, Wielka Brytania i Rosja.

Wyścig zbrojeń w pierwszych latach XX w.
Niemcy przegrały go z Wielką Brytanią na morzu, ale ich armia lądowa (3,8 mln żołnierzy) ustępowała liczebnością jedynie rosyjskiej.

Przyczyny wybuchu wojny

Pośrednie:

1. Niemcy (zjednoczone w 1871): pragnienie zdobycia kolonii i panowania w Europie, czemu przeciwstawiała się zwłaszcza Wielka Brytania.

2. Francja: chęć odzyskania Alzacji i części Lotaryngii, utraconych w 1871 r.

3. Rosja: dążenie do zdobyczy terytorialnych w Europie, zwłaszcza tureckich cieśnin czarnomorskich.

4. Bałkany: sprzeczne interesy Rosji i Austro-Węgier.

Bezpośrednie:

1. Zamach w Sarajewie na następcę tronu Austro-Węgier, arcyksięcia Franciszka Ferdynanda (28 czerwca 1914).

Wybuch I wojny światowej

28 lipca 1914 r. Austro-Węgry wypowiedziały wojnę Serbii. W ciągu kilku następnych dni pięć europejskich potęg znalazło się w stanie wojny.

Front zachodni

1. Niemiecki plan Schlieffena zakładał szybkie pokonanie Francji, a potem przerzucenie wojsk na wschód i rozgromienie Rosji.

2. Niemcy rozpoczęli wojnę błyskawiczną (manewrową): zaatakowali Francję z Belgii, której neutralność pogwałcili, i dotarli w okolice Paryża (bitwa nad Marną).

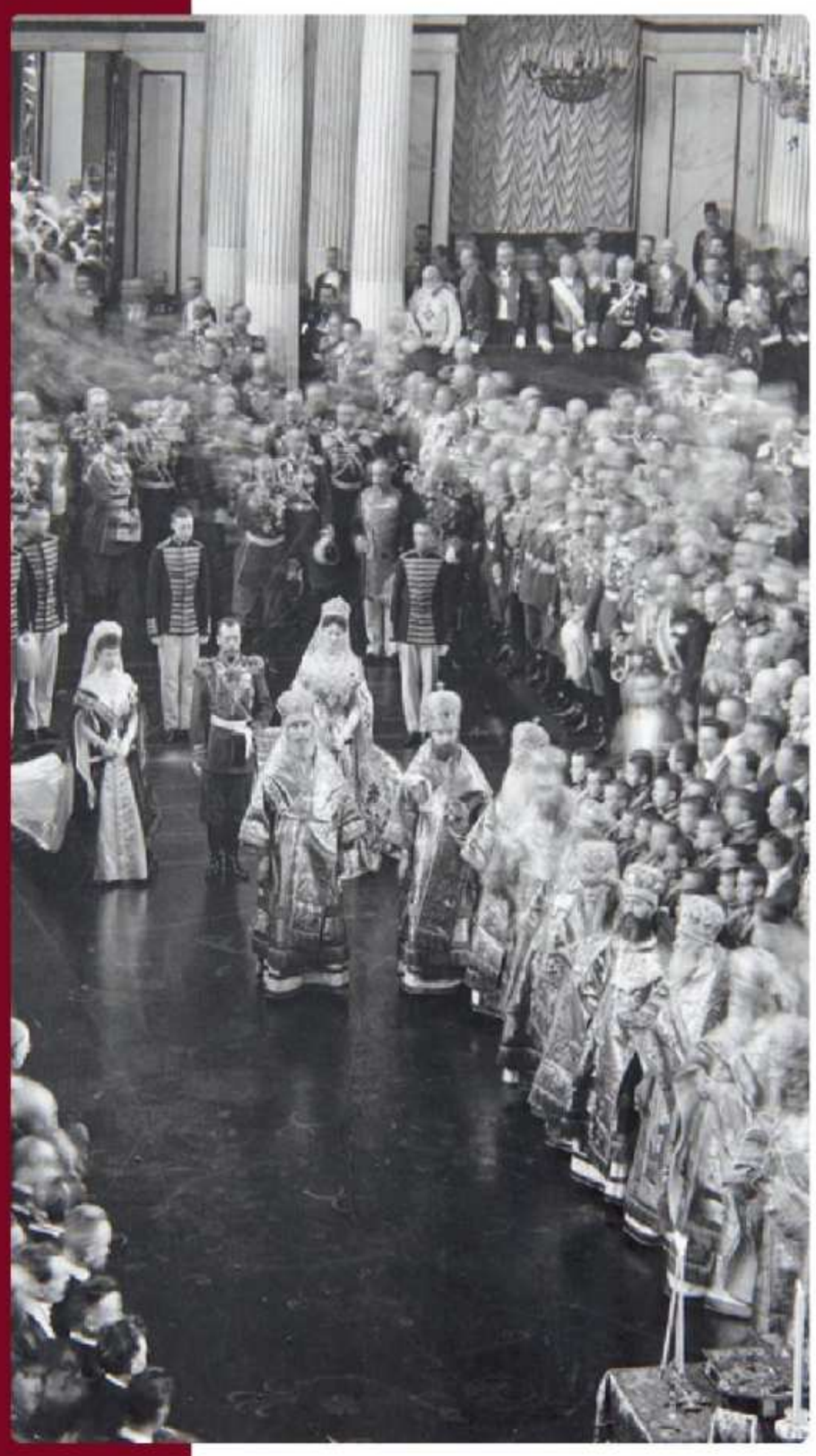
3. Jesienią 1914 r. ustaliła się linia frontu zachodniego biegnąca przez Belgię i Francję. Rozpoczęła się wojna pozycyjna między Francuzami i Brytyjczykami a Niemcami. Trwała do 1918 r.

Ilustracja ze s. 121

17 Dwie rewolucje w Rosji

* Przypomnij przyczyny wybuchu rewolucji 1905 roku.

Uroczyste otwarcie posiedzenia Dumy (1905). Car Mikołaj II stoi w środku, w mundurze z białym pasem.

Kolos na glinianych nogach

Przegrana Rosji w wojnie z Japonią (1904–1905) pokazała słabość imperium nazwanego kolosem na glinianych nogach.

W początkach XX w. Rosja wciąż miała ambicje mocarstwowe, ale borykała się z problemami wewnętrznymi:

1. Samowładne rządy cara budziły coraz większe niezadowolenie. Podczas rewolucji 1905 roku Mikołaj II utrzymał się przy władzy jedynie dzięki wierności armii.

2. Rosja była krajem zacofanym. Pod koniec XIX w. liczyła 126 milionów mieszkańców, z których tylko niecałe 2,5 miliona pracowało w przemyśle. Większość chłopów nie umiała czytać ani pisać. Państwu brakowało pieniędzy na unowocześnienie rolnictwa i rozwój przemysłu.

3. Nieudolna administracja źle zarządzała państwem.

4. Rosję osłabiały liczne mniejszości narodowe buntujące się przeciwko jej panowaniu – wśród nich Polacy.

W czasie rewolucji 1905 roku Mikołaj II wprowadził ograniczone reformy. Najważniejszą było ustanowienie **Dumy** (parlamentu), jednak o niewielkich uprawnieniach. Powstały wówczas pierwsze legalne partie polityczne. Niektóre domagały się zakończenia carskich rządów i wprowadzenia republiki – co przygotowało grunt pod dwie rewolucje 1917 r.

Pod koniec XIX w. Rosji przyszła z pomocą Francja, która szukała sojusznika przeciwko Niemcom. Francuskie kredyty pozwoliły Rosjanom unowocześnić armię i rozbudować przemysł. Mimo to w 1914 r. Rosja znacznie odstawała od przemysłowych potęg Zachodu, a jej armia ustępowała niemieckiej pod każdym względem – z wyjątkiem liczebności.

1. Przedstaw główne problemy Rosji w początkach XX w.

2. Co się zmieniło w życiu politycznym Rosji za sprawą rewolucji 1905 roku?

Rosyjska kawaleria (tj. konnica) w natarciu w Prusach Wschodnich (1914).

Upadek caratu

Latem 1914 r. car Mikołaj II stanął w obronie Serbii. Zaryzykował wojnę, bo liczył na podporządkowanie sobie Bałkanów, a także opanowanie tureckich cieśnin czarnomorskich. Wówczas rosyjska flota mogłaby bez przeszkód wpływać na Morze Śródziemne.

Car sądził, że jego poddani zjednoczą się w obliczu „germańskiego" wroga. Dlatego zaraz po wybuchu wojny niemiecką nazwę stolicy, Sankt Petersburg, zmienił na swojsko brzmiący **Piotrogród**.

W sierpniu 1914 r. Rosjanie zaatakowali Niemców w Prusach Wschodnich, otwierając **front wschodni**. Niemcy jednak ściągnęli posiłki z frontu zachodniego i jeszcze w sierpniu dwukrotnie zwyciężyli armię rosyjską. W 1915 r. zajęli Warszawę, po czym wdarli się w głąb Rosji. Wojna na froncie wschodnim miała charakter manewrowy, gdyż na ogromnych przestrzeniach Rosji trudno było zbudować linie umocnień i utworzyć stałą linię frontu.

Choć armia rosyjska przegrywała z niemiecką, była lepsza od austro-węgierskiej. W czerwcu **1916** r. rosyjski generał Aleksiej Brusiłow zaatakował wojska Austro-Węgier na Ukrainie i przełamał linię frontu. Aby go powstrzymać, Niemcy musieli przerzucić znaczne siły na wschód, przez co osłabili je na zachodzie.

Ofensywa Brusiłowa okazała się jedną z najkrwawszych kampanii wojny: zginęło, odniosło rany lub dostało się do niewoli ok. miliona żołnierzy rosyjskich oraz prawie milion austro-węgierskich i niemieckich. Odciążyła sojuszników cara na froncie zachodnim, lecz zakończyła się kolejnym niepowodzeniem armii rosyjskiej.

W Rosji nasiliły się głosy domagające się zawarcia pokoju, ponieważ:

1. W pierwszych dwóch latach wojny prawie 5 milionów żołnierzy rosyjskich poległo, odniosło rany lub zostało wziętych do niewoli.

2. Z powodu wojny w kraju panowała drożyzna, a w miastach brakowało żywności.

Car Mikołaj II (drugi od lewej) podczas inspekcji wojsk rosyjskich (1915). Obecność cara miała podnieść morale żołnierzy, tzn. zachęcić ich do ofiarnej walki – nie mogła jednak zlikwidować niemieckiej przewagi organizacyjnej i technicznej.

Walki uliczne w Piotrogrodzie podczas rewolucji lutowej. Rewolucjoniści ostrzeliwują żołnierzy wiernych carowi znajdujących się po drugiej stronie rzeki.

Front wschodni w latach 1914–1918

* Do jakich dzisiejszych państw należą obszary zajmowane przez wojska państw centralnych w 1918 r.?

O wszystkie niepowodzenia Rosjanie obwiniali cara. 3 **marca 1917** r. (wg kalendarza juliańskiego, stosowanego wówczas w Rosji, był jeszcze luty) w Piotrogrodzie wybuchł strajk, który zapoczątkował **rewolucję lutową**. Robotnicy wyszli na ulice z żądaniem poprawy warunków życia. Car wysłał przeciwko nim wojsko, ale żołnierze przeszli na stronę demonstrantów. W Piotrogrodzie oraz Moskwie doszło do walk protestujących z oddziałami wiernymi carowi. 13 marca oba miasta znalazły się w rękach rewolucjonistów. Dwa dni później Mikołaj II abdykował, a Rosja stała się **republiką**.

1917

3. Omów przebieg działań wojennych na froncie wschodnim w latach 1914–1916.
4. Przedstaw okoliczności wybuchu rewolucji lutowej.

Dwuwładza

Po rewolucji lutowej władzę w Rosji objął **Rząd Tymczasowy**. W jego skład weszli przedstawiciele bogatego ziemiaństwa i burżuazji. Natomiast żołnierze, chłopi i robotnicy, którzy wywołali rewolucję, nie zyskali nic.

Rząd Tymczasowy zapowiedział uchwalenie konstytucji oraz wolne wybory. Odłożył jednak sprawę reformy rolnej, a wojnę chciał kontynuować aż do „zwycięskiego końca".

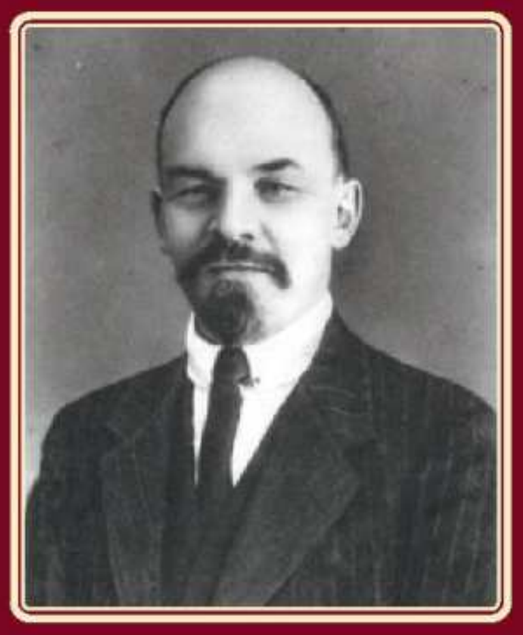
Dwie ostatnie decyzje wywołały rozczarowanie ludu. Chłopi od dawna żądali sprawiedliwego podziału gruntów (w większości należały one do bogatych właścicieli ziemskich), pokoju zaś domagano się powszechnie.

Poparcie mas zyskały wówczas **rady delegatów robotniczych i żołnierskich**. Rady były wybierane przez załogi fabryk i żołnierzy. Zasiadali w nich socjaliści różnych odłamów. Rady uważały się za rzeczywiste przedstawicielstwo społeczeństwa, dlatego chciały podporządkować sobie Rząd Tymczasowy. W Rosji zapanowała **dwuwładza**: część mieszkańców była posłuszna Rządowi Tymczasowemu, a część – radom.

O wpływy w rządzie i radach rywalizowało kilkanaście ugrupowań – wśród nich **bolszewicy**. Byli oni marksistami dążącymi do światowej rewolucji i budowy bezklasowego społeczeństwa komunistycznego. Na ich czele stał **Włodzimierz Lenin**.

W marcu 1917 r. Lenin przebywał na emigracji w Szwajcarii. Na wieść o wybuchu rewolucji lutowej ruszył do Rosji. Przejechał przez Niemcy specjalnym pociągiem podstawionym przez niemieckie dowództwo. Liczyło ono na to, że jeśli ten „wywrotowiec" obali Rząd Tymczasowy, Rosja zostanie wyeliminowana z wojny. Tak też się stało.

5. Kiedy powstała i na czym polegała dwuwładza?
6. Kim byli bolszewicy? Do czego dążyli?
7. Dlaczego Niemcy umożliwili Leninowi powrót do Rosji?

Włodzimierz Lenin
(1870–1924)

Rosyjski polityk komunistyczny, „zawodowy rewolucjonista" (wg własnego określenia), organizator i przywódca rewolucji październikowej, pierwszy przywódca radzieckiego państwa. Wprowadził masowy terror (m.in. zbiorowe egzekucje) wobec „wrogów ludu", tj. przeciwników bolszewików. Zamierzał narzucić ustrój komunistyczny innym krajom, także Polsce, co było przyczyną wojny polsko-radzieckiej (zob. s. 183).

Rewolucja październikowa

Wiosną 1917 r. wpływy bolszewików w radach delegatów robotniczych i żołnierskich były nikłe (stanowili ok. 10% ich członków). Po przybyciu do Piotrogrodu Lenin wyznaczył swej partii dwa zadania: obsadzić rady bolszewikami i zlikwidować Rząd Tymczasowy.

W przeciwieństwie do innych socjalistów Lenin odrzucił możliwość współpracy z Rządem Tymczasowym. Dzięki temu nie ponosił odpowiedzialności za dalszy udział Rosji w wojnie, odwlekanie reformy rolnej i pustki w sklepach. Natomiast żądał pokoju, rozdania ziemi chłopom i poprawy zaopatrzenia w żywność – a tego samego chciała większość Rosjan.

Lenin z towarzyszami jadą specjalnym pociągiem przez Niemcy, transportowani do Rosji „niczym zarazek śmiertelnej choroby". Rysunek z XX w.

Popularność bolszewików szybko rosła. Gdy uzyskali większość w radach delegatów Piotrogrodu i Moskwy, Lenin uznał, że wybiła godzina rewolucji.

W nocy z 6 na **7 listopada 1917** r. (październik wg kalendarza juliańskiego) wierni bolszewikom żołnierze oraz uzbrojeni robotnicy obsadzili główne punkty Piotrogrodu. Niezajęty pozostał tylko Pałac Zimowy, w którym przebywali członkowie Rządu Tymczasowego. Salwa z krążownika Aurora, oddana 7 listopada wieczorem, była sygnałem do ataku na pałac.

1917

Radziecki obraz propagandowy *Szturm na Pałac Zimowy* (XX w.). Bolszewicy przedstawiali zajęcie pałacu jako heroiczny bój i najważniejszy moment „Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej".

Budynku prawie nikt nie bronił: większość strzegących go żołnierzy zdążyła się wcześniej rozejść. Atakujący łatwo wdarli się do wnętrza i aresztowali ministrów. Rząd Tymczasowy przestał istnieć, władzę w mieście przejęli bolszewicy. Potem dorobili do tego zamachu stanu* legendę o Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej, której najważniejszym momentem był „szturm" na Pałac Zimowy 7 listopada 1917 r.

Kilka dni później bolszewicy pokonali zwolenników Rządu Tymczasowego w Moskwie. Do marca 1918 r. pod ich panowaniem znalazła się większość kraju.

Walki o władzę w Rosji, trwające od listopada 1917 r. do marca 1918 r., przyjęło się nazywać **rewolucją październikową**. Zapoczątkowała ona okrutną **wojnę domową**, która przetoczyła się przez Rosję w latach 1917–1922 (zob. s. 163).

8. Wyjaśnij, jakimi sposobami Włodzimierz Lenin doprowadził do wzrostu popularności bolszewików w 1917 r.

9. Przedstaw główne wydarzenia rewolucji październikowej.

Rosja Radziecka

Po zdobyciu władzy w Piotrogrodzie Lenin utworzył nowy rząd złożony z bolszewików. Rosja przekształciła się w **Rosję Radziecką** (nazwaną tak od rad delegatów robotniczych, żołnierskich i chłopskich).

Już w listopadzie **1917** r. zjazd rad wydał **dekrety o pokoju i o ziemi**, oba autorstwa Lenina. Pierwszy wzywał wszystkie narody i rządy do zawarcia natychmiastowego pokoju „bez aneksji* i kontrybucji". Drugi nakazywał podział wielkiej własności ziemskiej między chłopów – który faktycznie przeprowadzono.

A jednak dekrety były tylko zręcznym zabiegiem propagandowym. Pierwszy, o pokoju, odnosił się do „imperialistycznej wojny" toczonej od 1914 r., a nie do „światowej rewolucji socjalistycznej", którą bolszewicy zamierzali wywołać. Drugi, o ziemi, służył jedynie pozyskaniu chłopów; już w 1929 r. bolszewicy zaczęli im ją odbierać. Zgodnie z założeniami marksizmu ziemia stała się własnością państwa (zob. s. 165).

W **marcu 1918** r. Rosja Radziecka podpisała **pokój brzeski** z państwami centralnymi. Na jego mocy zrzekła się ziem utraconych podczas I wojny światowej na rzecz Niemiec – od Estonii po Ukrainę.

1918

Tekst źródłowy

Rozbicie ententy [...] jest najważniejszym celem naszej dyplomacji. [...] Rosja wydaje się najsłabszym ogniwem wrogiego przymierza. Tak więc naszym zadaniem było ogniwo to rozluźnić, a następnie [...] całkowicie usunąć. Stąd też nasze usiłowania szły w tym kierunku, by taką wywrotową działalność przeprowadzić w samej Rosji, poza frontem, przede wszystkim przez popieranie tendencji separatystycznych, reprezentowanych głównie przez bolszewików. Bolszewicy dopiero po otrzymaniu od nas stałych funduszy [...] byli w stanie [...] powiększyć w znaczący sposób bardzo wąską początkowo bazę* ich partii.*

Raport sekretarza stanu MSZ Rzeszy, Richarda von Kühlmanna, 1917 r.

* Co autor raportu uważa za główny cel niemieckiej dyplomacji?
* W jaki sposób niemieccy dyplomaci starali się osiągnąć ten cel?
* Co zawdzięczają im bolszewicy?

zamach stanu – przejęcie siłą władzy w państwie

aneksja – wcielenie siłą przez jedno państwo całości lub części obszaru innego państwa

separatystyczny – dążący do oddzielenia się

baza – tu: zwolennicy partii bolszewickiej

„Towarzysz Lenin oczyszcza świat z hołoty". Jako „hołota" zostali przedstawieni monarchowie, duchowni i kapitaliści. Karykatura z okresu rewolucji październikowej.

Niemcy osiągnęli swój cel: wyeliminowali Rosję z wojny i mogli przerzucić wojska z frontu wschodniego na zachodni (zob. s. 134).

Lenin wcale nie miał zamiaru dotrzymać warunków pokoju brzeskiego. Najpierw musiał jednak opanować sytuację w Rosji. Bolszewicy napotkali bowiem opór znacznej części społeczeństwa (w wyborach uzyskali tylko 24% głosów). Aby rozprawić się z opozycją, w 1918 r. zlikwidowali wszystkie partie poza własną, nazywaną odtąd komunistyczną. To ona, a nie rady, faktycznie rządziła państwem.

10. Na czym polegało znaczenie propagandowe dekretów o pokoju i o ziemi?

11. Kto, kiedy i na jakich warunkach zawarł pokój brzeski?

12. Wyjaśnij, dlaczego i jak bolszewicy pozbyli się konkurencji innych partii politycznych.

Lenin wzywa żołnierzy i robotników do rewolucji. Ten propagandowy obraz z 1927 r. miał utwierdzić Rosjan w przekonaniu, że bolszewicki zamach stanu był dziełem rosyjskiego ludu.

Pytania i polecenia

A. Przedstaw okoliczności upadku caratu.
B. W jaki sposób bolszewicy zdobyli władzę w Rosji?
C. Co zrobili bolszewicy, aby utrzymać władzę?

To, co najważniejsze

Problemy wewnętrzne Rosji na początku XX w.	1. Samowładne rządy cara budziły niezadowolenie. 2. Rosja była krajem zacofanym, o słabo rozwiniętym przemyśle. 3. Państwo było źle zarządzane przez nieudolną administrację. 4. Liczne mniejszości narodowe buntowały się przeciwko rosyjskiemu panowaniu.
Udział Rosji w I wojnie światowej	1. Car Mikołaj II stanął w obronie Serbii. Liczył na podporządkowanie sobie Bałkanów i opanowanie tureckich cieśnin czarnomorskich. 2. W 1915 r. Niemcy wdarli się w głąb Rosji. 3. W 1916 r. Rosjanie przeprowadzili ofensywę Brusiłowa, zakończoną niepowodzeniem.
Rewolucja lutowa (marzec 1917)	Przyczyny: 1. Do 1916 r. Rosja straciła ok. 5 milionów żołnierzy. 2. W kraju panowała drożyzna, a w miastach brakowało żywności. Przebieg: Strajki w Piotrogrodzie doprowadziły do rewolucji i abdykacji cara. Rosja stała się republiką. Skutki: 1. Przedstawiciele bogatego ziemiaństwa i burżuazji utworzyli Rząd Tymczasowy. 2. Poparcie mas zyskały rady delegatów robotniczych i żołnierskich. 3. W Rosji zapanowała dwuwładza Rządu Tymczasowego i rad.
Rewolucja październikowa (listopad 1917 – marzec 1918)	Została wywołana przez bolszewików, tj. marksistów kierowanych przez Lenina. Przyczyny: 1. Powszechne rozczarowanie polityką Rządu Tymczasowego. 2. Wzrost popularności bolszewików, którzy odmówili współpracy z Rządem Tymczasowym, żądali zakończenia wojny i rozdania ziemi chłopom. Przebieg: Wierni bolszewikom żołnierze i uzbrojeni robotnicy opanowali Piotrogród, po czym aresztowali członków Rządu Tymczasowego. Do marca 1918 r. bolszewicy zajęli większość Rosji. Skutki: 1. Rosja przekształciła się w Rosję Radziecką, rządzoną przez bolszewików. 2. Wielka własność ziemska została podzielona między chłopów. 3. W marcu 1918 r. Rosja Radziecka podpisała pokój brzeski z państwami centralnymi. 4. W Rosji wybuchła wojna domowa (1917–1922).

Ilustracja ze s. 127

18 Klęska państw centralnych

* Przypomnij przebieg działań wojennych na froncie zachodnim w 1914 r.

Bitwy pod Verdun i nad Sommą

Jesienią 1914 r. ustaliła się 600-kilometrowa linia frontu zachodniego. Biegła przez Belgię i Francję – i do 1918 r. prawie się nie przesuwała. Przyczynami wojny pozycyjnej na Zachodzie były:

1) wyrównane siły przeciwników,
2) ulepszone lub nowo wynalezione środki techniczne, które dawały przewagę obronie, m.in. bunkry, zasieki z drutu kolczastego i karabiny maszynowe.

Właśnie karabiny maszynowe oraz ciężkie działa, granaty ręczne, gazy trujące, a potem czołgi zamieniły wojnę w rzeź, jakiej świat dotąd nie znał.

W lutym 1916 r. Niemcy postanowili zdobyć francuską twierdzę **Verdun** (czytaj: werdę). Zależało im nie tyle na samej fortecy, ile na wykrwawieniu przeciwnika.

Walki, głównie artyleryjskie, toczyły się na terenie o długości 30 km i szerokości 10 km. Dowództwa obu armii stłoczyły tam setki tysięcy żołnierzy. Bitwa, nazwana „piekłem Verdun", trwała z przerwami 10 miesięcy. Zginęło w niej ponad 300 tysięcy ludzi, a ok. 500 tysięcy odniosło rany. Niemcom nie udało się zdobyć Verdun; choć osłabili Francuzów, sami ucierpieli nie mniej niż oni.

Pod koniec czerwca 1916 r. Brytyjczycy, wspierani przez oddziały francuskie, rozpoczęli wielką ofensywę nad rzeką **Sommą**. Bitwa trwała do listopada i nie przyniosła rozstrzygnięcia. Zginęło bądź zostało rannych ponad 1,1 miliona żołnierzy obu stron.

Brytyjski żołnierz w okopie przy bramce z drutu kolczastego (1918). Zamknie ją w razie ataku Niemców, by ich zatrzymać.

1. **Dlaczego żadna ze stron nie mogła zdobyć przewagi na froncie zachodnim?**
2. **Omów główne wydarzenia wojny w 1916 r.**

Koniec neutralności USA

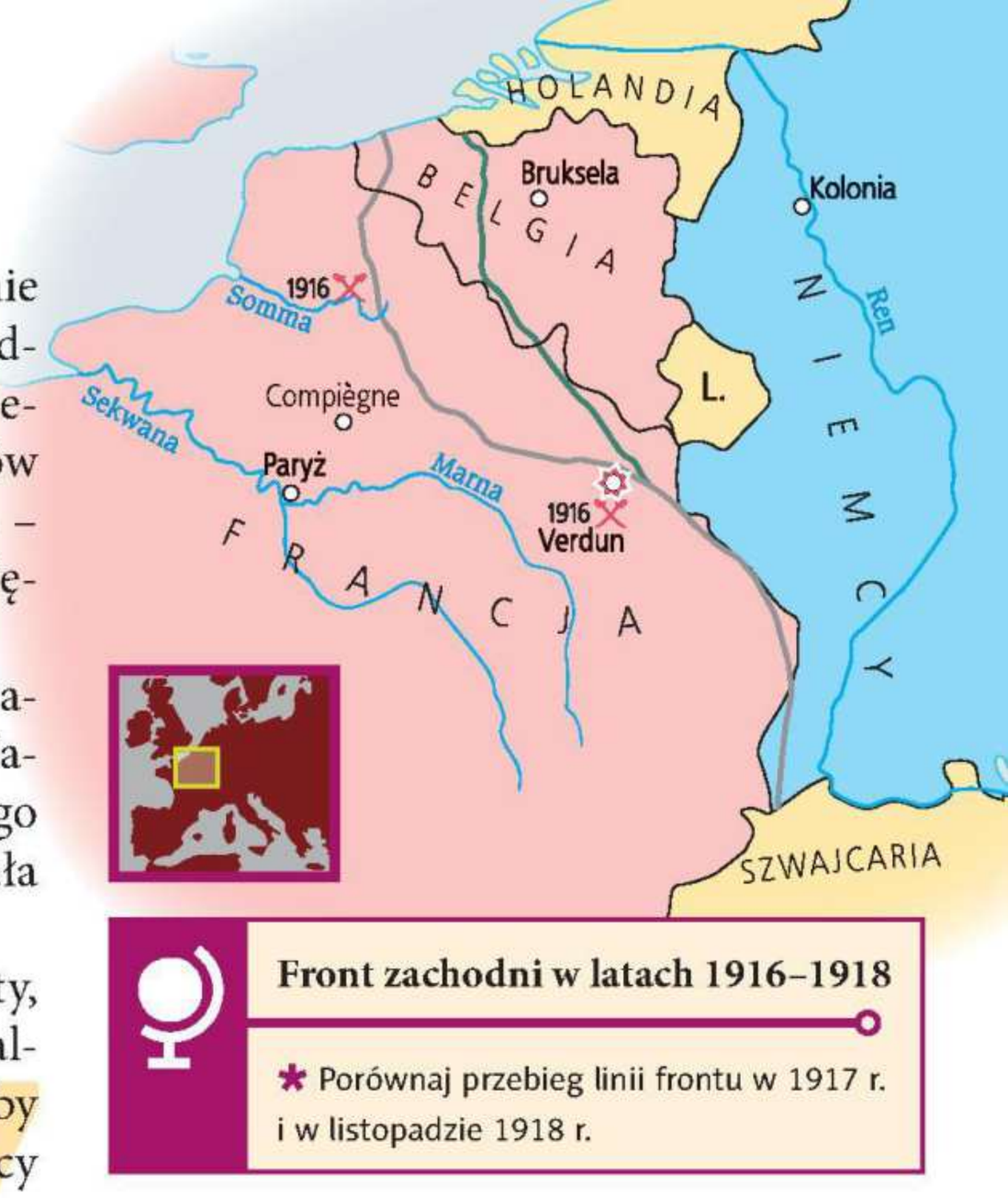
W 1914 r. Stany Zjednoczone ogłosiły neutralność, tzn. nie poparły żadnej ze stron konfliktu. Po cichu popierały jednak Wielką Brytanię i Francję, z którymi prowadziły interesy handlowe. Ponadto wielu amerykańskich polityków uważało, że należy pomóc państwom demokratycznym – właśnie Wielkiej Brytanii i Francji – ponieważ ich zwycięstwo pozwoli zawrzeć sprawiedliwy pokój.

Z tych powodów Ameryka wysyłała do Wielkiej Brytanii i Francji amunicję, a także żywność i inne towary. Natomiast Niemcy nie mogły prowadzić handlu morskiego z żadnym krajem, gdyż potężna brytyjska flota zablokowała niemieckie porty. Rzeszy brakowało żywności.

Niemcy mieli jednak atut w wojnie na morzu: U-Booty, tj. okręty podwodne. Okazały się skuteczną bronią w zwalczaniu statków handlowych ententy. W **lutym 1917 r.**, aby odciąć Wielką Brytanię od zaopatrzenia z zewnątrz, Niemcy ogłosili **nieograniczoną wojnę podwodną**. Odtąd U-Booty atakowały bez ostrzeżenia każdy statek zmierzający do portu ententy.

Niemieccy dowódcy sądzili, że pozbawiona dostaw Wielka Brytania skapituluje w ciągu pół roku. Mylili się.

W marcu U-Booty zatopiły kilka amerykańskich statków handlowych, co wywołało gniew Amerykanów. W **kwietniu 1917 r.** Stany Zjednoczone **wypowiedziały Niemcom wojnę**.

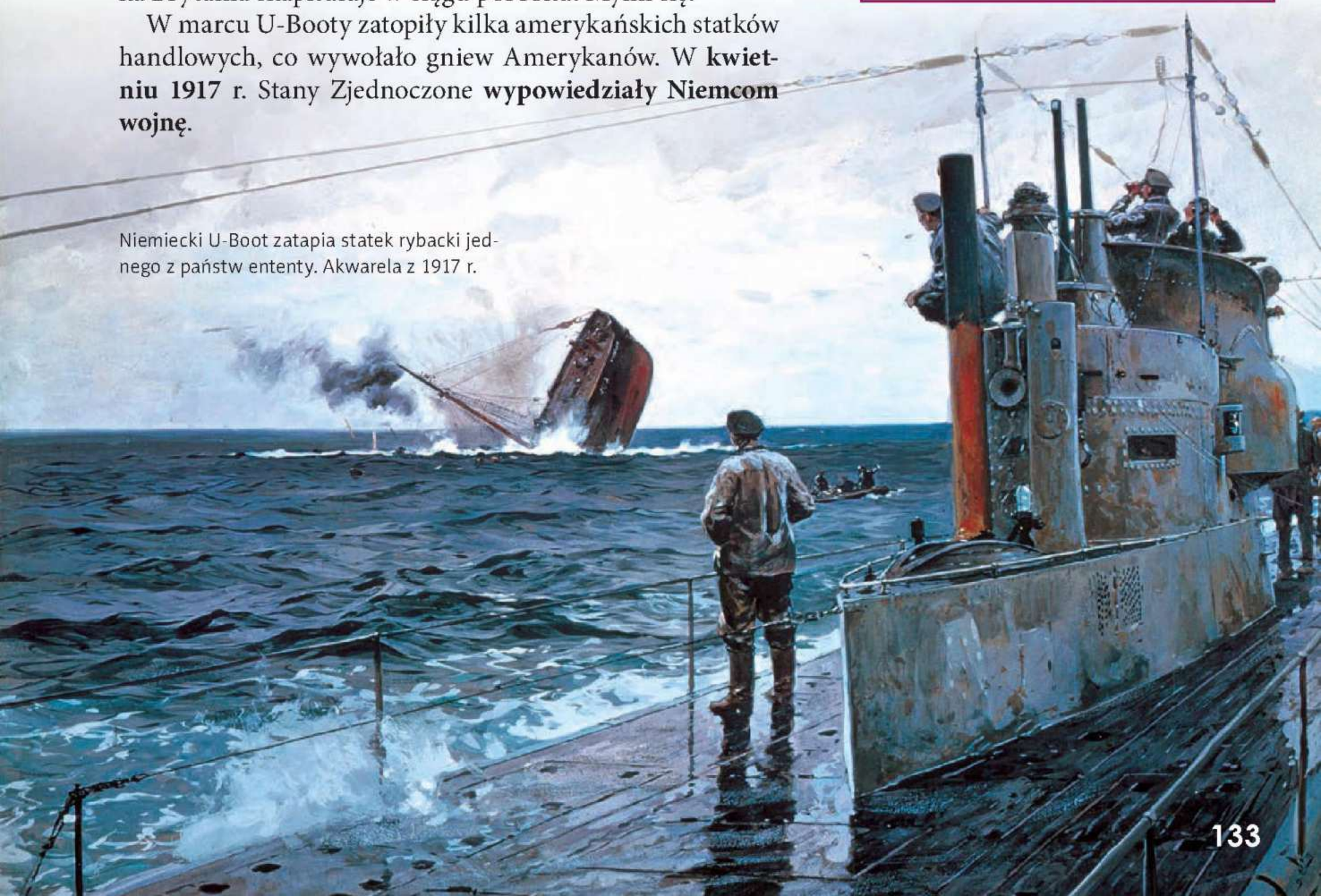

Front zachodni w latach 1916–1918

* Porównaj przebieg linii frontu w 1917 r. i w listopadzie 1918 r.

LEGENDA

Linia frontu:
— w 1917 r. — w XI 1918 r.
państwa centralne
państwa ententy
państwa neutralne
ważniejsze bitwy
twierdze
L. Luksemburg

Niemiecki U-Boot zatapia statek rybacki jednego z państw ententy. Akwarela z 1917 r.

Kolumna wojsk amerykańskich w drodze na front we Francji (wrzesień 1918).

Dla państw centralnych rozpoczął się wyścig z czasem, gdyż siły ententy stale rosły. W październiku 1918 r. we Francji było już prawie 1,2 miliona znakomicie wyposażonych żołnierzy amerykańskich. Zza oceanu płynęły też dostawy broni, ropy naftowej i żywności. U-Booty okazały się znacznie mniej groźne, gdy alianci* wprowadzili system konwojów chronionych przez okręty wojenne.

Stało się jasne, że jeśli państwa centralne nie rozstrzygną szybko wojny na swoją korzyść, to ją przegrają.

3. Jaki był cel nieograniczonej wojny podwodnej?

4. Przedstaw stosunek USA do wojny w Europie w latach 1914–1918.

5. W jaki sposób Amerykanie wsparli ententę?

Klęska Niemiec

Sytuacja państw centralnych znacznie się poprawiła dzięki rewolucji październikowej. W marcu 1918 r. Rosja Radziecka podpisała pokój brzeski z państwami centralnymi. Front wschodni przestał istnieć.

Niemcy natychmiast przerzucili na zachód niepotrzebne w Rosji wojska – i zyskali niewielką przewagę nad aliantami. Już w marcu 1918 r. rozpoczęli ofensywę ostatniej szansy. Ich dywizje przełamały linię frontu i zagroziły Paryżowi.

Jednak na dalsze sukcesy Niemcom zabrakło sił. W lipcu 1918 r. alianci powstrzymali ich natarcie, a 8 sierpnia nastąpił czarny dzień armii niemieckiej: ponad 600 brytyjskich i francuskich czołgów przełamało linię frontu. Te lekceważone przez cesarskich generałów pojazdy pancerne okazały się przełomową bronią wojny. Odtąd alianci parli naprzód.

alianci – tu: przeciwnicy państw centralnych

Brytyjskie czołgi w akcji. Wokół nich wybuchają niemieckie pociski (1917).

Choć Niemcy wciąż zajmowali znaczne obszary Francji oraz Belgii, nie mieli już szans na zwycięstwo, a niemieccy żołnierze nie chcieli dalej walczyć. Pod koniec października 1918 r. zbuntowali się marynarze cesarskiej floty wojennej. W miastach Rzeszy zaczęły powstawać rady robotników i żołnierzy, takie jak w Rosji. 9 listopada wybuchła rewolucja w Berlinie. Cesarz Wilhelm II abdykował i uciekł do Holandii, a Niemcy ogłoszono republiką.

11 listopada 1918 r. nowy rząd Niemiec podpisał rozejm z aliantami – na twardych warunkach podyktowanych przez Francję. Ponieważ inne państwa centralne zakończyły walkę już wcześniej, **I wojna światowa dobiegła końca**.

Niemiecka delegacja (z lewej) przybywa do wagonu kolejowego w miejscowości Compiègne (czytaj: kąpjeń) we Francji, by podpisać rozejm. Ilustracja z 1918 r.

6. Omów wpływ rewolucji październikowej na sytuację Niemiec na froncie.

7. Przedstaw główne wydarzenia na froncie zachodnim w 1918 r.

8. Kiedy i dlaczego Niemcy zawarły rozejm z aliantami?

Rozpad Austro-Węgier

Żołnierze Austro-Węgier od początku wojny walczyli słabo. Kilkakrotnie uratowała ich przed klęską pomoc Niemców. Z czasem niepowodzenia na froncie pociągnęły za sobą rozkład wielonarodowej monarchii austro-węgierskiej. Latem 1918 r. rozpoczęła się tzw. dzika demobilizacja* – żołnierze austriaccy, węgierscy, czescy, polscy oraz chorwaccy porzucali okopy i wracali do domów. Los Austro-Węgier przestał ich obchodzić.

Jesienią **1918** r. narody zamieszkujące monarchię austro-węgierską wykorzystały jej osłabienie, by utworzyć własne państwa. Pod koniec października ogłosiła niepodległość **Czechosłowacja**. W listopadzie powstały **Węgry** oraz Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców, nazwane później **Jugosławią**. Galicja znalazła się w granicach odrodzonej **Polski** (zob. s. 171).

W początkach listopada 1918 r. Austro-Węgry podpisały rozejm z aliantami. Kilka dni później cesarz zrzekł się władzy. 12 listopada **Austria** została ogłoszona republiką, a monarchia austro-węgierska przestała istnieć.

demobilizacja – zwolnienie żołnierzy do rezerwy, rozbrojenie ich

Tomáš Masaryk (czytaj: tomasz) przybywa do Pragi ze Stanów Zjednoczonych, gdzie przekonał prezydenta tego państwa do poparcia niepodległości Czechosłowacji (1918). W listopadzie 1918 r. Masaryk został pierwszym prezydentem Czechosłowacji.

9. Wytłumacz przyczyny rozpadu monarchii austro-węgierskiej.

10. Wymień państwa, które powstały po rozpadzie Austro-Węgier.

INFOGRAFIKA

Nowe rodzaje broni

I wojna światowa przyniosła postęp techniczny, przede wszystkim w dziedzinie wojskowości. Obie strony starały się wyprodukować i masowo zastosować broń dającą przewagę nad nieprzyjacielem.

Brytyjskie **samoloty** SE-5 w walce z niemieckimi Fokkerami D-VII. Zdjęcie z 1918 r.

Brytyjski **karabin maszynowy** Vickers podczas bitwy nad Sommą (1916). Obsługujący go żołnierze noszą maski przeciwgazowe.

Amerykańskie **działo kolejowe** ostrzeliwuje niemieckie pozycje pociskami ważącymi ponad pół tony (1918).

Brytyjski oficer ze zdobytym niemieckim **telefonem polowym** (ok. 1915). Telefony były połączone kablem rozwijanym z rolki. Łączność, na równi z bronią, często decydowała o zwycięstwie.

Niemiecki żołnierz w masce przeciwgazowej rzuca **granatem**. Granaty ręczne były znane już w średniowieczu, jednak dopiero **w czasie I wojny światowej pojawiły się ich nowoczesne wersje. Zdjęcie z 1916 r.**

Chwila relaksu: żołnierze podczas przejażdżki na brytyjskim **czołgu** Mark IV (1918). Rozwijał prędkość 6 km/h, był uzbrojony w 3 karabiny maszynowe i 2 działa, a jego załogę stanowiło 8 osób.

*** Wyjaśnij, jak nowe rodzaje broni wpłynęły na sposób prowadzenia wojny w latach 1914–1918.**

Angielscy żołnierze oślepieni na skutek niemieckiego ataku gazowego (kwiecień 1918).

Skutki wojny

Latem 1914 r. sześć państw Europy rozpoczęło wojnę, która miała się zakończyć przed Bożym Narodzeniem. W 1918 r. uczestniczyły w niej 33 państwa (oraz ich kolonie) z pięciu kontynentów. Europejski konflikt stał się wojną światową, zupełnie inną od wszystkich dotychczasowych.

Podczas działań zbrojnych testowano, a potem udoskonalano nowe rodzaje broni (czołgi, samoloty, okręty podwodne, granaty, gazy trujące). Z tego powodu w walkach ginęło wielokrotnie więcej żołnierzy niż we wcześniejszych konfliktach.

s. 136–137

Łącznie na frontach I wojny światowej poległo prawie 10 milionów żołnierzy, a bez mała 20 milionów zostało rannych. Trudna do ustalenia jest liczba cywilnych ofiar walk, chorób i braku żywności. W Niemczech co najmniej 700 tysięcy ludzi zmarło z głodu lub niedożywienia. Umierali przede wszystkim najsłabsi: ludzie starsi, chorzy, dzieci.

W latach 1918–1919 wycieńczonych mieszkańców naszego kontynentu zaatakowała pandemia* grypy nazwanej hiszpanką. Pochłonęła ok. 20 milionów ofiar śmiertelnych.

pandemia – epidemia choroby zakaźnej ogarniająca wielkie obszary, np. kontynent lub nawet świat

Wojna przyniosła natomiast **poprawę położenia kobiet**. W zastępstwie mężczyzn masowo podjęły one pracę w fabrykach, biurach czy na kolei, dzięki czemu zyskały więcej samodzielności. Po 1918 r. w większości zrezygnowały z pracy fizycznej, ale nie dały sobie odebrać uzyskanych swobód. Znajdowały zatrudnienie np. jako sekretarki czy sprzedawczynie, zaczęły nosić krótsze sukienki, a w wielu państwach otrzymały prawa wyborcze.

I wojna światowa zmieniła mapę polityczną Europy. Upadła carska Rosja, a w jej miejsce powstała komunistyczna Rosja Radziecka. Rozpadły się Austro-Węgry, obalono cesarstwo w Niemczech. W Europie utworzono 11 nowych państw. Jednym z nich była Polska.

Ruiny miejscowości Villequier-Aumont (czytaj: wileki-omą) w północnej Francji (1917).

11. Przedstaw główne zmiany polityczne i społeczne, jakie zaszły w Europie w wyniku wojny.

Pytania i polecenia

A. Wyjaśnij, jaki wpływ na przebieg działań wojennych miały wydarzenia, do których doszło w 1917 r. w USA i Rosji.

B. Uzasadnij tezę, że postęp techniczny w dziedzinie wojskowości zwiększył liczbę ofiar I wojny światowej.

C. Omów skutki I wojny światowej.

To, co najważniejsze

Przebieg I wojny światowej na froncie zachodnim (w latach 1916–1918)	1. Bitwy: Niemców z Francuzami pod Verdun i Niemców z Brytyjczykami nad Sommą (1916). Obie przyniosły setki tysięcy ofiar i nie dały rozstrzygnięcia. 2. W lutym 1917 r. Niemcy rozpoczęli nieograniczoną wojnę podwodną. 3. W kwietniu 1917 r. z powodu zatopienia przez U-Booty kilku amerykańskich statków handlowych USA wypowiedziały wojnę Niemcom. 4. W marcu 1918 r. państwa centralne podpisały pokój z Rosją Radziecką i rozpoczęły ofensywę we Francji. 5. W sierpniu 1918 r. brytyjskie i francuskie czołgi przełamały linię frontu.
Koniec wojny	Niemcy 9 listopada 1918 r. wybuchła rewolucja w Berlinie, Niemcy ogłoszono republiką. 11 listopada nowy rząd podpisał rozejm z aliantami. I wojna światowa dobiegła końca. Austro-Węgry Latem 1918 r. doszło do tzw. dzikiej demobilizacji. Jesienią narody Austro-Węgier kolejno tworzyły własne państwa: Czechosłowację, Węgry i późniejszą Jugosławię. Galicja znalazła się w granicach Polski. W początkach listopada Austro-Węgry zawarły rozejm z aliantami, po czym Austrię ogłoszono republiką.
Skutki wojny	1. Postęp techniczny w dziedzinie wojskowości sprawił, że ofiar było znacznie więcej niż we wcześniejszych konfliktach. Zginęło prawie 10 milionów żołnierzy, a ok. 20 milionów zostało rannych. 2. Pandemia grypy hiszpanki (1918–1919) spowodowała śmierć ok. 20 milionów ludzi. 3. Poprawiła się sytuacja kobiet: podjęły pracę; po wojnie w wielu krajach otrzymały prawa wyborcze. 4. Powstała Rosja Radziecka, rozpadły się Austro-Węgry, Niemcy stały się republiką, w Europie utworzono 11 nowych państw, wśród nich Polskę.

Ilustracja ze s. 135

19 O wolną Polskę

* Przypomnij, na jakie dwie orientacje podzielili się polscy politycy przed 1914 r.
* Omów plany przywódców obu orientacji na wypadek wybuchu wojny.

Tekst źródłowy

Polacy! [...] Już się cofają Moskale. Upada ich krwawe panowanie ciążące na Was od stu przeszło lat. Przychodzimy do Was jako przyjaciele. Zaufajcie nam! Wolność Wam niesiemy i niepodległość, za którą tyle wycierpieli ojcowie Wasi.

Odezwa do Polaków naczelnego dowództwa niemieckich i austro-węgierskich armii wschodnich, sierpień 1914 r.

* Co autorzy odezwy piszą o swoim stosunku do Polaków, a co – o postawie Rosjan?

Mocarstwa rozbiorowe a sprawa polska

W początkach XX w., gdy narastała wrogość między Rosją a Niemcami i Austro-Węgrami, państwa te nie przywiązywały większej wagi do sprawy polskiej. Dla polityków austriackich Polska była terenem znacznie mniej atrakcyjnym niż Bałkany. Niemcy nie chcieli przyłączenia kolejnych polskich ziem, gdyż nie radzili sobie z germanizacją Polaków już mieszkających w Rzeszy. Władze Rosji doceniały korzyści zjednoczenia Polski pod berłem cara, przewidywały jednak, że przy pierwszej okazji Polska oderwie się od rosyjskiego imperium. Dlatego uważały, że nie warto jej jednoczyć.

Po wybuchu I wojny światowej mocarstwa rozbiorowe zmieniły swą politykę wobec Polaków. Były dwie przyczyny tej zmiany:

1. Front wschodni przebiegał przez Polskę, a postawa Polaków mogła mieć wpływ na wynik walk.

2. W armiach zaborczych służyli polscy rekruci (w latach 1914–1918 łącznie 2,2 miliona; poległo 385 tysięcy). Mieli wierzyć, że biją się o wolną Polskę – i chętnie ginąć za cara czy cesarza.

Obie strony konfliktu już w **sierpniu 1914** r. wydały **odezwy do Polaków**. Kusiły ich niepodległością Polski (dowództwo niemieckie i austro-węgierskie) albo jej zjednoczeniem pod berłem cara (dowódca armii rosyjskiej). Były to puste obietnice.

1914

1. Z jakich powodów do 1914 r. mocarstwa rozbiorowe nie przywiązywały wagi do sprawy polskiej?
2. Dlaczego zmieniły swoje stanowisko po wybuchu wojny?

Polacy wobec I wojny światowej

Konflikt zbrojny między zaborcami dawał Polakom nadzieję na zjednoczenie trzech zaborów, a może nawet odbudowę niepodległego państwa. Dlatego politycy obu orientacji z radością przyjęli wybuch wojny.

Orientacja proaustriacka

Po rewolucji 1905 roku Józef Piłsudski organizował drużyny strzeleckie w Galicji. Po wybuchu wojny zamierzał wkroczyć z nimi do Królestwa Kongresowego, by wywołać tam powstanie.

Tak też zrobił. Już 6 sierpnia 1914 r. wyruszyła z Krakowa ku Królestwu **Pierwsza Kompania Kadrowa** strzelców (jej żołnierze mieli być kadrą przyszłego wojska polskiego). Na granicy zaborów austriackiego i rosyjskiego strzelcy zwalili słup graniczny rozdzielający polskie ziemie. Kilka dni później wkroczyli do Kielc.

Piłsudski liczył na masowy napływ ochotników do swych oddziałów. Jednak ochotnicy się nie zgłaszali, a ludność Królestwa odniosła się do strzelców niechętnie (uważano ich za proniemieckich awanturników). Rozczarowany Piłsudski wycofał żołnierzy do Galicji. Tam dołączył ich do formowanych właśnie **Legionów Polskich** w służbie monarchii austro-węgierskiej. Strzelcy utworzyli słynną później I Brygadę Legionów, której dowódcą został sam Piłsudski.

Legiony Polskie liczyły ok. 20 tysięcy żołnierzy. Wzięli oni udział w krwawych walkach z wojskami rosyjskimi (w których służyli także Polacy). Legiony nie odegrały większej roli w walkach milionowych armii. Były jednak zalążkiem polskiego wojska, a ich istnienie przypominało Europie o dążeniu Polaków do odbudowy własnego państwa.

Tekst źródłowy

Polacy! [...] Niechaj się zatrą granice rozcinające na części Naród Polski. Niechaj Naród Polski połączy się w jedno ciało pod berłem Cesarza Rosyjskiego. Pod berłem tym odrodzi się Polska, swobodna w swej wierze, języku i samorządzie.

Odezwa głównodowodzącego armii rosyjskiej, wielkiego księcia Mikołaja Mikołajewicza, sierpień 1914 r.

* Co, według autora odezwy, musi się stać, żeby Polska mogła się odrodzić?
* Co obiecuje on Polakom?

Wymarsz Pierwszej Kompanii Kadrowej z Oleandrów w Krakowie dnia 6 sierpnia 1914 r. Obraz Jerzego Kossaka z 1934 r.

Wojska niemieckie wkraczają do Warszawy (5 sierpnia 1915).

W 1915 r. wojska państw centralnych opanowały Królestwo Kongresowe i część ziem zabranych. Zwolennicy orientacji proaustriackiej spodziewali się połączenia tych obszarów z Galicją. Spotkał ich zawód. Królestwo zostało podzielone na dwie strefy okupacyjne: austriacką i niemiecką. O ile Austriacy zachowywali się na ogół poprawnie, o tyle Niemcy rabowali, co się dało: urządzenia przemysłowe, surowce, a nawet... patelnie i klamki z prywatnych domów.

Orientacja prorosyjska

Roman Dmowski liczył na to, że dzięki przymierzu z Rosją nastąpi zjednoczenie ziem polskich pod berłem cara i że uzyskają one autonomię. Tak się jednak nie stało. Rosja nie zgodziła się też na utworzenie polskich oddziałów wojskowych – poza Legionem Puławskim, liczącym zaledwie tysiąc żołnierzy. Potem carska armia zaczęła ponosić klęski na froncie.

Pierwsze miesiące wojny przyniosły więc rozczarowanie zwolennikom obu orientacji.

Polska rodzina gnieździ się w prowizorycznym schronieniu, gdyż jej dom został zniszczony podczas działań wojennych (ok. 1915).

3. Na co liczyli zwolennicy orientacji proaustriackiej i prorosyjskiej przed wybuchem wojny?

4. Omów działania Józefa Piłsudskiego w 1914 r.

5. Wyjaśnij, jakie wydarzenia i dlaczego sprawiły zawód zwolennikom obu orientacji.

Akt 5 listopada

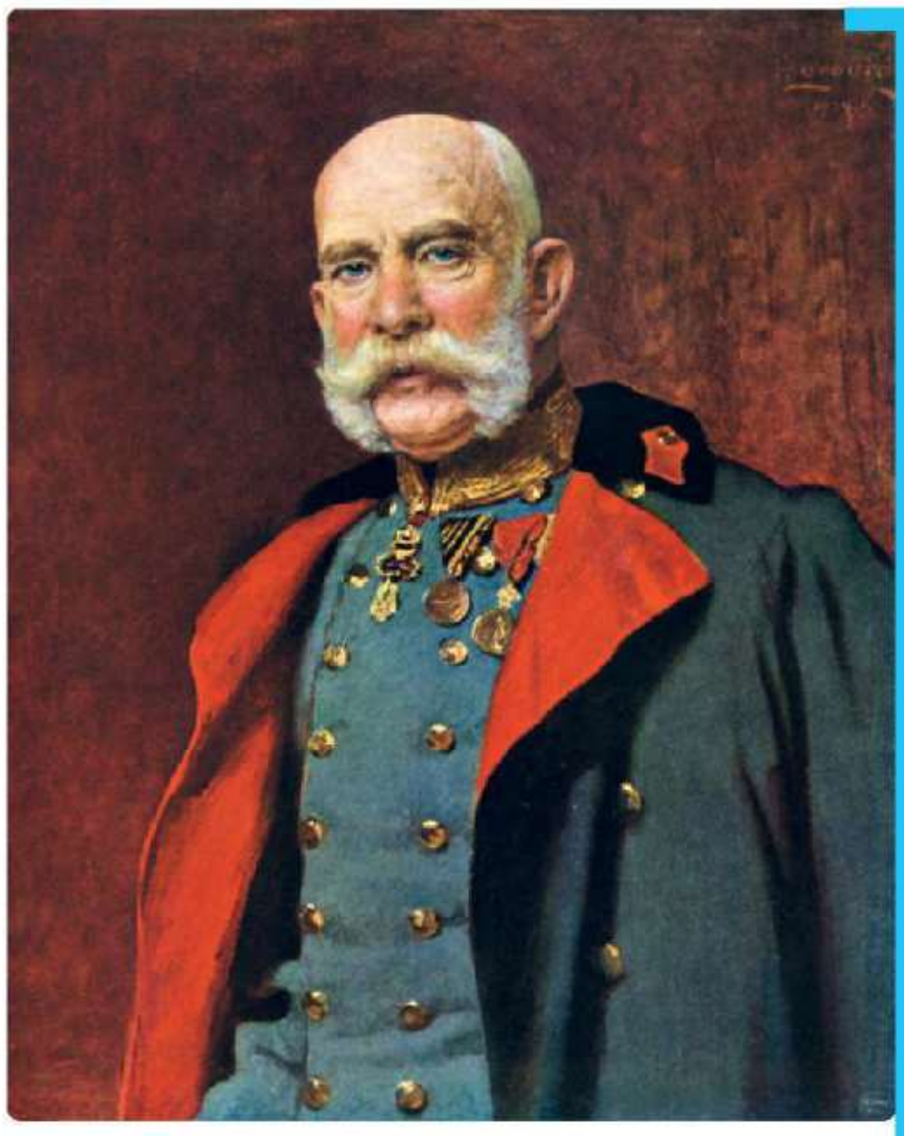
Im dłużej trwała wojna, tym bardziej pogarszało się położenie państw centralnych. W 1916 r. Niemcom brakowało już żołnierzy. Postanowili więc zorganizować milionową armię polską, która walczyłaby u ich boku.

Aby przekonać Polaków, że będą się bić o własną ojczyznę, jesienią **1916** r. władze niemieckie i austriackie wydały w imieniu swoich cesarzy **akt 5 listopada**. Dokument niejasno zapowiadał utworzenie Polski na zdobytych ziemiach zaboru rosyjskiego. Miało to być „państwo samodzielne z dziedziczną monarchią i konstytucyjnym ustrojem", z własną armią, lecz o nieokreślonych granicach.

Akt 5 listopada nie wspominał o niepodległości Polski, a jedynie o jej „samodzielności". Bardzo zresztą ograniczonej, skoro np. armią mieli dowodzić niemieccy generałowie. Nic dziwnego, że tworzenie tej siły zbrojnej szło niemrawo. Mało kto chciał umierać za mgliste obietnice zaborców.

Mimo to Francję i Wielką Brytanię zaniepokoiła możliwość powstania armii polskiej u boku Niemców. Zaczęły więc naciskać Rosję, by zaproponowała Polakom lepsze warunki niż państwa centralne.

W ten sposób akt 5 listopada wywołał międzynarodowe zainteresowanie sprawą polską – pierwszy raz od czasów powstania styczniowego.

Cesarz Austro-Węgier Franciszek Józef I. Monarcha zmarł w listopadzie 1916 r. Dwa lata później jego cesarstwo przestało istnieć. Portret z XIX/XX w.

6. Kto i z jakiego powodu wydał akt 5 listopada?
7. Co zawierał ten dokument?
8. Wyjaśnij, dlaczego akt 5 listopada wpłynął na powrót sprawy polskiej do polityki międzynarodowej.

Armia Polska we Francji

Do 1917 r. Rosja uważała rządzenie Polską za swoją sprawę wewnętrzną. Wielka Brytania i Francja nie podejmowały więc działań wspierających Polaków, by nie drażnić sojusznika. Jednak po zwycięstwie rewolucji lutowej w Rosji (marzec 1917) Piotrogrodzka Rada Delegatów Robotniczych i Żołnierskich opowiedziała się za przyznaniem Polsce niepodległości. Swoją zgodę wyraził także Rząd Tymczasowy, chociaż postawił warunek: Polska ma zawrzeć sojusz z Rosją.

Zmiana stanowiska Rosji pozwoliła działać aliantom. W **czerwcu 1917** r., dzięki zabiegom Romana Dmowskiego, władze francuskie zezwoliły na utworzenie **Armii Polskiej we Francji**. Wstępowali do niej Polacy z obu Ameryk i Europy, a także polscy jeńcy wojenni. Armia została znakomi-

Plakat z okresu I wojny światowej adresowany do Polonii amerykańskiej.

Plakat zachęcający do wstępowania do Armii Polskiej we Francji.

regencyjny – zastępujący władcę

Józef Piłsudski (pierwszy z lewej) z oficerami Legionów Polskich na froncie wschodnim (1914).

cie wyszkolona oraz uzbrojona (m.in. w czołgi i samoloty). Od koloru mundurów nazywano ją **błękitną armią**. Jesienią 1918 r. jej dowódcą mianowano generała **Józefa Hallera**. W początkach następnego roku liczyła 70 tysięcy żołnierzy. Nie zdążyła wziąć udziału w walkach I wojny światowej, ale w 1919 r. została przerzucona do Polski.

9. Dlaczego władze francuskie zgodziły się na utworzenie Armii Polskiej we Francji?

Ku niepodległości

Polityczne zwierzchnictwo nad Armią Polską we Francji objął **Komitet Narodowy Polski** z siedzibą w Paryżu. Utworzono go w sierpniu 1917 r. z inicjatywy Romana Dmowskiego, który po klęskach wojennych Rosji postanowił oprzeć się na Francji. W Komitecie zasiadali politycy Narodowej Demokracji. Stawiali sobie za cel odbudowę Polski dzięki poparciu mocarstw zachodnich oraz objęcie władzy w odrodzonym państwie. Jesienią 1917 r. alianci uznali Komitet za oficjalne przedstawicielstwo polskie.

Przeciwnikami niepodległości Polski były już tylko Niemcy i Austro-Węgry, toteż orientacja proaustriacka straciła rację bytu. W lipcu 1917 r. Piłsudski postanowił zerwać z państwami centralnymi. W tym celu wywołał **kryzys przysięgowy**: polecił żołnierzom Legionów odmówić złożenia przysięgi (gdyż zawierała słowa: „dotrzymam wiernie braterstwa broni wojskom Niemiec i Austro-Węgier"). Ryzykował życie, bo Niemcy mogli go rozstrzelać. Oni jednak uwięzili go w twierdzy w Magdeburgu. Legiony zostały rozwiązane, a legioniści trafili do obozów internowania lub zostali wcieleni do armii austro-węgierskiej.

Odtąd Polacy wiązali nadzieje na niepodległość ze zwycięstwem ententy. By przeciągnąć ich na swą stronę, we wrześniu 1917 r. cesarze Niemiec i Austro-Węgier powołali trzyosobową **Radę Regencyjną*** złożoną z Polaków. Miała ona sprawować ograniczoną władzę w Królestwie Polskim utworzonym na mocy aktu 5 listopada. Jednak podległa Niemcom Rada nie zyskała sympatii społeczeństwa.

Pod koniec 1917 r. sytuacja Polaków przedstawiała się tak:

1. Cały obszar I Rzeczpospolitej znajdował się pod władzą państw centralnych.

2. W Warszawie istniała zależna od Niemców Rada Regencyjna.

3. Politycy Narodowej Demokracji działali w Komitecie Narodowym Polskim z siedzibą w Paryżu, uznawanym przez aliantów za przyszły rząd Polski.

4. Józef Piłsudski przebywał w niemieckim więzieniu. Mogło się wydawać, że jego proaustriacka polityka poniosła klęskę; on jednak zdobywał uznanie rodaków jako polski patriota prześladowany przez Niemców.

Między obozami Piłsudskiego i Dmowskiego trwała rywalizacja o władzę w odrodzonej Polsce. Pod koniec 1917 r. wszystko wskazywało na to, że będą nią rządzić politycy Narodowej Demokracji.

10. Przedstaw reakcje przywódców orientacji prorosyjskiej i proaustriackiej na zmianę sytuacji w Europie.

11. Kto i w jakim celu powołał Radę Regencyjną?

Rada Regencyjna. Od lewej: Józef Ostrowski, arcybiskup Aleksander Kakowski i książę Zdzisław Lubomirski. Zdjęcie z 1917 r.

Poparcie aliantów

W styczniu 1918 r. prezydent USA Woodrow Wilson (czytaj: łudroł łilson) wygłosił 14-punktowe orędzie o sprawiedliwym pokoju. Punkt 13. przewidywał utworzenie niepodległej Polski ze „swobodnym i bezpiecznym dostępem do morza".

W **czerwcu 1918** r. Francja, Wielka Brytania i Włochy przyjęły tzw. **deklarację wersalską**. Zapowiedziały w niej oficjalnie, że jednym z celów wojny jest utworzenie „zjednoczonego i niepodległego państwa polskiego z wolnym dostępem do morza".

Po deklaracji wersalskiej było już niemal pewne, że Polska odzyska niepodległość. Nikt jednak nie wiedział, kiedy to nastąpi ani jakie będą granice odrodzonego państwa.

12. Omów ważne dla Polaków zmiany, które zaszły w Europie w pierwszej połowie 1918 r.

Generał Haller składa przysięgę na sztandar I Pułku Strzelców i obejmuje dowództwo Armii Polskiej we Francji (październik 1918).

Tekst źródłowy

13. Należy stworzyć niezawisłe państwo polskie, które winno obejmować terytoria zamieszkane przez ludność niezaprzeczalnie polską, któremu należy zapewnić swobodny i bezpieczny dostęp do morza i którego niezawisłość polityczną i gospodarczą oraz integralność terytorialną należy zagwarantować paktem międzynarodowym.

Orędzie prezydenta Wilsona, 1918 r.

* Wymień cechy przyszłego państwa polskiego opisane przez prezydenta Wilsona.

Pytania i polecenia

A. Scharakteryzuj stosunek mocarstw zaborczych do sprawy polskiej przed I wojną światową i w jej trakcie.

B. Przedstaw wojskowe i dyplomatyczne działania Polaków na rzecz niepodległości w czasie I wojny światowej.

C. Wyjaśnij, jak i dlaczego zmieniał się stosunek państw zachodnich do niepodległości Polski w latach 1914–1918.

To, co najważniejsze

Mocarstwa zaborcze wobec sprawy polskiej

1. W sierpniu 1914 r. wydały odezwy do Polaków. Państwa centralne obiecywały niepodległość Polski, Rosja – jej zjednoczenie pod berłem cara.
2. Akt 5 listopada (1916) zapowiadał utworzenie „samodzielnej" Polski z własną armią. Akt spowodował międzynarodowe zainteresowanie sprawą polską.
3. Po rewolucji lutowej (marzec 1917) Piotrogrodzka Rada Delegatów Robotniczych i Żołnierskich opowiedziała się za przyznaniem Polsce niepodległości. Rząd Tymczasowy też wyraził zgodę, ale pod warunkiem sojuszu Polski z Rosją.
4. We wrześniu 1917 r. cesarze Niemiec i Austro-Węgier powołali polską Radę Regencyjną, która miała sprawować ograniczoną władzę w Królestwie Polskim.

Polacy wobec I wojny światowej

Stronnictwo proaustriackie

1. W sierpniu 1914 r. Pierwsza Kompania Kadrowa strzelców Józefa Piłsudskiego przemaszerowała z Krakowa do Kielc. Po nieudanej próbie wzniecenia powstania strzelcy dołączyli do Legionów Polskich w służbie Austro-Węgier.
2. W lipcu 1917 r. Piłsudski wywołał kryzys przysięgowy, po którym został uwięziony przez Niemców, a Legiony rozwiązano.

Stronnictwo prorosyjskie

1. Rosja zgodziła się tylko na utworzenie Legionu Puławskiego.
2. W 1917 r. Roman Dmowski założył Komitet Narodowy Polski uznany przez aliantów za oficjalne przedstawicielstwo polskie. Komitet objął polityczne zwierzchnictwo nad Armią Polską we Francji, której dowódcą został generał Józef Haller.

Państwa ententy wobec sprawy polskiej

1. Do rewolucji lutowej Francja i Wielka Brytania nie poruszały sprawy polskiej, by nie drażnić Rosji.
2. W czerwcu 1917 r. władze francuskie zezwoliły na utworzenie Armii Polskiej we Francji.
3. W styczniu 1918 r. prezydent USA wymienił konieczność utworzenia niepodległej Polski w orędziu o sprawiedliwym pokoju.
4. Deklaracja wersalska Francji, Wielkiej Brytanii i Włoch (czerwiec 1918) uznała utworzenie państwa polskiego za jeden z celów wojny.

Ilustracja ze s. 144

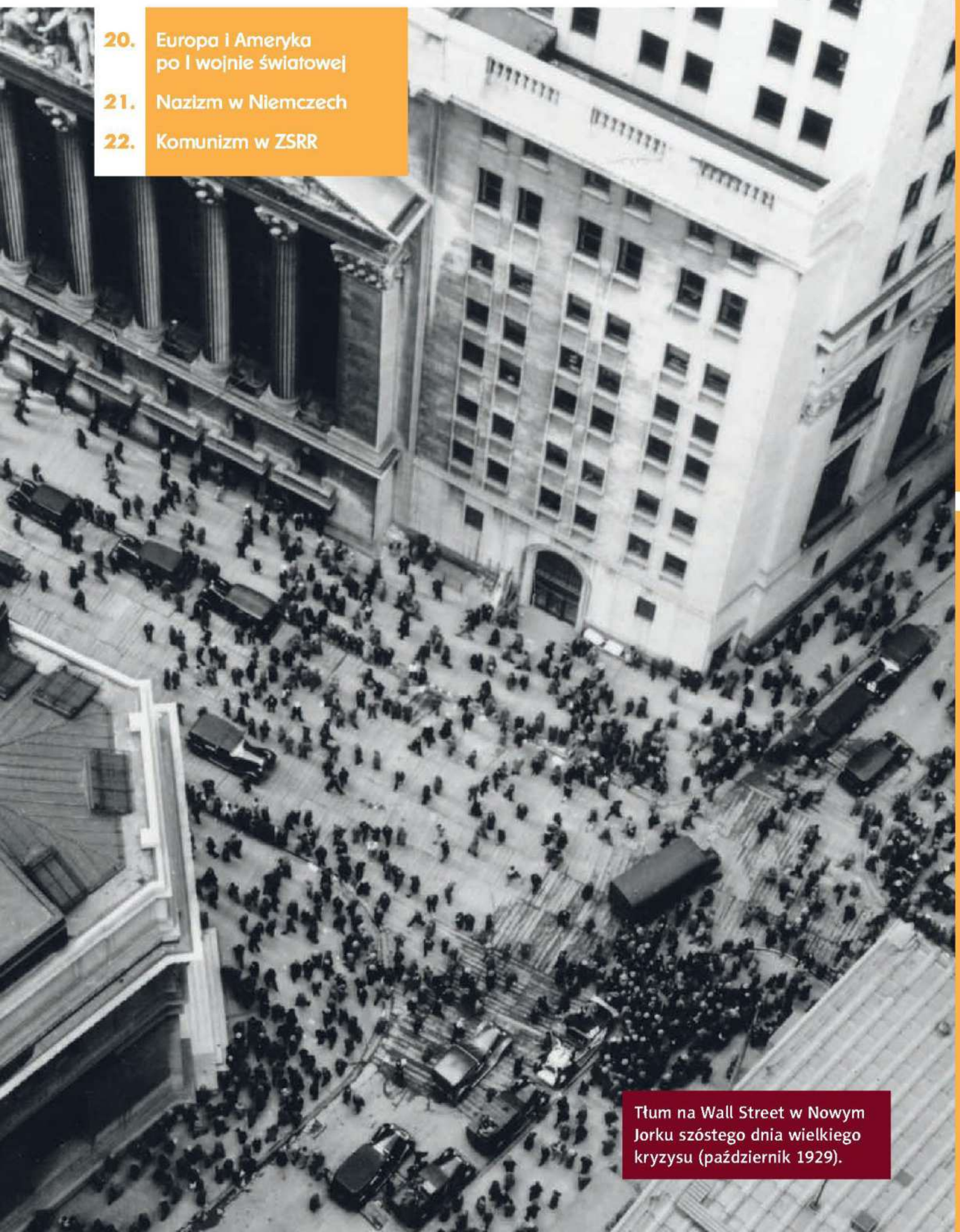
Świat w dwudziestoleciu międzywojennym

IV

20. Europa i Ameryka po I wojnie światowej

21. Nazizm w Niemczech

22. Komunizm w ZSRR

Tłum na Wall Street w Nowym Jorku szóstego dnia wielkiego kryzysu (październik 1929).

20 Europa i Ameryka po I wojnie światowej

- Które mocarstwa wygrały, a które przegrały I wojnę światową?
- Przypomnij, jakie zmiany spowodowała I wojna światowa w Rosji.

Traktat wersalski

W styczniu 1918 r. prezydent USA Woodrow Wilson wygłosił orędzie o „pokoju bez zwycięstwa" i bez kontrybucji, tj. odszkodowań wojennych narzuconych pokonanym. Jednak po zakończeniu wojny politycy myśleli nie o sprawiedliwym pokoju, lecz o interesach swych państw. A były one sprzeczne.

Francja pragnęła jak najbardziej osłabić Niemcy, tak by nigdy więcej jej nie zagroziły. Chciała też odzyskać Alzację i część Lotaryngii, utracone w 1871 r., i wraz z Wielką Brytanią domagała się zapłacenia przez Niemcy odszkodowań wojennych.

Wielka Brytania sprzeciwiała się jednak zbytniemu osłabieniu Niemiec. Brytyjscy politycy nie chcieli wzmocnienia Francji; uważali, że po klęsce Rzeszy równowaga sił w Europie i tak została zachwiana.

Premier Wielkiej Brytanii David Lloyd George (czytaj: dejwid lojd dżordż) podpisuje traktat wersalski w Sali Lustrzanej pałacu w Wersalu (28 czerwca 1919).

Stany Zjednoczone pragnęły trwałego pokoju, lecz nie chciały się angażować w sprawy Europy.

W styczniu 1919 r. rozpoczęła się **paryska konferencja pokojowa**. O jej postanowieniach zadecydowała Wielka Trójka: prezydent USA oraz premierzy Francji i Wielkiej Brytanii. Z każdym z państw centralnych zwycięzcy zawarli osobny traktat pokojowy. Najważniejszy, z Niemcami, podpisali w czerwcu **1919** r. w Wersalu, stąd jego nazwa: **traktat wersalski**. Na jego mocy Niemcy:

1) straciły 13% terytorium (m.in. Alzację i część Lotaryngii oraz ziemie przyznane Polsce), a także wszystkie kolonie,
2) zobowiązały się: a) ograniczyć armię do 100 tysięcy żołnierzy, a flotę do sześciu dużych okrętów i kilku mniejszych, b) pozbyć się czołgów i samolotów wojskowych,
3) uprzemysłowioną Nadrenię uznały za obszar zdemilitaryzowany, tzn. pozbawiony wojska,
4) przyznały się do winy za wybuch wojny,
5) zostały zmuszone do zapłacenia gigantycznych reparacji, tj. odszkodowań wojennych.

Wszystkie traktaty podpisane na paryskiej konferencji pokojowej zawierały uznanie niepodległości nowych państw Europy Środkowej i Wschodniej – w tym Polski.

Kadłuby niemieckich samolotów na złomowisku (ok. 1919). Zgodnie z postanowieniami traktatu wersalskiego Niemcy musieli zniszczyć wszystkie samoloty wojskowe i czołgi.

1. **Wyjaśnij, na czym polegała sprzeczność interesów zwycięskich mocarstw.**
2. **Przedstaw postanowienia traktatu wersalskiego wobec Niemiec.**

Liga Narodów

Prezydent Wilson w swoim orędziu zaproponował utworzenie międzynarodowej organizacji, która pokojowo rozstrzygałaby spory między państwami. Pomysł padł na podatny grunt – po rzezi I wojny światowej Zachód był gotów zrobić wszystko, by uniknąć następnego konfliktu zbrojnego. I tak, w **1920** r. rozpoczęła działalność **Liga Narodów**. Jej członkami zostało kilkadziesiąt państw, wśród nich Polska.

Głównymi celami Ligi Narodów było utrzymanie pokoju na świecie oraz popieranie współpracy między państwami. Kraje członkowskie zobowiązały się do przestrzegania prawa międzynarodowego, ograniczenia zbrojeń, a w razie konfliktu – do podporządkowania się decyzjom Ligi.

Liga Narodów była pierwszą w dziejach instytucją zbiorowego bezpieczeństwa. Pośredniczyła w sporach między państwami.

Tekst źródłowy

Art. 12. Wszyscy członkowie Ligi zgadzają się, że gdyby między nimi powstał spór mogący spowodować zerwanie stosunków, skierują go [bądź] to na drogę postępowania rozjemczego lub sądowego, [bądź] to do rozpatrzenia Rady [Ligi Narodów]. [...]

Art. 16. Jeżeli jeden z członków Ligi ucieka się do wojny wbrew [przyjętym] zobowiązaniom [...], uważany będzie [tym samym] za dopuszczającego się aktu wojennego przeciw wszystkim członkom Ligi. [...]

Pakt Ligi Narodów, 1919 r.

- W jaki sposób członkowie Ligi Narodów mają rozwiązywać spory?
- Co się stanie, jeśli państwo należące do Ligi napadnie na inne państwo?

Dawniej a dziś

System zbiorowego bezpieczeństwa

Liga Narodów nie zapobiegła wybuchowi II wojny światowej. Dlatego po jej zakończeniu, w 1945 r., utworzono nową instytucję zbiorowego bezpieczeństwa: Organizację Narodów Zjednoczonych (ONZ). W przeciwieństwie do Ligi Narodów ma ona do dyspozycji żołnierzy międzynarodowych sił pokojowych. Decyzję o ich wysłaniu w rejon konfliktu muszą podjąć jednomyślnie stali członkowie Rady Bezpieczeństwa ONZ: USA, Chiny, Rosja, Wielka Brytania i Francja.

Jednak ONZ często nie jest w stanie zapobiec wojnom, gdyż: 1) wśród członków Rady Bezpieczeństwa brak jednomyślności, 2) siły pokojowe nie umieją powstrzymać wybuchu walk (same nie walczą, by nie zaognić konfliktu). Np. podczas wojny w byłej Jugosławii ponad 8 tysięcy muzułmanów z Bośni zostało wymordowanych przez oddziały Serbów w Srebrenicy – przy całkowitej bezczynności stacjonujących w pobliżu 400 żołnierzy ONZ (1995).

* Dlaczego ONZ często nie umie zapobiec wojnom?

Liga miała jednak słabości:

1. Brakowało jej sił zbrojnych, którymi wymuszałaby posłuch dla swoich decyzji.

2. Po pewnym czasie opuściły ją Japonia, Niemcy i Włochy. Bez tych państw pokój w Europie nie mógł być trwały.

3. Nie przystąpiły do niej Stany Zjednoczone, które po I wojnie światowej powróciły do tradycyjnej polityki **izolacjonizmu**, tzn. zajmowania się sprawami własnego kontynentu. Dlaczego?

Choć w 1917 r. Amerykanie przystąpili do wojny, uważali, że Europejczycy powinni sami rozwiązywać swoje problemy. Powojenny porządek w Europie rozczarował mieszkańców USA – inaczej wyobrażali sobie sprawiedliwy pokój, o który walczyli. Z tych powodów Stany Zjednoczone nie dostarczały broni państwom toczącym jakąkolwiek wojnę, nie udzielały im pożyczek i nie opowiedziały się po żadnej ze stron konfliktów w Europie, Afryce i Azji, które wybuchły w latach 30. XX w. Bezradna wobec agresorów okazała się także Liga Narodów.

3. Omów cele Ligi Narodów i zobowiązania jej członków.
4. Na czym polegały słabości Ligi Narodów?
5. Wyjaśnij, czym był amerykański izolacjonizm i w jaki sposób wpłynął na politykę USA.

Krytyka ładu wersalskiego

Traktat wersalski wywołał w Niemczech falę oburzenia. Niemcy wcale nie uważali, że ich państwo ponosi winę za wybuch wojny (choć ponosiło; inna rzecz, czy tylko ono – por. s. 122). Protestowali przeciwko ograniczeniom wojskowym oraz reparacjom, które skazywały ich na wieloletnią nędzę. Dlatego mówili nie o traktacie, lecz o „dyktacie* wersalskim" – i szybko zaczęli się domagać jego zmiany.

Nie tylko Niemcy krytykowali powojenny porządek nazwany **ładem wersalskim**. Także inne narody nie szczędziły mu krytyki, gdyż szybko dały o sobie znać jego słabości:

1. Sprawiedliwy pokój miał się opierać na **zasadzie samostanowienia narodów**. Głosiła ona prawo każdego narodu do decydowania o sobie – przede wszystkim do życia we własnym państwie. Po wojnie utworzono 11 nowych państw, m.in. Polskę – tyle że nie były one jednonarodowe. W Europie istniało zbyt wiele obszarów mieszanych narodowościowo, żeby takie państwa mogły powstać. Np. w Czechosłowacji mieszkało 66% Czechów i Słowaków, 23% Niemców, 6% Węgrów, 3% Ukraińców oraz mniejsze grupy Polaków

dyktat – narzucenie komuś swojej woli albo swojego zdania

i Żydów. Taka mieszanka stała się źródłem napięć, ponieważ setki tysięcy ludzi nie chciały żyć w państwach, do których przydzieliły ich zwycięskie mocarstwa.

2. Ład wersalski rozczarował zwycięzców. Francja wcale nie czuła się bezpieczna, gdyż – mimo reparacji płaconych przez Niemcy – obawiała się odrodzenia niemieckiej potęgi. Pogłębiły się dawne rozbieżności między Francją a Wielką Brytanią, nadal sprzeciwiającą się osłabieniu Niemiec. Włochy, które przystąpiły do wojny w nadziei na zdobycze terytorialne kosztem Austro-Węgier, otrzymały mniej, niż się spodziewały (zob. s. 240).

3. Przez pierwsze lata zwycięskie mocarstwa izolowały Rosję Radziecką i Niemcy. Oba te państwa były jednak zbyt potężne, żeby nie liczyć się z ich zdaniem.

6. Dlaczego Niemcy mówili nie o traktacie, lecz o dyktacie wersalskim?

7. Omów słabości ładu wersalskiego.

„Nie! Mnie nie zmusicie!" (w domyśle: do pracy). Niemiecki plakat wzywa do biernego oporu przeciwko żołnierzom francuskim. W 1923 r. zajęli oni przemysłowe Zagłębie Ruhry, by wymusić na Niemcach spłatę reparacji wojennych.

Układy w Rapallo i Locarno

1922

W **1922** r. Niemcy i Rosja Radziecka nieoczekiwanie podpisały **układ w Rapallo** (we Włoszech). Na jego mocy państwa te – wrogowie z I wojny światowej – zrezygnowały z wzajemnych odszkodowań. Podjęły też tajną współpracę wojskową – Niemcy udostępniali bolszewikom nowoczesną technologię, a w zamian testowali na rosyjskich poligonach czołgi, samoloty oraz gazy trujące (które produkowali w rosyjskich fabrykach). Były to typy broni zakazane Niemcom przez traktat wersalski.

W Rapallo zarysował się sojusz, który mógł mieć fatalne następstwa dla Europy – przede wszystkim dla Polski (zob. s. 213). Niemcy i Rosja Radziecka pokazały bowiem, że będą wspólnie dążyć do obalenia ładu wersalskiego i że mają dość sił, by tego dokonać.

Drewniano-brezentowe makiety czołgów używane do ćwiczeń przez armię niemiecką (po 1919). Władze Niemiec tylko czekały chwili, by zrzucić wersalskie ograniczenia.

Delegacja niemiecka w Locarno. W pierwszym rzędzie z prawej minister spraw zagranicznych Gustav Stresemann (czytaj: sztrezeman). Za pojednanie z Francją otrzymał w 1926 r. Pokojową Nagrodę Nobla – mimo że nie ukrywał swego pragnienia zmiany granicy z Polską, nawet siłą.

W efekcie dzięki układowi w Rapallo oba państwa wyrwały się z międzynarodowej izolacji. Politycy innych państw nie mogli zlekceważyć połączonej niemiecko-rosyjskiej potęgi.

Dlatego w **1925** r. Francja i Belgia zawarły z Niemcami **układ w Locarno** (czytaj: lokarno) w Szwajcarii. Na jego mocy Niemcy częściowo uznały ład wersalski: zaakceptowały swą powojenną granicę na zachodzie. Natomiast żadnej gwarancji nie uzyskali wschodni sąsiedzi Niemiec: Polska i Czechosłowacja. Oba te państwa poczuły się zagrożone, bo niemieccy politycy nie ukrywali, że ich celem jest zmiana granic na wschodzie.

1925

8. Przedstaw wpływ układu w Rapallo na sytuację polityczną w Europie.

9. Kto skorzystał, a kto stracił na układzie w Locarno? Dlaczego?

Europa w latach 1918–1923

✱ Wymień państwa, które powstały w Europie po I wojnie światowej.

LEGENDA

L. Luksemburg

Wielki kryzys

W czasie wojny walczące państwa produkowały przede wszystkim wyroby potrzebne wojsku: broń, amunicję, mundury, żywność w puszkach itp. Po 1918 r. niełatwo było im nagle przystosować się do warunków pokoju. W wielu krajach zapanowały bezrobocie oraz inflacja, tj. spadek wartości pieniądza połączony ze wzrostem cen.

Ożywienie gospodarcze nastąpiło w połowie lat 20. Rosło zapotrzebowanie na towary, więc fabryki wytwarzały ich coraz więcej. Zbyt wiele, jak się wkrótce okazało. Nadprodukcja stała się bezpośrednią przyczyną **wielkiego kryzysu**.

Rozpoczął się on od krachu* na nowojorskiej giełdzie w październikowy „czarny czwartek" w **1929** r. Wartość rynkowa amerykańskich przedsiębiorstw zaczęła błyskawicznie spadać. Ich właściciele tracili majątki, toteż zamykali fabryki i zwalniali pracowników.

Wielki kryzys natychmiast uderzył w Europę, powiązaną ekonomicznie z USA. Osłabł handel międzynarodowy, spadła produkcja przemysłowa, nastąpił ogromny wzrost bezrobocia i ubóstwa – zwłaszcza w Niemczech.

Kryzys opanowano dopiero w 1933 r. (a w niektórych państwach jeszcze później). Jego skutki ekonomiczne udało się przezwyciężyć, natomiast polityczne okazały się katastrofalne. W wyniku wielkiego kryzysu do władzy w Niemczech doszedł Adolf Hitler – który rozpętał II wojnę światową.

10. Wskaż bezpośrednią przyczynę wielkiego kryzysu.
11. Na czym polegał wielki kryzys w Ameryce i w Europie?

Brytyjski bezrobotny w okresie wielkiego kryzysu. Napis na tablicy głosi: „Znam 3 zawody, mówię 3 językami, walczyłem przez 3 lata, mam 3 dzieci i nie mam pracy od 3 miesięcy, ale chcę tylko jednego zatrudnienia". Zdjęcie z lat 30. XX w.

krach – nagłe załamanie ekonomiczne, katastrofa gospodarcza

Tłum nowojorczyków oczekuje wiadomości o stanie gospodarki (listopad 1929). Zdjęcie zrobiono na Wall Street (czytaj: ł*o*l strit) – ulicy, przy której mają swe siedziby główne instytucje finansowe USA, wśród nich giełda papierów wartościowych.

Pytania i polecenia

A. Przedstaw główne cechy ładu wersalskiego.
B. Omów politykę państw europejskich i USA po I wojnie światowej.

To, co najważniejsze

Traktat wersalski – traktat pokojowy między zwycięzcami I wojny światowej a Niemcami podpisany w Wersalu w czerwcu 1919 r. Na jego mocy Niemcy:

1) straciły 13% terytorium i wszystkie kolonie,

2) musiały zmniejszyć armię do 100 tysięcy żołnierzy i pozbyć się czołgów i samolotów wojskowych,

3) zgodziły się na demilitaryzację Nadrenii,

4) uznały, że ponoszą winę za wybuch wojny,

5) zostały zmuszone do zapłacenia reparacji.

Liga Narodów	Rozpoczęła działalność w 1920 r. Cele: utrzymanie pokoju na świecie i popieranie współpracy między państwami.
Krytyka ładu wersalskiego	1. Niemcy – ponieważ nie uznawali swojej winy za wybuch wojny, nie zgadzali się na reparacje i ograniczenia wojskowe. Żądali zmiany „dyktatu wersalskiego". 2. Inne państwa – ponieważ nie dało się w pełni wprowadzić w życie zasady samostanowienia narodów, zwycięzcy byli rozczarowani, a Niemcy i Rosja Radziecka znalazły się w izolacji.
Układ w Rapallo między Niemcami a Rosją Radziecką (1922)	Oba państwa zrezygnowały z odszkodowań wojennych i nawiązały tajną współpracę wojskową. Skutki: 1. Powstał sojusz niebezpieczny dla Europy, zwłaszcza dla Polski. 2. Oba państwa wyrwały się z międzynarodowej izolacji.
Układ w Locarno między Francją i Belgią a Niemcami (1925)	Niemcy zaakceptowały swą powojenną granicę na zachodzie. Skutki: Zagrożenie dla Polski i Czechosłowacji, które nie uzyskały gwarancji granic.
Wielki kryzys w USA i Europie (1929–1933)	Bezpośrednia przyczyna: nadprodukcja towarów przemysłowych. Skutki: a) ekonomiczne – osłabienie handlu międzynarodowego, spadek produkcji przemysłowej, wzrost bezrobocia i ubóstwa, b) polityczne – dojście do władzy w Niemczech Adolfa Hitlera.

Ilustracja ze s. 153

21 Nazizm w Niemczech

Republika Weimarska

9 listopada 1918 r. cesarz niemiecki Wilhelm II abdykował, a socjaldemokraci ogłosili powstanie **republiki**.

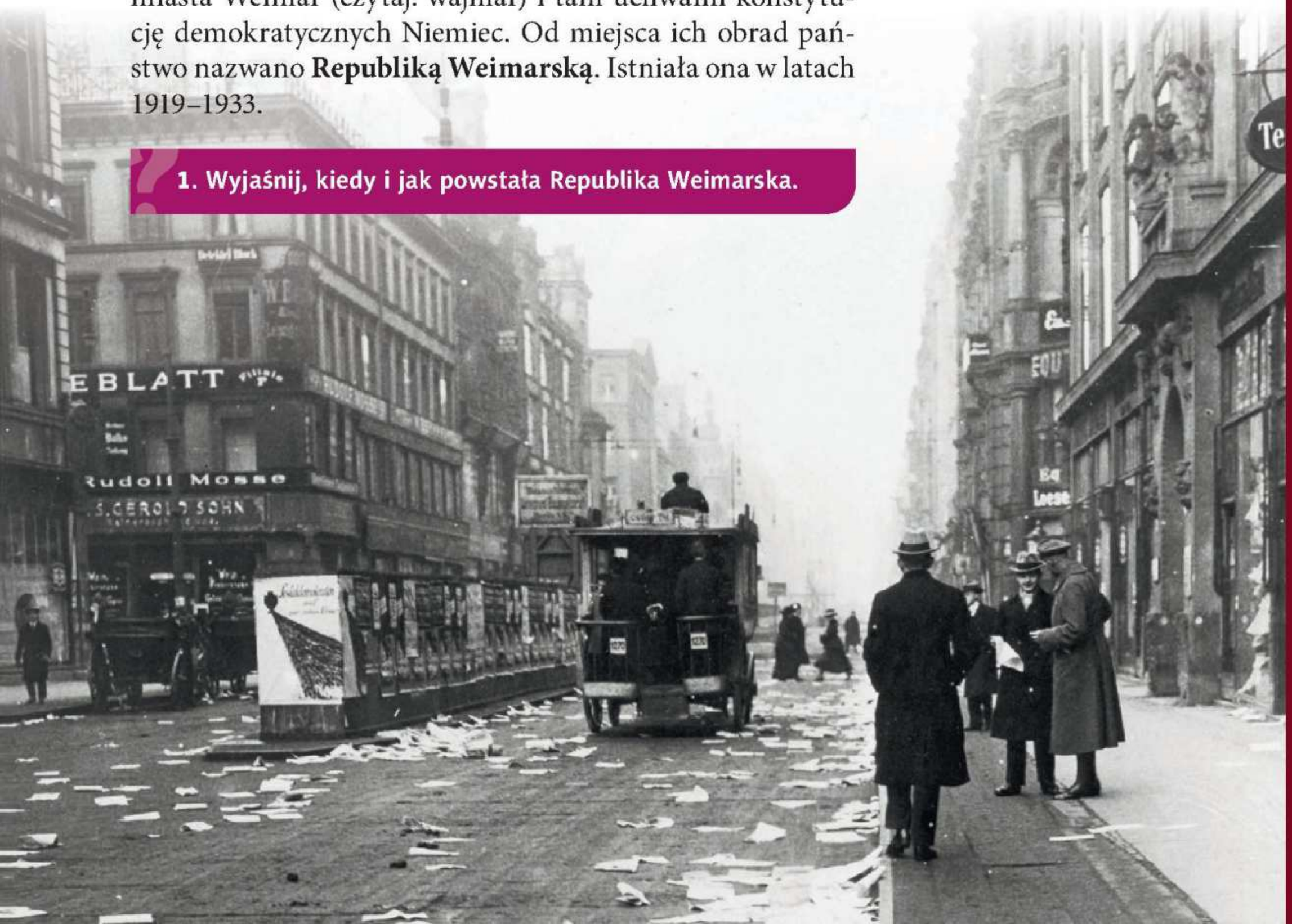
Nowego rządu nie uznali komuniści, którzy chcieli ustanowić republikę rad (taką jak w Rosji Radzieckiej). W styczniu 1919 r. wywołali w Berlinie komunistyczne powstanie. Zostało ono krwawo stłumione.

Ponieważ w Berlinie nadal utrzymywało się napięcie, posłowie do Zgromadzenia Narodowego przenieśli się do miasta Weimar (czytaj: wajmar) i tam uchwalili konstytucję demokratycznych Niemiec. Od miejsca ich obrad państwo nazwano **Republiką Weimarską**. Istniała ona w latach 1919–1933.

1. Wyjaśnij, kiedy i jak powstała Republika Weimarska.

* Przypomnij, co skłoniło Niemcy do podpisania zawieszenia broni z aliantami.

Berlińska ulica po pierwszych wyborach do parlamentu Republiki Weimarskiej (styczeń 1919).

Niemiecki znaczek pocztowy z okresu hiperinflacji – kosztował 20 miliardów marek.

Dwa kryzysy gospodarcze

Republika Weimarska znajdowała się w katastrofalnej sytuacji gospodarczej. Państwo było wyczerpane wojną, a musiało płacić gigantyczne reparacje. Rząd próbował zaradzić kryzysowi, jednak nieudolnie – kazał drukować wielkie ilości banknotów. Skutek był taki, że w Niemczech wybuchła **hiperinflacja**: niemiecka waluta, marka, błyskawicznie traciła wartość. W grudniu 1919 r. bochenek chleba kosztował niecałą markę, w lipcu 1922 r. – ponad 50 marek, a w listopadzie 1923 r. – 201 miliardów marek! Tygodniowe pensje wożono do domów taczkami.

Kryzys gospodarczy groził przewrotem politycznym. W listopadzie 1923 r. władzę w Monachium usiłował przejąć siłą przywódca grupki nacjonalistów, **Adolf Hitler**. Pucz* monachijski, jak nazwano tę próbę przewrotu, zakończył się jednak klęską Hitlera. Policja zastrzeliła kilkunastu jego zwolenników, a on sam trafił do więzienia.

Adolf Hitler (trzeci z prawej) przed swoimi zwolennikami podczas puczu monachijskiego (1923).

W połowie lat 20. Republika Weimarska opanowała kryzys. Rząd zreformował walutę, uzyskał także obietnicę pomocy gospodarczej i technologicznej od Stanów Zjednoczonych. W ciągu kilku lat Niemcy rozbudowali i unowocześnili przemysł.

Jednak w 1929 r. rozpoczął się wielki kryzys. Okazał się szczególnie dotkliwy dla Niemiec, ponieważ: 1) ustał dopływ pieniędzy z USA, 2) by chronić własne gospodarki, inne państwa przestały kupować niemieckie wyroby.

pucz – przejęcie władzy siłą przez jednostkę lub grupę osób

W styczniu 1932 r. bezrobocie w Niemczech przekroczyło 33%. W publicznych ogrzewalniach nocowały tysiące ludzi niemających za co ogrzać mieszkań. Niemcy szukali „silnego człowieka", który poprawiłby ich sytuację.

2. Kto i w jaki sposób usiłował wykorzystać kryzys gospodarczy w 1923 r.?

3. Dlaczego wielki kryzys okazał się dotkliwy dla Niemiec?

Narodowy socjalizm

Adolf Hitler nie był Niemcem. Był Austriakiem uważającym siebie za Niemca, a samą Austrię za część Niemiec. W czasie I wojny światowej służył jako ochotnik w armii niemieckiej; po zakończeniu walk został przywódcą niemieckich nacjonalistów. Aresztowany po nieudanym puczu monachijskim, spędził pół roku w więzieniu. Napisał tam książkę *Mein Kampf* (czytaj: majn kampf, czyli „moja walka"). Zawarł w niej główne elementy swej ideologii*, którą nazwał **narodowym socjalizmem**.

Narodowy socjalizm, inaczej **nazizm**, łączył elementy skrajnie nacjonalistyczne – rzekomą wyższość Niemców, konieczność ich ekspansji, wrogość do innych krajów i narodów – z treściami socjalistycznymi, atrakcyjnymi dla mas.

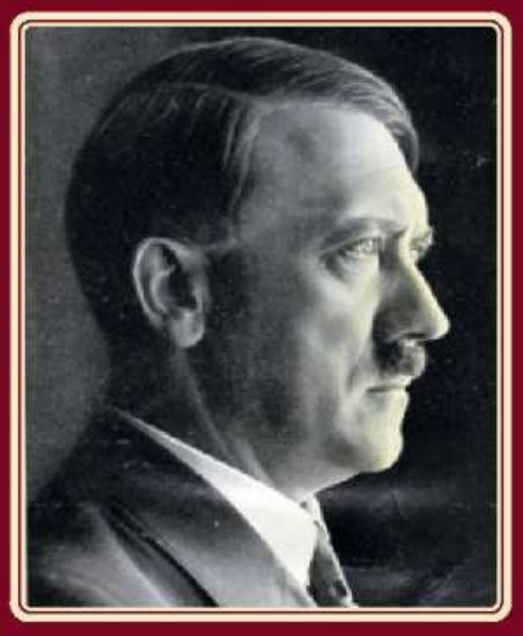
Bardzo ważnym elementem narodowego socjalizmu był **rasizm**: Niemcy stanowili rzekomo najdoskonalszą z ras – „rasę panów". Słowianie, a więc i Polacy, mieli być „podludźmi" przeznaczonymi w najlepszym razie do służby niemieckim „panom". Na najniższym szczeblu rasowej drabiny znajdowali się zdaniem Hitlera Żydzi – winni wszystkim nieszczęściom Niemiec i świata, z komunizmem w Rosji włącznie. **Antysemityzm**, czyli wrogość w stosunku do Żydów, stanowił jedną z podstawowych cech nazizmu.

Po wyjściu z więzienia Hitler wrócił do polityki. Tłumy Niemców słuchały jego przemówień, których formą był histeryczny krzyk, a treść sprowadzała się do kilku punktów:

1. Całemu złu są winni Żydzi. Należy ich pozbawić praw obywatelskich.
2. Precz z dyktatem wersalskim i reparacjami!
3. Państwo musi dać bezrobotnym pracę i chleb.
4. Niemcy potrzebują przestrzeni życiowej na wschodzie.
5. Trzeba zniszczyć komunizm.

4. Przedstaw główne założenia narodowego socjalizmu.

5. Które elementy ideologii Hitlera miały być atrakcyjne dla mas? Jak myślisz, dlaczego?

Adolf Hitler
(1889–1945)

Polityk niemiecki, od 1933 r. kanclerz Niemiec, twórca oraz Führer Trzeciej Rzeszy, zbrodniarz wojenny. Założył partię narodowo-socjalistyczną (NSDAP) i z jej pomocą wprowadził w Niemczech ustrój totalitarny – nazizm. Przy milczącej zgodzie Zachodu rozbudował niemiecką machinę wojenną, po czym rozpętał II wojnę światową, w której śmierć poniosło co najmniej 50 milionów ludzi. Popełnił samobójstwo, gdy Armia Czerwona zdobywała Berlin.

ideologia – zbiór poglądów, idei i pojęć głoszonych przez jakąś osobę lub grupę ludzi

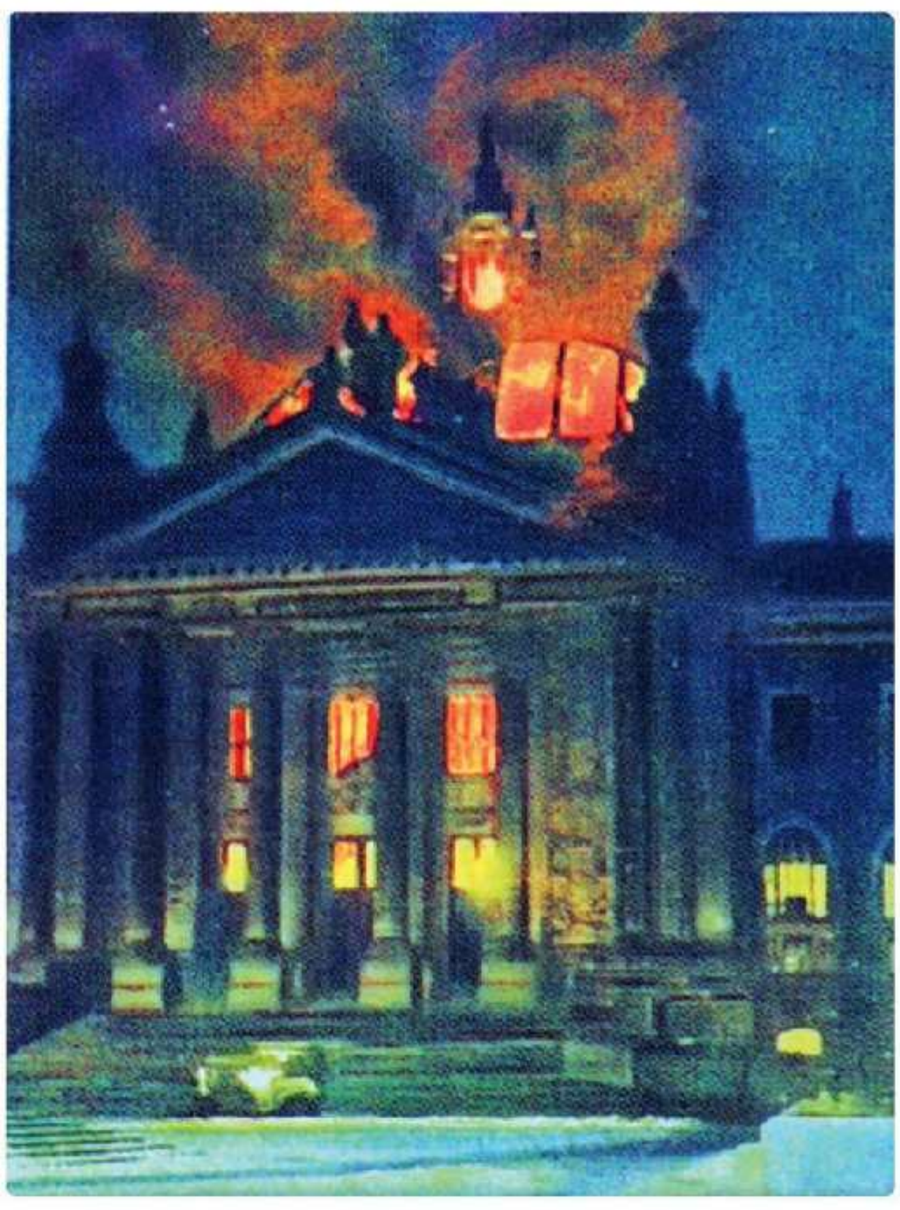

Adolf Hitler podczas przemówienia. Zdjęcie z lat 30. XX w.

„Nasza ostatnia nadzieja: Hitler". Plakat propagandowy z 1932 r.

Obóz koncentracyjny – miejsce przetrzymywania osób niewygodnych dla władz, zwykle bez wyroku sądu. W nazistowskich obozach koncentracyjnych więźniowie byli mordowani albo masowo umierali z zimna, głodu, od chorób i zbyt ciężkiej pracy.

Płonie Reichstag w Berlinie (luty 1933).

Dojście Hitlera do władzy

Po klęsce puczu monachijskiego Hitler zrozumiał, że nie zdobędzie władzy siłą. Zaczął więc rozbudowywać partię narodowosocjalistyczną – **NSDAP** – której był przywódcą. Działał zgodnie z zasadami demokracji – by móc ją potem zniszczyć.

W 1928 r. NSDAP uzyskała zaledwie 2,6% głosów w wyborach. Powodzenie przyszło, gdy w kraju nastały wielki kryzys, bieda oraz bezrobocie. W 1932 r. naziści zdobyli 37% głosów i stali się największą partią w parlamencie, czyli Reichstagu (czytaj: rajchstagu).

W państwach demokratycznych przywódca zwycięskiej partii zostaje zwykle szefem rządu. Dlatego 30 stycznia **1933** r. prezydent Niemiec mianował Adolfa Hitlera kanclerzem (tj. szefem rządu).

Naziści nie mieli jednak większości w Reichstagu. Oprócz nich zasiadali w nim m.in. socjaldemokraci, komuniści i posłowie katoliccy. By przekształcić Niemcy w państwo nazistowskie, Hitler musiał się ich pozbyć. Wykorzystał w tym celu nocny pożar Reichstagu (luty 1933).

Budynek spłonął z przyczyn niewyjaśnionych do dziś. Naziści jeszcze tej samej nocy oskarżyli o podpalenie komunistów, którzy chcieli jakoby wywołać powstanie. Następnego dnia ogłosili zarządzenie nadzwyczajne „o ochronie narodu i państwa": na jego mocy władze zyskały prawo dokonywania aresztowań bez nakazu sądu. Hitler kazał wówczas pozamykać komunistów i socjaldemokratów w **obozach koncentracyjnych**.

Osłabiony parlament zezwolił rządowi stanowić prawo z pominięciem Reichstagu. W połowie 1933 r. Hitler wprowadził więc nowe prawo: rozwiązał wszystkie partie poza NSDAP. Naziści zdobyli pełnię władzy w Niemczech. Republika Weimarska przestała istnieć; odtąd państwo nazywano **Trzecią Rzeszą** (1933–1945).

W sierpniu 1934 r., po śmierci prezydenta, Hitler połączył urząd kanclerza z urzędem prezydenckim i ogłosił się **Führerem** (czytaj: firerem, tzn. „wodzem"). Był odtąd głową państwa oraz zwierzchnikiem jego sił zbrojnych. Choć ani razu nie złamał konstytucji, zniszczył niemiecką demokrację.

6. Omów drogę NSDAP do władzy.

7. Co zrobił Hitler po objęciu urzędu kanclerza, by zniszczyć niemiecką demokrację?

Państwo totalitarne

Naziści przekształcili Niemcy w **państwo totalitarne** – czyli takie, w którym władza całkowicie kontroluje obywateli. Państwo totalitarne:

1. Narzuca obywatelom oficjalną ideologię państwową (w Niemczech narodowy socjalizm), władzę jednej partii i kult nieomylnego „wodza".

2. Rozbudowuje narzędzia propagandy (radio, prasa, kino, wiece, zebrania) oraz odcina obywateli od dostępu do niezależnej informacji (przez wprowadzenie cenzury).

3. By stłumić jakąkolwiek myśl o buncie, stosuje terror wobec rzeczywistych i wymyślonych przeciwników. Narzędziami terroru w Niemczech były: tajna policja **gestapo** oraz paramilitarne* oddziały **SA** i **SS**.

4. Głosi teorię spiskową: państwu zagraża rzekomo silny i podstępny wróg (przeciwko Niemcom spiskowali jakoby komuniści i „żydowskie" demokracje Zachodu). Reakcją na „niebezpieczeństwo" jest **militaryzm**, czyli nieustanna rozbudowa armii.

5. W polityce zagranicznej dąży do ekspansji, którą przedstawia jako obronę przed napaścią wrogów.

8. Wymień cechy państwa totalitarnego.

Więzień przy pracy w obozie koncentracyjnym w Dachau (1938).

paramilitarny – wojskowy, ale niewchodzący w skład armii

Hitler przybywa na „dożynki Rzeszy", w których uczestniczy ok. miliona ludzi (1934). Naziści organizowali wielkie imprezy masowe, które jednoczyły Niemców wokół Führera i dawały im poczucie siły.

Zwycięzca walki bokserskiej triumfuje na ramionach kolegów z Hitlerjugend (1940).

pogrom – wymordowanie wielu ludzi

„Niemcy, brońcie się! Nie kupujcie u Żydów!" – głosi dolny plakat na szybie sklepu, którego właścicielami są niemieccy Żydzi. Wystawy pilnuje członek nazistowskiej bojówki. Lata 30. XX w.

Nazistowskie Niemcy

Każda dziedzina życia mieszkańców Trzeciej Rzeszy znalazła się pod kontrolą totalitarnego państwa.

Przewodniczącymi wszystkich organizacji zostali członkowie albo sympatycy NSDAP. Prawie wszyscy chłopcy w wieku 10–18 lat należeli do Hitlerjugend, czyli „młodzieży Hitlera". Wpajano im nazistowską ideologię i prowadzono zajęcia wojskowe. W urzędach państwowych nie mówiło się „dzień dobry", lecz „heil Hitler!" (czytaj: hajl, tzn. „chwała Hitlerowi!").

Naziści oczekiwali od każdego Niemca życia w małżeństwie i posiadania co najmniej czworga dzieci (by rozrastała się rasa aryjska). Aryjskie pary zawierające małżeństwo otrzymywały od państwa hojny kredyt. Wysokość spłaty uzależniano od liczby dzieci – po urodzeniu się czwartego kredyt umarzano.

Hitler zyskał poparcie Niemców, ponieważ wspierał niemieckie rodziny i szybko ograniczył bezrobocie. Naziści stworzyli setki tysięcy miejsc pracy dzięki wielkim inwestycjom publicznym, takim jak budowa sieci autostrad (potrzebnych do szybkiego przerzucania wojsk) oraz zakładów przemysłowych, zwłaszcza zbrojeniowych. Trzecia Rzesza szykowała się do wojny – lecz zwykli Niemcy nie chcieli tego widzieć. Poparli Hitlera, gdyż nareszcie mieli pracę.

Przymykali też oczy na prześladowania rzeczywistych oraz wymyślonych wrogów Führera, m.in. komunistów, socjaldemokratów, pacyfistów, świadków Jehowy i homoseksualistów.

9. Co to znaczy, że każda dziedzina życia znalazła się pod kontrolą totalitarnego państwa? Podaj przykłady.

10. Dlaczego większość Niemców poparła Hitlera?

Antysemityzm w Trzeciej Rzeszy

W 1933 r. żyło w Niemczech nieco ponad pół miliona Żydów. W większości byli zasymilowani, tzn. przejęli cechy, obyczaje i kulturę Niemców, jednak mieli żydowskich przodków. Naziści uznali ich za wrogów. W 1935 r. wprowadzili **ustawy norymberskie**, które zakazały małżeństw niemiecko-żydowskich i pozbawiły Żydów niemieckiego obywatelstwa. Określały ich jedynie jako „mieszkańców państwa".

W **1938** r. naziści zorganizowali pogrom* listopadowy Żydów nazwany **nocą kryształową** (od tłuczonych w całej Rzeszy szyb w żydowskich mieszkaniach i sklepach).

Zginęło kilkadziesiąt osób, kilkaset odniosło rany. Hitlerowcy palili synagogi, niszczyli sklepy i demolowali żydowskie cmentarze.

Naziści kazali Żydom zapłacić za zniszczenia (Trzecia Rzesza znajdowała się w fatalnej sytuacji finansowej), po czym zakazali im wstępu do kin, teatrów, środków komunikacji, parków… Zabronili też Żydom prowadzenia pojazdów mechanicznych. Ponad 30 tysięcy żydowskich mężczyzn zostało zamkniętych w obozach koncentracyjnych.

Wielu Żydów emigrowało. W latach 1933–1939 z Trzeciej Rzeszy wyjechało ok. 300 tysięcy niemieckich Żydów. Jednak inni – ponad 200 tysięcy – nie chcieli albo nie mieli dokąd uciec. Ludzi tych naziści wymordowali podczas II wojny światowej.

Podobnie traktowali drugą „bezwartościową rasę" – Romów. Na mocy ustaw norymberskich pozbawili ich niemieckiego obywatelstwa. Potem zamykali Romów w obozach koncentracyjnych, gdzie zmuszali ich do niewolniczej pracy, bili, głodzili i poniżali.

11. W jaki sposób naziści wprowadzili w życie rasistowską ideologię Hitlera?

12. Oceń antysemicką i antyromską politykę nazistów.

Tekst źródłowy

Sejm Rzeszy, przepojony świadomością tego, że czystość krwi niemieckiej stanowi warunek dalszego trwania ludu niemieckiego, i ożywiony niezłomną wolą zabezpieczenia Niemieckiego Narodu po wszystkie czasy – uchwalił jednomyślnie następującą ustawę, którą niniejszym ogłaszamy:

§ 1. Zawieranie małżeństw między Żydami i niemieckimi poddanymi [...] krwi niemieckiej albo pokrewnej jest zakazane. Małżeństwa zawarte wbrew temu zakazowi są nieważne. [...]

§ 5. (1) Kto naruszy zakaz zawarty w § 1, podlega karze więzienia.

Ustawa o ochronie niemieckiej krwi i niemieckiej czci, 1935 r.

- Kto i z jakiego powodu uchwalił powyższą ustawę?
- Czego zakazuje ustawa?
- Jaką karę przewiduje za naruszenie zakazu?

Austriaczki żydowskiego pochodzenia wystawione na pośmiewisko tłumu (listopad 1938, gdy Austria należała już do Niemiec). Naziści zawiesili im na szyjach tablice z napisem: „Zostałam wykluczona ze wspólnoty narodowej".

Pytania i polecenia

A. Wyjaśnij, jak przegrana Niemiec w 1918 r. i wielki kryzys pomogły Hitlerowi objąć władzę.

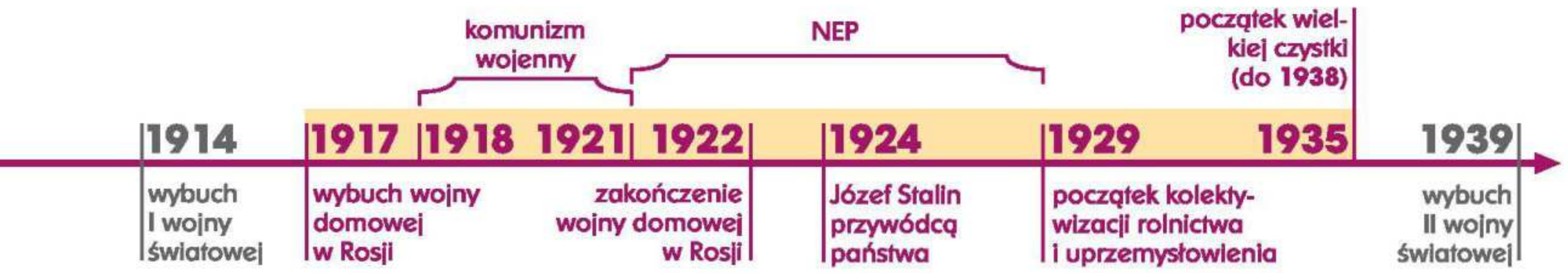
B. Na czym polegał totalitaryzm Trzeciej Rzeszy?

To, co najważniejsze

Republika Weimarska (1919–1933)	1. Miała ustrój demokratyczny. 2. Przestała istnieć, gdy naziści objęli pełnię władzy w Niemczech (połowa 1933).
Narodowy socjalizm (nazizm)	Ideologia, której twórcą był Adolf Hitler. Łączyła skrajny nacjonalizm z socjalizmem. Jej elementami były rasizm i antysemityzm.
Upadek demokracji w Niemczech	1. NSDAP wygrała wybory do Reichstagu, uzyskawszy 37% głosów (1932). 2. Jej przywódca, Adolf Hitler, został kanclerzem Niemiec (styczeń 1933). 3. Naziści oskarżyli komunistów o podpalenie Reichstagu (luty 1933). Na mocy zarządzenia nadzwyczajnego „o ochronie narodu i państwa" Hitler kazał zamknąć w obozach koncentracyjnych komunistów i socjaldemokratów. 4. Hitler uzyskał od parlamentu uprawnienia, które pozwoliły mu rozwiązać wszystkie partie poza NSDAP (połowa 1933). W ten sposób powstała Trzecia Rzesza. 5. Hitler połączył władzę kanclerza z władzą prezydenta jako Führer (1934).
Trzecia Rzesza (1933–1945) państwem totalitarnym	Państwo totalitarne to takie, w którym władza całkowicie kontroluje obywateli. Jego cechy: 1. Oficjalna ideologia państwowa (w Niemczech – narodowy socjalizm), władza jednej partii, kult wodza. 2. Rozbudowana propaganda i odcięcie mieszkańców państwa od niezależnej informacji. 3. Terror wobec rzeczywistych i wymyślonych przeciwników (gestapo, SA i SS). 4. Teoria spiskowa: państwu zagraża wróg (Niemcom – komuniści i „żydowskie" demokracje Zachodu). Reakcją państwa totalitarnego jest militaryzm. 5. Dążenie do ekspansji przedstawianej jako obrona.
Poparcie Niemców dla Hitlera	Wynikało ze wsparcia finansowego niemieckich rodzin i szybkiego ograniczenia bezrobocia przez nazistów.
Rasizm w Trzeciej Rzeszy	1. Ustawy norymberskie (1935) zakazujące małżeństw niemiecko-żydowskich i pozbawiające Żydów niemieckiego obywatelstwa. 2. Pogrom listopadowy Żydów w Niemczech nazwany nocą kryształową (1938).

Ilustracja ze s. 157

22 Komunizm w ZSRR

Wojna domowa i czerwony terror

Rządy bolszewików napotkały opór w Rosji i za granicą (gdyż Lenin ani myślał spłacać carskie długi). W latach **1917–1922** przez Rosję przetoczyła się okrutna **wojna domowa**. Przeciwko „czerwonym", tj. bolszewikom wystąpili:

1) „biali" – wojska dawnych carskich generałów,
2) narody podbite przez carat i walczące o niepodległość,
3) zagraniczne oddziały interwencyjne, m.in. brytyjskie, francuskie, amerykańskie i japońskie; liczyły one jednak niewiele ponad 100 tysięcy żołnierzy,
4) zbuntowani chłopi i zwykłe bandy rabusiów.

O ile wrogowie „czerwonych" byli skłóceni, o tyle bolszewicy zachowali jedność. W początkach 1918 r. utworzyli **Armię Czerwoną**, która szybko zdobyła przewagę nad większością przeciwników. Miała bowiem jednolite dowództwo i liczyła kilka milionów żołnierzy. Wierzyli oni, że walczą o sprawiedliwe państwo.

Opór ludności przeciwko bolszewikom był jednak bardzo silny. Aby go złamać, komuniści wprowadzili **czerwony terror** (1918–1922). Stosowała go policja polityczna zwana potocznie **Czeka**. Jej członkowie, czekiści, dla postrachu dokonywali masowych egzekucji „wrogów ludu" – często przypadkowych osób. Utworzyli też **łagry**, tj. obozy pracy przymusowej (łagier oznacza po rosyjsku „obóz"). W lipcu 1918 r. na rozkaz Lenina rozstrzelano cara Mikołaja II wraz z żoną i dziećmi.

* Kiedy i w jaki sposób bolszewicy zdobyli władzę w Rosji?
* Przypomnij pierwsze decyzje rządu Rosji Radzieckiej.

Plakat z okazji 3. rocznicy rewolucji październikowej: żołnierz Armii Czerwonej jako św. Jerzy, który zwycięża smoka „białej" Rosji.

Oddział „białych" na Syberii (1919).

Tekst źródłowy

Czeka nie jest instytucją wymiaru sprawiedliwości. Czeka nie sądzi wroga, lecz unieszkodliwia go. Jej ostatecznym środkiem jest rozstrzelanie [i] konfiskata mienia. Czeka dokłada starań, by jej działalność wywarła na ludności takie wrażenie, żeby sama myśl o niej odbierała chęć do szantażu, sabotażu i spiskowania.*

Martyn Łacis, *Czeka w walce z kontrrewolucją*, 1920 r.

* Co, zdaniem autora, różni Czeka od instytucji wymiaru sprawiedliwości?

sabotaż – sposób walki polegający na wadliwym wykonywaniu pracy, niszczeniu maszyn i narzędzi należących do wroga itp.

Bolszewicy wygrali wojnę domową. Ponownie podbili też większość narodów ujarzmionych kiedyś przez carat. Na odzyskanych obszarach utworzyli republiki socjalistyczne, wcielone potem do **Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich** – w skrócie **ZSRR**. Taką nazwę przyjęła Rosja Radziecka w grudniu 1922 r.

Wojna domowa w Rosji kosztowała życie kilkunastu milionów ludzi, którzy zginęli w walkach, zostali rozstrzelani lub zmarli z głodu i od chorób.

1. Wymień uczestników wojny domowej w Rosji.
2. Kto i dlaczego wygrał tę wojnę?
3. Omów cele i metody działania Czeka.

Pierwsze lata władzy radzieckiej

1918

Aby wyżywić Armię Czerwoną i głodujące miasta, w 1918 r. Lenin wprowadził politykę gospodarczą nazwaną **komunizmem wojennym**. Polegał on na tym, że:

1. Zakazano prywatnego handlu, a chłopów zmuszono do darmowego przekazywania zboża państwu. Odtąd to władze rozdzielały żywność.
2. Znacjonalizowano zakłady przemysłowe i sklepy (tzn. władze odebrały je właścicielom i przyznały państwu).
3. Wprowadzono przymus pracy dla wszystkich mężczyzn, części kobiet, a nawet młodzieży i starców.

Komunizm wojenny zapewnił żywność armii, ale okazał się złym pomysłem na uzdrowienie gospodarki. Chłopom przestało zależeć na plonach, bo większość zbiorów zabierało przecież państwo. Pozbawione właścicieli fabryki przynosiły straty, ponieważ zabrakło mądrego kierownictwa.

Rodzice niosą na cmentarz trumny z ciałami swoich dzieci – ofiar głodu (1921).

Skutkami komunizmu wojennego były: głód, którego ofiarą padło kilka milionów ludzi, oraz spadek produkcji przemysłowej o ponad 85% (w porównaniu z 1913 r.).

Dlatego w 1921 r. Lenin wprowadził **Nową Politykę Ekonomiczną**, w skrócie **NEP**: dopuścił istnienie niewielkich przedsiębiorstw prywatnych, zezwolił na wolny handel i nałożył podatek na chłopów, zamiast odbierać im zboże.

Sprzeczny z założeniami komunizmu NEP uratował radziecką gospodarkę. Po kilku latach produkcja przemysłowa i rolna osiągnęły poziom sprzed I wojny światowej.

4. Dlaczego komunizm wojenny nie uzdrowił gospodarki?
5. Na czym polegała Nowa Polityka Ekonomiczna?

Kolektywizacja i uprzemysłowienie

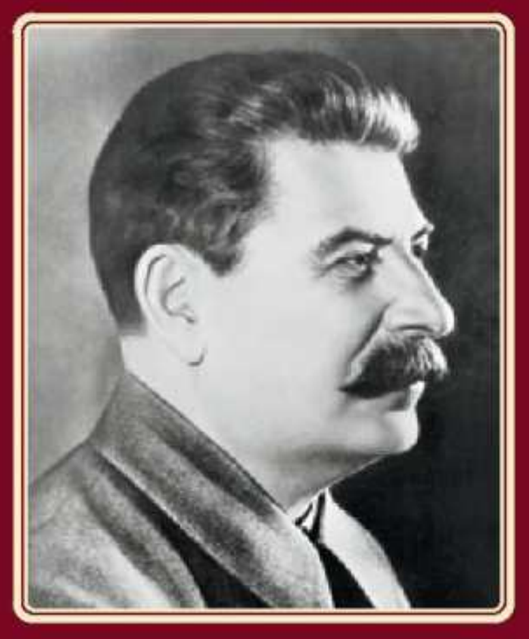
W 1924 r. zmarł Lenin. Faktycznym przywódcą państwa został jeden z jego współpracowników – **Józef Stalin**.

Stalin zamierzał przekształcić ZSRR w potęgę gospodarczą i militarną. Chciał tego dokonać dzięki **rozbudowie przemysłu**, zwłaszcza ciężkiego. Potrzebował milionów robotników, którzy pracowaliby na Syberii (gdzie znajdowały się bogate złoża surowców). Musiał zapewnić im wyżywienie – tymczasem chłopi nie chcieli sprzedawać państwu zboża. Za uzyskane pieniądze mogli niewiele kupić, gdyż półki sklepów świeciły pustkami.

W 1929 r. Stalin przystąpił do uprzemysłowienia kraju: zakończył NEP, zlikwidował wszystkie prywatne przedsiębiorstwa i rozpoczął przymusową **kolektywizację rolnictwa**, by podporządkować chłopów państwu. Kolektywizacja polegała na tym, że władze odbierały chłopom ziemię (którą dały im w 1917 r.), po czym zakładały na niej państwowe gospodarstwa spółdzielcze, tzw. kołchozy. W ciągu 10 lat ponad 24 miliony małych gospodarstw połączono w 250 tysięcy kołchozów. Każdy z nich miał obowiązek co roku przekazać państwu ustaloną ilość zboża.

Wraz z kolektywizacją przeprowadzono „likwidację kułaków jako klasy". Kułakami komuniści nazywali zamożnych gospodarzy – a potem wszystkich, którzy nie chcieli oddać ziemi. Rozkułaczanie wsi polegało na rozstrzeliwaniu lub zsyłaniu do obozów pracy całych rodzin.

Po założeniu kołchozów produkcja żywności spadła o 35%, ponieważ na państwowej ziemi chłopi pracowali mało wydajnie. Mimo to władze nie zmniejszyły obowiązkowych dostaw zboża z kołchozów (potrzebowały go przecież dla robotników). Skutkiem był głód w ZSRR,

Józef Stalin
(1878–1953)

Przywódca radzieckiej partii komunistycznej, dyktator ZSRR od 1924 r. do śmierci. Był Gruzinem, synem szewca; naprawdę nazywał się Dżugaszwili. Jego przybrane nazwisko oznaczało „człowieka ze stali". W wyniku polityki gospodarczej Stalina (kolektywizacja rolnictwa i rozbudowa przemysłu) oraz terroru straciło życie kilkanaście milionów ludzi, a dalszych kilkadziesiąt milionów trafiło do łagrów. Stalin skazywał na śmierć nie tylko domniemanych przeciwników, ale też współpracowników (bał się, że go obalą). Mimo to był uwielbiany przez miliony mieszkańców ZSRR, którzy nie wiedzieli o jego zbrodniach oraz nie winili go za masowe aresztowania i biedę.

Kułacy w łagrze (1930).

Więźniowie polityczni przy pracy w kamieniołomie (lata 30.). Tysiące ludzi umierały w łagrach z powodu niedożywienia, zimna, wypadków przy pracy, chorób i złego traktowania.

Centralne planowanie – polityka gospodarcza, w której decyzje dotyczące produkcji wszystkich towarów są podejmowane przez władze, a nie wynikają z potrzeb rynku.

„Dziękujemy kochanemu Stalinowi za szczęśliwe dzieciństwo!" – głosi napis na propagandowym plakacie z 1936 r. Właśnie wtedy „wódz" przeprowadzał wielką czystkę: w jej wyniku rodzice kilku milionów dzieci zostali zesłani do łagrów lub zamordowani.

zwłaszcza na Ukrainie, gdzie nazwano go **wielkim głodem** (1932–1933). Całe wsie wymierały z braku jedzenia. Liczbę ofiar kolektywizacji i głodu w ZSRR szacuje się na 10–15 milionów ludzi.

Obowiązkowe dostawy zboża umożliwiły uprzemysłowienie państwa. Od 1929 r. powstawały fabryki, elektrownie oraz tysiące kilometrów linii kolejowych. Na początku lat 30. Związek Radziecki wysunął się na drugie miejsce w świecie (po USA) pod względem wielkości produkcji przemysłowej. Stał się mocarstwem – tyle że w jego sklepach brakowało podstawowych artykułów, takich jak mydło, buty czy masło.

Braki towarów były skutkiem **centralnego planowania**, które zostało wprowadzone w 1929 r. Władze kładły nacisk na rozwój przemysłu ciężkiego – zwłaszcza zbrojeniowego – a nie przemysłu lekkiego, nastawionego na produkcję artykułów codziennego użytku. W ZSRR układano plany pięcioletnie pod dyktando Stalina, który miał mocarstwowe ambicje i narzucał gospodarce cele niemożliwe do osiągnięcia.

6. Podaj przyczyny i skutki wielkiego głodu w ZSRR.

7. Z jakiego powodu w radzieckich sklepach brakowało artykułów codziennego użytku?

Państwo totalitarne

Związek Radziecki, tak jak Trzecia Rzesza, był **państwem totalitarnym**. Obowiązywała w nim jedna ideologia (komunistyczna), władzę sprawowała jedna partia (inne nie istniały), a kult „nieomylnego wodza" został doprowadzony do absurdu.

Rozbudowane narzędzia propagandy nazywały Stalina „wodzem" albo „Ojcem i Nauczycielem" oraz sławiły go jako geniusza sztuk i nauk. Jego wybitnej wiedzy przypisywano ulepszenia w piekarniach oraz sukcesy radzieckiego kina. Gazety pisały o „bezcennych wskazówkach towarzysza Stalina w dziedzinie sadownictwa". Miasta zmieniały nazwy na Stalingrad, Stalinabad, Stalino itd. Pisarze sławili Stalina jako „słońce narodów". Ten uniżony stosunek do „wodza" nazwano potem **kultem jednostki**.

Stalin był bezwzględnym dyktatorem, a jednocześnie człowiekiem chorobliwie podejrzliwym. O spisek przeciwko sobie, partii lub państwu podejrzewał niewinne osoby. Wprowadził **terror**, podporządkował sobie tajną policję polityczną – **NKWD**, sądownictwo i sieć łagrów.

Z pozoru życie w Związku Radzieckim toczyło się normalnie: ludzie chodzili do pracy i na koncerty, łowili ryby, urządzali przyjęcia... W rzeczywistości nieodłącznym uczuciem mieszkańców ZSRR był strach.

Aresztowanie mogło nastąpić wszędzie i o każdej porze. Agentem NKWD okazywał się elektryk, który przyszedł naprawić instalację, motorniczy tramwaju czy kolega z pracy. Zatrzymanym stawiano absurdalne zarzuty, po czym torturami zmuszano ich do przyznania się do winy i wydania „wspólników", czyli przyjaciół lub znajomych. Ich również zamykano w więzieniu, torturami zmuszano do przyznania się do winy, wydania kolejnych „wspólników"... Sądy najczęściej skazywały „przestępców" na 10 lat łagru. Stalin zyskał darmową siłę roboczą – i dzięki niej przeprowadził uprzemysłowienie. Od drugiej połowy lat 30. w łagrach znajdowało się nieprzerwanie ok. 10 milionów więźniów.

W latach 1934–1938 Stalin przeprowadził **wielką czystkę** we władzach państwa i w armii. Kazał rozstrzelać lub zesłać do łagrów większość kierownictwa partii oraz prawie połowę oficerów Armii Czerwonej (w tym 90% wszystkich generałów). Ponieważ każdy z aresztowanych musiał wydać „wspólników", aresztowano co najmniej 7 milionów ludzi. Spośród nich ok. 2 milionów zmarło w łagrach, głównie na Syberii i w Kazachstanie; milion zamordowało NKWD.

8. Na czym polegał kult jednostki?
9. Czym była wielka czystka?

Tekst źródłowy

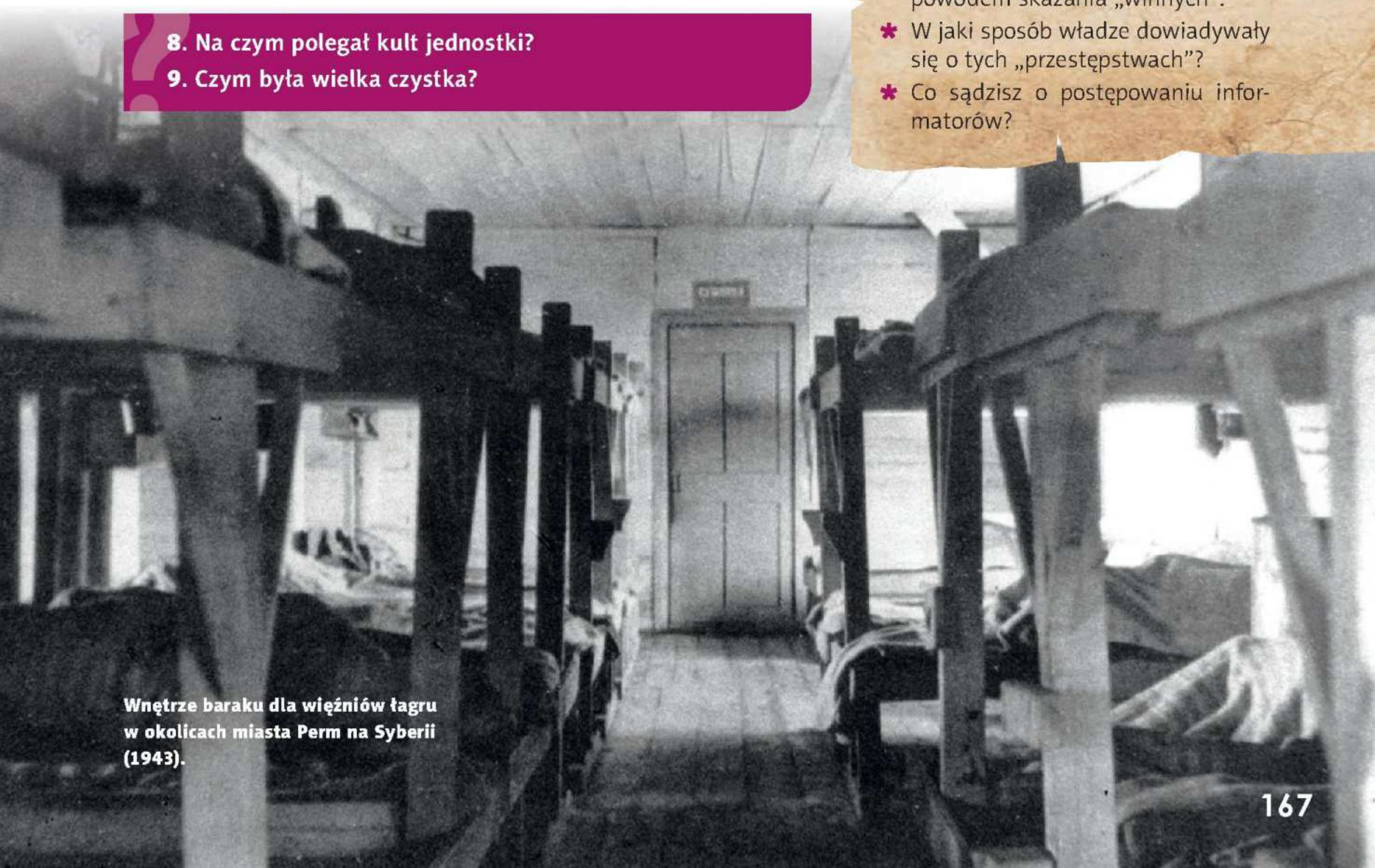
– Na odcinku dozorowanym przez pewnego technika elektryka zerwał się przewód wysokiego napięcia, [...] 20 lat [łagru].

– Pewien hydraulik wyłączał w swoim pokoju głośnik za każdym razem, kiedy nadawane były nieskończenie długie listy hołdownicze do Stalina. Sąsiad doniósł. [...] – Wyrok: element socjalnie niebezpieczny, 8 lat.

– Pewien zdun, półanalfabeta, lubił w wolnych chwilach uwieczniać swój podpis, co dodawało mu powagi we własnych oczach. Czystego papieru brakowało, uwieczniał się więc na gazetach. Gazetę z podobizną Ojca i Nauczyciela, ozdobioną kulfonami zduna, sąsiedzi znaleźli w worku we wspólnym klozecie. ASA [Antysowiecka agitacja], 10 lat.

Aleksander Sołżenicyn, *Archipelag GUŁag*, 1973 r.

- Wymień „przestępstwa", które były powodem skazania „winnych".
- W jaki sposób władze dowiadywały się o tych „przestępstwach"?
- Co sądzisz o postępowaniu informatorów?

Wnętrze baraku dla więźniów łagru w okolicach miasta Perm na Syberii (1943).

Pytania i polecenia

A. Co osiągnęli bolszewicy w polityce wewnętrznej i gospodarczej do 1924 r.?

B. Na czym polegały i jakie skutki przyniosły kolektywizacja rolnictwa oraz uprzemysłowienie?

C. Znajdź podobieństwa i różnice między terrorem stalinowskim a prześladowaniami nazistowskimi w Niemczech.

To, co najważniejsze

Komunizm w ZSRR (Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, nazwa od 1922 r., wcześniej: Rosja Radziecka)

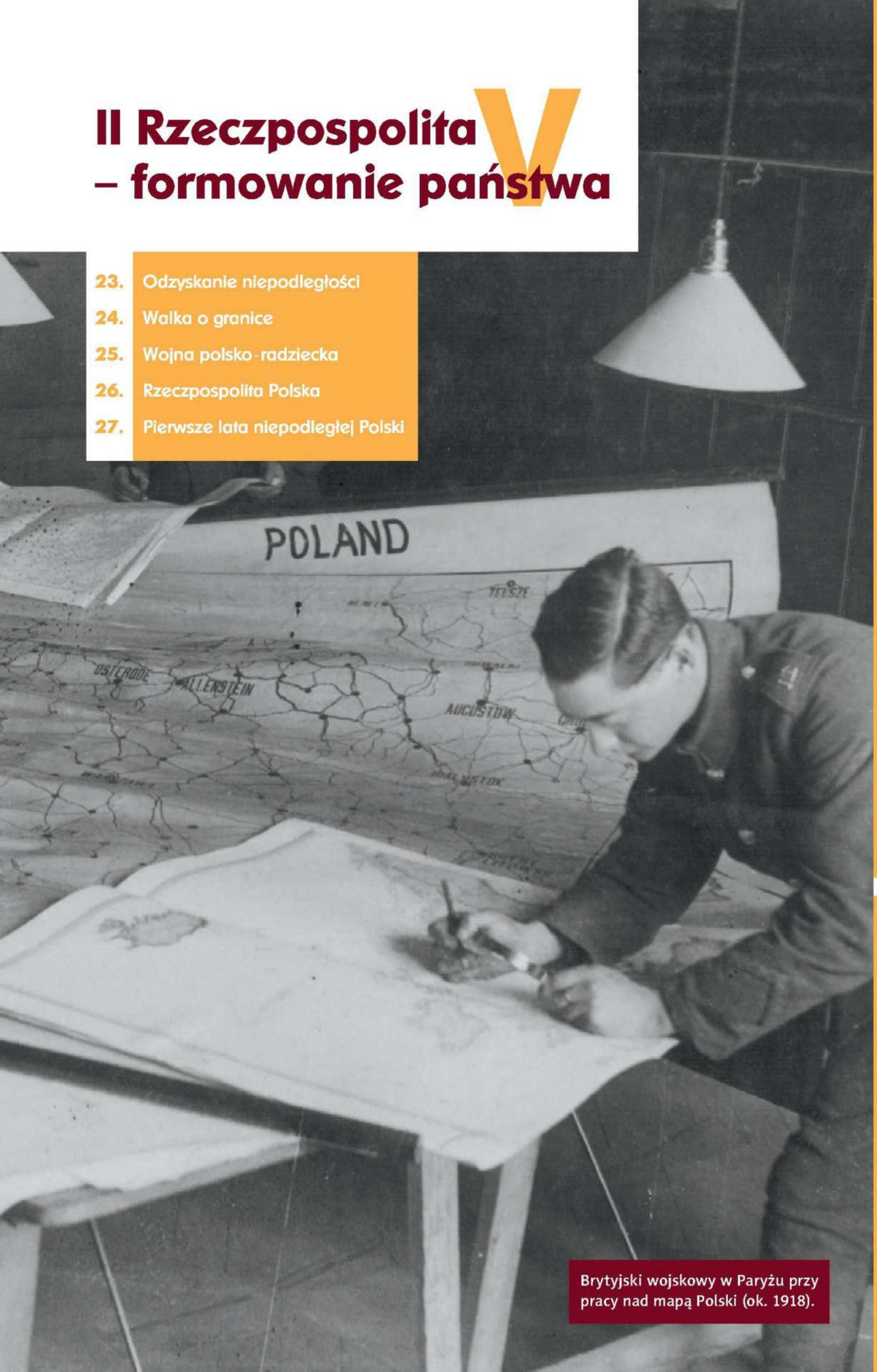
Wojna domowa (1917–1922)	Toczona przez Armię Czerwoną przeciwko: 1) „białym", tj. wojskom dawnych carskich generałów, 2) narodom walczącym o wolność, 3) zagranicznym oddziałom interwencyjnym, 4) zbuntowanym chłopom i bandom rabusiów. Armia Czerwona odniosła zwycięstwo, ponieważ: 1) jej przeciwnicy byli skłóceni, 2) miała jednolite dowództwo, 3) żołnierze wierzyli, że walczą o sprawiedliwe państwo. Czeka zastosowała czerwony terror: przeprowadzała masowe egzekucje „wrogów ludu" i utworzyła łagry.
Gospodarka w latach 1918–1929	1. Komunizm wojenny (1918–1921): zakazano prywatnego handlu, chłopi oddawali zboże państwu, znacjonalizowano zakłady przemysłowe i sklepy. Skutki: głód i spadek produkcji przemysłowej o przeszło 85%. 2. Nowa Polityka Ekonomiczna (NEP, 1921–1929): zezwolono na istnienie niewielkich przedsiębiorstw prywatnych i wolny handel, chłopi płacili podatek, zamiast oddawać zboże. Skutek: NEP uratował gospodarkę.
Polityka gospodarcza Józefa Stalina (rządził w latach 1924–1953)	Cel: przekształcić ZSRR w światową potęgę gospodarczą i militarną dzięki uprzemysłowieniu. 1. Stalin zakończył NEP, zlikwidował prywatne przedsiębiorstwa i rozpoczął przymusową kolektywizację rolnictwa połączoną z akcją rozkułaczania wsi (1929). 2. Obowiązkowe dostawy zboża z kołchozów umożliwiły rozbudowę przemysłu, głównie ciężkiego i zbrojeniowego. 3. Od 1929 r. obowiązywało centralne planowanie. 4. Uprzemysłowienie zostało przeprowadzone dzięki pracy milionów więźniów. Skutki: 1. Ogromny wzrost produkcji przemysłowej, ZSRR mocarstwem. 2. Spadek produkcji żywności o 35% i wielki głód (1932–1933).
ZSRR państwem totalitarnym	1. Ideologia komunistyczna, rządy jednej partii. 2. Szerzony przez propagandę kult jednostki – „wodza" Józefa Stalina. 3. Podejrzenia Stalina o spisek przeciwko niemu, partii i ZSRR. 4. Terror: podporządkowanie Stalinowi NKWD (tajnej policji politycznej), sądów i sieci łagrów. Wielka czystka (1934–1938) we władzach państwa i w armii.

Ilustracja ze s. 164

II Rzeczpospolita – formowanie państwa

V

23. Odzyskanie niepodległości
24. Walka o granice
25. Wojna polsko-radziecka
26. Rzeczpospolita Polska
27. Pierwsze lata niepodległej Polski

Brytyjski wojskowy w Paryżu przy pracy nad mapą Polski (ok. 1918).

I II III IV V VI VII

23 Odzyskanie niepodległości

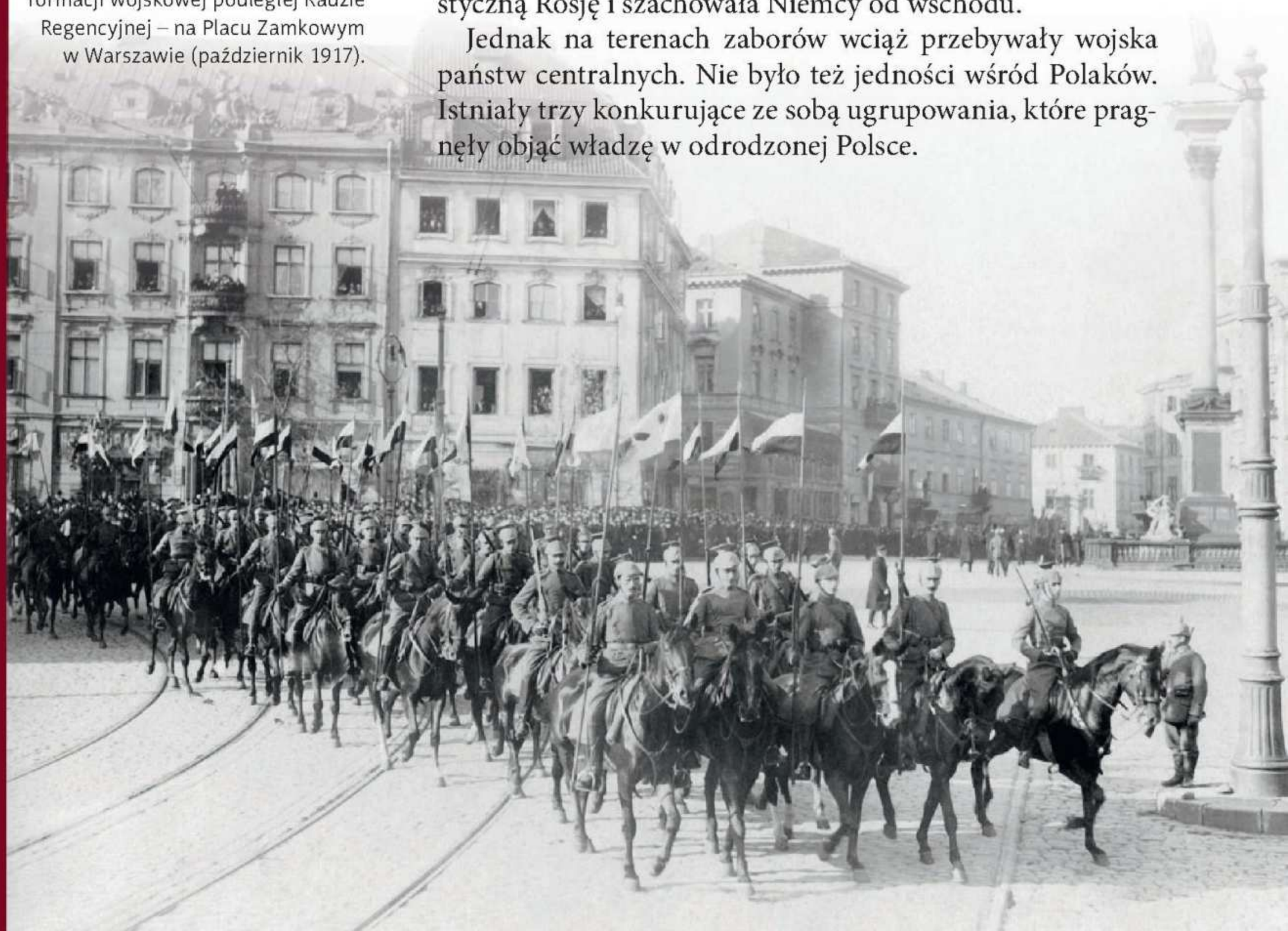

* Przypomnij działania zwolenników dwóch orientacji niepodległościowych w latach 1914–1917.

Sprawa polska pod koniec wojny

Jesienią 1918 r. sytuacja międzynarodowa sprzyjała Polsce. Wszystkie trzy mocarstwa rozbiorowe poniosły klęskę: Niemcy i Austro-Węgry przegrały wojnę, w Rosji wybuchła rewolucja. W efekcie Niemcy przestały być mocarstwem, Austro-Węgry rozpadały się na państwa narodowe, a Rosja nie była w stanie interweniować w Polsce (pierwszy raz od 200 lat). Co więcej, państwa ententy – zwłaszcza Francja – potrzebowały silnej Polski, która powstrzymałaby komunistyczną Rosję i szachowała Niemcy od wschodu.

Jednak na terenach zaborów wciąż przebywały wojska państw centralnych. Nie było też jedności wśród Polaków. Istniały trzy konkurujące ze sobą ugrupowania, które pragnęły objąć władzę w odrodzonej Polsce.

Ułani Polskiej Siły Zbrojnej – formacji wojskowej podległej Radzie Regencyjnej – na Placu Zamkowym w Warszawie (październik 1917).

1. Trzyosobowa **Rada Regencyjna** utworzona przez cesarzy Niemiec i Austro-Węgier we wrześniu 1917 r. Rada sprawowała władzę nad urzędami, sądami oraz szkołami w Królestwie Polskim. Podlegało jej kilka tysięcy polskich żołnierzy. Nie cieszyła się sympatią większości Polaków, gdyż nazbyt ulegała Niemcom.

2. **Obóz lewicy niepodległościowej** (wywodził się z dawnej orientacji proaustriackiej). Jego przywódcą był Józef Piłsudski, wciąż więziony przez Niemców. Obóz ten skupiał m.in. działaczy PPS oraz żołnierzy Legionów Polskich. Popierali go robotnicy, gdyż obiecywał im poprawę położenia w odrodzonej Polsce. Był dobrze zorganizowany i dysponował własną siłą zbrojną: tajną Polską Organizacją Wojskową (POW) założoną przez Piłsudskiego w 1914 r. Jesienią 1918 r. liczyła ona kilkanaście tysięcy członków.

3. **Obóz narodowy** (dawna orientacja prorosyjska). Jego przywódcą był Roman Dmowski. Obóz skupiał członków i sympatyków Narodowej Demokracji (endecji) – licznych zwłaszcza w zaborze pruskim. W 1917 r. politycy endecji utworzyli Komitet Narodowy Polski, uznawany przez aliantów za przyszły rząd państwa. Komitetowi podlegała Armia Polska we Francji (błękitna armia), licząca jesienią 1918 r. kilkadziesiąt tysięcy żołnierzy – która jednak wciąż pozostawała na Zachodzie.

1. Omów wpływ sytuacji międzynarodowej na sprawę polską jesienią 1918 r.

2. Co różniło trzy ugrupowania, które rywalizowały o władzę w Polsce?

Oficerowie Legionów Polskich podczas uroczystego rozpoczęcia działalności przez Radę Regencyjną w Warszawie (październik 1917).

Lewica – partie polityczne, które domagają się równości, sprawiedliwości, postępu i opieki państwa nad biednymi.

Prawica – partie polityczne, które bronią własności prywatnej (także wielkiej) i tradycyjnych wartości, takich jak naród, rodzina, religia.

Odrodzenie państwa 1918

Wydarzenia, o których teraz będzie mowa, rozegrały się w ciągu niespełna dwóch miesięcy 1918 r. Zmiany przynosił niemal każdy dzień.

7 października Rada Regencyjna wydała manifest, w którym zapowiedziała „utworzenie niepodległego państwa obejmującego wszystkie ziemie polskie, z dostępem do morza". Dokumentem tym nie zyskała jednak sympatii rodaków, którzy dobrze pamiętali wcześniejszą uległość Rady wobec Niemców.

W końcu października Polacy opanowali Kraków i przystąpili do tworzenia tam polskiego wojska. Wkrótce pod ich władzą znalazła się cała Galicja Zachodnia (po rzekę San). W Galicji Wschodniej wybuchły walki z Ukraińcami (zob. s. 177).

Peowiacy, czyli żołnierze POW, pozują do zdjęcia (1918). Jesienią 1918 r. peowiacy uczestniczyli w tworzeniu polskiego wojska w Galicji i rozbrajali Niemców w Królestwie Polskim.

W nocy z 6 na 7 listopada powstał w Lublinie Tymczasowy Rząd Ludowy Republiki Polskiej. Dlaczego w Lublinie? Ponieważ nie było tam wojsk państw centralnych, przebywały natomiast silne oddziały POW. Rząd utworzyli działacze lewicy niepodległościowej: socjaliści i ludowcy. Jego premierem został Ignacy Daszyński. Choć władza rządu nie sięgała poza okolice Lublina, ogłosił on powstanie państwa polskiego, zapowiedział reformy (m.in. wolne wybory) i zażądał rozwiązania Rady Regencyjnej.

Rada jednak ani myślała się rozwiązać, a rywalizacja między politykami trzech obozów groziła wybuchem wojny domowej. Wśród warszawiaków zmęczonych wojenną biedą panowały nastroje rewolucyjne. Do rewolucji nawoływali komuniści, gdyż pragnęli utworzyć polską republikę rad.

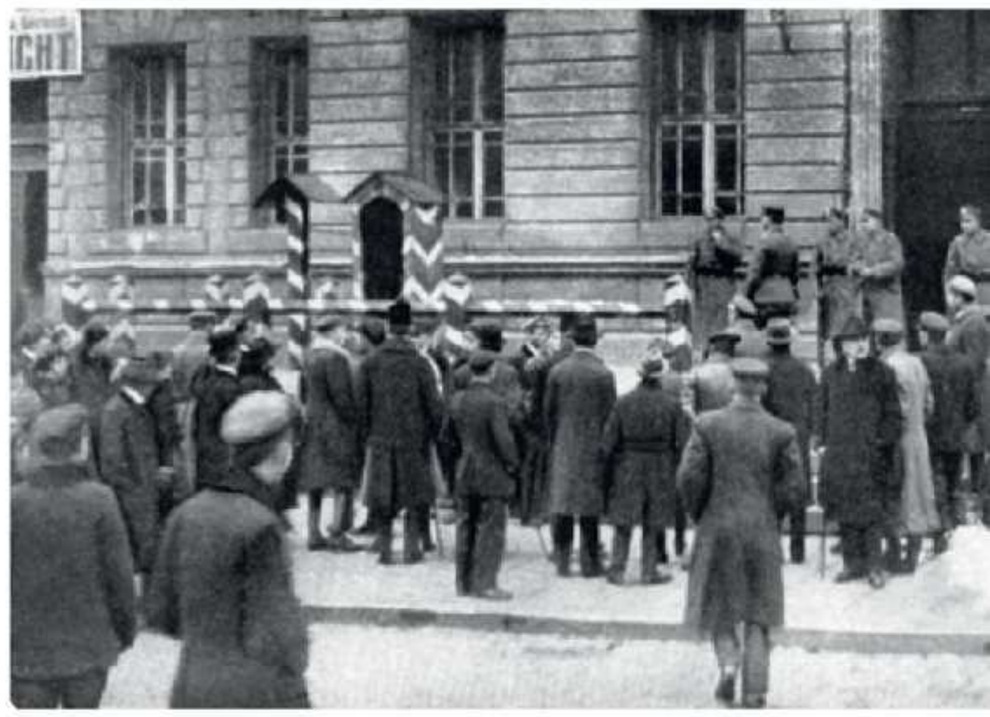
Sytuacja była więc napięta, gdy 10 listopada przybył do stolicy **Józef Piłsudski**, zwolniony przez Niemców z więzienia. Cieszył się on dużym autorytetem w społeczeństwie. Miał poparcie lewicy, tj. socjalistów, a **prawica** – Narodowa Demokracja i Rada Regencyjna – uznała go za jedynego człowieka zdolnego powstrzymać wybuch rewolucji. Sam Piłsudski chciał jednego: odrodzenia Polski. Uważał, że trzeba natychmiast zakończyć spory oraz utworzyć jedną władzę i polskie wojsko.

Marsz Niepodległości w Warszawie 17 listopada 1918 r. Brali w nim udział członkowie ponad 100 organizacji – m.in. stowarzyszenia kelnerów i Warszawskiego Towarzystwa Pszczelniczo-Ogrodniczego.

10 listopada Polacy przystąpili do rozbrajania żołnierzy niemieckich, których 30 tysięcy wciąż przebywało w Warszawie. Choć na ogół przebiegało ono spokojnie, po obu stronach byli zabici i ranni.

Wieczorem Piłsudski zawarł porozumienie z Niemcami w sprawie ich rozbrojenia i powrotu do domu. W ten sposób uniknął walk z wciąż silną armią niemiecką.

11 listopada 1918 r. lubelski rząd tymczasowy podporządkował się Piłsudskiemu, a Rada Regencyjna powierzyła mu komendę nad wojskiem. Tego samego dnia na Zachodzie podpisano rozejm kończący I wojnę światową. Później 11 listopada uznano za symboliczny moment odrodzenia Polski i Święto Niepodległości – które dziś obchodzimy jako **Narodowe Święto Niepodległości**.

Rozbrajanie żołnierzy niemieckich w Warszawie (listopad 1918).

3. Przedstaw działania Rady Regencyjnej oraz lewicy niepodległościowej na rzecz odrodzenia państwa, podjęte przed 10 listopada.
4. Kto i z jakich powodów poparł Józefa Piłsudskiego po jego powrocie do Warszawy?
5. Co się wydarzyło 11 listopada 1918 r.?

Polska republiką

14 listopada 1918 r. rozwiązała się Rada Regencyjna. Wcześniej całą władzę w państwie przekazała Piłsudskiemu. 18 listopada powołał on lewicowy rząd Jędrzeja Moraczewskiego. Cztery dni później podpisał dekret, w którym ustanowił **Republikę Polską** i objął władzę **Tymczasowego Naczelnika Państwa**. W praktyce otrzymał uprawnienia dyktatorskie.

Rząd Moraczewskiego istniał dwa miesiące. W tym czasie wprowadził powszechne prawo wyborcze dla kobiet i mężczyzn, 8-godzinny dzień pracy i ubezpieczenia chorobowe. Zagwarantował też legalność związków zawodowych oraz prawo do strajku. Pod względem prawa wyborczego i prawa pracy Polska wyprzedziła kraje zachodnie.

Rząd Moraczewskiego miał jednak licznych przeciwników w kraju i za granicą. Dla prawicy, głównie Narodowej Demokracji, był zbyt lewicowy, bo bronił interesów robotników kosztem właścicieli fabryk. Z kolei ententa niechętnie widziała rząd złożony z byłych sojuszników Niemiec.

Politycy Narodowej Demokracji oraz zachodni przywódcy uznawali jedynie paryski Komitet Narodowy Polski. Dlatego zwolennicy prawicy odmawiali posłuszeństwa rządowi i m.in. nie płacili podatków.

Tekst źródłowy

Art. 1. Obejmuję, jako Tymczasowy Naczelnik Państwa, Najwyższą Władzę Republiki Polskiej i będę ją sprawował aż do czasu zwołania Sejmu Ustawodawczego.

Art. 2. Rząd Republiki Polskiej stanowią mianowani przeze mnie i odpowiedzialni przede mną, aż do zebrania się Sejmu, Prezydent Ministrów i Ministrowie.*

Dekret o najwyższej władzy reprezentacyjnej Republiki Polskiej, 22 listopada 1918 r.

- Kto i jak długo będzie sprawował najwyższą władzę w państwie?
- Kto utworzy rząd?
- Przed kim rząd będzie odpowiedzialny?

Prezydent Ministrów – premier, tj. szef rządu

Ignacy Paderewski
(1860–1941)

Polski pianista, kompozytor i polityk. W czasie I wojny światowej prowadził działalność dyplomatyczną na rzecz Polski – np. przed każdym koncertem na Zachodzie przemawiał do publiczności na temat polskiego pragnienia niepodległości. W grudniu 1918 r. przyjechał do Poznania; jego powitanie dało impuls do wybuchu powstania wielkopolskiego (zob. s. 177). Od stycznia do listopada 1919 r. był premierem polskiego rządu.

Piłsudski, choć kiedyś należał do PPS, umiał się wznieść ponad partyjne podziały. W styczniu 1919 r. powołał rząd **Ignacego Paderewskiego** – wybitnego pianisty, a zarazem polityka związanego z Narodową Demokracją. Ze względu na osobę premiera rząd ten zaakceptowała prawica; ponieważ powołał go Piłsudski, to i lewica nie mogła mu być przeciwna. Również politycy zachodni byli gotowi zaakceptować rząd popierany przez Komitet Narodowy Polski. W lutym 1919 r. państwa zachodnie uznały niepodległość Polski i jej rząd.

6. Na czym polegała postępowość rządu Moraczewskiego?
7. Kto i z jakich powodów zaakceptował rząd Paderewskiego?

Mała konstytucja 1919

10 lutego 1919 r. zebrał się **Sejm Ustawodawczy** – pierwszy sejm odrodzonej Polski. Wzruszony Józef Piłsudski mówił: „W tej godzinie wielkiego serc polskich bicia czuję się szczęśliwym, że przypadł mi zaszczyt otwierać sejm polski, który znowu będzie domu swego ojczystego jedynym panem i gospodarzem".

20 lutego 1919 r. Sejm Ustawodawczy przyjął tymczasowe zasady ustroju Polski, tzw. **Małą konstytucję**:

1. Sejm Ustawodawczy stał się naczelnym organem władzy w państwie.

2. Sejmowi podlegały władze wykonawcze: rząd oraz Naczelnik Państwa wybierany przez posłów. Aż do uchwalenia właściwej konstytucji miał on pozostać najwyższym wykonawcą uchwał sejmowych.

3. Na Naczelnika Państwa sejm jednomyślnie wybrał Józefa Piłsudskiego.

I tak, mimo rywalizacji różnych obozów politycznych, Polakom udało się uniknąć zarówno wojny domowej, jak i rewolucji. W lutym 1919 r. Polska nie miała jeszcze ustalonych granic – ale już istniała.

8. Kto i kiedy przyjął Małą konstytucję?
9. Wymień główne organy władzy w państwie określone przez ten dokument.

Józef Piłsudski (w szarym płaszczu) z Ignacym Paderewskim przed pierwszym posiedzeniem Sejmu Ustawodawczego (luty 1919).

Pytania i polecenia

A. Przedstaw proces kształtowania się centralnych władz Polski od manifestu Rady Regencyjnej do Małej konstytucji.
B. Wyjaśnij, jakie niebezpieczeństwa wewnętrzne zagrażały Polsce w latach 1918–1919.
C. Kto i w jaki sposób usunął te niebezpieczeństwa?

To, co najważniejsze

Odzyskanie niepodległości

Jesień 1918	1. Sprzyjająca sytuacja międzynarodowa: a) klęska państw centralnych w I wojnie światowej, rewolucja w Rosji, b) poparcie ententy, zwłaszcza Francji, dla niepodległości Polski. 2. Ugrupowania rywalizujące o władzę w Polsce: a) Rada Regencyjna, b) obóz lewicy niepodległościowej Józefa Piłsudskiego, c) obóz narodowy Romana Dmowskiego.
7 października 1918	Manifest Rady Regencyjnej o utworzeniu niepodległego państwa.
6/7 listopada 1918	Utworzenie przez lewicę niepodległościową Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej w Lublinie. Ignacy Daszyński premierem.
10 listopada 1918	Przybycie Józefa Piłsudskiego do Warszawy. Rozbrajanie żołnierzy niemieckich.
11 listopada 1918	1. Podporządkowanie się rządu tymczasowego Piłsudskiemu. 2. Przekazanie Piłsudskiemu komendy nad wojskiem przez Radę Regencyjną. 3. Rozejm na Zachodzie i koniec I wojny światowej. Symboliczny moment odrodzenia Polski. Dziś – Narodowe Święto Niepodległości.
14 listopada 1918	Rozwiązanie się Rady Regencyjnej, władza w państwie w rękach Piłsudskiego.
18 listopada 1918	Powołanie przez Piłsudskiego lewicowego rządu Jędrzeja Moraczewskiego.
22 listopada 1918	Dekret rządowy o powstaniu Republiki Polskiej i powierzeniu Piłsudskiemu władzy Tymczasowego Naczelnika Państwa.
styczeń 1919	Powołanie przez Piłsudskiego rządu Ignacego Paderewskiego.
10 lutego 1919	Pierwsze posiedzenie Sejmu Ustawodawczego.
20 lutego 1919	Uchwalenie przez Sejm Ustawodawczy Małej konstytucji: 1) Sejm Ustawodawczy naczelnym organem władzy, 2) rząd i Naczelnik Państwa podlegli sejmowi. Jednogłośny wybór Józefa Piłsudskiego na Naczelnika Państwa.

Ilustracja ze s. 170

24 Walka o granice

1917
- powstanie Komitetu Narodowego Polskiego

1918
- III **pokój brzeski między Rosją Radziecką a Niemcami**
- XI **walki polsko-ukraińskie o Lwów**
- 27 XII **wybuch powstania wielkopolskiego**

1919
- I **zajęcie Zaolzia przez wojska czeskie**
- 28 VI **traktat wersalski**
- VIII **pierwsze powstanie śląskie**

1920
- VIII **drugie powstanie śląskie**

1921
- V–VI **trzecie powstanie śląskie**

* Co powiedział o Polsce prezydent Wilson w orędziu z 1918 r.?
* Przypomnij, co głosiła zasada samostanowienia narodów.

Kresy – wschodnie pogranicze dawnej Rzeczpospolitej

Jeden z kamieni granicznych wyznaczających granice Polski, Wolnego Miasta Gdańska i Prus Wschodnich. Francuski napis głosi: „Traktat wersalski 28 czerwca 1919". FD oznacza Wolne Miasto Gdańsk; w głębi tablica z napisem: Granica Rzeszy.

Dwie koncepcje granic

Gdy w 1918 r. odradzała się Polska, politycy mieli dwie różne koncepcje granic:

1. **Koncepcja federacyjna**. Jej twórcą był Józef Piłsudski. Pragnął powstania bloku państw na wschodzie, od Litwy po Ukrainę, które utworzyłyby federację (por. s. 80) z Polską. Taki związek osłabiłby Rosję, a Polsce pozwolił odgrywać znaczącą rolę w Europie.

2. **Koncepcja inkorporacyjna** (inkorporacja oznacza wcielenie). Jej autorem był Roman Dmowski. Zamierzał stworzyć państwo narodowe, którego zachodnie granice ogarnęłyby tereny zamieszkane przez zwarte skupiska ludności polskiej – zatem sięgnęłyby dalej niż granica z 1772 r. Na wschodzie odrodzona Polska miała objąć tylko ten obszar dawnych Kresów*, gdzie żyły większe grupy Polaków. Tamtejsi Białorusini i Ukraińcy zostaliby poddani polonizacji. Resztę mieszanych narodowościowo ziem na wschodzie Dmowski planował pozostawić Rosji.

Obie koncepcje kłóciły się z planami sąsiadów Polski. Niemcy chcieli utrzymać ziemie zdobyte w wyniku rozbiorów, gdyż uważali je za swoje. Rosyjscy komuniści zamierzali w ogóle zniszczyć państwa narodowe, by zbudować światową republikę komunistyczną. Litwini i Ukraińcy pragnęli utworzyć własne państwa, w których znalazłyby się Wilno i Lwów. Natomiast Polacy nie wyobrażali sobie Polski bez tych miast (oba były zamieszkane w większości przez ludność polską).

1. **Wskaż różnice między federacyjną a inkorporacyjną koncepcją granic.**
2. **Na czym polegała sprzeczność obu koncepcji z planami sąsiadów Polski?**

Orlęta Lwowskie

W 1918 r. na Ukrainie panował chaos. „Biali" generałowie rosyjscy uważali ją za część Rosji, bolszewicy – za republikę rad. Wcześniej zachodnia Ukraina należała do Rzeczpospolitej, więc, zdaniem Polaków, to oni mieli do niej prawo. Sami Ukraińcy utworzyli dwa rywalizujące ze sobą państwa.

Według polityków zachodnich o przebiegu powojennych granic miała decydować zasada samostanowienia narodów. Na zachodniej Ukrainie nie dało się jej jednak zastosować. Ponad połowę mieszkańców tego obszaru stanowili wprawdzie Ukraińcy, ale we Lwowie i pozostałych większych miastach przeważali Polacy. Jedni i drudzy chcieli żyć we własnych państwach.

Nad ranem **1 listopada 1918** r. oddziały ukraińskie liczące 2,5 tysiąca żołnierzy niespodziewanie opanowały główne punkty Lwowa. Polacy chwycili za broń; do walki stanęło kilkuset żołnierzy wspartych przez ochotników. Były wśród nich **Orlęta Lwowskie** – uczniowie polskich szkół. Najmłodszy miał dziewięć lat.

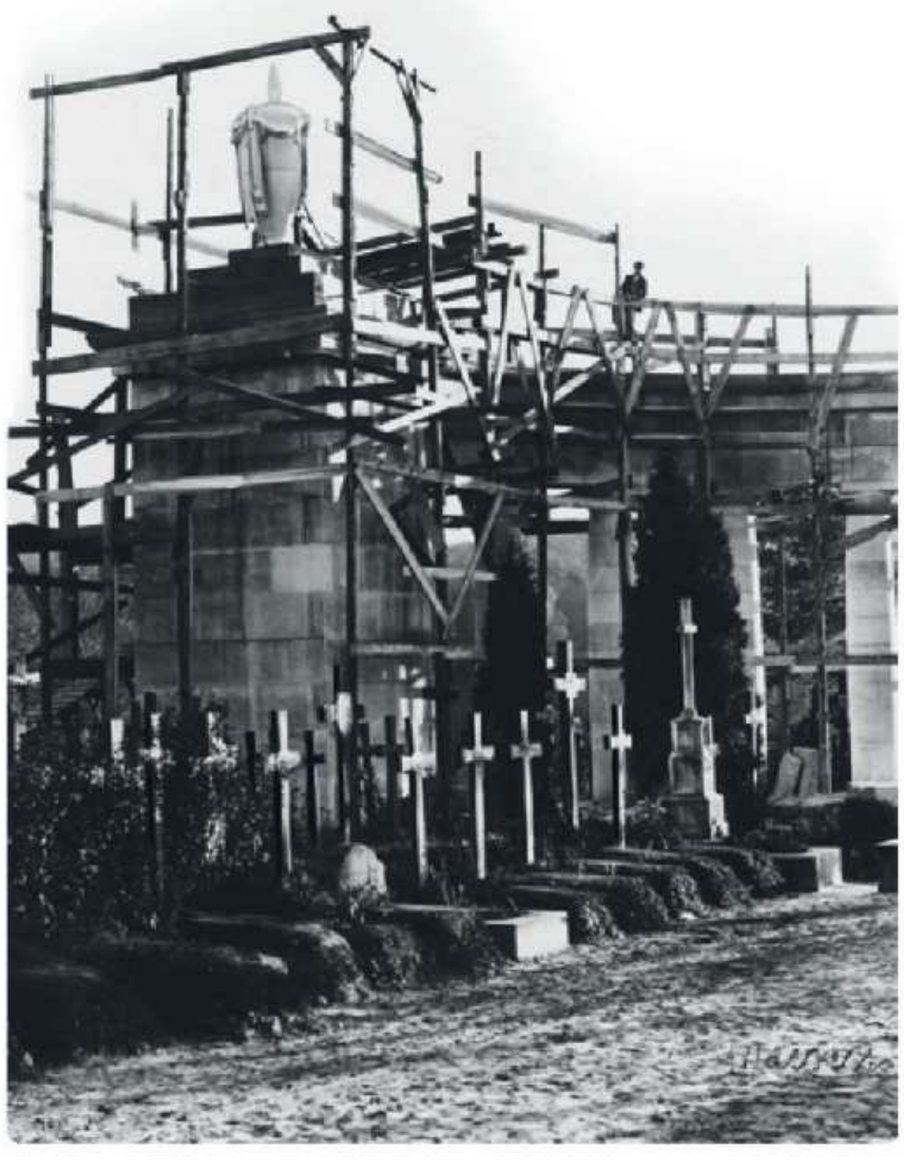
Krwawe starcia trwały trzy tygodnie. Dopiero po nadejściu polskiej odsieczy miasto opanowali Polacy. Jednak walki polsko-ukraińskie w Galicji ciągnęły się przez następne miesiące (zob. s. 183).

W walkach o Lwów zginęło ok. 200 Orląt. Polacy uznali poległych za bohaterów, którzy oddali życie w obronie ojczyzny. Ku ich czci powstał cmentarz Obrońców Lwowa. Natomiast dla Ukraińców byli wrogami pragnącymi oderwać część ich ojczyzny. Ta różnica ocen do dziś dzieli nasze narody.

Orlęta Lwowskie. Obraz Wojciecha Kossaka z 1930 r.

Budowa pomnika Chwały na cmentarzu Obrońców Lwowa, zwanym też cmentarzem Orląt (lata 30.). Pomnik był wygiętą w łuk budowlą wspartą na 12 kolumnach. W latach 70. zniszczyły go radzieckie czołgi.

3. Wyjaśnij przyczyny konfliktu polsko-ukraińskiego.
4. Kogo nazywamy Orlętami Lwowskimi?
5. Co różni Polaków i Ukraińców w sprawie oceny walk o Lwów?

Polska w traktacie wersalskim

26 grudnia 1918 r. przyjechał do Poznania Ignacy Paderewski. Jego powitanie przerodziło się w manifestację patriotyczną. Następnego dnia, gdy Niemcy zaczęli zrywać wywieszone przez Polaków flagi Polski i państw ententy, w mieście wybuchło **powstanie wielkopolskie**.

Powstańcy szybko opanowali znaczne obszary Wielkopolski. Zagroziła im jednak klęska, gdy Niemcy ściągnęli posiłki.

Ignacy Paderewski (w dorożce, bez czapki) po przyjeździe do Poznania. Zdjęcie z grudnia 1918 r.

W połowie lutego 1919 r., dzięki interwencji Francji, zawarto korzystny dla Polaków rozejm. Wyzwolone tereny znalazły się pod polską kontrolą, a o ich przyszłości miała zadecydować paryska konferencja pokojowa.

W Paryżu sprawa polska podzieliła Francję i Wielką Brytanię. Francja popierała Polaków, gdyż uważała Polskę za naturalnego sojusznika przeciwko Niemcom. Z kolei Wielka Brytania sprzeciwiała się dalszemu osłabianiu Niemiec, toteż nie zgadzała się na przyznanie Polsce Gdańska i Górnego Śląska.

Polska wysłała na paryską konferencję pokojową znakomitych delegatów: **Romana Dmowskiego** oraz **Ignacego Paderewskiego**. Byli to politycy znani i szanowani na Zachodzie. Dmowski wygłosił kilkugodzinne przemówienie na temat granic, jakie powinna uzyskać Polska; mówił po francusku i sam tłumaczył swoje słowa na angielski.

Granicę polsko-niemiecką wyznaczył **traktat wersalski** (czerwiec 1919). Nie była ona dla nas korzystna:

1. Polska otrzymała większość Wielkopolski (opanowaną przez powstańców).
2. Uzyskała Pomorze Gdańskie – ale bez Gdańska, który ogłoszono **wolnym miastem**, tzn. nienależącym do żadnego państwa.
3. O przyszłości Górnego Śląska, Warmii i Mazur miały rozstrzygnąć plebiscyty, zgodnie z zasadą samostanowienia narodów.

Paryska konferencja nie ustaliła granicy Polski na wschodzie, gdzie trwały walki z Ukraińcami i Armią Czerwoną.

6. Jakie korzyści przyniosło Polakom powstanie wielkopolskie?

7. Przedstaw postanowienia traktatu wersalskiego w sprawie granic Polski.

Zaślubiny Polski z morzem: generał Józef Haller wrzuca pierścień do Bałtyku, by podkreślić trwałość polskiej granicy morskiej (10 lutego 1920). Przedwojenna pocztówka.

Trzecie powstanie śląskie: powstańcy pozują do zdjęcia na ulicy w Koźlu (dziś Kędzierzyn-Koźle). Po zakończeniu walk miasto znalazło się w granicach Niemiec.

Trzy powstania śląskie

Górny Śląsk należał do najbardziej uprzemysłowionych regionów Europy. Właścicielami fabryk i ich nadzorcami byli najczęściej Niemcy, a robotnikami – Polacy. Ci ostatni czuli się przede wszystkim Ślązakami, lecz mówili po polsku (gwarą śląską) i pragnęli żyć w Polsce.

Niemcy uważali za zdrajcę każdego, kto chciał przyłączyć Górny Śląsk do Polski. Zakazali polskich manifestacji i dokonywali aresztowań wśród Polaków, a nawet dopuszczali się zabójstw.

Z tego powodu w **sierpniu 1919** r. wybuchło **pierwsze powstanie śląskie** – stłumione przez Niemców po kilku dniach walk. Skłoniło ono aliantów do przysłania na Górny Śląsk wojsk, które miały pilnować porządku. Ich obecność poprawiła sytuację Polaków.

Gdy jednak Niemcy splądrowali polskie sklepy, **w sierpniu 1920** r. Polacy rozpoczęli **drugie powstanie śląskie**. Trwało ono tydzień i choć zakończyło się przegraną powstańców, przyniosło Polakom większą ochronę ze strony aliantów.

W **marcu 1921** r. odbył się plebiscyt. Mogły w nim wziąć udział także osoby niebędące mieszkańcami Górnego Śląska, ale tam urodzone. W efekcie za przynależnością Śląska do Niemiec oddano 707 tysięcy głosów, do Polski – 479 tysięcy.

Ponieważ wynik nie był jednoznaczny, konieczny stał się podział Górnego Śląska między Polskę a Niemcy. Alianci planowali przyznać Polsce tereny rolnicze, a obszary przemysłowe pozostawić Niemcom. Gdy o tych planach dowiedzieli się Polacy, w nocy z 2 na 3 **maja 1921** r. rozpoczęli **trzecie powstanie śląskie**. Jego dyktatorem został **Wojciech Korfanty**.

Dzień plebiscytu (20 marca 1921): pracownicy niemieckiego Czerwonego Krzyża pomagają starszej Niemce wsiąść do samochodu, który zawiezie ją do lokalu wyborczego.

Było to najdłuższe z powstań śląskich. Ok. 60 tysięcy powstańców szybko opanowało znaczną część obszaru plebiscytowego.

Zaciekłe walki trwały do końca czerwca 1921 r., kiedy wojska aliantów rozdzieliły Polaków i Niemców.

Pomoc polskich władz dla Śląska ograniczyła się do potajemnych dostaw broni i amunicji oraz przerzucania ochotników. Warszawa bała się otwarcie poprzeć powstańców, gdyż mogłoby to spowodować wybuch wojny z Niemcami i konflikt z ententą.

Jesienią 1921 r. zwycięskie mocarstwa dokonały nowego podziału Górnego Śląska. Okazał się on znacznie korzystniejszy dla Polski. Otrzymała wprawdzie mniejszą część spornego obszaru, ale były to najcenniejsze tereny: właśnie tam znajdowała się większość górnośląskiego przemysłu (kopalnie, stalownie, wielkie piece). Niemcy uzyskały natomiast obszary rolnicze.

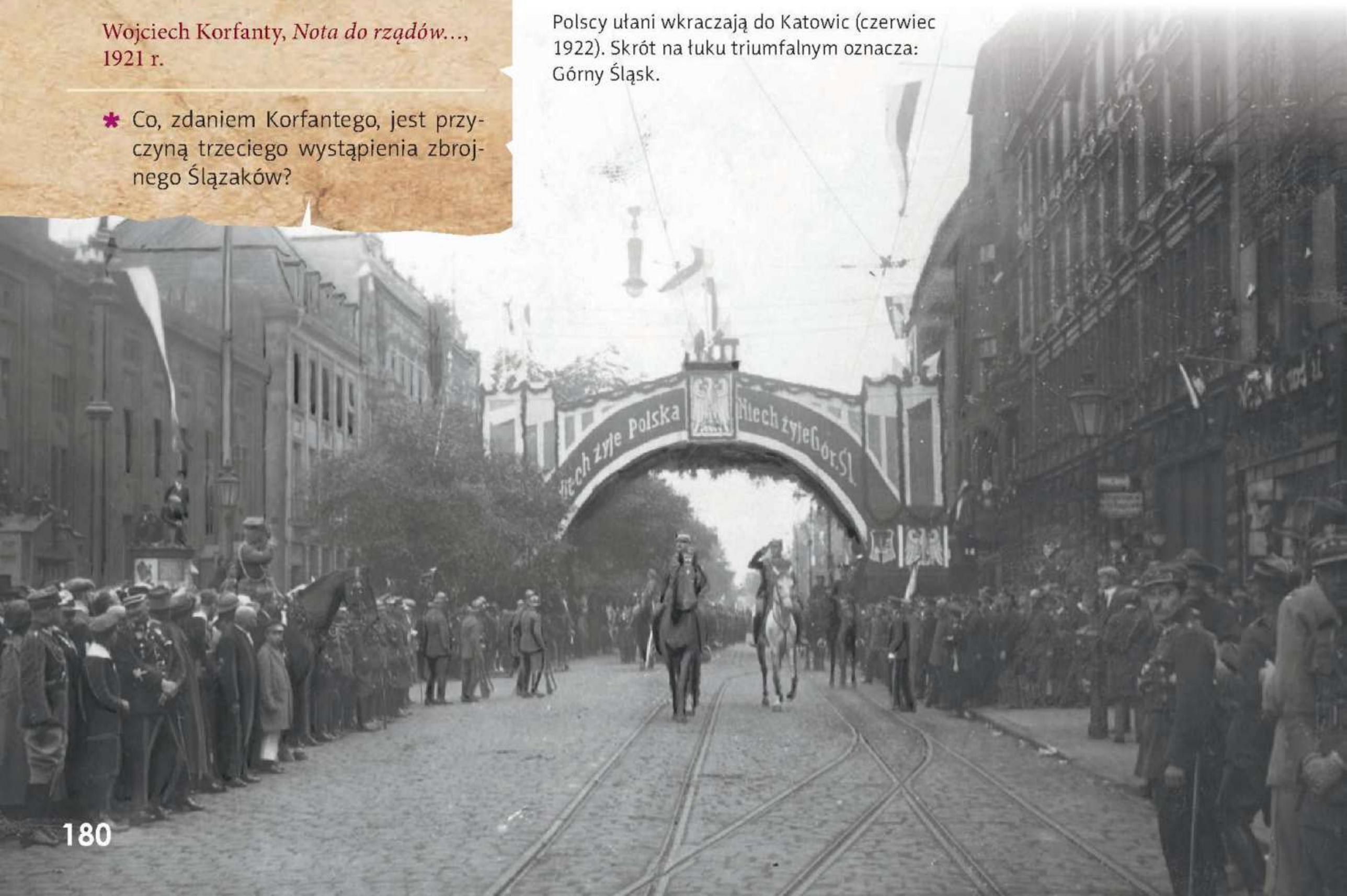
8. Wskaż przyczyny konfliktu na Śląsku.
9. Dlaczego wybuchło trzecie powstanie śląskie?
10. Co osiągnęli Polacy dzięki powstaniom śląskim?

Tekst źródłowy

Gdy propozycje Wysokiej Komisji Międzysojuszniczej [...] co do podziału Górnego Śląska dostały się do wiadomości [...] polskich robotników i chłopów, którzy od wieków są przedmiotem [...] wyzysku i brutalnej polityki represji ze strony Prus i Niemiec, ogarnęła te masy bezgraniczna rozpacz na myśl, że znowu mogą powrócić pod jarzmo prusko-niemieckie. [...] Ten lud, który w przeciągu ostatnich dwóch lat po raz trzeci chwyta za broń przeciwko Niemcom, nigdy już nie zniesie panowania prusko-niemieckiego. A ja ten lud znam, bo jestem synem jego i od lat dwudziestu razem z nim walczę o prawa i wolność jego. Zaręczam, że lud ten zdecydowany jest raczej na to, by wojska alianckie go wysiekły co do jednego, niż żeby miał ponownie uchylić karku pod pruskie jarzmo.

Wojciech Korfanty, *Nota do rządów...*, 1921 r.

* Co, zdaniem Korfantego, jest przyczyną trzeciego wystąpienia zbrojnego Ślązaków?

Polscy ułani wkraczają do Katowic (czerwiec 1922). Skrót na łuku triumfalnym oznacza: Górny Śląsk.

Zaolzie, Warmia i Mazury

Jednym z państw, które powstały po rozpadzie Austro-Węgier, była Czechosłowacja. W styczniu **1919** r. wojska czeskie zajęły **Zaolzie** (część Śląska Cieszyńskiego za rzeką Olzą). Był to teren uprzemysłowiony i zamieszkany w większości przez Polaków.

Polska była wtedy zajęta konfliktem na Ukrainie. Musiała się zgodzić na rozejm i decyzję Rady Ambasadorów w sprawie przynależności Zaolzia. Zapadła ona bez plebiscytu w lipcu 1920 r. – gdy Armia Czerwona zbliżała się do Warszawy (zob. s. 185). Politycy zasiadający w Radzie byli przekonani, że Polska lada chwila przestanie istnieć, dlatego przyznali Zaolzie Czechosłowacji.

Również w **lipcu 1920** r. odbył się **plebiscyt na Warmii i Mazurach**. Niemcy przekonywali jego uczestników o „sezonowym" charakterze państwa polskiego, które miało zaraz upaść. W rezultacie za przynależnością do Polski opowiedziało się ok. 3,3% głosujących. Otrzymała ona jedynie skrawki spornych ziem.

11. Wyjaśnij, w jaki sposób zagrożenie Polski przez Armię Czerwoną wpłynęło na przynależność państwową Zaolzia oraz Warmii i Mazur.

Ustalenie granic Polski z Niemcami i Czechosłowacją

- Wskaż na mapie obszary plebiscytowe. Komu zostały przyznane?
- Które tereny objęte powstaniami znalazły się w odrodzonej Polsce, a które nie?
- Wymień sąsiadów Polski.

Stosunki z Niemcami i Czechosłowacją

Odrodzona Polska natychmiast znalazła się w ostrym konflikcie z Niemcami. Politycy niemieccy nie mieli bowiem zamiaru rezygnować z Górnego Śląska, Wielkopolski i Pomorza.

Z powodu konfliktu o Zaolzie źle ułożyły się również stosunki Polski z Czechosłowacją. Tymczasem obu państwom zagrażały Niemcy, które szybko zaczęły odbudowywać swą potęgę. Nieporozumienia polsko-czeskie ułatwiły potem Hitlerowi zajęcie Czechosłowacji i podbój Polski.

12. Wytłumacz przyczyny złych stosunków między Polską a Niemcami i Czechosłowacją.

LEGENDA

- ziemie wyzwolone do połowy XI 1918 r.
- tereny objęte walkami z Ukraińcami
- zasięg powstań w Wielkopolsce i na Górnym Śląsku
- Zaolzie zajęte przez Czechosłowację w I 1919 r.
- obszary plebiscytowe na Śląsku
- obszary plebiscytowe na Warmii i Mazurach
- granice Polski w 1923 r.
- Wolne Miasto Gdańsk

Pytania i polecenia

A. Gdzie i dlaczego zasada samostanowienia narodów okazała się nieprzydatna do ustalenia granic Polski?

B. Przedstaw proces kształtowania się granicy polsko-niemieckiej w latach 1918–1921.

To, co najważniejsze

Granice Polski na Ukrainie, z Niemcami i Czechosłowacją

Koncepcje granic

1. Koncepcja federacyjna Piłsudskiego: blok państw na wschodzie tworzący federację z Polską.
2. Koncepcja inkorporacyjna Dmowskiego: państwo narodowe; Białorusini i Ukraińcy poddani polonizacji.

Walki o Lwów (listopad 1918)

1. Zajęcie Lwowa przez oddziały ukraińskie.
2. Walki polsko-ukraińskie o Lwów. Orlęta Lwowskie.
3. Opanowanie Lwowa przez Polaków po przybyciu polskiej odsieczy.

Granica z Niemcami

Powstanie wielkopolskie (grudzień 1918 – luty 1919) – wybuchło w Poznaniu po przyjeździe Ignacego Paderewskiego. Powstańcy opanowali znaczne obszary Wielkopolski. W lutym 1919 r. zawarto rozejm.

Traktat wersalski (czerwiec 1919):

1. Polska otrzymała: większość Wielkopolski (opanowaną przez powstańców), Pomorze Gdańskie bez Gdańska, który ogłoszono wolnym miastem.
2. O przyszłości Górnego Śląska, Warmii i Mazur miały rozstrzygnąć plebiscyty.

Górny Śląsk

1. Pierwsze powstanie śląskie (sierpień 1919) – przegrane przez Polaków.
2. Drugie powstanie śląskie (sierpień 1920) – przegrane przez Polaków.
3. Plebiscyt (marzec 1921): 707 tys. głosów za Niemcami, 479 tys. za Polską. Plany niekorzystnego dla Polski podziału Górnego Śląska.
4. Trzecie powstanie śląskie (2/3 maja – koniec czerwca 1921) – zakończone rozdzieleniem walczących przez wojska aliantów.
5. Podział Górnego Śląska przez zwycięskie mocarstwa – korzystniejszy dla Polski: otrzymała mniejszą część obszaru plebiscytowego, ale z większością terenów przemysłowych.

Warmia i Mazury – w plebiscycie (lipiec 1920) tylko ok. 3,3% głosów za Polską; otrzymała skrawki spornych ziem.

Konflikt z Czechosłowacją

1. Wojska czeskie zajęły Zaolzie (styczeń 1919).
2. Rada Ambasadorów przyznała Zaolzie Czechosłowacji (lipiec 1920).

Ilustracja ze s. 179

25 Wojna polsko-radziecka

Początek wojny

W listopadzie 1918 r. Polacy opanowali Lwów. Jednak polsko-ukraińskie walki nadal toczyły się w Galicji Wschodniej. Żeby położyć im kres, w **maju 1919** r. Józef Piłsudski osobiście poprowadził **ofensywę na Ukrainie**. Do lipca Polacy wyparli wojska ukraińskie z Galicji Wschodniej. Byłby to sukces, gdyby nie pojawienie się trzeciej strony konfliktu: Rosji Radzieckiej.

W 1919 r. bolszewicy otwarcie zapowiadali, że ich celem jest wywołanie „wszechświatowej rewolucji" komunistycznej. Armia Czerwona zamierzała dotrzeć do Niemiec, by połączyć się z tamtejszymi rewolucjonistami i zawojować kontynent. Jej droga wiodła przez Polskę.

W początkach 1919 r. Armia Czerwona zdobyła białoruski Mińsk i litewskie Wilno. Bolszewicy natychmiast ogłosili powstanie Litewsko-Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Rad.

Tymczasem polscy żołnierze maszerowali na wschód, by ustalić nowe granice Polski. Do pierwszych starć z Armią Czerwoną doszło w **lutym 1919** r. Ponieważ bolszewicy musieli walczyć na kilku frontach naraz – w Rosji trwała wojna domowa – Polacy szybko zdobyli przewagę. W kwietniu zajęli Wilno, a w sierpniu Mińsk.

- Przypomnij koncepcje granic federacyjną i inkorporacyjną.
- Czego dotyczył spór polsko-ukraiński z 1918 r.?

Polscy żołnierze witają Józefa Piłsudskiego przed dworcem kolejowym w Wilnie (kwiecień 1919).

Sojusz polsko-ukraiński: generał Antoni Listowski (z lewej) podczas rozmowy z Symonem Petlurą (kwiecień 1920).

Jesienią 1919 r. Armia Czerwona znalazła się w kleszczach: z zachodu nacierali na nią Polacy, a z południa „biała" armia rosyjska. Rosję Radziecką ocalił Józef Piłsudski. Za groźniejszą dla Polski uważał dawną „białą" Rosję, dlatego nie zamierzał dopuścić do jej odrodzenia. Wstrzymał polską ofensywę na wschodzie, co pozwoliło bolszewikom rozgromić armię „białych".

1. Co osiągnęli Polacy na Ukrainie do lipca 1919 r.?
2. Wskaż przyczyny konfliktu Polski z Rosją Radziecką.

Wyprawa kijowska

Zgodnie z koncepcją federacyjną za naszą wschodnią granicą miał powstać blok państw, które utworzyłyby federację z Polską. Piłsudski chciał, by jednym z nich była **Ukraina**. Dlatego w kwietniu 1920 r. zawarł sojusz z dowódcą wojsk ukraińskich, Symonem Petlurą. Polska uznała niepodległość Ukrainy, ta zaś zrzekła się Galicji Wschodniej.

Wkrótce potem 60 tysięcy żołnierzy polskich, wspieranych przez oddziały Petlury, rozpoczęło ofensywę przeciwko bolszewikom. Ich wojska wciąż zajmowały znaczną część Ukrainy.

W początkach **maja 1920** r. polscy żołnierze zajęli **Kijów**, stolicę Ukrainy. Nie napotkali oporu Armii Czerwonej – pierwszy polski patrol wjechał do miasta tramwajem.

3. Kiedy i w jakim celu Piłsudski zawarł sojusz z Symonem Petlurą?
4. Co było efektem ofensywy polsko-ukraińskiej?

Polscy żołnierze wkraczają do Kijowa (maj 1920).

Ofensywa Armii Czerwonej

Zajęcie Kijowa było tak łatwe tylko dlatego, że główne siły bolszewików skupiły się na północy. Tam szykowały się do ataku na Polskę.

Radziecka ofensywa na północy ruszyła w połowie maja 1920 r. Armia Czerwona kierowała się prosto na Warszawę.

W początkach czerwca Polaków na Ukrainie zaatakowała bolszewicka armia konna. Pod jej naporem wojska polskie musiały opuścić Kijów.

Także na północy Polacy byli w odwrocie. W lipcu 1920 r. padły Wilno, Grodno oraz Białystok. W Białymstoku polscy komuniści założyli komitet rewolucyjny i zapowiedzieli utworzenie polskiej republiki rad. Jednym z twórców komitetu był Feliks Dzierżyński, zrusyfikowany Polak i organizator czerwonego terroru. Na opanowanych terenach bolszewicy mordowali każdego, kogo uznali za wroga rewolucji.

Groźba utraty dopiero co odzyskanej niepodległości wstrząsnęła społeczeństwem. Białostocki komitet rewolucyjny nie znalazł poparcia ani robotników, ani chłopów.

Politycy zaniechali sporów: 1 lipca utworzyli **Radę Obrony Państwa**, kierowaną przez Piłsudskiego. Weszli do niej przedstawiciele rządu, władz wojskowych i głównych partii politycznych.

Ogłoszono apel: „Ojczyzna w niebezpieczeństwie!", który wzywał do obrony kraju. Stawiło się ponad 100 tysięcy ochotników, wśród nich liczni uczniowie gimnazjów. Nie było czasu na szkolenie: dawano im do rąk karabiny, pokazywano, jak się strzela, i wysyłano na front.

5. Kiedy i dlaczego wojska polskie znalazły się w odwrocie?
6. Co groziło ludności ziem zajętych przez Armię Czerwoną?
7. Przedstaw reakcję Polaków i władz Polski na zagrożenie ze strony Armii Czerwonej.

Bitwa Warszawska

W pierwszej połowie sierpnia 1920 r. Armia Czerwona dotarła pod Warszawę. Między rozciągniętymi wojskami bolszewików powstała luka.

6 sierpnia Piłsudski zdecydował się na bardzo ryzykowny atak z południa, znad rzeki Wieprz. Przygotowania do polskiej kontrofensywy trwały ponad tydzień. Przez ten czas Polacy za wszelką cenę musieli utrzymać Warszawę. Jej upadek oznaczałby przegraną wojnę.

Tekst źródłowy

Żołnierze Armii Czerwonej!
Nadszedł czas rozrachunku.
Armia Czerwonego Sztandaru oraz armia drapieżnego Białego Orła stanęły naprzeciw siebie przed bojem na śmierć i życie.
Przez trupa Białej Polski prowadzi droga ku ogólnoświatowej pożodze.*
Na naszych bagnetach przyniesiemy szczęście i pokój masom pracującym.
Na zachód!
Wybiła godzina natarcia.
Na Wilno, Mińsk i Warszawę! Naprzód marsz!

Rozkaz Michaiła Tuchaczewskiego do Armii Czerwonej, 1920 r.

- Co rozkazuje swym żołnierzom Michaił Tuchaczewski?
- Co, według niego, nastąpi po wykonaniu tego rozkazu?

pożoga – tu: rewolucja

Polski plakat propagandowy z 1920 r.

Bitwa Warszawska: stanowisko polskiego karabinu maszynowego w rejonie Radzymina (sierpień 1920).

Bitwa Warszawska, a właściwie bitwa na przedpolach Warszawy, trwała **od 13 do 16 sierpnia 1920** r. Polacy rzucili do walki ostatnie rezerwy. Byli wśród nich uczniowie warszawskich szkół i studenci. Straty poniesione przez te niewyszkolone oddziały były ogromne – lecz Armia Czerwona nie zdobyła Warszawy.

Rankiem **16 sierpnia 1920** r. rozpoczęła się polska kontrofensywa: pięć dywizji ruszyło znad Wieprza na północ. Polacy natychmiast wbili się w lukę między wojskami bolszewików i wyszli na tyły armii szturmującej Warszawę. Następnego dnia Rosjanie zarządzili odwrót, który szybko przerodził się w bezładną ucieczkę.

Zwycięstwo było tak nieoczekiwane, że zostało nazwane **Cudem nad Wisłą**. Bitwę Warszawską uważa się za 18. decydującą bitwę w dziejach świata. Powstrzymała bowiem „czerwony marsz" bolszewików na zachód i uniemożliwiła połączenie sił Armii Czerwonej z Niemcami.

8. Co zadecydowało o polskim zwycięstwie w Bitwie Warszawskiej?

9. Podaj skutki Bitwy Warszawskiej.

Jerzy Kossak, *Cud nad Wisłą*. Obraz z 1930 r. nie jest wierną relacją z Bitwy Warszawskiej. Malarz chciał raczej ukazać polskie zwycięstwo nad „siłami zła". Dlatego Matka Boska wspiera Polaków i wysyła im z nieba husarię.

Granice na wschodzie

Pod koniec września 1920 r. armia polska zadała Armii Czerwonej klęskę w **bitwie nad Niemnem** stoczonej na Litwie i Białorusi. W październiku obie strony zawarły rozejm, a w **marcu 1921** r. podpisały w Rydze (na Łotwie) pokój nazwany **pokojem ryskim**.

1921

Oto jego postanowienia:

1. Ustalono granicę między Polską a Rosją Radziecką: biegła przez Białoruś i Ukrainę, dzieląc te kraje na dwie części – polską i radziecką.

2. Zobowiązano Rosjan do zwrotu Polsce dóbr kulturalnych zagrabionych od 1772 r.

Zwycięstwo ocaliło Polskę przed przyłączeniem do Rosji Radzieckiej. Pokój ryski był korzystny dla Polaków, choć oznaczał klęskę koncepcji federacyjnej. Nie powstała niepodległa Ukraina; co gorsza, Polacy musieli rozbroić sojuszniczą armię ukraińską.

Zwyciężyła koncepcja inkorporacyjna. Granica polsko-radziecka została nieznacznie przesunięta na zachód w stosunku do propozycji Romana Dmowskiego. Ukraińcy nie tylko poczuli się zdradzeni, lecz także zaczęli się obawiać polonizacji.

Piłsudski liczył jeszcze na utworzenie federacji z Litwą. Było to trudne – Litwini bali się polonizacji i uważali Polaków za wrogów. Dlaczego?

Niepodległa Litwa powstała w 1918 r. Dwa lata później władze radzieckie przekazały jej Wilno (nic nie traciły, bo Litwa miała być republiką radziecką). Jednak większość mieszkańców Wilna i Wileńszczyzny stanowili Polacy, którzy pragnęli mieszkać w Polsce. Z kolei Litwini uważali miasto za swą historyczną stolicę.

Piłsudski nie chciał ryzykować wojny z Litwą, gdyż obawiał się reakcji międzynarodowej. Postanowił więc inaczej odzyskać Wilno. W **październiku 1920** r. upozorował **bunt generała Żeligowskiego**, który rzekomo samowolnie zajął Wilno z okręgiem i ogłosił tam powstanie nowego państwa – Litwy Środkowej.

Litwa Środkowa istniała do 1922 r., gdy jej sejm, wybrany głównie przez Polaków, podjął uchwałę o połączeniu z Polską.

Wówczas niepodległa Litwa ogłosiła stan wojny z Polską, który trwał do 1938 r.

W marcu 1923 r. Rada Ambasadorów zatwierdziła wschodnią granicę Polski, co było sukcesem polskiej dyplomacji – i wywołało protesty Litwy oraz Związku Radzieckiego.

Przeciwnicy Polaków: oddział Armii Czerwonej. Zdjęcie z 1920 r.

Generał Lucjan Żeligowski (ok. 1925).

Defilada wojskowa w Wilnie z okazji przyłączenia Wileńszczyzny do Polski (kwiecień 1922).

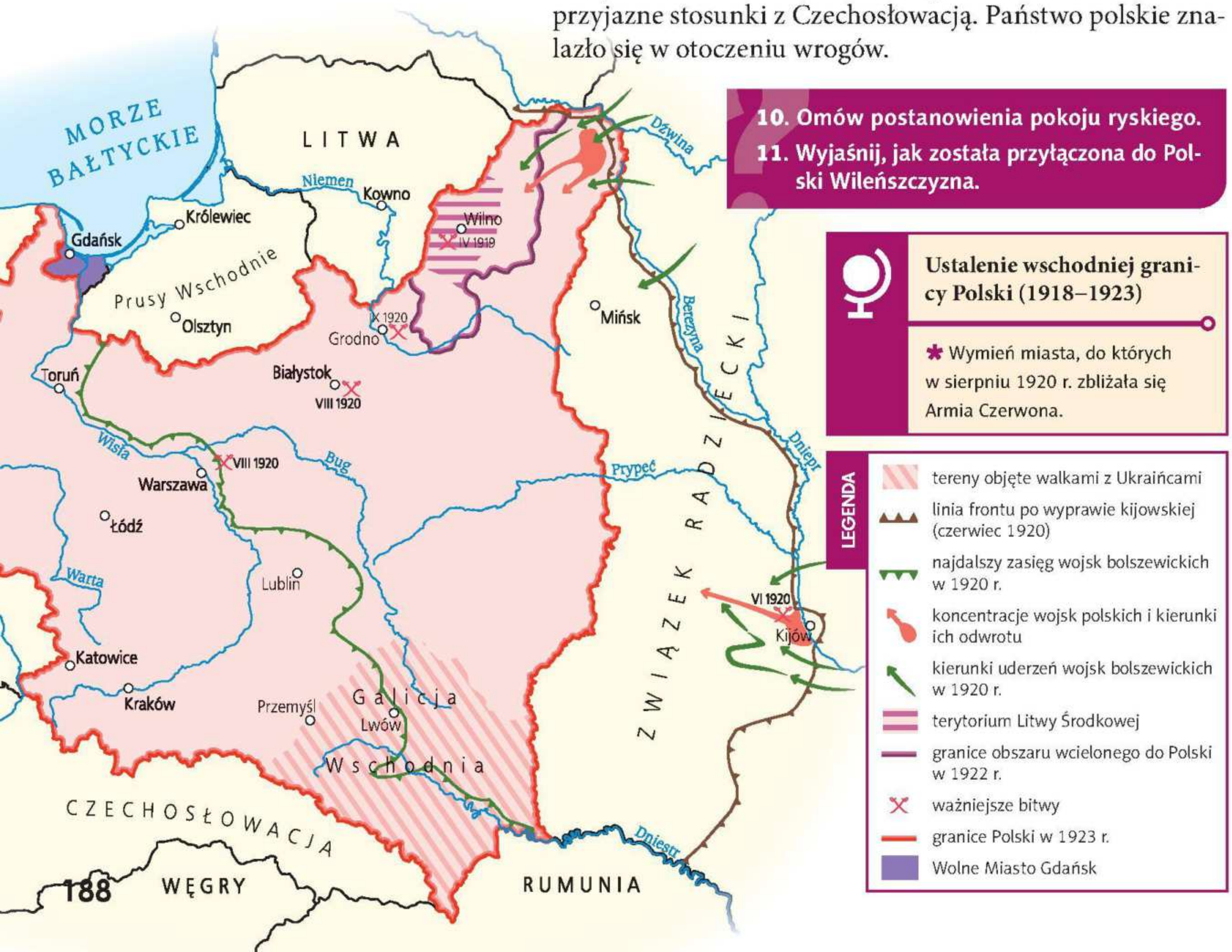
Decyzja Rady Ambasadorów zakończyła proces kształtowania się polskich granic (1918–1923). Nie były one ani pewne, ani bezpieczne. Do ich zmiany dążyły Niemcy, Związek Radziecki i Litwa. Zatarg o Zaolzie uniemożliwiał przyjazne stosunki z Czechosłowacją. Państwo polskie znalazło się w otoczeniu wrogów.

10. Omów postanowienia pokoju ryskiego.

11. Wyjaśnij, jak została przyłączona do Polski Wileńszczyzna.

Ustalenie wschodniej granicy Polski (1918–1923)

✱ Wymień miasta, do których w sierpniu 1920 r. zbliżała się Armia Czerwona.

Pytania i polecenia

A. Przedstaw stosunki polsko-ukraińskie w latach 1918–1921.
B. Omów krótko przebieg wojny polsko-radzieckiej.
C. Dlaczego nie udało się wprowadzić w życie koncepcji federacyjnej?

To, co najważniejsze

Wojna polsko-radziecka 1919–1921

Luty 1919	Pierwsze starcia wojsk polskich z Armią Czerwoną.
Maj–lipiec 1919	Polska ofensywa na Ukrainie: wyparcie wojsk ukraińskich z Galicji Wschodniej.
Kwiecień 1920	Sojusz Piłsudskiego z Symonem Petlurą: Polska uznała niepodległość Ukrainy, która w zamian oddała Galicję Wschodnią. Początek wyprawy kijowskiej.
Maj 1920	Zajęcie Kijowa przez Polaków. Początek marszu Armii Czerwonej na Warszawę.
Czerwiec 1920	Odwrót wojsk polskich z Ukrainy.
Lipiec 1920	Powołanie Rady Obrony Państwa z Piłsudskim na czele. Upadek Wilna, Grodna i Białegostoku. Założenie komitetu rewolucyjnego przez polskich komunistów i zapowiedź utworzenia polskiej republiki rad.
13–16 sierpnia 1920	Bitwa Warszawska – obrona stolicy przez Polaków. 16 sierpnia – polska kontrofensywa znad Wieprza na tyły armii atakującej Warszawę. Odwrót i ucieczka Armii Czerwonej.
Wrzesień 1920	Zwycięstwo Polaków nad Armią Czerwoną w bitwie nad Niemnem.
Październik 1920	Rzekomy bunt gen. Żeligowskiego: zajęcie Wileńszczyzny i utworzenie Litwy Środkowej.
Marzec 1921	Pokój ryski między Polską a Rosją Radziecką: 1. Granica między obu państwami dzieliła Białoruś i Ukrainę na część polską i radziecką. 2. Rosja miała zwrócić dobra kulturalne zagrabione od 1772 r. Niepowodzenie koncepcji federacyjnej i zwycięstwo koncepcji inkorporacyjnej.
1922	Decyzja sejmu Litwy Środkowej o jej połączeniu z Polską.
1923	Uznanie wschodniej granicy Polski przez Radę Ambasadorów.

Pytania z dziejów

Czy Piłsudski popełnił błąd, pozwalając „czerwonym" pokonać „białych"?

Józef Piłsudski nie był wrogiem Rosjan, ale państwo rosyjskie uważał za wroga Polski. Dlatego chciał, żeby wojna Rosji „czerwonej" z „białą" trwała jak najdłużej i jak najbardziej osłabiła imperium. Powiedział nawet: „Dławcie się, bijcie się, nic mię to nie obchodzi, o ile interesy Polski nie są zahaczone".

Piłsudski nie umiał przewidzieć, jakim państwem będzie bolszewicka Rosja. Jesienią 1919 r. podjął decyzję o wstrzymaniu polskiej ofensywy, gdyż: 1) jej kontynuowanie wiązało się z dużym ryzykiem – Armia Czerwona liczyła 3,5 miliona żołnierzy, armia polska – 600 tysięcy, 2) „biali" chcieli Wilna i Lwowa dla Rosji, 3) „biała" Rosja cieszyła się poparciem Zachodu.

* Czy Piłsudski popełnił błąd, wstrzymując ofensywę na wschodzie? Uzasadnij odpowiedź.

Ilustracja ze s. 186

26 Rzeczpospolita Polska

* Przypomnij, jakie obszary weszły w skład odrodzonej Polski.
* Z którymi sąsiadami Polska miała zatargi?

Trudności państwa

Pisarz Stefan Żeromski powiedział o odrodzonej Polsce, że składała się „z trzech nierównych połówek". Jej mieszkańcy żyli dotąd w trzech różnych państwach, a rozwój gospodarczy ziem Polski przez 123 lata był związany z gospodarkami zaborców. Przemysł Królestwa Polskiego dostarczał towary na rynek rosyjski, toteż powstało bezpośrednie połączenie kolejowe z Warszawy do Petersburga, ale nie np. do Poznania.

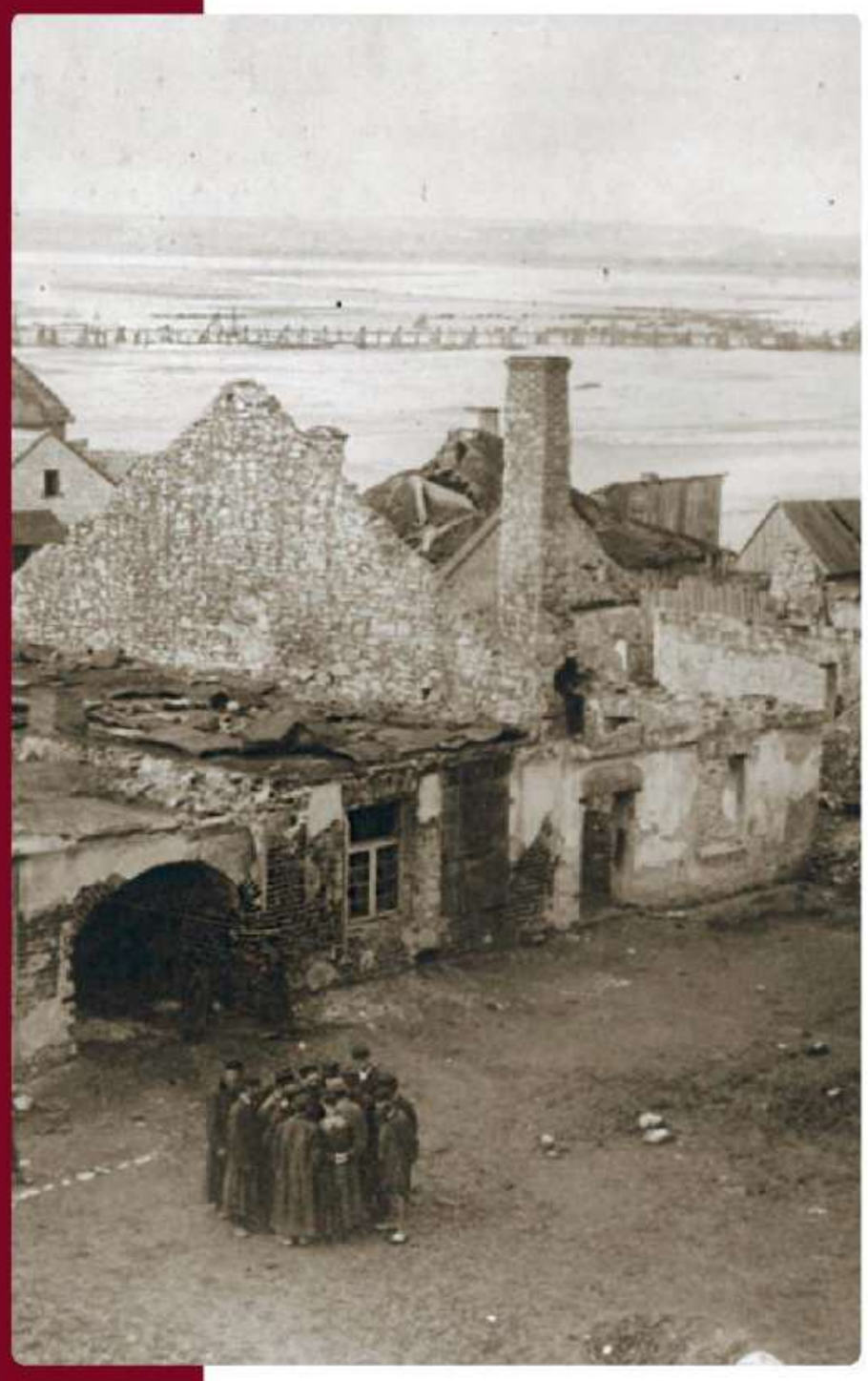
W każdym państwie rozbiorowym istniały odmienne ustroje polityczne, prawa, pieniądze, przepisy celne i podatkowe. Np. w zaborze rosyjskim tory kolejowe były szersze niż w pruskim i austriackim, a w Galicji obowiązywał ruch lewostronny.

Życie pod zaborami wpłynęło też na sposób myślenia Polaków. Nasi przodkowie odczuwali niechęć, a nawet nienawiść do władzy. Od pięciu pokoleń podlegali przecież zaborcom, których uważali za wrogów ojczyzny. Oszukiwanie pracodawców czy wymigiwanie się od pracy nie uchodziło za coś złego. Niełatwo było zmienić te nawyki.

Na wszystkie trudności nakładały się straty i zniszczenia wojenne. Były ogromne: walki w latach 1914–1921 objęły 90% obszaru odrodzonej Polski. W 1915 r. Rosjanie, wycofując się na wschód, zabrali ze sobą wyposażenie zakładów przemysłowych. Gdy nadeszli Niemcy, rabowali, co tylko mogli – nawet drewno z Puszczy Białowieskiej. Kolejnych spustoszeń dokonała Armia Czerwona w 1920 r.

W czasie wojen i powstań zniszczona została przeszło połowa mostów i dworców kolejowych. W gruzach leżało 18% budynków mieszkalnych, podobnie jak wiele fabryk; te, które ocalały, często były pozbawione maszyn i urządzeń. W 1919 r. przemysł byłego Królestwa Kongresowego zatrudniał siedem razy mniej robotników niż przed wojną.

Polskie miasteczko zrujnowane w czasie I wojny światowej. Zdjęcie z 1917 r.

Ucierpiało rolnictwo: zbiory pszenicy w 1919 r. stanowiły 35% plonów sprzed wojny, żyta – 60%. Liczba koni i trzody chlewnej zmniejszyła się o połowę. Ogromna większość mieszkańców Polski żyła w nędzy lub biedzie.

Wszystkie te trudności musiało pokonać odrodzone państwo.

1. **Co to znaczy, że odrodzona Polska składała się „z trzech nierównych połówek"?**
2. **Przedstaw straty oraz zniszczenia ziem Polski w latach 1914–1921.**

Państwo i społeczeństwo

Odrodzona Polska liczyła 388 600 km² (nieco ponad połowę obszaru Rzeczpospolitej z 1772 r.). W 1921 r. zamieszkiwało ją 27 milionów osób. Zarówno pod względem powierzchni, jak i liczby ludności państwo zajmowało szóste miejsce w Europie.

Ok. 65% mieszkańców Polski utrzymywało się z rolnictwa, co świadczyło o zapóźnieniu polskiej gospodarki w stosunku do rozwiniętych krajów Europy (tam odsetek ten wynosił 20–40%). Poza Wielkopolską i Pomorzem rolnicy uprawiali ziemię przestarzałymi metodami. Wiele gospodarstw było karłowatych: 29% nie przekraczało 2 hektarów. Z kolei aż 48% gruntów w Polsce stanowiły majątki o powierzchni powyżej 100 hektarów, będące własnością zaledwie 19 tysięcy posiadaczy. Reforma rolna należała do najpilniejszych zadań państwa. Bez niej tysiącom chłopów groził głód, gdyż niewielkie gospodarstwa nie były w stanie ich wyżywić.

Polska odrodziła się jako **państwo wielonarodowe**. Polacy stanowili w nim ok. 69% ludności; resztę, czyli prawie jedną trzecią, tworzyli Ukraińcy, Żydzi, Białorusini, Niemcy oraz mniejsze grupy innych narodowości. Najwięcej Polaków mieszkało w zachodniej części państwa (np. w województwie poznańskim 90,5%), najmniej – na wschodzie (w województwie wołyńskim 16,6%).

Różne były także religie wyznawane przez mieszkańców państwa.

Mieszkańcy innych narodowości niż polska oraz wyznawcy różnych religii wzbogacali kulturę kraju. Jednak różnorodność narodów i wyznań religijnych była w XX w. źródłem poważnych problemów:

1. Nasilenie polskiego nacjonalizmu. Nacjonaliści ostro występowali przeciwko mniejszościom narodowym – zwłaszcza przeciwko Żydom, których uważali za wrogów Polski

Punkt wydawania żywności bezrobotnym w Krakowie (lata 20.).

Struktura narodowościowa Rzeczpospolitej Polskiej w 1921 r.

Wyznania religijne w Polsce w 1921 r.

Uliczny handel butami na Kazimierzu, tj. w żydowskiej dzielnicy Krakowa. Religijni Żydzi zapuszczali brody oraz nosili długie ciemne płaszcze i czarne kapelusze. Zdjęcie z 1926 r.

i polskości. Takie stanowisko narodowców budziło niechęć ludności żydowskiej do państwa i nieraz czyniło ją podatną na propagandę komunistów.

2. Niechętny lub wrogi stosunek części mniejszości narodowych do państwa polskiego. Większość Niemców pragnęła się znaleźć w granicach Niemiec. Ukraińcy chcieli utworzenia niepodległej Ukrainy, a Polaków uważali za okupantów. Taka postawa dużych grup mniejszości powodowała zagrożenie dla całości państwa, gdyż dawała sąsiadom pretekst do oderwania części terytorium Polski.

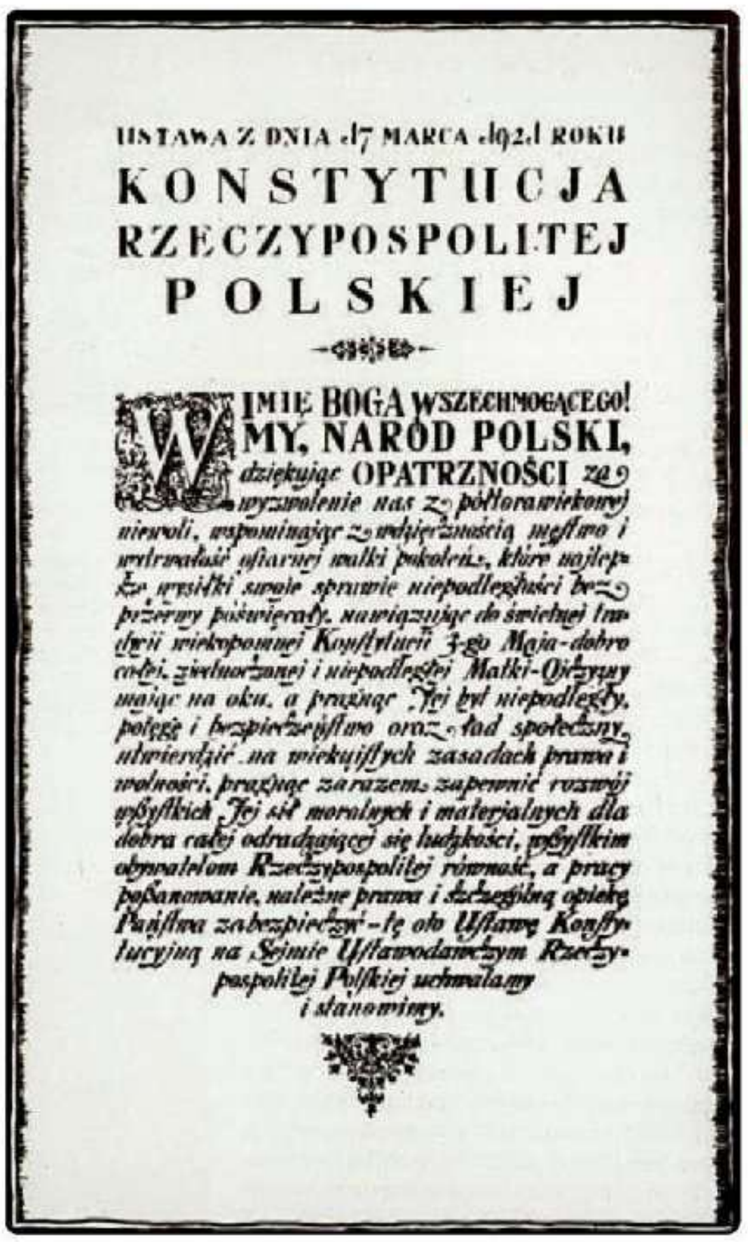
3. Narzucenie Polsce (i innym państwom Europy Środkowej) **traktatu o ochronie mniejszości narodowych**, zwanego małym traktatem wersalskim (1919). Dokumentu tego nie musiały podpisać Niemcy; w efekcie Polacy mieszkający w Niemczech nie mieli międzynarodowej ochrony prawnej, podczas gdy Niemcy z Polski (i inne mniejszości narodowe) wnosili skargi na rząd do Ligi Narodów. Skargi te szkodziły wizerunkowi Polski za granicą.

3. Dlaczego reforma rolna należała do najpilniejszych zadań państwa?

4. Wskaż problemy wynikające z wielonarodowego charakteru Polski.

5. Co i komu gwarantował traktat o ochronie mniejszości narodowych?

Pierwsza strona Konstytucji marcowej.

USTAWA Z DNIA 17 MARCA 1921 ROKU

KONSTYTUCJA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

W IMIĘ BOGA WSZECHMOGĄCEGO!

MY, NARÓD POLSKI, dziękując OPATRZNOŚCI za wyzwolenie nas z półtorawiekowej niewoli, wspominając z wdzięcznością męstwo i wytrwałość ofiarnej walki pokoleń, które najlepsze wysiłki swoje sprawie niepodległości bez przerwy poświęcały, nawiązując do świetnej tradycji wiekopomnej Konstytucji 3-go Maja-dobro całej, zjednoczonej i niepodległej Matki-Ojczyzny mając na oku, a pragnąc, Jej był niepodległy, potęgę i bezpieczeństwo oraz ład społeczny, utwierdzić na wiekuistych zasadach prawa i wolności, pragnąc zarazem zapewnić rozwój wszystkich Jej sił moralnych i materjalnych dla dobra całej odradzającej się ludzkości, wszystkim obywatelom Rzeczypospolitej równość, a pracy poszanowanie, należne prawa i szczególną opiekę Państwa zabezpieczyć-tę ową Ustawę Konstytucyjną na Sejmie Ustawodawczym Rzeczypospolitej Polskiej uchwalamy i stanowimy.

Konstytucja marcowa

Na mocy Małej konstytucji (luty 1919) władzę w Polsce sprawował Sejm Ustawodawczy. Najwyższym wykonawcą jego uchwał był Naczelnik Państwa, którym został Józef Piłsudski. Tymczasowe zasady ustroju państwa miały obowiązywać do uchwalenia właściwej konstytucji.

17 marca 1921 r. posłowie uroczyście przyjęli Konstytucję Rzeczpospolitej Polskiej, nazwaną potem **Konstytucją marcową**. Od tego dnia państwo nosiło nazwę: **Rzeczpospolita Polska**. Po II wojnie światowej zaczęto ją określać mianem: **II Rzeczpospolita** – dla odróżnienia od pierwszej, szlacheckiej.

1921

Na mocy Konstytucji marcowej:

1. Polska stała się demokratyczną **republiką parlamentarną**, w której władza zwierzchnia należała do narodu.

2. Władzę ustawodawczą sprawował parlament złożony z sejmu i senatu (senat miał jednak niewielkie uprawnienia). Czynne prawo wyborcze otrzymali mężczyźni i kobiety, którzy ukończyli 21 lat.

3. Władza wykonawcza spoczywała w rękach prezydenta i Rady Ministrów (tj. rządu). Rząd był podporządkowany sejmowi, a decyzje prezydenta wymagały zatwierdzenia przez rząd (tj. pośrednio przez sejm – bo rząd mu podlegał).

4. Prezydenta wybierało Zgromadzenie Narodowe, czyli połączone sejm i senat. Kadencja prezydenta trwała siedem lat.

5. Obywatelom zagwarantowano poszanowanie własności, wolność słowa i sumienia oraz inne swobody.

6. Mniejszościom narodowym przyznano prawa językowe i kulturalne.

Konstytucja marcowa wprowadziła przewagę władzy ustawodawczej nad wykonawczą. Wynikało to z niechęci prawicy (głównie Narodowej Demokracji) do Piłsudskiego. Jego przeciwnicy sądzili, że zostanie on pierwszym prezydentem Polski – i dlatego pośrednio podporządkowali ten urząd sejmowi.

Główną zaletą Konstytucji marcowej był jej demokratyczny charakter, poważną wadą – niewielkie uprawnienia władzy wykonawczej. Słabość Rady Ministrów i prezydenta utrudniała kierowanie państwem. Partie tworzyły w sejmie zmienne koalicje, te zaś powoływały kolejne rządy. W ciągu pięciu lat zmieniło się aż dziewięć gabinetów*.

6. Omów relacje między władzą wykonawczą a ustawodawczą w myśl zapisów Konstytucji marcowej.

7. Wskaż zalety i wady Konstytucji marcowej.

Zabójstwo prezydenta Narutowicza

1922

W listopadzie 1922 r. odbyły się wybory do sejmu i senatu. Żaden blok polityczny nie uzyskał zdecydowanej większości, dlatego sejm stał się instytucją mało sprawną. Odtąd nieustannie tracił autorytet i poparcie społeczeństwa.

9 grudnia **1922** r. Zgromadzenie Narodowe wybrało pierwszego prezydenta Rzeczpospolitej Polskiej. Został nim kandydat części lewicy, poparty m.in. przez mniejszości narodowe – **Gabriel Narutowicz**.

Jego zwycięstwo wywołało furię prawicy. Twierdziła ona, że Narutowicz został Polakom „narzucony" głosami mniejszości narodowych. Zwolennicy Narodowej Demokracji mówili i pisali o „żydowskim pachołku" oraz „narodowej hańbie". Zablokowali dojście do sejmu, by prezydent nie mógł złożyć przysięgi (on jednak dotarł do sali obrad i przysięgę złożył). Wzywali do czynu, który „uratuje państwo" – choć nie określali, jaki miałby to być czyn.

Tekst źródłowy

Art. 1. Państwo Polskie jest Rzecząpospolitą.

Art. 2. Władza zwierzchnia w Rzeczypospolitej Polskiej należy do Narodu. [...]

Art. 96. Wszyscy obywatele są równi wobec prawa. [...]

Art. 102. Każdy obywatel ma prawo do opieki państwa nad jego pracą, a w razie braku pracy, choroby, nieszczęśliwego wypadku i niedołęstwa – do ubezpieczenia społecznego. [...]

Art. 104. Każdy obywatel ma prawo swobodnego wyrażania swoich myśli i przekonań, o ile przez to nie narusza przepisów prawa. [...]

Art. 108. Obywatele mają prawo koalicji, zgromadzania się i zawiązywania stowarzyszeń i związków. [...]

Art. 109. Każdy obywatel ma prawo zachowania swej narodowości i pielęgnowania swej mowy i właściwości narodowych. [...]

Art. 111. Wszystkim obywatelom poręcza się wolność sumienia i wyznania. Żaden obywatel nie może być z powodu swego wyznania i przekonań religijnych ograniczony w prawach przysługujących innym obywatelom. [...]

Art. 114. Wyznanie rzymskokatolickie, będące religią przeważającej większości narodu, zajmuje w państwie naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, tzw. Konstytucja marcowa, 1921 r.

* Wymień prawa i wolności obywateli gwarantowane przez konstytucję.
* Co mówi konstytucja o prawach różnych religii?

gabinet – tu: rząd

Gabriel Narutowicz
(1865–1922)

Wybitny inżynier, profesor politechniki w Zurychu w Szwajcarii, specjalista w dziedzinie budowy elektrowni wodnych. Znaczną część życia spędził na emigracji. W 1920 r. został ministrem, w 1922 r. – prezydentem Polski. Nie ugiął się przed wymierzoną w niego kampanią prawicy (m.in. obrzucono go śniegiem i błotem) i objął urząd prezydencki.

Tydzień po wyborze, 16 grudnia 1922 r., prezydent Narutowicz przybył do gmachu Zachęty w Warszawie, by otworzyć tam wystawę obrazów. Trzy strzały z pistoletu fanatycznego zwolennika endecji ugodziły go w plecy. Gabriel Narutowicz zmarł niemal natychmiast.

Mordercę ujęto i po krótkim procesie rozstrzelano. Już 20 grudnia 1922 r. wybrano nowego prezydenta. Został nim **Stanisław Wojciechowski**, poparty przez te same ugrupowania co jego zamordowany poprzednik. Prawica, która poczuwała się do winy za śmierć Narutowicza, tym razem nie protestowała.

8. Kim był pierwszy prezydent odrodzonej Polski?
9. Kto i dlaczego protestował przeciwko jego wyborowi?
10. Kiedy i z jakiego powodu odbyły się drugie wybory prezydenckie?

Budynek Towarzystwa Sztuk Pięknych Zachęta, gdzie zginął Gabriel Narutowicz (zdjęcie z 1911 r.). Zabójstwo prezydenta wywołało w społeczeństwie szok, gdyż było czynem obcym polskiej tradycji. Nasi królowie, w przeciwieństwie do władców innych państw, nie ginęli w zamachach.

Pytania i polecenia

A. Przedstaw trudności wewnętrzne odrodzonej Polski.
B. Omów zasady ustroju państwa wprowadzone przez Konstytucję marcową.

To, co najważniejsze

Rzeczpospolita Polska (nazwa państwa od 1921)

Trudności państwa	1. Różnice gospodarcze i ustrojowe w trzech zaborach. 2. Bieda i zniszczenia wojenne.
Państwo i społeczeństwo	Struktura zatrudnienia: 65% mieszkańców utrzymywało się z rolnictwa. Jego problemy: 1) przestarzałe metody, 2) 29% karłowatych gospodarstw (do 2 ha), 3) 48% gruntów (majątki powyżej 100 ha) w rękach niewielu właścicieli ziemskich. Struktura narodowa: państwo wielonarodowe – Polacy (69% ludności), Ukraińcy, Żydzi, Białorusini, Niemcy i inni. Wyznania religijne: rzymskokatolickie (63,8%), greckokatolickie, prawosławne, protestanckie, judaizm i inne.
Problemy wynikające z wielonarodowości państwa	1. Nasilenie polskiego nacjonalizmu, skierowanego zwłaszcza przeciwko Żydom. 2. Niechętny lub wrogi stosunek do Polski części mniejszości narodowych, zwłaszcza Niemców i Ukraińców. 3. Narzucenie Polsce traktatu o ochronie mniejszości narodowych (1919).
Konstytucja marcowa (uchwalona 17 marca 1921)	1. Rzeczpospolita Polska demokratyczną republiką parlamentarną, w której władzę zwierzchnią sprawuje naród. 2. Władza ustawodawcza: parlament złożony z sejmu i senatu. 3. Władza wykonawcza: prezydent i Rada Ministrów. Rząd podporządkowany sejmowi; decyzje prezydenta wymagały zatwierdzenia przez rząd.
Gabriel Narutowicz, pierwszy prezydent RP	Wybrany przez Zgromadzenie Narodowe (9 grudnia 1922), został zamordowany przez fanatycznego zwolennika endecji (16 grudnia 1922).

Ilustracja ze s. 191

27 Pierwsze lata niepodległej Polski

* Przypomnij, czym były w czasie I wojny światowej: Legiony Polskie, Armia Polska we Francji, Polska Organizacja Wojskowa.

Wojsko Polskie

Podczas I wojny światowej Polacy walczyli (nieraz przeciwko sobie) w różnych formacjach zbrojnych:

1. W armiach państw zaborczych służyło ok. 2,2 miliona polskich rekrutów (spośród nich zginęło ok. 385 tysięcy). Ludzie ci odbyli przeszkolenie wojskowe, które zwłaszcza w armii niemieckiej stało na wysokim poziomie.

2. W latach 1914–1917 istniały Legiony Polskie u boku armii austro-węgierskiej. Łącznie wstąpiło do nich ok. 30 tysięcy żołnierzy.

3. W 1914 r. powstała w Królestwie Kongresowym tajna Polska Organizacja Wojskowa, w skrócie POW. Była podporządkowana Józefowi Piłsudskiemu. Jesienią 1918 r. POW liczyła ok. 30 tysięcy członków.

4. W 1917 r. powstała Armia Polska we Francji, tzw. błękitna armia, znakomicie wyszkolona i wyposażona (m.in. w czołgi i samoloty). W początkach 1919 r. w jej szeregach znajdowało się ok. 70 tysięcy żołnierzy.

Czołg Renault FT-17 (czytaj: reno) należący do błękitnej armii, przewożony na platformie kolejowej z Francji do Polski (1919).

5. W 1918 r. władze polskie w Poznaniu utworzyły Armię Wielkopolską, która brała udział w powstaniu wielkopolskim. Wiosną 1919 r. liczyła ok. 70 tysięcy żołnierzy.

6. Od 1917 r. istniała Polska Siła Zbrojna podległa Radzie Regencyjnej. Jesienią 1918 r. tworzyło ją ok. 9 tysięcy żołnierzy.

Rada Regencyjna 11 listopada 1918 r. przekazała Józefowi Piłsudskiemu komendę nad Polską Siłą Zbrojną. Mimo niewielkiej liczebności stała się ona zalążkiem polskiej armii, gdyż miała kadrę dowódczą i dysponowała różnymi rodzajami broni.

Piłsudski dążył do jak najszybszego utworzenia jednolitego wojska. Uważał, że bez własnej armii nie będzie niepodległego państwa.

W Polsce znajdowało się wtedy, oprócz żołnierzy Polskiej Siły Zbrojnej, kilkadziesiąt tysięcy członków POW oraz byłych legionistów z Legionów Polskich. Stali się oni kadrą oficerską i podoficerską **Wojska Polskiego** utworzonego w **1918** r. Włączono do niego Armię Wielkopolską, a wiosną 1919 r. – błękitną armię, która w tym czasie przybyła do Polski.

Wciąż były to zbyt szczupłe siły dla państwa toczącego wojnę na kilku frontach. Dlatego podstawę sił zbrojnych mieli stanowić poborowi w wieku 18–23 lat, zwłaszcza byli żołnierze armii państw zaborczych.

W 1919 r. władze ogłosiły obowiązkowy pobór do wojska. Jednak utworzenie Wojska Polskiego z ludzi, którzy walczyli w różnych armiach – nieraz jako nieprzyjaciele – wymagało przełamywania uprzedzeń czy nawet wrogości. By zatrzeć różnice między żołnierzami, Piłsudski kazał im przyczepić do mundurów, często różnych, symbol jedności: srebrny wężyk. Była to odznaka noszona przez oficerów Legionów Polskich (zob. tekst źródłowy).

Wojsko Polskie powiększało się w imponującym tempie. W maju 1920 r. liczyło ponad 950 tysięcy żołnierzy i dysponowało wszystkimi rodzajami broni. Wygrana wojna z Rosją Radziecką wzbudziła dumę Polaków z armii. W okresie międzywojennym (tzn. między dwiema wojnami światowymi) Wojsko Polskie cieszyło się prestiżem i zaufaniem społeczeństwa.

1. **Wymień formacje zbrojne, do których należeli Polacy w czasie I wojny światowej.**
2. **Które z tych formacji stały się podstawą Wojska Polskiego?**

Tekst źródłowy

Walcząc od 6 miesięcy ramię przy ramieniu, zawarły oddziały Wojska Polskiego, czy to powstałe z Legionów Polskich, czy z oficerów i żołnierzy byłych armii państw zaborczych, ściśle krwią i trudami wojennymi przypieczętowane braterstwo broni.

Tak jak im jeden cel przyświeca i jeden ich rozkaz prowadzi: wola narodu i obrona Ojczyzny, tak też stali się oni jednolitym wojskiem polskim.

By i zewnętrznie zaznaczyć jedność, dając wyraz tej woli całego wojska do zatarcia różnic, nakazuję wszystkim oficerom i żołnierzom Wojska Polskiego nałożenie odznaki, noszonej dotychczas na kołnierzu przez formację Legionów Polskich.

Rozkaz Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego, 23 maja 1919 r.

* Co świadczy o tym, że żołnierze pochodzący z różnych formacji stali się jednolitym Wojskiem Polskim?
* W jakim celu żołnierze mają nałożyć odznakę Legionów Polskich?

Żołnierz z wężykiem na kołnierzu (1926).

Profesor Franciszek Ksawery Fierich, prezydent komisji pracującej nad ujednoliceniem prawa. Portret z pierwszej połowy XX w.

Jedno prawo

Nie tylko armia potrzebowała jedności. Polska podjęła też prace nad **ujednoliceniem prawa**.

Po odzyskaniu niepodległości obowiązywało w Polsce pięć systemów prawnych: niemiecki, austriacki, rosyjski (w Królestwie Kongresowym nieco inny niż na ziemiach zabranych), węgierski (na niewielkim obszarze na południu państwa) i francuski (elementy Kodeksu Napoleona). Systemy te przewidywały różne kary za to samo przestępstwo – nie mówiąc o tym, że działalność na rzecz niepodległości Polski też uznawały za przestępstwo.

W 1919 r. sejm powołał specjalną komisję, która miała ujednolicić prawo.

Zasiadający w niej najlepsi polscy prawnicy postanowili nie poprawiać praw zaborców, lecz stworzyć oryginalne prawo polskie. Ich praca trwała wiele lat. Jej wynikiem był m.in. kodeks karny z 1932 r. – znakomicie dopasowany do polskich warunków i jak na tamte czasy bardzo nowoczesny.

3. Dlaczego władze Polski uznały za konieczne ujednolicenie prawa?

4. W jaki sposób to robiły?

Szkoła dla wszystkich

Po odzyskaniu niepodległości także w oświacie panował chaos. Np. w dawnych zaborach pruskim i austriackim naukę zaczynały sześciolatki, w rosyjskim – siedmiolatki. Szkoły miały różne programy i różne nazwy: szkoły ludowe, pospolite, wydziałowe. Jedna trzecia dorosłych była analfabetami – nie umiała czytać ani pisać (na wschodzie ponad połowa, gdyż w Rosji nauka nie była obowiązkowa).

W lutym 1919 r. Naczelnik Państwa Józef Piłsudski wydał dekret *O obowiązku szkolnym*. Dokument ten wprowadzał obowiązkową i bezpłatną 7-letnią **szkołę powszechną** dla wszystkich dzieci od 7 do 14 roku życia. Dopuszczał jednak stopniową realizację obowiązku szkolnego, ponieważ brakowało wszystkiego, zwłaszcza na wschodzie kraju: budynków szkolnych, nauczycieli, podręczników, ławek…

W latach 20. nastąpił szybki rozwój szkół powszechnych. Powstały nowe programy i podręczniki, wznoszono też budynki szkolne (nieraz przy pomocy rodziców). Do 1939 r. nie udało się jednak zlikwidować analfabetyzmu – zwłaszcza na wschodzie, gdzie szkół było mało, a wielu rodziców i tak uważało je za niepotrzebne. Woleli, żeby dzieci pomagały im w pracy w polu.

Przykład aktywności uczniów: uchwała samorządu uczniowskiego w sprawie zakupu obligacji pożyczki narodowej (1933). Obligacje to papiery wartościowe przynoszące zysk, w tym wypadku 6% rocznie.

W DN. 23 WRZEŚNIA 1933 R. W LOKALU SZKOŁY NA WALNEM ZEBRANIU GMIN KL. III. IV. V. VI i VII SAMORZĄDU UCZNIOWSKIEGO Z-KL. PUBLICZN. SZKOŁY POWSZ. W ZDZIĘCIOLE NA WNIOSEK ZARZĄDU GŁÓWNEGO SAMORZĄDU UCZNIOWSKIEGO JEDNOGŁOŚNIE UCHWALONO ZAKUPIĆ 5 OBLIGACYJ 50-CIO-ZŁOTOWYCH POŻYCZKI NARODOWEJ DLA KAŻDEJ KLASY PO JEDNEJ

(-) ADAMOWICZ IRENA PRZEWODNIK KL. III.
(-) CZYCZEJKO WŁADYSŁAW PRZEWODNIK KL. IV.
(-) MAŁAJZKO KONSTANTY PRZEWODNIK KL. V.
(-) ŁEBECKA MARJA PRZEWODNIK KL. VI.
(-) NAUMOWICZ MICHAŁ PRZEWODNIK KL. VII

(-) MICHALINA STANKOWA OPIEKUNKA KL. III.
(-) STANISŁAWA JURZYŃSKA OPIEKUNKA KL. IV.
(-) MARJA WIERONJKA OPIEKUNKA KL. V.
(-) BOLESŁAW JURZYŃSKI OPIEKUN KL. VI.
(-) JAN STANEK OPIEKUN KL. VII

ZA ZARZĄD GŁÓWNY (-) MUSZCZAK TADEUSZ PREZES

(-) ALPERT ROZA SEKRETARZ
(-) RABINOWICZ MOWSZA SKARBNIK
OPIEKUN GŁÓWNY (-) STANEK JAN KIEROWNIK SZKOŁY

ODPIS PRAWIDŁOWY UCHWAŁY DELEGACI SAMORZĄDU ZŁOŻĄ OSOBIŚCIE W RĘCE JAŚNIE WIELMOŻNEGO PANA WOJEWODY NOWOGRÓDZKIEGO STEFANA ŚWIDERSKIEGO W ZDZIĘCIOLE, DN. 23 WRZEŚNIA 1933 R.

Gimnazjum Państwowe im. Stefana Batorego w Warszawie. Chodzili do niego m.in. znani ci z klasy 4 bohaterowie Szarych Szeregów: „Alek", „Rudy" i „Zośka". Zdjęcie z 1927 r.

1932

W 1932 r. przeprowadzono **reformę Jędrzejewiczowską**, nazwaną tak od nazwiska ministra Jędrzejewicza, który ją przygotował. W jej wyniku wprowadzono obowiązek szkolny bez żadnych wyjątków oraz nowy podział szkolnictwa. Odtąd szkoła powszechna trwała albo 7 lat – jeśli uczeń kończył na niej edukację – albo 6 lat, gdy kontynuował naukę w szkołach średnich: 4-letnim gimnazjum ogólnokształcącym i 2-letnim liceum kończącym się maturą.

Do matury przystępowali jednak nieliczni. W 1937 r. w całej Polsce zdało ją niewiele ponad 13 tysięcy uczniów (obecnie zdaje ok. 250 tysięcy). Mało kto mógł sobie pozwolić na kształcenie dzieci, ponieważ szkoły średnie pobierały wysokie opłaty za naukę (choć miała być bezpłatna). Uczniowie z biedniejszych rodzin kończyli szkoły zawodowe albo po prostu szli do pracy.

W ówczesnych szkołach istniały samorządy uczniowskie. Dzieci i młodzież miały się w nich uczyć samodzielności i aktywności – cech, które zaborcy tępili u Polaków.

5. Wyjaśnij przyczyny chaosu w polskiej oświacie po odzyskaniu niepodległości.

6. Dlaczego, mimo dekretu *O obowiązku szkolnym*, nie udało się zlikwidować w Polsce analfabetyzmu?

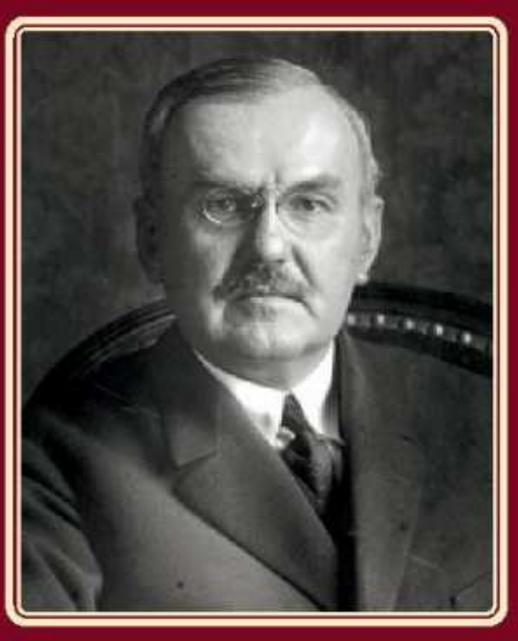
7. Omów polski system szkolny po reformie Jędrzejewiczowskiej.

Bal maturalny w gimnazjum żeńskim w Warszawie (1936). Prezydent RP Ignacy Mościcki składa gratulacje córce Józefa Piłsudskiego, Wandzie, z okazji zdania matury.

Chłop spulchnia ziemię za pomocą prymitywnego radła, do którego jest zaprzężony wół, a nie droższy od niego koń. Polskie rolnictwo było zacofane zwłaszcza na wschodzie kraju. Zdjęcie z 1937 r.

Władysław Grabski
(1874–1938)

Ekonomista, polityk związany z Narodową Demokracją, dwukrotny premier Rzeczpospolitej Polskiej, twórca reform ekonomicznych (1923–1925). Umiał tak zmieniać skład Rady Ministrów, by zyskać poparcie prawicy albo lewicy (w zależności od potrzeby). Uważał, że podstawą rozwoju gospodarczego państwa jest „zdrowa i silna waluta".

Reformy Grabskiego

W pierwszych latach niepodległości poprawiła się sytuacja gospodarcza Polski. Zamówienia dla armii toczącej wojnę wywarły korzystny wpływ na rozwój przemysłu. Produkowano najróżniejsze towary bez obawy o klientów.

Jednak wojna się skończyła (1921), a utrzymanie wojska i odbudowa kraju pochłaniały gigantyczne sumy. Wydatki państwa były kilkakrotnie wyższe od jego dochodów. Władze nie umiały osiągnąć równowagi budżetowej, tzn. zrównać dochodów z wydatkami. Nie wchodziło w grę nałożenie nowych podatków na ludność, gdyż i tak cierpiała biedę. Nie dało się też zaciągnąć kredytów za granicą, ponieważ Zachód bał się bankructwa młodego państwa (i utraty pożyczonych pieniędzy).

Władze drukowały więc dodatkowe banknoty, żeby mieć więcej pieniędzy. Taka polityka powodowała inflację, a od wiosny 1923 r. – hiperinflację. Dolar, który u schyłku 1922 r. był wart 18 tysięcy marek polskich, rok później kosztował już ponad 6 milionów marek.

Płace realne* spadły o połowę. Ponieważ mało kogo było stać na zakup wyrobów przemysłowych, ograniczano ich produkcję – co z kolei powodowało wzrost bezrobocia. Nasiliły się strajki. Jesienią 1923 r. doszło do krwawych starć robotników z wojskiem w Krakowie i innych miastach.

W tej dramatycznej sytuacji prezydent Wojciechowski powołał bezpartyjny rząd fachowców. Jego premierem został **Władysław Grabski** (grudzień 1923). Przeprowadził reformy nazwane **reformami Grabskiego**, które pozwoliły uzdrowić finanse państwa:

1923

1. Podniósł podatki i wprowadził politykę oszczędności budżetowych. Ograniczono wydatki na kolej i wojsko, zlikwidowano dwa ministerstwa, a z posad państwowych zwolniono prawie 30 tysięcy ludzi. Dzięki tym posunięciom wiosną 1924 r. udało się zahamować hiperinflację i osiągnąć równowagę budżetową.

płaca realna – płaca mierzona liczbą towarów, które można za nią kupić (np. bochenków chleba)

2. Utworzył Bank Polski, w znacznym stopniu niezależny od rządu, i przeprowadził **reformę walutową**: zastąpił markę polską **złotym**. Wyłączne prawo emisji* nowej waluty uzyskał Bank Polski, co miało uniemożliwić rządowi druk banknotów bez pokrycia.

Rząd Grabskiego zajął się też obiecywaną od kilku lat **reformą rolną**. Zatwierdził ją sejm w grudniu 1925 r. Majątki powyżej 180 hektarów miały być stopniowo dzielone na mniejsze gospodarstwa i przekazywane chłopom w zamian za odszkodowanie dla dotychczasowych właścicieli.

Reforma rolna była mało radykalna i nie zaspokoiła głodu ziemi. Przebiegała bardzo powoli: do 1939 r. rozparcelowano zaledwie 7% ogółu gruntów uprawnych. Za to reformy budżetowe Grabskiego zahamowały inflację, dały Polsce stabilną walutę oraz instytucję finansową niezależną od polityków (Bank Polski). Stały się podstawą rozwoju gospodarczego Polski w latach 30. (zob. s. 221).

Banknot 100-złotowy z 1934 r. Rewers, tzn. tylna strona.

8. Przedstaw sytuację gospodarczą Polski w 1923 r.
9. Wyjaśnij, w jaki sposób reformy Grabskiego doprowadziły do uzdrowienia finansów państwa.
10. Omów założenia i efekty reformy rolnej podjętej przez rząd Grabskiego.

emisja – tu: wprowadzanie pieniędzy do obiegu przez państwo

Budynek Banku Polskiego w Warszawie (1930). Zbudowano go przed I wojną światową jako siedzibę rosyjskiego banku.

Pytania i polecenia

A. Przedstaw proces tworzenia Wojska Polskiego.
B. Co zrobiły władze Polski, żeby ujednolicić oświatę?
C. Omów reformy Grabskiego i wskaż ich skutki dla gospodarki.

To, co najważniejsze

Wojsko Polskie

1. Powstało w 1918 r. Jego pierwszym wodzem naczelnym był Józef Piłsudski.
2. Zalążkiem Wojska Polskiego była Polska Siła Zbrojna, do 11 listopada 1918 r. podległa Radzie Regencyjnej.
3. Kadrę oficerską i podoficerską tworzyli byli legioniści z Legionów Polskich oraz członkowie POW.

Ujednolicenie prawa

1. W 1919 r. sejm powołał komisję, która miała ujednolicić systemy prawne obowiązujące po zaborach.
2. W 1932 r. powstał kodeks karny – nowoczesny i dostosowany do polskich warunków.

Ujednolicenie szkolnictwa

1. W lutym 1919 r. Naczelnik Państwa wydał dekret *O obowiązku szkolnym*, który wprowadzał obowiązkową i bezpłatną 7-letnią szkołę powszechną dla wszystkich dzieci od 7 do 14 roku życia.
2. Mimo rozwoju szkół powszechnych nie udało się zlikwidować analfabetyzmu.
3. Reforma Jędrzejewiczowska (1932) wprowadziła nowy podział oświaty na szkoły powszechne, gimnazja i licea.

Reformy Grabskiego (1923–1925)

Rząd premiera Władysława Grabskiego:

1. Podniósł podatki i wprowadził politykę oszczędności budżetowych.
2. Utworzył Bank Polski i przeprowadził reformę walutową: zastąpił markę polską złotym. Bank Polski uzyskał wyłączne prawo emisji nowej waluty.
3. W 1925 r. rozpoczął reformę rolną: majątki powyżej 180 ha podlegały stopniowej parcelacji w zamian za odszkodowanie.

Skutki reform Grabskiego

1. Zahamowanie inflacji i osiągnięcie równowagi budżetowej.
2. Stabilna waluta.
3. Powstanie niezależnej instytucji finansowej – Banku Polskiego.
4. Stworzenie podstawy rozwoju gospodarczego Polski w latach 30.

Ilustracja ze s. 199

II Rzeczpospolita – sukcesy i niepowodzenia

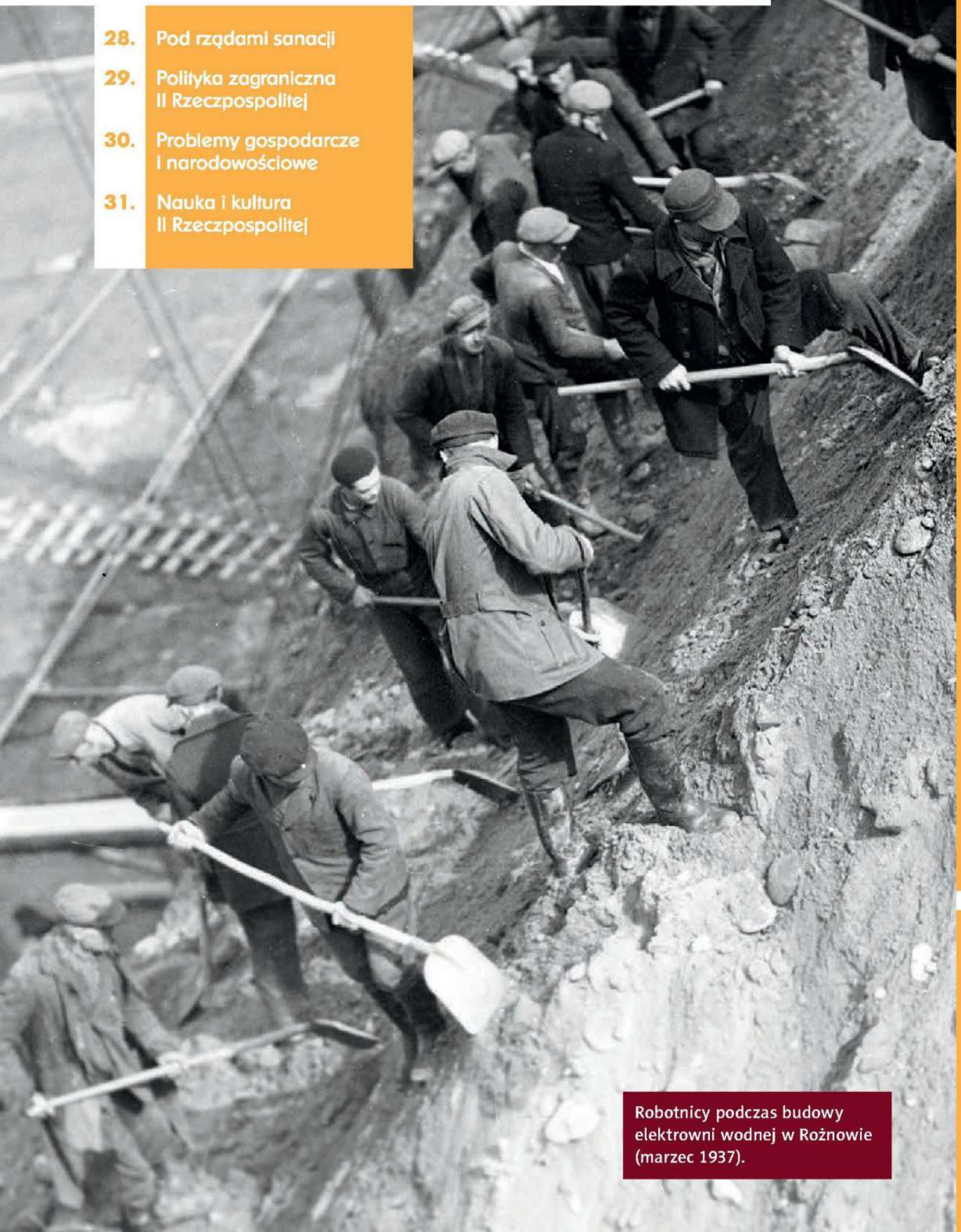
VI

28. Pod rządami sanacji

29. Polityka zagraniczna II Rzeczpospolitej

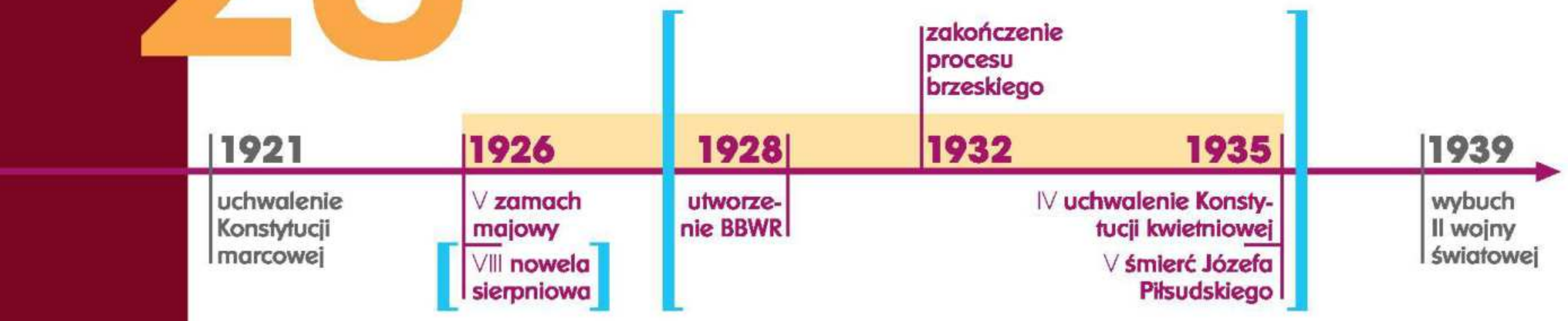
30. Problemy gospodarcze i narodowościowe

31. Nauka i kultura II Rzeczpospolitej

Robotnicy podczas budowy elektrowni wodnej w Rożnowie (marzec 1937).

28 Pod rządami sanacji

* Przypomnij zasady, na których opierał się ustrój Polski po wprowadzeniu Konstytucji marcowej.

Przyczyny zamachu stanu

W marcu 1920 r. Józef Piłsudski przyjął tytuł **Pierwszego Marszałka Polski**. Był to nowy i najwyższy stopień wojskowy, który miał zapewnić Piłsudskiemu przewagę nad innymi generałami.

Mimo to w 1923 r. Marszałek ustąpił ze stanowiska głównodowodzącego armii i przeniósł się do swego dworku w Sulejówku pod Warszawą. Oświadczył, że jako żołnierz nie może w zgodzie z własnym sumieniem bronić ludzi odpowiedzialnych za śmierć prezydenta Narutowicza.

Przez następne trzy lata „samotnik z Sulejówka" zyskiwał coraz więcej zwolenników, którzy pragnęli, by to on rządził Polską. Ludzie ci ostro krytykowali sytuację w państwie. Ich niezadowolenie budziły:

1. Rozdrobnienie sejmu
Zasiadali w nim przedstawiciele wielu małych partii. Posłom trudno było osiągnąć porozumienie, a ich partie zawierały nietrwałe sojusze. W efekcie do początku maja 1926 r. upadło 14 rządów.

2. Kryzys gospodarczy
Wynikał przede wszystkim z zaborów i zniszczeń wojennych. Społeczeństwo jednak winiło o kryzys polityków, zwłaszcza posłów. Nie odczuwano jeszcze skutków reform Grabskiego. Przeciwnie: spadała produkcja przemysłowa, rosło bezrobocie. Sytuację pogarszała także wojna celna z Niemcami, którzy w 1925 r. przestali kupować polski węgiel (zob. s. 213).

3. Rozczarowanie niepodległym państwem
Przed 1918 r. Polacy wyobrażali sobie Polskę jako państwo zamożne i sprawiedliwe, a o biedę i nierówności obwiniali zaborców. Tymczasem wolna Polska okazała się krajem ubogim i zacofanym. Zdarzało się, że policja brutalnie tłumiła manifestacje robotników (byli zabici i ranni).

Józef Piłsudski z rodziną i adiutantami (tj. przybocznymi oficerami) przed dworkiem w Sulejówku (1926).

Piłsudski zdecydował się na zamach stanu, ponieważ:

1. Gardził „sejmokracją". Tak określał polską demokrację, w której na mocy Konstytucji marcowej sejm miał zdecydowaną przewagę nad władzą wykonawczą.

2. Uważał, że państwu grozi upadek, a jedyną drogą ratunku jest użycie siły. Polsce rzeczywiście zagrażały Niemcy i Związek Radziecki, które dążyły do zmiany granic (zob. s. 212).

3. Wiedział, że może liczyć na wierne sobie oddziały wojska. Miał też poparcie znacznej części społeczeństwa jako „silny człowiek", który zrobi porządek w państwie.

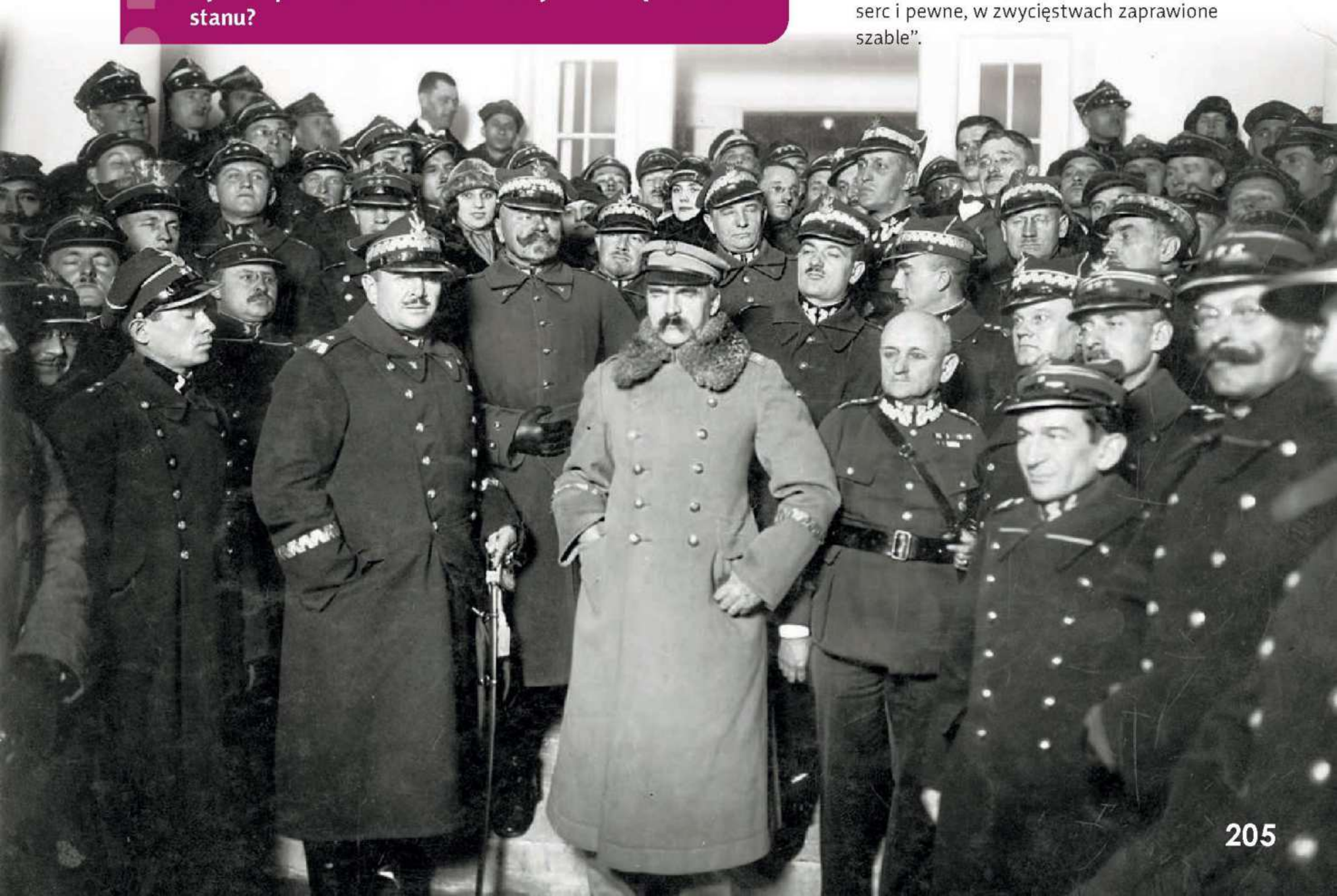
Prezydent Wojciechowski 10 maja 1926 r. powołał na stanowisko premiera chłopskiego polityka Wincentego Witosa. Gabinet Witosa wzbudził niechęć w społeczeństwie, które źle wspominało jego poprzedni rząd. Piłsudski wykorzystał okazję. „Staję do walki – oświadczył – z głównym złem państwa: panowaniem rozwydrzonych partii i stronnictw nad Polską, zapominaniem o imponderabiliach*, a pamiętaniem o groszu i korzyści".

1. **Dlaczego od 1923 r. Piłsudski zdobywał coraz więcej zwolenników?**
2. **Z jakich powodów Marszałek zdecydował się na zamach stanu?**

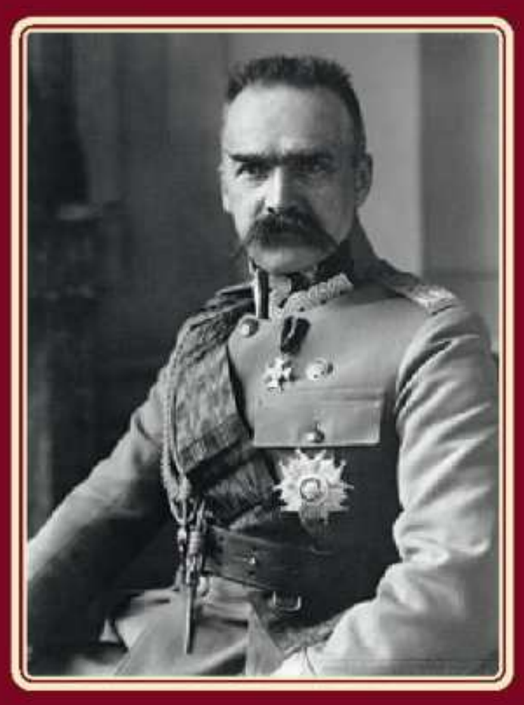

Krakowscy biedni czekają na darmowy posiłek w klasztorze franciszkanów w Krakowie (1926).

imponderabilia – wartości moralne

Józef Piłsudski w otoczeniu wiernych mu oficerów. W listopadzie 1925 r. ok. tysiąca wyższych wojskowych przyjechało do Sulejówka, by okazać Marszałkowi swe poparcie. Jeden z generałów oświadczył w ich imieniu: „Niesiemy ci prócz wdzięcznych serc i pewne, w zwycięstwach zaprawione szable".

Józef Piłsudski
(1867–1935)

Cd. ze s. 106. Naczelny Wódz Wojska Polskiego, od 1920 r. Pierwszy Marszałek Polski, w latach 1918–1922 Naczelnik Państwa, po zamachu majowym faktyczny przywódca państwa. Żył skromnie: zrezygnował z pensji Marszałka Polski, po kraju podróżował wagonem drugiej klasy. Lubił poezję Słowackiego, szachy, pasjanse i jazdę konną – zwłaszcza na słynnej Kasztance, klaczy podarowanej mu przez polskiego arystokratę w 1914 r.

Zamach majowy 1926

Wierne Piłsudskiemu oddziały wojska zgromadziły się w podwarszawskim Rembertowie. Rankiem **12 maja 1926** r. Marszałek wydał im rozkaz marszu na stolicę. Miała to być bezkrwawa demonstracja siły, która zmusi prezydenta do udzielenia dymisji rządowi Witosa.

Aby dotrzeć do centralnych urzędów państwa, żołnierze Piłsudskiego musieli przekroczyć Wisłę. Obsadzili mosty, lecz dalszą drogę zagrodziły im wojska rządowe.

Po południu Piłsudski spotkał się z prezydentem Wojciechowskim na moście Poniatowskiego. Spodziewał się zgody prezydenta na dymisję rządu, tymczasem Wojciechowski zażądał od niego działania zgodnego z prawem. Piłsudski mógł zrobić jedno z dwojga: wycofać się albo rozpętać wojnę domową. Wybrał wojnę.

Późnym popołudniem 12 maja w Warszawie wybuchły walki. Piłsudskiego poparła ludność stolicy, PPS i niektóre jednostki wojska. Przeciwko zamachowi wystąpiły ugrupowania przeciwne PPS, część armii oraz mieszkańcy byłego zaboru pruskiego, przyzwyczajeni do legalnych działań w państwie.

Wieczorem 14 maja prezydent i premier podali się do dymisji. Choć wciąż mieli do dyspozycji liczne oddziały wojska, postanowili uniknąć wojny domowej.

W trzydniowych starciach **zamachu majowego** zginęło 379 osób, w tym 164 osoby cywilne – głównie gapie beztrosko przyglądający się walkom. Było też ponad 900 rannych.

Ustrój demokratyczny w Polsce został obalony.

3. Co i jak chciał osiągnąć Piłsudski 12 maja 1926 r.?
4. Dlaczego w Warszawie wybuchły walki?
5. Kiedy i czym zakończył się zamach majowy?

Żołnierze Piłsudskiego na dziedzińcu Belwederu (14 maja 1926). Pałac Belwederski był siedzibą prezydenta Wojciechowskiego. Został zdobyty 14 maja przez oddziały wierne Piłsudskiemu.

Autorytaryzm

Zamach majowy zapoczątkował rządy autorytarne w Polsce.

Autorytaryzm polega na dyktatorskiej władzy jednego człowieka lub grupy ludzi, rządzących wbrew woli znacznej części społeczeństwa, najczęściej przy poparciu armii. Rządy autorytarne cechuje niechęć do demokracji i demokratycznie wybranego parlamentu, prześladowanie opozycji i ograniczanie swobód obywatelskich. Autorytaryzm jest podobny do totalitaryzmu, ale nie taki sam: przywódcy autorytarni nie posługują się terrorem na masową skalę, czasem tolerują istnienie opozycji, od obywateli wymagają posłuszeństwa, lecz nie ślepej wiary w głoszoną przez siebie ideologię. Opierają się na elitach, np. na wojsku lub duchowieństwie, oraz podkreślają swój szacunek dla tradycyjnych wartości.

Piłsudski stał się takim właśnie przywódcą autorytarnym. Spodziewano się, że rozwiąże parlament i będzie rządził sam. On jednak wezwał do pojednania oraz wkroczył na drogę działań legalnych.

Powołano rząd, a 31 maja Zgromadzenie Narodowe wybrało Piłsudskiego na prezydenta. W ten sposób zamach majowy został zalegalizowany przez parlament.

Marszałek nie przyjął wyboru z powodu – jak tłumaczył – zbyt małych uprawnień głowy państwa. Pozostał w cieniu, do śmierci sprawując faktyczne rządy.

6. Czym jest autorytaryzm?

Rządy sanacji

Zamach majowy został przeprowadzony pod hasłem sanacji państwa, czyli jego uzdrowienia (po łacinie *sanatio* to właśnie „uzdrowienie"). Od tego terminu obóz piłsudczyków rządzący Polską w latach **1926–1939** nazwano **sanacją**.

W 1926 r. prezydentem został zaproponowany przez Piłsudskiego wybitny chemik **Ignacy Mościcki**.

Marszałek dążył do uchwalenia nowej konstytucji, która wprowadziłaby system prezydencki. W sierpniu 1926 r. sejm przyjął tzw. **nowelę sierpniową** – ustawę wzmacniającą władzę prezydenta kosztem uprawnień sejmu. Jednak do uchwalenia nowej konstytucji Piłsudski potrzebował większości parlamentarnej. Żeby ją zdobyć, utworzył własne ugrupowanie: **Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem**, w skrócie **BBWR** (1928). Słowo „bezpartyjny" miało świadczyć o tym, że nie jest to jeszcze jedna partia polityczna, bo przecież sanacja toczyła walkę z „partyjniactwem".

Tekst źródłowy

Nie będę się wdawał w dyskusję nad wypadkami majowymi. Zdecydowałem się na nie sam, w zgodzie z własnym sumieniem, i nie widzę potrzeby z tego się tłumaczyć.

Głównymi powodami obecnego stanu rzeczy w Polsce – to jest nędzy, słabizny wewnętrznej i zewnętrznej – były złodziejstwa, pozostające bezkarnie. Ponad wszystkim w Polsce zapanował interes jednostki i partii. [...]

Rozwielmożniło się w Polsce znikczemnienie ludzi. Swobody demokratyczne zostały nadużyte tak, że można było znienawidzić całą demokrację. [...] Partie w Polsce rozmnożyły się tak licznie, iż stały się niezrozumiałe dla ogółu. [...] Warunki tak się ułożyły, że mogłem nie dopuścić was do sali Zgromadzenia Narodowego, kpiąc z was wszystkich, ale czynię próbę, czy można jeszcze w Polsce rządzić bez bata. Nacisku nie będzie. Żadna siła fizyczna nie zaciąży nad wami. Dałem gwarancję swobodnego obioru prezydenta i słowa dotrzymam.

Józef Piłsudski, *Przemówienie do przedstawicieli stronnictw sejmowych*, 1926 r.

* Co mówi Piłsudski o obecnym stanie państwa?
* Jakie są, jego zdaniem, przyczyny takiego stanu rzeczy?
* Dlaczego Piłsudski gwarantuje wolny wybór prezydenta?

Przerwa w rozprawie podczas procesu brzeskiego. Obrońca (w todze) nachyla się nad oskarżonym politykiem.

W 1929 r. powstał pierwszy rząd „pułkowników". Ta ironiczna nazwa pochodziła stąd, że na 14 ministrów przypadało 6 wysokich rangą wojskowych. Rządy zmieniały się często, gdyż łatwo traciły poparcie partii zasiadających w sejmie. Dlatego Piłsudski i kolejne gabinety „pułkowników" prowadziły zdecydowaną walkę z opozycją.

W 1930 r. na polecenie Marszałka prezydent rozwiązał sejm. Wkrótce potem aresztowano 19 byłych posłów opozycji. Zostali osadzeni w twierdzy w Brześciu nad Bugiem; wkrótce wytoczono im proces nazwany **procesem brzeskim** (choć odbył się w Warszawie). Dziesięciu polityków opozycji otrzymało wyroki od 1,5 roku do 3 lat więzienia.

7. Wyjaśnij pojęcie: sanacja.

8. Do czego zmierzał Józef Piłsudski po zamachu majowym? W jaki sposób chciał osiągnąć ten cel?

9. Dlaczego i jak Piłsudski prowadził walkę z opozycją?

Ignacy Mościcki
(1867–1946)

Chemik, polityk, prezydent Polski w latach 1926–1939. Był wybitnym uczonym, wykładowcą uniwersytetu we Fryburgu w Szwajcarii, a potem politechnik we Lwowie i w Warszawie. Budował polski przemysł chemiczny. Po wybuchu II wojny światowej trafił do Rumunii, gdzie zrezygnował z prezydentury. Resztę życia spędził w Szwajcarii.

Konstytucja kwietniowa

1935

W **1935** r. piłsudczycy przegłosowali w sejmie własny projekt konstytucji. W kwietniu podpisał ją prezydent – i dlatego zyskała ona nazwę **Konstytucji kwietniowej**.

Konstytucja kwietniowa wprowadziła silną władzę prezydencką. Prezydent:

1) odpowiadał za losy państwa tylko przed „Bogiem i historią",
2) był zwierzchnikiem sił zbrojnych,
3) miał prawo mianowania premiera, ministrów, jednej trzeciej senatorów, a także najwyższych urzędników cywilnych i wojskowych,
4) decydował o wojnie i pokoju,
5) mógł rozwiązać parlament (którego uprawnienia zostały poważnie ograniczone).

Konstytucja kwietniowa podporządkowała swobody obywatelskie interesom państwa. To ono stało się wartością najwyższą – a nie naród, jak w Konstytucji marcowej.

Nową ustawę zasadniczą opracowano z myślą o prezydenturze Piłsudskiego. Jednak Marszałek, który już dwukrotnie odmówił przyjęcia tego urzędu, nie przyjął go po raz trzeci.

Józef Piłsudski zmarł w 1935 r., w dziewiątą rocznicę zamachu majowego. Jego śmierć wywołała w Polsce wstrząs. Jedni go uwielbiali, inni nienawidzili, jednak mało kto wątpił w siłę jego charakteru i uczciwość. Równie wybitnej osobowości wśród polityków polskich nie było.

10. Wymień uprawnienia prezydenta przyznane mu przez Konstytucję kwietniową.

Pogrzeb Józefa Piłsudskiego w Warszawie (maj 1935). Trumna z ciałem Marszałka została przewieziona pociągiem do Krakowa i złożona w podziemiach katedry wawelskiej.

Dawniej a dziś

Zamach stanu

Józef Piłsudski wierzył, że musi dokonać zamachu stanu, by ratować państwo przed katastrofą. Był patriotą, który naprawdę poświęcił życie dobru Polski.

A jednak rozpoczął wojnę domową i tylko dzięki rozsądkowi prezydenta i premiera skończyła się ona po trzech dniach.

Także w naszych czasach pojawiają się na świecie politycy zdecydowani „naprawić państwo" przez zamach stanu. Bywa, że rządzą lepiej niż obalone władze (choć na ogół nie). Zyskują poparcie tej części społeczeństwa, która liczy, że sytuację naprawi „silny człowiek".

* Czy Józef Piłsudski postąpił słusznie, dokonując zamachu stanu? Uzasadnij swój sąd.

Sanacja bez Piłsudskiego

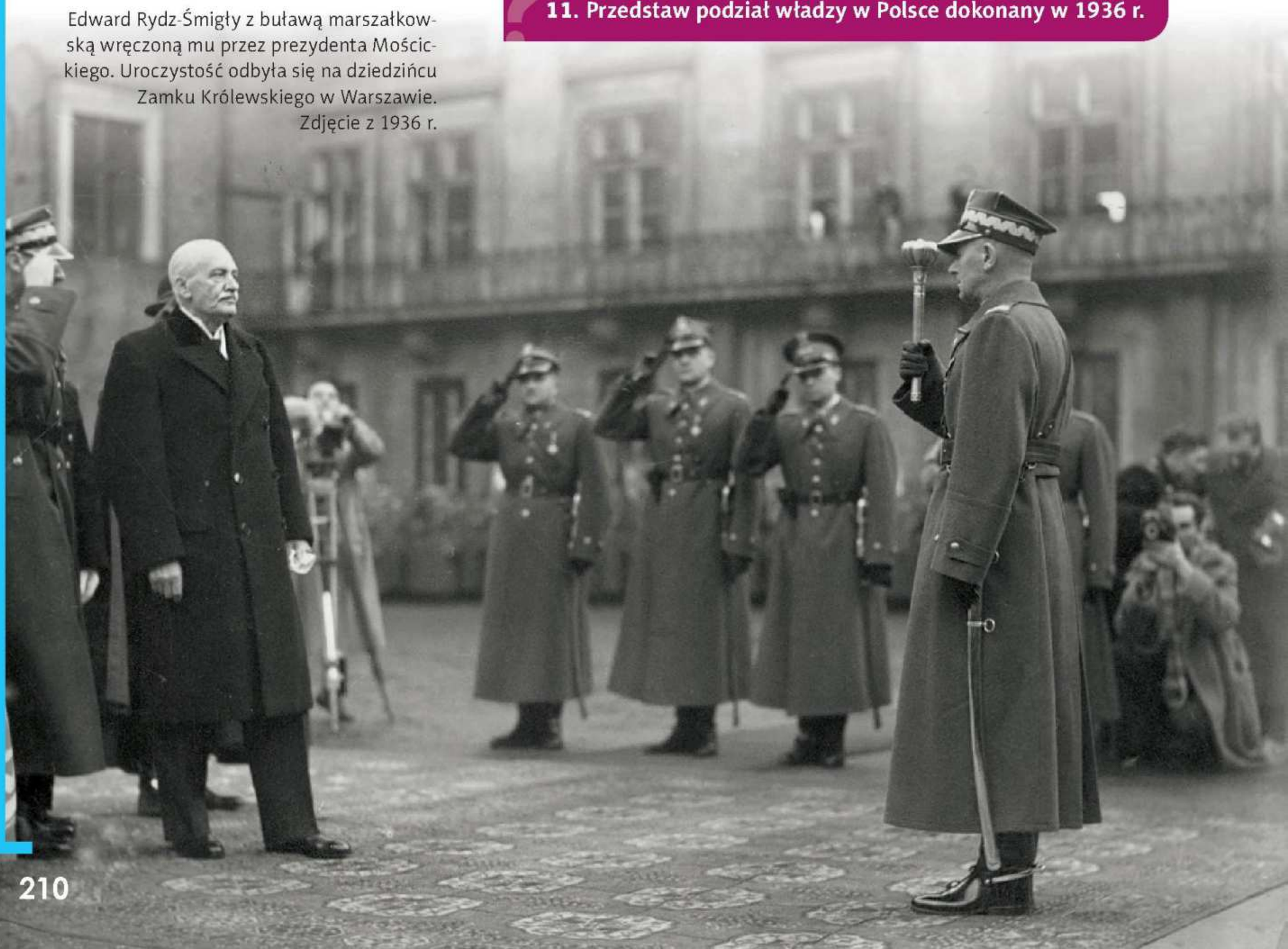
Po śmierci Marszałka obóz sanacyjny rozpadł się na rywalizujące o władzę grupy. Najważniejsze były dwie:

1) prezydent Mościcki i jego otoczenie,
2) generał **Edward Rydz-Śmigły** wraz z popierającymi go wojskowymi i urzędnikami.

Grupa prezydencka, nazywana „zamkową" (od Zamku Królewskiego będącego siedzibą prezydenta), musiała się podzielić władzą ze stronnikami Rydza-Śmigłego. W 1936 r. premier wydał dokument, w którym uznał generała za „pierwszą w Polsce osobę po Panu prezydencie". Pismo to było niezgodne z Konstytucją kwietniową, czym nikt w obozie sanacyjnym zanadto się nie przejmował. W tymże roku Rydz-Śmigły otrzymał tytuł marszałka Polski.

Odtąd jego zwolennicy prowadzili politykę wewnętrzną, a grupa „zamkowa" kierowała polityką gospodarczą. Ministrem spraw zagranicznych pozostał mianowany jeszcze przez Piłsudskiego – i dość niezależny – **Józef Beck** (czytaj: bek, zob. s. 215). Taki podział władzy przetrwał do 1939 r.

11. Przedstaw podział władzy w Polsce dokonany w 1936 r.

Edward Rydz-Śmigły z buławą marszałkowską wręczoną mu przez prezydenta Mościckiego. Uroczystość odbyła się na dziedzińcu Zamku Królewskiego w Warszawie. Zdjęcie z 1936 r.

Pytania i polecenia

A. Omów przyczyny zamachu majowego.
B. Dlaczego rządy sanacji nazywamy rządami autorytarnymi?

To, co najważniejsze

Zamach majowy (12–14 maja 1926)

Przyczyny

Niezadowolenie zwolenników Piłsudskiego z:
1) rozdrobnienia sejmu i nietrwałości kolejnych rządów,
2) kryzysu gospodarczego, o który obwiniano polityków,
3) biedy i zacofania kraju.

Powody decyzji Piłsudskiego o zamachu stanu:
1) pogarda Marszałka dla „sejmokracji" (przewagi sejmu nad władzą wykonawczą),
2) przekonanie o konieczności użycia siły, by uratować państwo,
3) poparcie znacznej części armii i społeczeństwa.

Bezpośrednią przyczyną zamachu majowego było powołanie rządu Wincentego Witosa.

Przebieg

1. Marsz oddziałów wiernych Piłsudskiemu na Warszawę (12 maja).
2. Spotkanie Piłsudskiego z prezydentem Wojciechowskim na moście Poniatowskiego (12 maja).
3. Walki w Warszawie (12–14 maja).
4. Podanie się do dymisji prezydenta i premiera (14 maja).

Skutki

1. Obalenie ustroju demokratycznego w Polsce.
2. Objęcie władzy przez sanację, tj. obóz piłsudczyków.
3. Faktyczne rządy autorytarne, sprawowane przez Józefa Piłsudskiego do śmierci w 1935 r.

Rządy sanacji (1926–1939)

1. Prezydentem Ignacy Mościcki, zaproponowany przez Piłsudskiego (1926).
2. Utworzenie przez Piłsudskiego Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem (BBWR, 1928).
3. Rozwiązanie sejmu, aresztowanie posłów opozycji, proces brzeski i skazanie posłów opozycji na kary więzienia (1930).
4. Uchwalenie Konstytucji kwietniowej z silną władzą prezydencką (kwiecień 1935).
5. Śmierć Józefa Piłsudskiego (maj 1935).
6. Podział władzy w obozie sanacji między zwolenników gen. Rydza-Śmigłego (polityka wewnętrzna), obóz zamkowy z prezydentem Mościckim (polityka gospodarcza) oraz Józefa Becka (polityka zagraniczna).

Ilustracja ze s. 206

29 Polityka zagraniczna II Rzeczpospolitej

* Przypomnij, jakie problemy wynikały z wielonarodowego charakteru Polski.

Państwo wśród wrogów

II Rzeczpospolita graniczyła z sześcioma państwami oraz Wolnym Miastem Gdańskiem. Przyjazne stosunki zdołała nawiązać jedynie z dwoma sąsiadami: Łotwą i Rumunią. Z Czechosłowacją trwał spór o Zaolzie, a Litwa uważała Polskę za wroga, który zagrabił jej stolicę – Wilno. Jednak największe zagrożenie dla Polski stanowiły Związek Radziecki oraz Niemcy.

Bolszewicy wspierali polskich komunistów, którzy zamierzali wywołać nad Wisłą rewolucję i przekształcić Polskę w republikę radziecką. Ponieważ większość polskich robotników wcale się nie paliła do rewolucji komunistycznej, władze ZSRR chciały przynajmniej oderwać od Rzeczpospolitej Kresy Wschodnie.

Niemcy tylko wyczekiwały okazji, by doprowadzić do zmiany traktatu wersalskiego i odzyskać ziemie utracone na wschodzie: część Górnego Śląska, Wielkopolskę i Pomorze. Szczególnie ważne było dla nich Pomorze, gdyż oddzielało niemieckie Prusy Wschodnie od reszty Niemiec. Nazywali Pomorze „polskim korytarzem" łączącym Polskę z Bałtykiem.

W pierwszych latach istnienia Polski Związek Radziecki był osłabiony wojną domową, a armia niemiecka pozostawała ograniczona do 100 tysięcy żołnierzy. Politycy polscy patrzyli jednak w przyszłość – każde z tych państw miało możliwości wojskowe znacznie większe od polskich. Rzeczpospolita musiała szukać sprzymierzeńców.

Dlatego w **1921** r. Polska zawarła **sojusz z Francją**. Przewidywał on wzajemną pomoc w razie napaści Niemiec. Gdyby agresorem okazał się Związek Radziecki, Francja miała przede wszystkim szachować Niemcy, żeby nie przyłączyły się do ataku na Polskę.

1921

Marszałek Francji Ferdynand Foch (czytaj: fosz) z wizytą w Warszawie (maj 1923). Obok Focha (przepasanego jasną szarfą) idzie Józef Piłsudski (z ciemną szarfą). Francuski generał, przyjaciel Polski i wróg Niemiec, był przyjmowany nad Wisłą z najwyższymi honorami, m.in. otrzymał tytuł marszałka Polski.

Sojusz z Francją był możliwy, ponieważ oba państwa obawiały się Niemiec. Polska sprzymierzyła się też z Rumunią, zagrożoną przez Związek Radziecki (1921). Nie doszło natomiast do przymierza Rzeczpospolitej z Wielką Brytanią, która po I wojnie światowej konsekwentnie sprzeciwiała się osłabieniu Niemiec.

1. **Kto i z jakich powodów stanowił największe zagrożenie dla Polski?**
2. **Co gwarantował Polsce sojusz z Francją?**

Rapallo i Locarno a Polska

W **1922** r. dyplomaci niemieccy i rosyjscy podpisali **układ w Rapallo**. Ich państwa nawiązały stosunki dyplomatyczne, zrzekły się wzajemnych odszkodowań i podjęły tajną współpracę wojskową (por. s. 151). Dla polskich polityków porozumienie niemiecko-radzieckie stało się „zmorą Rapallo", oznaczało bowiem możliwość sojuszu dwóch wrogich Polsce mocarstw.

Położenie Polski po raz drugi pogorszyło się w 1925 r. po **układzie w Locarno** (por. s. 152), w którym Niemcy uznały swoją granicę z Belgią i Francją. Mocarstwa – układ podpisały też Włochy i Wielka Brytania – nie wzięły pod uwagę polskich starań o objęcie podobną gwarancją granicy niemiecko-polskiej. Odtąd Niemcy miały nienaruszalną granicę na zachodzie i możliwą do zmiany na wschodzie.

Niemiecki minister spraw zagranicznych nie krył zadowolenia. „Dla mnie Locarno oznacza możność oderwania od Polski niemieckich prowincji na wschodzie" – oświadczył. Do „zmory Rapallo" dołączyła „zmora Locarno".

3. **Wyjaśnij, jakie skutki dla Polski miały układy zawarte w Rapallo i Locarno.**

Wojna celna z Niemcami

Jeszcze przed podpisaniem układu w Locarno Niemcy naciskali na polskie władze, by zgodziły się na zmiany granic. Gdy Polacy odmówili, w 1925 r. rząd niemiecki wstrzymał import węgla ze Śląska. Liczył na wywołanie kryzysu gospodarczego w Polsce, który zmusi ją do ustępstw terytorialnych. Niemcy były bowiem głównym partnerem handlowym Rzeczpospolitej, a węgiel – jej głównym towarem eksportowym.

Tekst źródłowy

Art. 1. Polska i Rumunia zobowiązują się wspomagać się wzajemnie na wypadek, gdyby jedna z nich została zaatakowana, bez dania powodu ze swej strony, na swych obecnych granicach wschodnich.

Konwencja dotycząca przymierza odpornego między Polską a Rumunią, 1921 r.

* Czy Rumunia miała pomóc Polsce w razie agresji ze strony Niemiec? Uzasadnij odpowiedź.
* Pod jakimi warunkami Polska i Rumunia zobowiązały się do udzielenia sobie pomocy?

„Podpisanie paktu, by zakończyć wojnę" – głosi nagłówek angielskiej gazety z 1925 r., wydanej po zawarciu układu w Locarno.

QUEEN ALEXANDRA MEMORIAL FUND: SEND YOUR SUBSCRIPTION

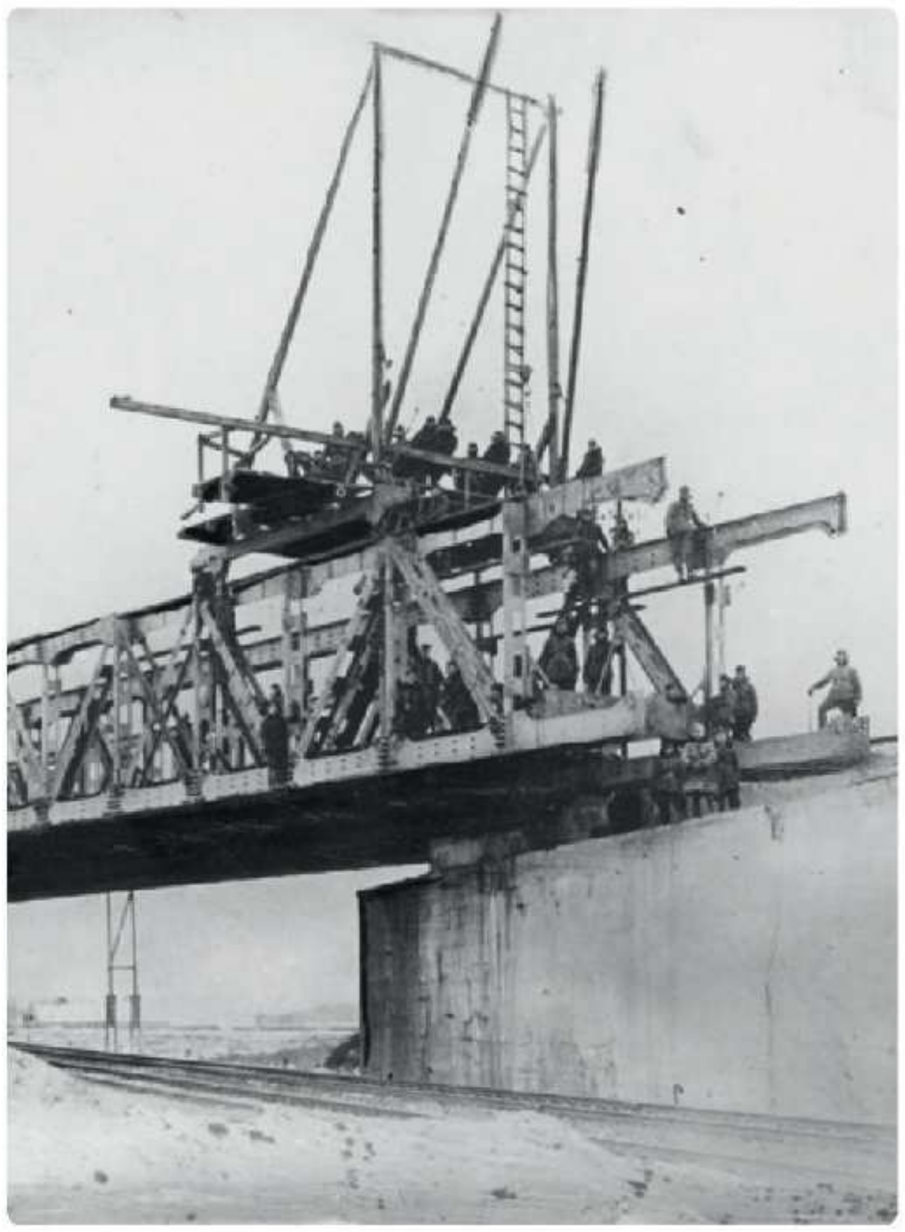
Daily Mirror

THE DAILY PICTURE NEWSPAPER WITH THE LARGEST NET SALE

BIGGEST DAILY PICTURE PAPER

WEDNESDAY, DECEMBER 2, 1925 (24 PAGES)

SIGNING THE PACT TO END WAR

Budowa wiaduktu w Tczewie (Pomorze) dla magistrali węglowej łączącej Śląsk z Gdynią. Zdjęcie z 1928 r.

Polacy odpowiedzieli zakazem importu wielu towarów niemieckich. Na inne nałożyli tak wysokie cła, że ich sprowadzanie stało się nieopłacalne. Niemcy postąpili tak samo w stosunku do polskich towarów. W ten sposób w **1925** r. rozpoczęła się **wojna celna**, która zachwiała polską gospodarką. Gwałtownie wzrosło bezrobocie, a produkcja przemysłowa w ciągu pół roku spadła o 20%.

1925

Wojna celna trwała do 1934 r. Z czasem okazało się, że przyniosła także korzystne skutki dla Polski:

1. Trzeba było uruchomić własną produkcję wyrobów, które dotąd importowano z Niemiec.
2. Znaleziono nowe rynki dla polskiego węgla: Wielką Brytanię i kraje skandynawskie.
3. Polska przyspieszyła prace przy budowie portu w Gdyni oraz rozpoczęła budowę magistrali kolejowej, by móc eksportować węgiel i inne towary drogą morską (zob. s. 218).

4. Na czym polegała wojna celna?

5. Wskaż niekorzystne i korzystne skutki wojny celnej dla polskiej gospodarki.

Polityka zagraniczna Józefa Piłsudskiego

Premier Francji podpisuje pakt paryski o rezygnacji z wojny. Zdjęcie wykonano w sierpniu 1928 r.

Od zamachu majowego (1926) aż do swojej śmierci (1935) Józef Piłsudski faktycznie kierował polską polityką zagraniczną.

W tym czasie wyszła na jaw bezsilność Ligi Narodów wobec konfliktów zbrojnych na świecie. Niewiele wart okazał się również pakt paryski podpisany w latach 1928–1929 przez kilkadziesiąt państw (wśród nich Polskę). Wyrzekły się one wojny jako sposobu rozwiązywania sporów. Dla niektórych polityków zawarcie paktu było zabiegiem czysto propagandowym (nie wypadało nie podpisać).

Nic dziwnego, że Piłsudski nie ufał zbiorowym układom bezpieczeństwa. Dlatego postanowił zawrzeć dwustronne porozumienia z państwami, które mogły zagrozić Rzeczpospolitej.

W **1932** r. Polska podpisała **pakt o nieagresji z ZSRR**. Obie strony wyrzekły się wojny jako sposobu regulowania sporów między nimi, a Związek Radziecki uznał polską granicę wschodnią. W 1934 r. układ został przedłużony o 10 lat.

1932

Pozostały Niemcy, gdzie w styczniu 1933 r. władzę objął Adolf Hitler. W tymże roku oświadczył, że Polska musi zwrócić Rzeszy „korytarz". Strona polska zareagowała

ostrzeżeniem: „Znajdujemy się w przededniu wojny między Niemcami a Polską". Hitler nie mógł jeszcze ryzykować konfliktu – armia niemiecka wciąż liczyła tylko 100 tysięcy żołnierzy. Zmienił zatem stosunek do Polski: w **1934** r. Polska i Niemcy podpisały **deklarację o nieagresji** (również na 10 lat). Zakończyła się wówczas polsko-niemiecka wojna celna.

Dojście Hitlera do władzy zmieniło sytuację międzynarodową II Rzeczpospolitej. Do rządu nazistów bowiem wrogo odnosiły się państwa zachodnie, co czyniło z Polski ich naturalnego sojusznika (upadła „zmora Locarno"). A ponieważ Hitler nie krył się z zamiarem zniszczenia komunizmu, wrogość zapanowała także między Niemcami a Związkiem Radzieckim (co odsunęło „zmorę Rapallo").

Polska starała się wykorzystać napięcie niemiecko-radzieckie, by zapewnić sobie bezpieczeństwo. W latach 30. prowadziła **politykę równowagi** między dwoma nieprzyjaciółmi. Polegała ona na utrzymywaniu poprawnych stosunków zarówno z Niemcami, jak też z ZSRR – bez zbliżania się do żadnej ze stron.

Piłsudski zdawał sobie sprawę, że jest to chwiejna równowaga. W 1934 r. mówił: „Polska siedzi teraz na dwóch stołkach. To nie może trwać długo. Musimy wiedzieć, z którego naprzód spadniemy i kiedy". Ocenił wtedy, że „dobre stosunki między Polską a Niemcami mogą trwać jeszcze cztery lata".

6. Omów relacje między Polską a Niemcami i ZSRR w okresie rządów sanacji.

7. Co się zmieniło w sytuacji międzynarodowej Polski po dojściu Hitlera do władzy?

8. Na czym polegała polityka równowagi?

Przyłączenie Zaolzia

Po śmierci Piłsudskiego jego politykę próbował kontynuować minister spraw zagranicznych **Józef Beck**.

Tymczasem sytuacja w Europie szybko się zmieniała, gdyż Hitler parł do wojny. W 1935 r. złamał postanowienia traktatu wersalskiego: wprowadził w Niemczech powszechną służbę wojskową, zaczął budować niemieckie lotnictwo oraz siły pancerne. Zachód nie zareagował. W 1936 r. armia niemiecka wkroczyła do zdemilitaryzowanej Nadrenii. Polska zaproponowała wtedy Francji wspólną akcję zbrojną przeciwko Niemcom – jednak Francuzi nie byli nią zainteresowani.

Tekst źródłowy

Wy tej Polski nie utrzymacie. Ta burza, która nadciąga, jest zbyt wielka. Obecna Polska zdolna jest do życia tylko w jakimś wyjątkowym, złotym okresie dziejów. Ja przegrałem swoje życie. Nie udało mi się powołać do życia dużego związku federacyjnego, z którym świat musiałby się liczyć.

Józef Piłsudski w rozmowie z płk. Januszem Głuchowskim, zima 1924/1925

* Dlaczego, zdaniem Piłsudskiego, ówczesna Polska nie miała szans przetrwania?

Józef Beck
(1894–1944)

Polski żołnierz i polityk związany z Józefem Piłsudskim, w latach 1932–1939 minister spraw zagranicznych. W maju 1939 r. stanowczo sprzeciwił się niemieckim żądaniom terytorialnym wobec Polski. Po wybuchu II wojny światowej udał się do Rumunii, gdzie został internowany, a kilka lat później zmarł.

Józef Beck z Adolfem Hitlerem w ambasadzie polskiej w Berlinie (1935). Kontakty Polski z nazistowskimi Niemcami budziły zaniepokojenie zachodnich polityków, którzy obawiali się sojuszu obu państw.

Beck postanowił wykorzystać agresywne poczynania Hitlera do osiągnięcia niektórych celów polskiej polityki zagranicznej.

W marcu 1938 r., pięć dni po przyłączeniu Austrii do Niemiec (zob. s. 250), Polska wystosowała ultimatum do Litwy. Zażądała w nim nawiązania stosunków dyplomatycznych. Jednocześnie w całym kraju zorganizowano demonstracje, których uczestnicy wznosili okrzyki w rodzaju: „Wodzu, prowadź na Kowno!" (ówczesną stolicę Litwy). Władze litewskie przyjęły polskie żądania, gdyż bały się wybuchu wojny – choć nie pogodziły się z utratą Wileńszczyzny.

Z kolei gdy we wrześniu 1938 r. Wielka Brytania, Francja i Włochy zezwoliły na zajęcie przez Niemcy zachodniej części Czechosłowacji (zob. s. 251), Polska natychmiast wysunęła własne żądania terytorialne pod adresem rządu w Pradze. Czesi ustąpili: **2 października 1938** r. polskie oddziały zajęły **Zaolzie** utracone w 1919 r. I chociaż ludność polska stanowiła na tym terenie większość, to współudział w hitlerowskiej grabieży ziem południowego sąsiada był niemoralny. Wywołał też bardzo nieprzychylną reakcję Europy i świadczył o całkowitym braku orientacji polskich polityków co do zamiarów Hitlera. Nie przypuszczali, że Polska ma być następną ofiarą Trzeciej Rzeszy...

1938

9. Kiedy i w jaki sposób Hitler złamał traktat wersalski?

10. Wyjaśnij, jak i dlaczego Polska wykorzystała agresywną politykę Hitlera.

Manifestacja antyczeska w Warszawie (wrzesień 1938). Jej uczestnicy domagają się odebrania Czechosłowacji Zaolzia.

? Pytania i polecenia

A. Omów sytuację międzynarodową Polski w latach 20. XX w.
B. Przedstaw sukcesy i porażki polskiej polityki zagranicznej po zamachu majowym.

To, co najważniejsze

Polityka zagraniczna II Rzeczpospolitej

Stosunki z sąsiadami

Nieprzyjazne: ze Związkiem Radzieckim, z Niemcami, Czechosłowacją i Litwą.

Przyjazne: z Łotwą i Rumunią.

Pogorszenie się położenia międzynarodowego Polski w latach 20.:

1. Układ w Rapallo (1922) groził Polsce sojuszem Niemiec ze Związkiem Radzieckim.
2. Układ w Locarno (1925) zagwarantował nienaruszalność granicy Niemiec z Francją i Belgią, lecz nie z Polską.

Wojna celna z Niemcami (1925–1934)

Przyczyna:

Próba wywołania przez Niemcy kryzysu gospodarczego w Polsce, który zmusi ją do ustępstw terytorialnych.

Skutki dla Polski:

Negatywne:	Pozytywne:
1) wzrost bezrobocia, 2) spadek produkcji przemysłowej o 20%.	1) uruchomienie własnej produkcji wyrobów dotąd importowanych z Niemiec, 2) znalezienie nowych rynków dla polskiego węgla: Wielkiej Brytanii i krajów skandynawskich, 3) przyspieszenie prac przy budowie portu w Gdyni i rozpoczęcie budowy magistrali węglowej.

Sojusze i układy dyplomatyczne Polski

Lata 20.:

1. Sojusz z Francją (1921) – przewidywał wzajemną pomoc w razie napaści Niemiec.
2. Sojusz z Rumunią (1921) – zawarty na wypadek agresji ZSRR.

Lata 30.: Polityka równowagi polegała na utrzymywaniu poprawnych stosunków z Niemcami i ZSRR, bez zbliżania się do żadnej ze stron. Jej efektem były:

1. Pakt o nieagresji z ZSRR (1932) – obie strony wyrzekły się wojny jako sposobu regulowania sporów między sobą; ZSRR uznał polską granicę wschodnią.
2. Deklaracja o nieagresji z Niemcami (1934) – podpisana na 10 lat.

Wykorzystanie przez Polskę agresywnej polityki Hitlera

1. Polskie ultimatum wobec Litwy i jej zgoda na nawiązanie stosunków dyplomatycznych z Polską (marzec 1938).
2. Przyłączenie Zaolzia (październik 1938), zajętego w 1919 r. przez Czechosłowację.

Ilustracja ze s. 212

30 Problemy gospodarcze i narodowościowe

- Przypomnij trudności gospodarcze Polski po 1918 r.
- Przedstaw skutki reform Grabskiego dla finansów państwa.

Port w Gdyni

Na mocy traktatu wersalskiego (1919) powstało Wolne Miasto Gdańsk. Polska zyskała prawo korzystania z gdańskiego portu, lecz Niemcy rządzący Gdańskiem robili Polakom wiele trudności. Polska musiała mieć własny port.

Z tego powodu w 1922 r. sejm podjął decyzję o budowie miasta i portu w wiosce rybackiej – **Gdyni** (liczyła nieco ponad 1200 mieszkańców). Z początku prace budowlane prowadzono niemrawo. Brakowało pieniędzy i świadomości znaczenia portu dla Polski. Budowa nabrała tempa dopiero w 1926 r. Złożyły się na to dwie przyczyny:

1. Rozpoczęła się wojna celna z Niemcami (1925). Odtąd polski węgiel trzeba było eksportować drogą morską (do Niemiec wożono go koleją).

1922

Gdynia w okresie międzywojennym. Na pierwszym planie dok stoczniowy, czyli basen, w którym buduje się lub remontuje statki.

2. W 1926 r. ministrem przemysłu i handlu został wybitny polski ekonomista **Eugeniusz Kwiatkowski**. Uważał, że Polska powinna jak najszybciej zbudować własny port – i przekonał sejm do przyznania pieniędzy na ten cel.

W ciągu kilku lat wyrósł w Gdyni największy i najnowocześniejszy port handlowy nad Bałtykiem. Zbudowano też port rybacki, przystań pasażerską, bazę okrętów wojennych, stocznię i miasto. W 1938 r. mieszkało w nim 114 tysięcy ludzi.

Gdynia skutecznie konkurowała z Gdańskiem. Stała się nie tylko polskim oknem na świat, ale i dumą odrodzonego państwa. W Polsce mówiło się o budowaniu „w gdyńskim tempie", tj. szybko i solidnie.

Żeby połączyć Gdynię z kopalniami Górnego Śląska, w latach 1926–1933 zbudowano linię kolejową nazwaną **magistralą węglową**. Miała ona znaczenie gospodarcze, ale też strategiczne, ponieważ biegła wzdłuż granicy z Niemcami. W razie potrzeby można było wykorzystać ją do szybkiego transportu wojsk.

1. Dlaczego sejm podjął decyzję o budowie portu w Gdyni?
2. Kiedy i z jakich powodów prace przy budowie portu nabrały tempa?
3. Czym była i w jakim celu powstała magistrala węglowa?

Eugeniusz Kwiatkowski
(1888–1974)

Inżynier chemik, minister przemysłu i handlu (1926–1930), wicepremier oraz minister skarbu (1935–1939). W 1928 r. został honorowym obywatelem Gdyni. Przygotował plan 4-letni oraz nadzorował budowę COP-u. W czasie II wojny światowej internowany w Rumunii, dopiero w 1945 r. wrócił do kraju. Resztę życia poświęcił pracy naukowej.

Tekst źródłowy

Nikt u nas nie może się uwolnić od uczucia szczególnej depresji psychicznej, gdy przegląda się – kartka za kartką – liczby porównawcze w naszym „Roczniku statystycznym". Konstatujemy tam, że [...] w porównaniu z okresem przedwojennym spadliśmy w produkcji węgla do 3/4, w produkcji żelaza do 1/4, w produkcji stali i nafty do 1/2, że obrót w handlu zagranicznym między 1928 r. i 1935 r. spadł u nas do 1/4, a bez istnienia Gdyni spadłby jeszcze silniej – gdy równocześnie np. w Czechosłowacji, w Rumunii i [na] Litwie spadł do 1/2.*

Przemówienie Eugeniusza Kwiatkowskiego, 1935 r.

* O ile zmalały wydobycie węgla oraz produkcja stali w porównaniu z okresem przedwojennym?
* Wyjaśnij, jaki wpływ miał port w Gdyni na obroty Polski w handlu zagranicznym.

konstatować – stwierdzić istnienie jakiegoś faktu

Mieszkanie ubogiej warszawianki (lata 20.). Państwo nie miało środków, by pomóc ludziom żyjącym w nędzy.

Wielki kryzys w Polsce

Mieszkańcy państwa odczuli efekty reform Grabskiego (por. s. 200) dopiero w drugiej połowie 1926 r. Uznali więc, że poprawę sytuacji zawdzięczają rządom sanacji, a nie związanemu z Narodową Demokracją Grabskiemu. Tymczasem Piłsudski nie znał się na gospodarce – co w następnych latach bardzo zaszkodziło państwu.

Jednak w okresie 1926–1929 w Polsce trwało ożywienie gospodarcze spowodowane przez reformy Grabskiego oraz korzystną sytuację na świecie. Produkcja przemysłowa kraju wzrosła o 41%; liczba bezrobotnych spadła z przeszło 300 tysięcy do 90 tysięcy.

Ożywienie gospodarcze skończyło się jesienią 1929 r., wraz z wybuchem **wielkiego kryzysu** na świecie (por. s. 153). W Polsce zaczął się on od spadku cen artykułów rolnych o 50–70%. Chłopi zaczęli obsiewać nieużytki, by sprzedać więcej żywności. Tak pojawiła się nadprodukcja artykułów rolnych – przez co ich ceny spadły jeszcze bardziej. Chłopskie rodziny znowu musiały zwiększyć sprzedaż żywności. W efekcie w wielu wiejskich domach zaczęło brakować mięsa, masła, a nawet chleba.

Zubożali chłopi nie mieli za co kupować wyrobów przemysłowych, toteż fabryki ograniczyły produkcję. Właściciele zamykali je lub zwalniali pracowników. Z tego powodu produkcja przemysłowa zmniejszyła się o ponad jedną trzecią i gwałtownie wzrosło bezrobocie. W 1933 r. aż 940 tysięcy osób nie miało pracy.

Władze państwa okazały się bezradne. Próbowały ograniczyć skutki kryzysu m.in. przez interwencyjny skup zbóż, dzięki któremu miały wzrosnąć ich ceny. Działania te przyniosły mierne efekty, gdyż państwo kupiło zbyt mało zboża.

Co gorsza, w 1930 r. Piłsudski zdymisjonował ministra Eugeniusza Kwiatkowskiego. Jego następca podejmował niekorzystne decyzje, np. sztucznie utrzymywał wysoki kurs złotówki (za granicą obniżano wartość pieniądza, by podnieść ceny i w ten sposób pobudzić gospodarkę).

Błędna polityka władz sprawiła, że wielki kryzys w Polsce trwał do 1935 r. (na Zachodzie do 1933 r.). Wygasł nie dzięki interwencji państwa, lecz w wyniku światowego nieurodzaju, który spowodował podwyżki cen żywności. Trwałym skutkiem wielkiego kryzysu był spadek zaufania obywateli do nieudolnego obozu rządzącego.

4. Omów sytuację gospodarczą Polski w latach 1926–1929.

5. Przedstaw politykę ekonomiczną władz w czasie wielkiego kryzysu.

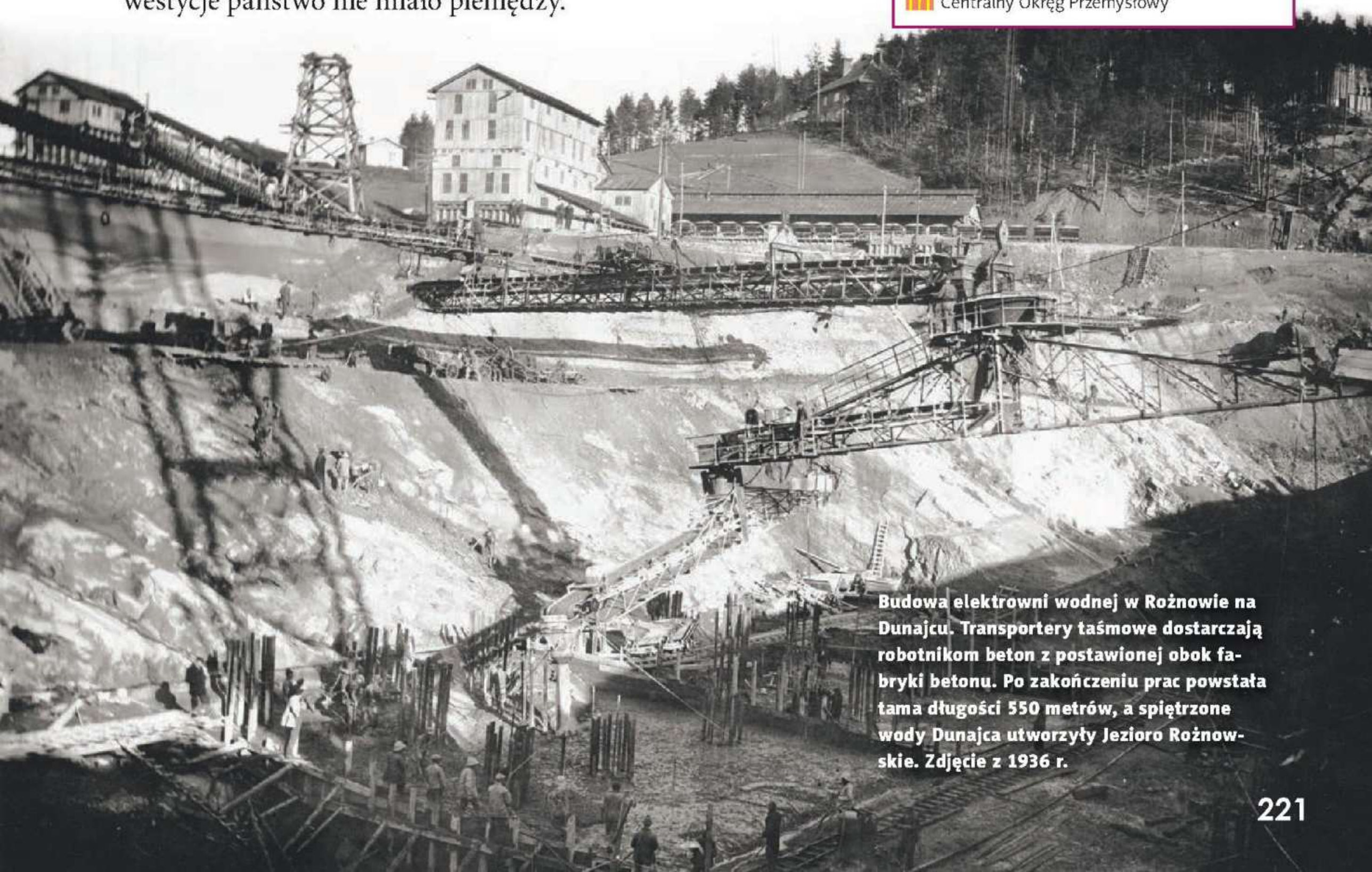
Centralny Okręg Przemysłowy

Eugeniusz Kwiatkowski został doceniony dopiero po śmierci Piłsudskiego. Jesienią 1935 r. prezydent powołał go na stanowisko ministra skarbu i wicepremiera do spraw gospodarczych.

W 1936 r. Kwiatkowski ogłosił pierwszy w Polsce plan gospodarczy: plan czteroletni. Jego główną inwestycją był **Centralny Okręg Przemysłowy**, w skrócie **COP**, budowany prawie od podstaw w południowej części kraju. COP leżał z dala od granic z Niemcami i ZSRR, co miało zapewnić bezpieczeństwo wznoszonym tam zakładom przemysłowym i zbrojeniowym. W latach 1937–1938 powstały m.in.: zapora oraz elektrownia wodna w Rożnowie, fabryki broni w Radomiu i Starachowicach, wytwórnia amunicji w Kraśniku, ośrodek przemysłowy Stalowa Wola. Przed wybuchem II wojny światowej ukończono budowę 100 zakładów przemysłowych i rozpoczęto prace przy 300 następnych.

COP zapewnił zatrudnienie kilkudziesięciu tysiącom mieszkańców rolniczej dotąd części kraju. Był największą inwestycją gospodarczą II Rzeczpospolitej. Historycy obliczyli jednak, że aby przekształcić strukturę gospodarczą Polski i zlikwidować bezrobocie, należałoby zbudować ponad 40 podobnych ośrodków przemysłowych. Na takie inwestycje państwo nie miało pieniędzy.

Budowa elektrowni wodnej w Rożnowie na Dunajcu. Transportery taśmowe dostarczają robotnikom beton z postawionej obok fabryki betonu. Po zakończeniu prac powstała tama długości 550 metrów, a spiętrzone wody Dunajca utworzyły Jezioro Rożnowskie. Zdjęcie z 1936 r.

Hala montażowa samochodów marki Chevrolet (czytaj: szewrolet) w Warszawie. W 1937 r. fabryka wyprodukowała prawie 4 tysiące tych aut. Zdjęcie zrobiono po 1936 r.

Produkcja przemysłowa Polski, jako jedynego wśród większych państw w Europie, w 1938 r. nie przekroczyła poziomu z 1913 r. Ale też żaden inny kraj nie został w równym stopniu zniszczony przez wojny ani nie musiał likwidować skutków ponad 100-letniego rozbicia. Dlatego największym osiągnięciem gospodarczym odrodzonej Polski było scalenie trzech dawnych zaborów w jeden organizm państwowy.

6. Czym był COP i jakie miał znaczenie dla Polski?
7. Czy powstanie COP-u zlikwidowało bezrobocie w Polsce? Dlaczego?

Ukraińcy w II Rzeczpospolitej

Gdy w 1918 r. odradzała się Polska, Józef Piłsudski pragnął utworzenia sfederowanej z nią niepodległej Ukrainy. Z planów tych nic nie wyszło – Ukraina została podzielona na część polską i radziecką (por. s. 187).

W latach 30. w II Rzeczpospolitej żyło ponad 5 milionów Ukraińców (14% ludności państwa). Mieszkali w Galicji Wschodniej, np. w województwie wołyńskim stanowili przeszło dwie trzecie ludności (Polacy ok. 16%).

Ukraińcy pragnęli utworzenia niepodległego państwa, a Polaków uważali za okupantów. Z kolei polskie władze usiłowały z początku spolonizować Ukraińców. Nie zgodziły się np. na otwarcie Uniwersytetu Ukraińskiego we Lwowie (powstał tajny). Potem próbowały nakłonić Ukraińców do uznania polskiego państwa za swoje, lecz bez powodzenia. Powstały wprawdzie ukraińskie ruchy polityczne szukające porozumienia z Polską, ale rozrastała się też **Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów**, w skrócie **OUN**. Jej członkowie dokonywali zamachów terrorystycznych na Polaków.

Ukraińcy w strojach ludowych. Zdjęcie z 1932 r.

Reakcją polskich władz na działania OUN były:

1) powrót do przymusowej polonizacji Ukraińców,
2) pacyfikacje wsi ukraińskich.

Pacyfikacja oznacza tłumienie buntu siłą, z zastosowaniem terroru wobec ludności. Np. w 1930 r., po fali podpaleń polskich majątków na Ukrainie, policja i wojsko niszczyły ukraińskim chłopom dobytek i wymierzały im chłostę.

Akcje pacyfikacyjne nie osłabiły terroru OUN, przeciwnie – wzbudziły nienawiść wielu Ukraińców do polskiego państwa.

8. Oceń sposoby rozwiązywania problemu ukraińskiego przez władze.

Żydzi w II Rzeczpospolitej

W latach 30. w Polsce żyło ok. 3 milionów Żydów (8,5% ludności państwa). Mieszkali w miastach oraz miasteczkach dawnych zaborów rosyjskiego i austriackiego. Stanowili 30% ludności Warszawy, a w wielu miejscowościach na wschodzie kraju – większość mieszkańców. Tradycyjnie utrzymywali się z handlu i rzemiosła; żydowscy robotnicy pracowali też w drobnym przemyśle. Niemal połowa polskiej inteligencji była pochodzenia żydowskiego (zwłaszcza adwokaci i lekarze).

Istniała silna konkurencja między polskimi a żydowskimi handlowcami, rzemieślnikami i przedstawicielami wolnych zawodów. Polscy nacjonaliści podkreślali „narodowy" charakter tej rywalizacji (choć nie byli antysemitami). Twierdzili, że Żydzi wypierają Polaków z rynku pracy, że opanowują polskie miasta – by objąć władzę w Polsce. Dlatego narodowcy domagali się zmuszenia Żydów do emigracji. Młodzi endecy organizowali rozruchy antysemickie (zdarzały się ofiary śmiertelne) i wybijali okna w żydowskich sklepach. W 1937 r. na niektórych polskich uczelniach wprowadzono tzw. *numerus clausus* (czytaj: klauzus, po łacinie „zamknięta liczba"). Było to ograniczanie liczby przyjmowanych na studia Żydów do 10% wszystkich studentów.

Antysemityzm Narodowej Demokracji wynikał z nacjonalizmu jej członków, a nie z ich patriotyzmu. Patrioci, którzy nie byli nacjonalistami, uważali Polskę za wspólny dom zamieszkujących ją narodowości – także Żydów.

9. Wyjaśnij, jak liczna była i czym się zajmowała mniejszość żydowska w Polsce.

10. Dlaczego narodowi demokraci domagali się zmuszenia Żydów do emigracji?

Tekst źródłowy

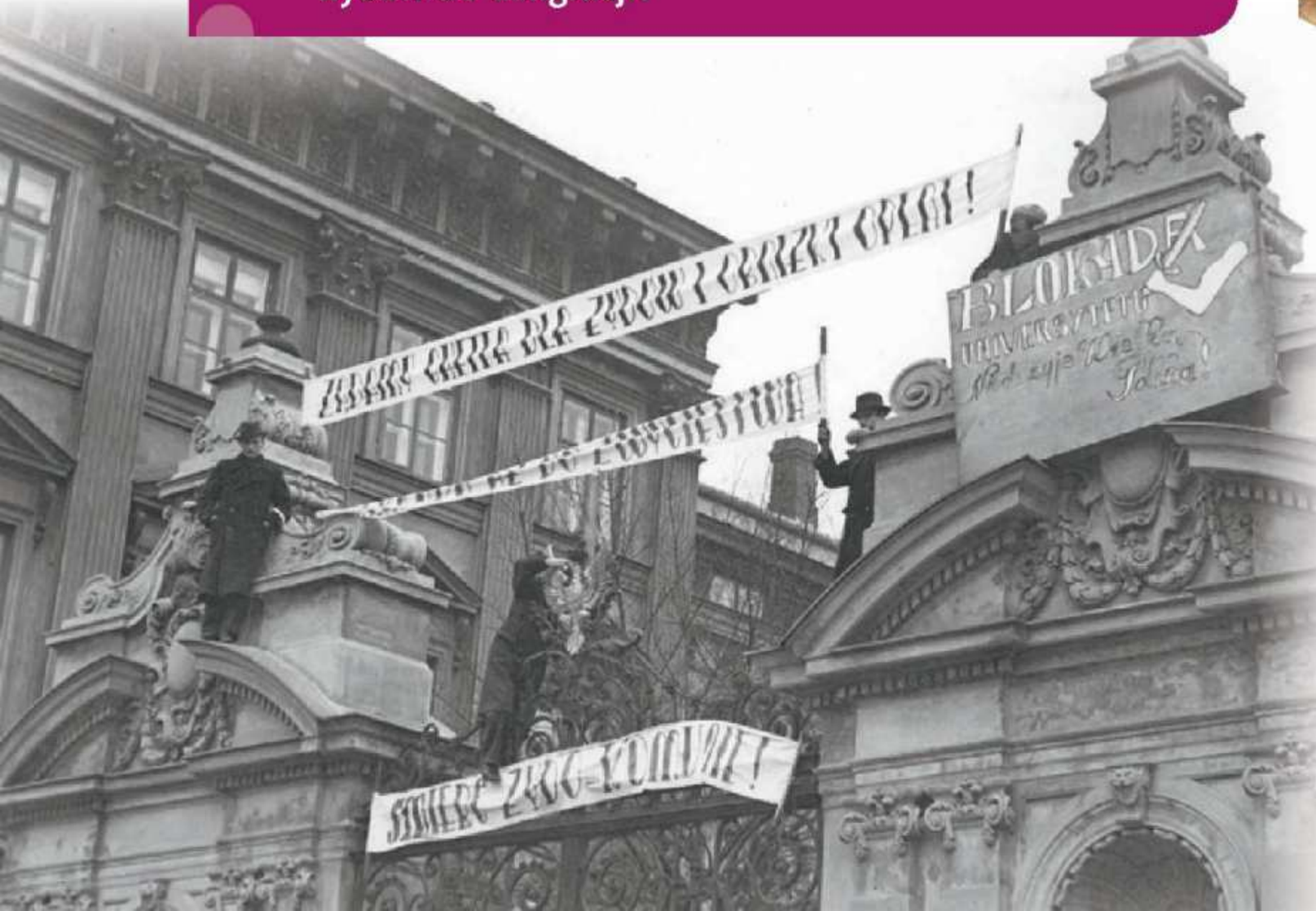
Stosunki polityczne w Polsce coraz wyraźniej kształtują się w tym duchu, że Polska dzieli się na dwa wielkie, walczące ze sobą obozy. Po jednej stronie stoi obóz narodowy. Po drugiej stronie stoją żydzi – oraz ci wszyscy, którzy swoją siłę i znaczenie czerpią z żydowskiego poparcia, a których istotną rolą jest służenie żydom za parawan.

Między tymi dwoma obozami dojść musi w końcu do decydującego starcia. Obóz narodowy w starciu tym dążyć będzie do całkowitego zlikwidowania sprawy żydowskiej w Polsce drogą zmuszenia żydów do całkowitej emigracji [...] oraz do oparcia całego życia Polski [z powrotem] na podstawie narodowej [...]. Obóz żydowski w starciu tym dążyć będzie świadomie (a obóz żydofilski dopomagać mu w tym będzie nieświadomie) do ugruntowania władzy żydowskiej w Polsce.

Jędrzej Giertych, *Tragizm losów Polski*, 1937 r.

* Kto, zdaniem autora, znajduje się w każdym z obozów, na które dzieli się Polska?
* Do czego będą dążyć te obozy?

Uwaga! W tekście źródłowym zachowano oryginalną pisownię słowa Żyd, mimo że w tym wypadku jest to błąd ortograficzny. Autor tekstu celowo go popełniał, by dać wyraz swej niechęci do ludności żydowskiej.

Studenci zawieszają na bramie Uniwersytetu Warszawskiego transparenty antyżydowskie. Górny głosi: „Żądamy getta dla Żydów i obniżki opłat!". Zdjęcie z 1936 r.

Pytania i polecenia

A. Przedstaw sytuację gospodarczą Polski w latach 1926–1935.
B. Wymień osiągnięcia gospodarcze II Rzeczpospolitej.
C. Scharakteryzuj relacje między Polakami a przedstawicielami mniejszości ukraińskiej i żydowskiej.

To, co najważniejsze

Osiągnięcia gospodarcze II Rzeczpospolitej

Budowa portu i miasta Gdyni

Rozpoczęta w 1922 r., przyspieszyła w 1926 r. na skutek:

1) wojny celnej z Niemcami (od 1925),

2) objęcia teki ministra przemysłu i handlu przez Eugeniusza Kwiatkowskiego.

Powstał największy i najnowocześniejszy port nad Bałtykiem, zbudowano też ponad 100-tysięczne miasto.

Magistrala węglowa – linia kolejowa łącząca Górny Śląsk z Gdynią

Została zbudowana w latach 1926–1933. Miała znaczenie gospodarcze i strategiczne.

Centralny Okręg Przemysłowy (COP)

1. Był budowany w latach 1937–1939 na południu Polski.
2. Ukończono budowę 100 zakładów przemysłowych i rozpoczęto prace przy 300.
3. Zapewnił pracę kilkudziesięciu tysiącom ludzi.

Wielki kryzys w Polsce (1929–1935)

Przyczyna: wybuch wielkiego kryzysu na świecie (1929).

Przebieg:

1. Spadek cen żywności i zubożenie chłopów.
2. Zmniejszenie produkcji przemysłowej oraz gwałtowny wzrost bezrobocia.

Trwały skutek: spadek zaufania obywateli do nieudolnego obozu rządzącego.

Mniejszości narodowe: Ukraińcy i Żydzi

Ukraińcy – ok. 14% ludności państwa	1. Pragnęli niepodległego państwa. 2. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) prowadziła działalność terrorystyczną. 3. Reakcja władz: przymusowa polonizacja Ukraińców i pacyfikacje wsi ukraińskich.
Żydzi – ok. 8,5% ludności państwa	1. Mieszkali w byłych zaborach rosyjskim i austriackim, zajmowali się handlem, rzemiosłem i wolnymi zawodami. 2. Istniała rywalizacja zawodowa między Polakami a Żydami. 3. Polscy nacjonaliści oskarżali Żydów o dążenie do objęcia władzy w Polsce i chcieli zmusić ich do emigracji.

Ilustracja ze s. 219

31 Nauka i kultura II Rzeczpospolitej

Osiągnięcia polskiej nauki

W międzywojennej Polsce do matury przystępowało zaledwie kilkanaście tysięcy osób rocznie. Studiowało jeszcze mniej, ponieważ nauka na wyższych uczelniach była odpłatna (tak jak w gimnazjach).

Z tego powodu międzywojenna inteligencja polska była nieliczna. Odznaczała się jednak wysokim poziomem umysłowym, a wielu polskich uczonych zdobyło światową sławę.

Ważną rolę odgrywała **szkoła lwowsko-warszawska**. Założona we Lwowie pod koniec XIX w., rozwijała się potem w Warszawie. Skupiała filozofów, etyków, logików, psychologów, historyków sztuki i literatury.

W 1932 r. Maria Skłodowska-Curie otworzyła **Instytut Radowy** w Warszawie. Był to pierwszy w Polsce nowoczesny ośrodek walki z nowotworami, które zwalczano przez naświetlanie promieniotwórczym radem. Uczona przekazała instytutowi pierwszy gram tego pierwiastka.

* Przypomnij trudności odrodzonej Polski w dziedzinie oświaty.

Pracownia chemiczna Uniwersytetu Warszawskiego. Zdjęcie z 1931 r.

Prezydent Mościcki (w płaszczu z futrzanym kołnierzem) zwiedza teren wykopalisk archeologicznych w Biskupinie. Obok niego profesor Kostrzewski. Zdjęcie z 1936 r.

W latach 30. archeolog **Józef Kostrzewski** rozpoczął badania prehistorycznej osady w Biskupinie. Z kolei geograf **Eugeniusz Romer** był twórcą nowoczesnej polskiej kartografii. Od jego nazwiska nazwano jeden z lodowców na Alasce.

1. Czym był Instytut Radowy?
2. Czego dokonali Józef Kostrzewski i Eugeniusz Romer?

Maria Dąbrowska w swoim mieszkaniu. Zdjęcie z 1934 r.

Literatura i sztuka

Mało kto odczuł odzyskanie niepodległości równie silnie jak pisarze. Nareszcie mogli poruszać tematy zakazane przez zaborców.

Jednak nie wszyscy twórcy zamierzali korzystać z tego prawa. Młodsze pokolenie pisarzy chciało uwolnić literaturę od obowiązku „krzepienia serc" Polaków. Wybitny poeta **Jan Lechoń** pisał: „A wiosną – niechaj wiosnę, nie Polskę zobaczę".

Za najwybitniejszą powieść międzywojennej Polski uznano 4-tomowe *Noce i dnie* **Marii Dąbrowskiej**. Jest to opowieść o dziejach polskiej rodziny szlacheckiej w latach 1863–1914. Autorkę czterokrotnie nominowano do literackiej Nagrody Nobla – której jednak nie dostała. Otrzymał ją natomiast w 1924 r. **Władysław Reymont** za powieść *Chłopi*, napisaną i wydaną jeszcze przed I wojną światową. Ukazał w niej życie mieszkańców polskiej wsi na przełomie XIX i XX w.

Starsze pokolenie pisarzy nieraz dawało wyraz rozczarowaniu odrodzonym państwem – tak jak **Stefan Żeromski** w powieści *Przedwiośnie*.

Powstawała też literatura dla dzieci. **Julian Tuwim** napisał słynną *Lokomotywę*, a **Kornel Makuszyński** – *Szatana z siódmej klasy* oraz wierszowane *Przygody Koziołka Matołka*.

Oprócz literatury bujnie rozwijało się wiele dziedzin sztuki, m.in. malarstwo, grafika, rzeźba oraz muzyka, w której wyróżniał się kompozytor **Karol Szymanowski**. Barwną (i kontrowersyjną) postacią był Stanisław Ignacy Witkiewicz, znany jako **Witkacy**: pisarz, malarz, filozof, autor powieści i dramatów teatralnych.

W teatrze okresu międzywojennego pojawiały się zarówno nowe sztuki, jak też nowatorskie inscenizacje dawnych dramatów. Teatr był jednak rozrywką elitarną: w 1929 r. w całej Polsce sprzedano tylko 200 tysięcy biletów teatralnych (dziś sprzedaje się ok. 4 milionów).

3. Wymień ważnych dla polskiej kultury poetów i prozaików, którzy tworzyli w okresie międzywojennym.

4. Jakie dziedziny sztuki wówczas się rozwijały?

Witkacy (1885–1939) robi jedną ze swoich min. Za życia niedoceniany, uważany za dziwaka, po śmierci został uznany za jednego z największych polskich artystów XX w.

Polskie Radio

W 1926 r. powstało Polskie Radio. W eter* pierwszy raz popłynęły słowa: „Halo, halo, Polskie Radio Warszawa, fala 480". Najpierw przemówił premier, potem nadano pierwszą audycję. Oto jej program: występ pieśniarki, fragment książki *Popioły* Stefana Żeromskiego oraz odczyt o Fryderyku Chopinie.

eter – tu: przestrzeń, w której rozchodzą się fale radiowe

Ówczesne Polskie Radio stało na bardzo wysokim poziomie. Nadawało koncerty muzyki poważnej, słuchowiska, odczyty naukowców, transmisje nabożeństw, a także zawodów sportowych. Początkowo emitowało program od godziny 17 do 23. Z czasem – od 6.15 do północy.

Pojawienie się audycji radiowych spowodowało rewolucję w dostępie do kultury i informacji. Już w 1926 r. radio podało wyniki wyborów prezydenckich zaledwie kilka sekund po ich ogłoszeniu w sejmie. Wcześniej informacje rozchodziły się za pośrednictwem gazet.

Polskie Radio nadawało tylko jeden program. Docierał on jednak do wielu słuchaczy – w 1939 r. w Polsce było zarejestrowanych ponad milion odbiorników radiowych.

5. Co świadczy o tym, że Polskie Radio w II Rzeczpospolitej stało na wysokim poziomie?

6. Wyjaśnij, co zmieniło radio w życiu mieszkańców Polski.

Pawilon Polskiego Radia na Targach Wschodnich we Lwowie. Zdjęcie z 1938 r.

Widzowie tłoczą się przed kinem Rialto w Katowicach, by obejrzeć film z uroczystości pogrzebowych Józefa Piłsudskiego. Zdjęcie z czerwca 1935 r.

Jadwiga Smosarska na Wawelu, na planie filmu *Barbara Radziwiłłówna*. Zagrała w nim tytułową rolę. Obok niej Witold Zacharewicz, filmowy Zygmunt August. Zdjęcie z 1936 r.

Kino

Kino, wynalazek braci Lumière (1895, czytaj: limjer), szybko upowszechniło się na ziemiach polskich. W 1921 r. istniało w Polsce ponad 400 kin. Zwykle mieściły się w przerobionych budynkach teatrzyków albo... w stajniach czy magazynach.

Ówczesne filmy były czarno-białe i nieme. Dopiero pod koniec lat 20. w USA powstał pierwszy film dźwiękowy. W Polsce raczej chłodno przyjęto tę nowość. Kinomani oburzali się, że głosy aktorów dudnią z głośników „jak z beczek".

Z czasem polscy widzowie docenili jednak dźwięk. W latach 30. cała Polska nuciła filmowe przeboje, np. „Umówiłem się z nią na dziewiątą".

Kin szybko przybywało. Pod koniec lat 30. w samej Warszawie istniało ich już prawie 70. Miejsc nie numerowano.

Filmowcy kręcili przede wszystkim melodramaty i komedie. Powstawały także adaptacje literatury. Nie były to wybitne dzieła, gdyż jako wytwory kultury masowej miały stanowić rozrywkę dla tysięcy ludzi, często słabo wykształconych.

Filmy zachwalano językiem, który miał przyciągać uwagę – tak jak robią to dzisiejsze reklamy. W gablotach stojących przy ruchliwych ulicach można było przeczytać: „miażdżąco niesamowity ekstra fascynujący film".

Sławni aktorzy filmowi cieszyli się ogromną popularnością, podobnie jak dziś. Do najbardziej znanych należeli **Jadwiga Smosarska**, **Eugeniusz Bodo** i **Adolf Dymsza**.

7. Czym międzywojenne kino różniło się od dzisiejszego?

Przedwojenny sport

W II Rzeczpospolitej uważano wychowanie fizyczne za równie ważne jak umysłowe. Istniały liczne kluby sportowe, zbudowano prawie 1650 boisk i ok. 360 pływalni.

Na igrzyskach olimpijskich w Amsterdamie (1928) lekkoatletka **Halina Konopacka** zdobyła złoty medal w rzucie dyskiem – i ustanowiła rekord świata. Było to pierwsze w dziejach olimpijskie złoto dla naszego kraju. Konopacka nie tylko rzucała dyskiem i oszczepem, skakała wzwyż i w dal, grała w tenisa, ale też pisała wiersze oraz malowała obrazy.

Do wybitnych polskich sportowców należeli **Janusz Kusociński**, złoty medalista igrzysk olimpijskich w Los Angeles (1932) w biegu na 10 km, oraz zakopiańczyk **Stanisław Marusarz** – wicemistrz świata w skokach narciarskich.

Najbardziej popularnym sportem II Rzeczpospolitej szybko stała się **piłka nożna**. Już w 1921 r. odbyły się pierwsze mistrzostwa Polski. Wygrała je krakowska Cracovia.

Jednym z najlepszych klubów piłkarskich był wtedy Ruch Hajduki Wielkie (dziś jest to Ruch Chorzów). Prawie połowa reprezentacji Polski wywodziła się z tego klubu.

Do historii przeszedł dramatyczny mecz Polaków na mistrzostwach świata we Francji w 1938 r. Polska zmierzyła się wtedy z Brazylią. Przegrała 5:6 i nie zdobyła medalu.

8. Wymień znanych sportowców międzywojennej Polski i przedstaw ich osiągnięcia.

Halina Konopacka, jak zwykle w czerwonym berecie, rzuca dyskiem podczas igrzysk w Amsterdamie (1928). Oprócz medalu zdobyła tytuł Miss Igrzysk.

Piłkarze Cracovii po zdobyciu tytułu mistrzów Polski (1921).

Pytania i polecenia

A. Przedstaw osiągnięcia polskiej nauki w okresie międzywojennym.
B. Omów rozwój kultury polskiej w tym okresie.

To, co najważniejsze

Nauka

1. Szkoła lwowsko-warszawska. Skupiała filozofów, etyków, logików, psychologów, historyków sztuki i literatury.
2. Medycyna. Maria Skłodowska-Curie założyła Instytut Radowy w Warszawie.
3. Archeologia. Józef Kostrzewski rozpoczął badania prehistorycznej osady w Biskupinie.
4. Geografia. Eugeniusz Romer stworzył nowoczesną polską kartografię.

Literatura i sztuka

1. *Noce i dnie* Marii Dąbrowskiej najwybitniejszą powieścią międzywojennej Polski.
2. Literacka Nagroda Nobla dla Władysława Reymonta (1924) za powieść *Chłopi*.
3. Rozczarowanie starszych pisarzy odrodzonym państwem, np. powieść *Przedwiośnie* Stefana Żeromskiego.
4. Literatura dla dzieci: Julian Tuwim i Kornel Makuszyński.
5. Rozwój malarstwa, grafiki, rzeźby, teatru oraz muzyki – kompozytor Karol Szymanowski.

Kultura

1. Polskie Radio
a) utworzone w 1926 r.,
b) ułatwiło dostęp do kultury i informacji,
c) w 1939 r. było w Polsce ponad milion odbiorników radiowych.
2. Kino
a) szybko przyjęło się na ziemiach polskich,
b) filmy były czarno-białe, a do końca lat 20. – nieme.

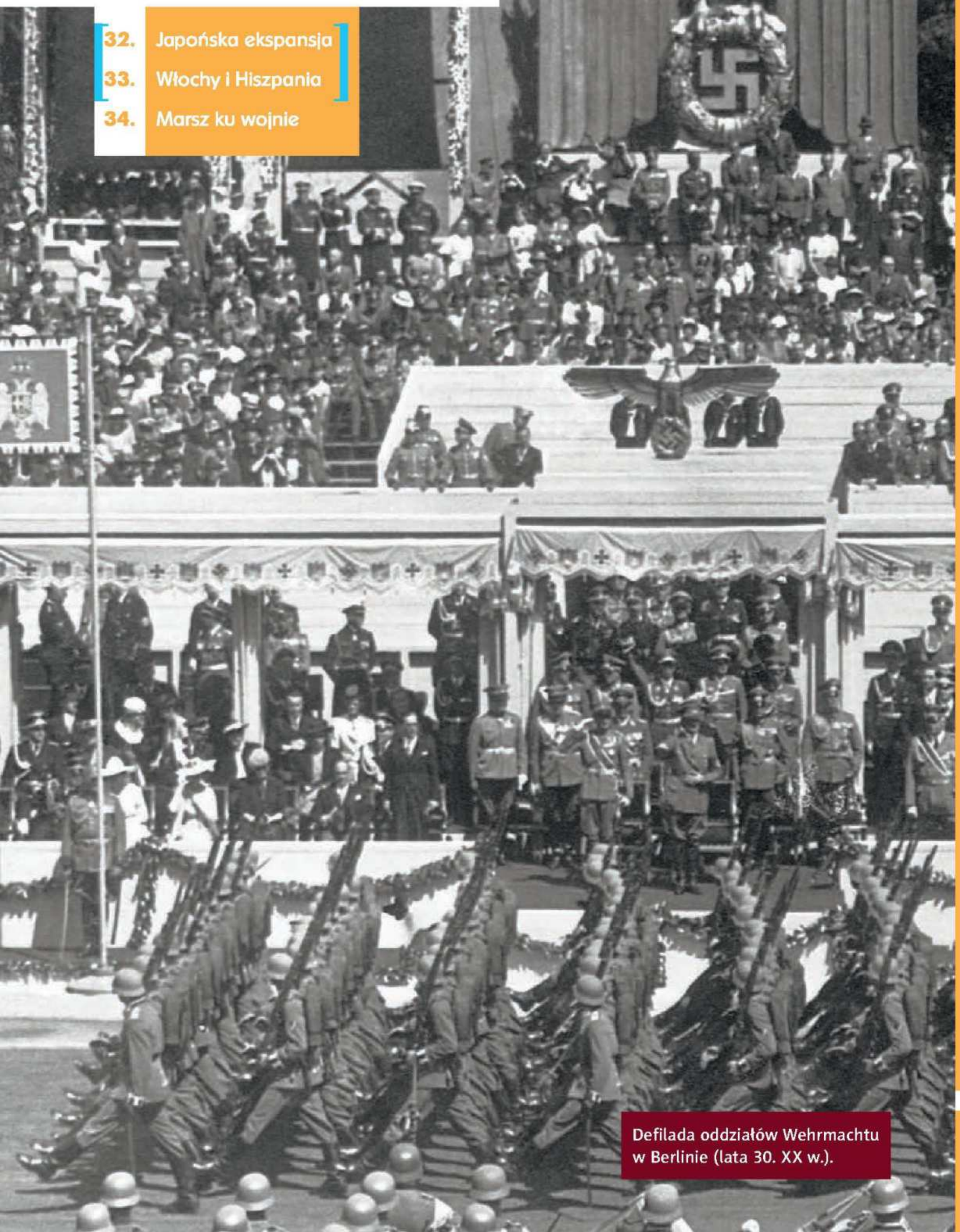
Sport

1. Istniały liczne kluby sportowe, budowano boiska i pływalnie.
2. Wybitni sportowcy:
a) lekkoatletka Halina Konopacka,
b) biegacz Janusz Kusociński,
c) skoczek narciarski Stanisław Marusarz.
3. Najpopularniejszym sportem była piłka nożna.

Ilustracja ze s. 228

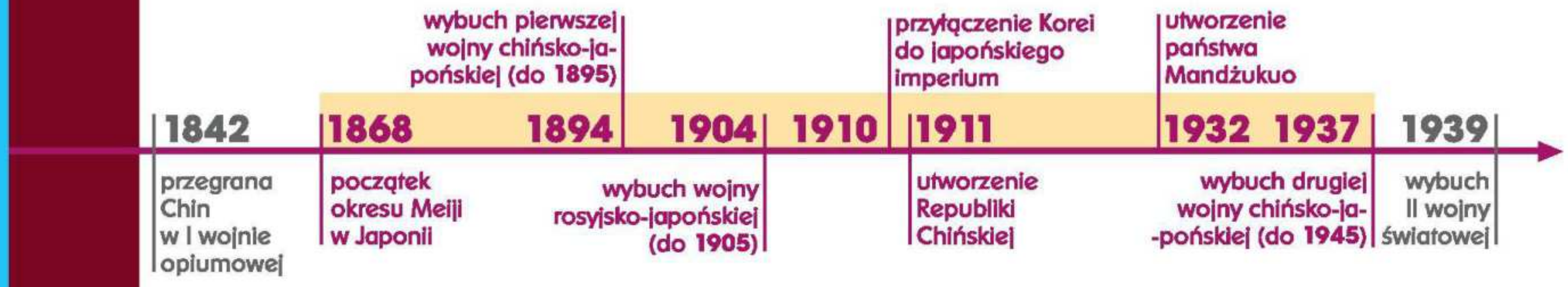
Ku wojnie VII

32. Japońska ekspansja
33. Włochy i Hiszpania
34. Marsz ku wojnie

Defilada oddziałów Wehrmachtu w Berlinie (lata 30. XX w.).

32 Japońska ekspansja

* Przypomnij, co nazywamy imperializmem.

eskadra – zespół okrętów wojennych

Samuraj, czyli japoński wojownik (1870). Samuraje byli odpowiednikiem europejskiej szlachty. W okresie Meiji stracili swe przywileje i przestali się liczyć jako siła zbrojna.

Koniec japońskiej izolacji

Od pierwszej połowy XVII w. Japonia prowadziła politykę **izolacji** od świata. Europejczykom – poza garstką Holendrów – pod groźbą kary śmierci nie wolno było zejść na ląd, handlować czy choćby zawinąć do japońskiego portu. Kraj Wschodzącego Słońca miał być samowystarczalny.

Izolacja doprowadziła do zacofania i słabości Japonii. Gdy w połowie XIX w. u jej wybrzeży pojawiła się eskadra* amerykańskich okrętów, Japończycy nie mieli czym się przed nią bronić. Musieli zawrzeć tzw. **traktaty nierównoprawne**: zgodzić się na otwarcie portów i nawiązanie stosunków handlowych ze Stanami Zjednoczonymi, a potem z państwami Europy.

Japończycy poczuli się upokorzeni, postanowili więc unowocześnić państwo na wzór europejski. Zadania tego podjął się cesarz Mutsuhito. Za jego rządów (1868–1912), nazwanych **okresem Meiji** (czytaj: mejdżi), rozbudowano przemysł, zreformowano finanse i utworzono nowoczesną armię z ogólnonarodowego poboru. Japonia zaczęła budować monarchię konstytucyjną na wzór niemiecki: ogłoszono konstytucję, pojawiły się partie polityczne oraz parlament, a w 1925 r. wprowadzono powszechne prawo wyborcze dla mężczyzn. Cesarz zachował jednak silną władzę (to on mianował ministrów). Co więcej, armia zyskała tak potężną pozycję w państwie, że mogła obalić każdy rząd.

1. **Na czym polegała japońska polityka izolacji? Kiedy i dlaczego się skończyła?**
2. **Omów reformy przeprowadzone w Japonii w okresie Meiji.**

Początki japońskiej ekspansji

Wzmocniona reformami Japonia rozpoczęła walkę o dominującą pozycję w Azji. Japończycy zaczęli od usunięcia chińskich wpływów w Korei, gdyż sami zmierzali do opanowania tego kraju. Odnieśli zwycięstwo w **pierwszej wojnie chińsko-japońskiej** (1894–1895) i zmusili Chińczyków do uznania Korei za niepodległe państwo. Kraj Wschodzącego Słońca stał się głównym mocarstwem w Azji.

Boleśnie przekonała się o tym Rosja, pragnąca podporządkować sobie Daleki Wschód. **Wojna rosyjsko-japońska** (1904–1905) przyniosła Japonii zdecydowane zwycięstwo. Rosyjskie siły lądowe zostały rozgromione pod Mukdenem; w bitwie pod **Cuszimą** (1905) Rosja straciła większość floty wojennej i przestała się liczyć jako potęga morska. W 1910 r. Japonia przyłączyła Koreę do swego imperium.

Podczas I wojny światowej Japończycy stanęli po stronie ententy. Zdobyli niemieckie kolonie w Azji południowo-wschodniej, odnieśli też ogromne korzyści gospodarcze – zajęli na azjatyckich rynkach miejsce wojujących Europejczyków.

3. Jakie korzyści odniosła Japonia z wojen z Chinami oraz Rosją?

4. Co zyskała Japonia dzięki I wojnie światowej?

Cesarz Mutsuhito. To on przekształcił Japonię z zacofanego kraju bez znaczenia w światowe mocarstwo.

Japończycy ostrzeliwują pozycje rosyjskie w 1904 r. Japońska rycina z XX w.

Japonka tka jedwabną tkaninę na domowym krośnie (1938).

Przyczyny ekspansji w latach 30. XX w.

W 1931 r. Japonia rozpoczęła politykę agresywnej ekspansji. Wywołało ją pięć głównych przyczyn:

1. Słabość parlamentaryzmu

Japoński parlament, utworzony w drugiej połowie XIX w., nie zdążył okrzepnąć. Powszechne było przekupstwo posłów, a zdarzało się, że kończyli oni debaty walką na pięści. Ich postępowanie budziło oburzenie w społeczeństwie.

2. Kryzys gospodarczy

Z powodu wielkiego kryzysu (1929–1933) ceny jedwabiu spadły o 50%. A ponieważ niemal połowa japońskich chłopów wiązała koniec z końcem tylko dzięki sprzedaży jedwabiu, ludzie ci popadli w nędzę. Nadzieję na poprawę losu wiązali z armią, która zdobędzie kolonie dla Japonii.

3. Ambicje mocarstwowe

Kolonie miały rozwiązać problem biedy, przeludnienia i braku surowców naturalnych. Pragnienie budowy imperium kolonialnego było w Japonii powszechne, podobnie jak w Europie. Różnica polegała na tym, że japońscy generałowie nie słuchali swego rządu i na własną rękę rozpoczęli podbój Chin.

Japoński okręt wojenny Ise, zwodowany w 1916 r. Cztery lata później Cesarska Flota Wojenna była trzecią potęgą morską świata – po Wielkiej Brytanii i USA.

4. Militaryzm

Pragnienie zdobycia kolonii doprowadziło do wzrostu znaczenia armii. Dochodziło do morderstw polityków niechętnych coraz większej roli wojska. Od 1936 r. najważniejsze decyzje w państwie zapadały nie na posiedzeniach rządu, lecz na spotkaniach premiera, ministra spraw zagranicznych i generałów. Dowódcy armii zniszczyli parlamentaryzm – i zastąpili go **militaryzmem**, czyli ustrojem, w którym wojsko wywiera decydujący wpływ na politykę państwa.

5. Nacjonalizm

Traktaty nierównoprawne były dla Japonii wielkim upokorzeniem. Z tego powodu reformy okresu Meiji miały zmienić nie tylko politykę i gospodarkę, ale też świadomość Japończyków. Władze położyły nacisk na wychowanie młodego pokolenia w duchu wierności państwu i cesarzowi, a także na wyrobienie przekonania o wyjątkowości narodu japońskiego. W XX w. dzieci w szkołach uczono, że Japończycy to „boska rasa", a Chińczycy są „gorsi od świń".

Japonia nie była państwem totalitarnym w europejskim znaczeniu. Nie miała ani „wodza", ani rządów jednej partii. Mimo to japoński militaryzm i agresywny nacjonalizm okazały się równie groźne jak reżimy totalitarne w Europie.

Defilada uczniów szkoły wojskowej (koniec lat 30.). Japoński militaryzm był bardzo brutalny: podoficerowie znęcali się nad rekrutami, by nauczyć ich okrucieństwa i wzbudzić w nich pragnienie zemsty.

5. Z jakich powodów miliony Japończyków popierały dążenie Japonii do budowy imperium?

6. Czym był japoński militaryzm?

Podzielone Chiny

Przez wieki Chińczycy interesowali się tylko Chinami. Z dumą nazywali je Państwem Środka – w domyśle: środka świata. Izolowali się, gdyż uważali, że „barbarzyńcy" spoza Chin nie mają nic ciekawego do zaproponowania.

Natomiast cywilizacja chińska wywierała znaczny wpływ na sąsiednie kraje i ludy, m.in. na Japończyków. Chińczycy traktowali ich z wyższością i twierdzili, że skopiowali chińskie osiągnięcia.

Chiny zostały zmuszone do otwarcia się na świat po przegranej z Wielką Brytanią pierwszej wojnie opiumowej (1842, por. s. 94). Tak jak Japonia musiały podpisać serię traktatów nierównoprawnych z państwami europejskimi.

Cesarz Chin niesiony na tronie na spotkanie z brytyjskim ambasadorem i jego świtą (po prawej). Angielska akwarela z końca XVIII w.

Chińsko-japońskie rozmowy pokojowe w 1895 r. Z powodu klęsk na froncie Chińczycy musieli prosić o pokój. Japońska ilustracja z XIX w.

Jednak, w przeciwieństwie do Japonii, cesarskie Chiny nie przystąpiły do rozbudowy przemysłu i nie podjęły żadnych reform. Chińczycy uważali dotychczasową organizację państwa za znakomitą, więc nie chcieli jej zmieniać. Efektem tej polityki była porażka w wojnie z Japonią (1894–1895) – którą uznali za największe upokorzenie w swych dziejach.

Przegrana unaoczniła słabość 400-milionowych Chin (Japonia liczyła niespełna 50 milionów mieszkańców). Cesarz i jego dwór musieli się pogodzić z tym, że obce mocarstwa już zupełnie otwarcie prowadziły politykę pośredniego panowania w Państwie Środka. Np. Rosja uzyskała zgodę cesarskiego dworu na budowę linii kolejowej wiodącej przez obszar Chin.

Nieudolność cesarza doprowadziła w **1911 r.** do wybuchu **rewolucji**. Jej przywódcy obalili cesarstwo (po przeszło dwóch tysiącach lat istnienia) i ogłosili utworzenie **Republiki Chińskiej**. Zorganizowali ją na wzór zachodni, z konstytucją, prezydentem i parlamentem. Najważniejszą partią polityczną był Kuomintang, czyli Chińska Partia Narodowa.

Republika Chińska nie objęła całych Chin. Rozpadły się one na prowincje rządzone przez lokalnych dowódców wojskowych. Władze republiki nie miały dość sił, żeby zjednoczyć państwo, szukały więc pomocy za granicą. Udzielił jej tylko Związek Radziecki, który przysyłał Kuomintangowi broń, pieniądze, doradców politycznych oraz wojskowych – i oczywiście popierał chińskich komunistów.

Generał Czang Kaj-szek. Zdjęcie z 1931 r.

Dzięki radzieckiej pomocy republika rozpoczęła walkę o zjednoczenie państwa (1924). Wkrótce potem na czele Kuomintangu stanął generał **Czang Kaj-szek**, który stał się faktycznym przywódcą Republiki Chińskiej.

W armii republiki walczyli także komuniści. Gdy Czang Kaj-szek zorientował się, że dążą do obalenia jego władzy, kazał się ich pozbyć. Co najmniej kilkuset komunistów zostało zabitych podczas masakry w Szanghaju, kilka tysięcy zginęło w innych miejscowościach (1927). Pozostali rozpoczęli powstanie przeciwko władzom republiki. W ten sposób wybuchła wojna domowa między armią Kuomintangu a siłami komunistów. Została przerwana dopiero po napaści Japonii w 1937 r. – i wznowiona w 1945 r., gdy Japończycy ponieśli klęskę w II wojnie światowej.

7. Omów wydarzenia, które doprowadziły do rewolucji w Chinach.

8. Wskaż słabości Republiki Chińskiej.

Japońska agresja w Chinach

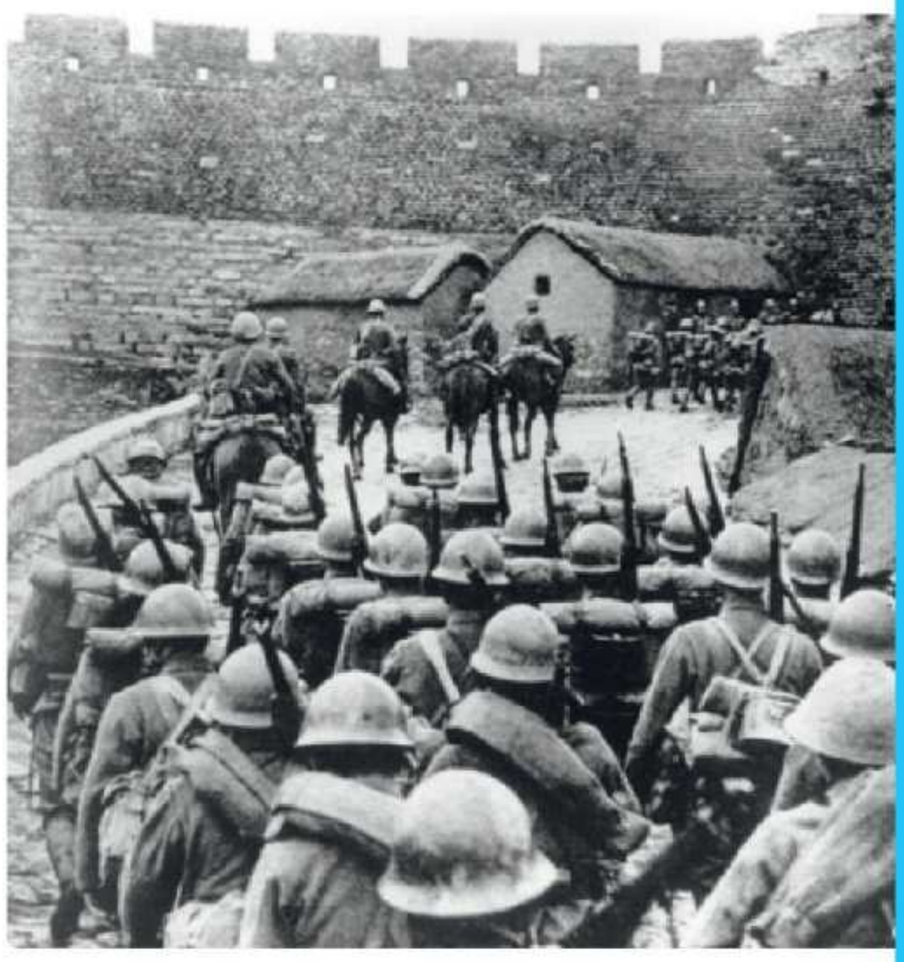
W 1905 r. Japonia odebrała Rosji kolej południowomandżurską, zbudowaną w Chinach przez Rosjan. Biegła ona przez **Mandżurię** – krainę na północnym wschodzie Państwa Środka.

We wrześniu **1931** r. dowództwo armii japońskiej zorganizowało prowokację: grupa oficerów wysadziła w powietrze odcinek torów, po czym oskarżyła o zamach Chiny. Japończycy wkroczyli do Mandżurii i utworzyli tam marionetkowe* państwo **Mandżukuo** (1932).

Liga Narodów wezwała Japonię do wycofania wojsk z Mandżurii. Jednak armia japońska ani myślała słuchać Ligi czy choćby swego rządu. W 1933 r. Japonia wystąpiła z Ligi Narodów, a trzy lata później zawarła sojusz z Trzecią Rzeszą (zob. s. 250).

Sukces w Mandżurii zachęcił generałów do dalszej agresji. W **1937** r. armia japońska zaatakowała pogrążoną w wojnie domowej Republikę Chińską. Rozpoczęła się **druga wojna chińsko-japońska**, która trwała do 1945 r.

Już w 1937 r. Japończycy zdobyli Pekin, Szanghaj i ówczesną stolicę Republiki Chińskiej, Nankin. Dopuścili się tam ludobójstwa znanego jako **masakra nankińska**: wymordowali ponad 200 tysięcy mieszkańców miasta. Okrucieństwa popełnione w Nankinie wstrząsnęły światem – japońscy żołnierze zakłuwali Chińczyków bagnetami, oblewali benzyną i podpalali, gwałcili i okrutnie mordowali kobiety.

Armia japońska wkracza do Mandżurii (1931).

marionetkowe – o państwie: mające pozory niepodległego państwa, w rzeczywistości fikcyjne, istniejące z woli silniejszego państwa

Japoński żołnierz na Wielkim Murze Chińskim. Zdjęcie z 1937 r.

Daleki Wschód w 1939 r.

✱ Wymień obszary opanowane przez Japonię w latach 30. XX w.

LEGENDA
- Cesarstwo Japonii
- granice obszarów okupowanych przez Japonię w latach 1937–1939
- granice Mandżukuo
- trasa kolei południowomandżurskiej

Do 1938 r. armia japońska opanowała znaczne połacie Chin – lecz nie odniosła zwycięstwa. Już w pierwszym roku wojny Kuomintang porozumiał się z komunistami w sprawie walki ze wspólnym wrogiem. Republika otrzymywała też nowoczesną broń od ZSRR (m.in. 500 samolotów). Z czasem armia chińska zaczęła stawiać Japończykom silniejszy opór, a nawet przechodziła do ofensywy.

Druga wojna chińsko-japońska kosztowała życie 20 milionów Chińczyków. W ogromnej większości padli oni ofiarą walk oraz mordów popełnionych przez armię japońską, lecz wielu zginęło także z powodu bezwzględności Czang Kaj-szeka. Np. by spowolnić marsz wroga na miasto Wuhan, kazał zniszczyć tamy na rzece Jangcy (1938). Na zalanym obszarze utonęło bądź zmarło z głodu i od chorób 800 tysięcy Chińczyków.

9. W jaki sposób powstało państwo Mandżukuo?

10. Omów przebieg drugiej wojny chińsko-japońskiej do 1938 r.

Chińscy uchodźcy z płonącego miasta Chongqing (czytaj: czonkin), bombardowanego przez japońskie lotnictwo (1938). By zastraszyć Chińczyków, Japończycy atakowali dzielnice mieszkaniowe, szkoły i szpitale.

Pytania i polecenia

A. Co się zmieniło w Japonii, a co w Chinach po zakończeniu izolacji tych krajów?

B. Omów przyczyny japońskiej ekspansji w latach 30. XX w.

C. Przedstaw japońską ekspansję w latach 1894–1938.

To, co najważniejsze

Japonia 1850–1918

1. W połowie XIX w. Amerykanie wymusili zakończenie izolacji (traktaty nierównoprawne).
2. W okresie Meiji (1868–1912) Japończycy zreformowali państwo na wzór zachodni.
3. Wzmocniona Japonia:

a) wygrała pierwszą wojnę chińsko-japońską (1894–1895),

b) wygrała wojnę rosyjsko-japońską (1904–1905),

c) przyłączyła Koreę do swego imperium (1910).

Japońska ekspansja w latach 30. XX w.

Przyczyny

1. Słabość parlamentaryzmu.
2. Kryzys gospodarczy i nędza chłopów.
3. Ambicje mocarstwowe Japonii.
4. Militaryzm.
5. Nacjonalizm.

Przebieg

1. Armia japońska wkroczyła do Mandżurii (1931) i utworzyła tam marionetkowe państwo Mandżukuo (1932).
2. Japonia wystąpiła z Ligi Narodów (1933).
3. Armia japońska zaatakowała Republikę Chińską, co rozpoczęło drugą wojnę chińsko-japońską (1937–1945).
4. Japończycy popełnili w Chinach ludobójstwo, m.in. dokonali masakry nankińskiej.
5. Do 1938 r. armia japońska opanowała znaczne obszary Chin, ale nie odniosła zwycięstwa.

Chiny 1842–1937

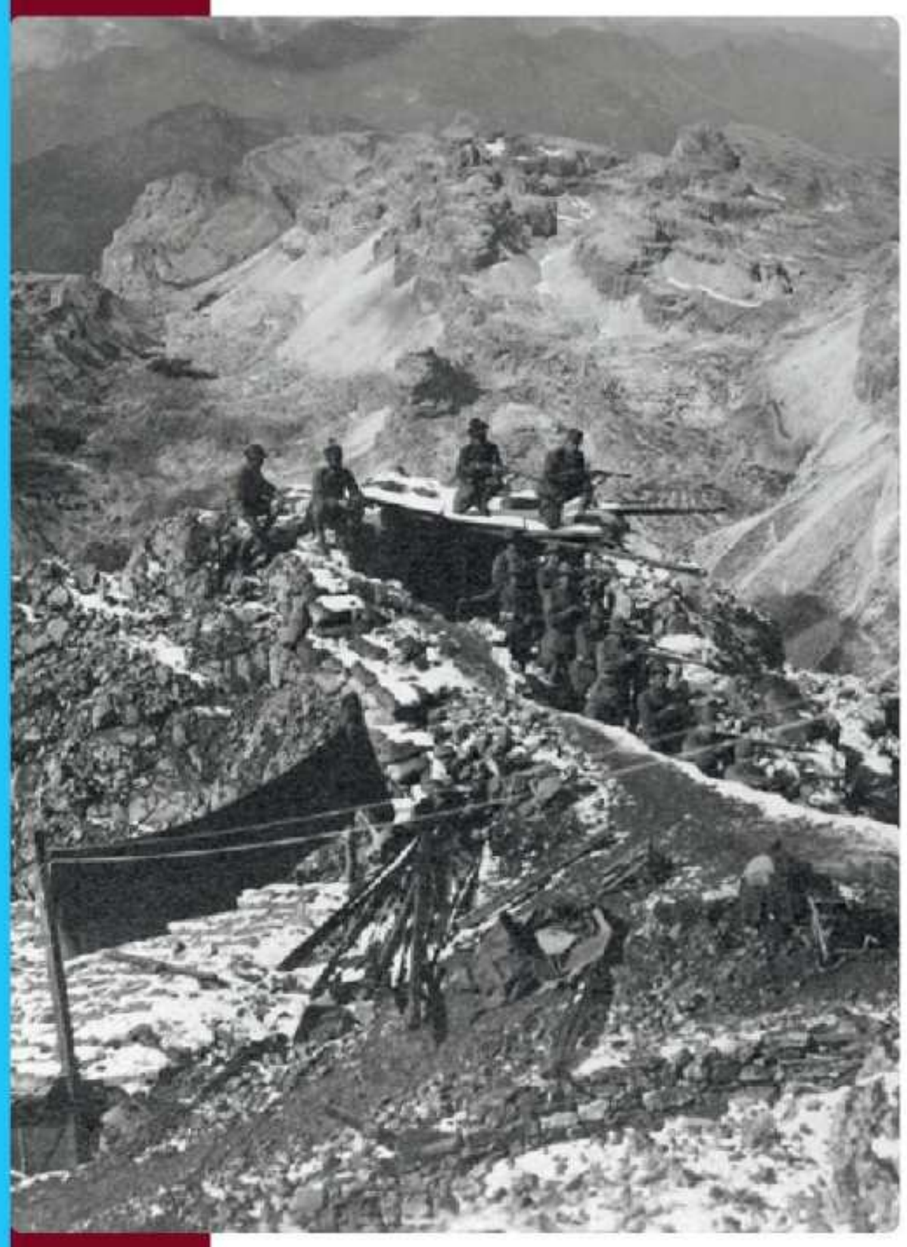
1. Po przegranej z Wielką Brytanią pierwszej wojnie opiumowej musiały otworzyć się na świat, ale nie podjęły reform.
2. W wyniku rewolucji powstała Republika Chińska na wzór zachodni (1911). Najważniejszą partią polityczną był Kuomintang (Chińska Partia Narodowa).
3. Dzięki pomocy ZSRR armia Kuomintangu rozpoczęła walkę z przywódcami prowincji o zjednoczenie państwa (1924).
4. W 1927 r. gen. Czang Kaj-szek kazał się pozbyć komunistów z armii Kuomintangu, co wywołało wojnę domową w Chinach (od 1927, przerwaną w 1937).

Ilustracja ze s. 233

33 Włochy i Hiszpania

* Przypomnij, kiedy i w jaki sposób zostały zjednoczone Włochy.

Włoscy strzelcy alpejscy na wysokości 3150 m n.p.m. Zdjęcie z 1917 r.

Włochy a I wojna światowa

Po wybuchu I wojny światowej Włochy ogłosiły neutralność (mimo trójprzymierza z Niemcami i Austro-Węgrami). W 1915 r. państwa ententy przeciągnęły Włochów na swoją stronę obietnicą zysków terytorialnych.

Włochy dotrzymały umowy: jeszcze w tym samym roku wypowiedziały wojnę Austro-Węgrom. Armia włoska utknęła jednak w Alpach. Do 1918 r. jej straty wyniosły 650 tysięcy zabitych i prawie milion rannych.

Na konferencji pokojowej w Paryżu (1919) Włochy otrzymały tylko część obiecanych im terenów. Włosi poczuli się oszukani, mówili o „okaleczonym zwycięstwie". Przystąpili do wojny, gdyż marzyło im się odrodzenie chwały starożytnego Rzymu – tymczasem stali się przedmiotem polityki mocarstw. Na domiar złego w latach 1919–1920 w zadłużonym i wyczerpanym wojną kraju zapanował chaos:

1. Fabryki ogarnęła fala strajków. Robotnicy tworzyli rady robotników, takie jak w Rosji w 1917 r. Włoskich przemysłowców przeraziła możliwość wybuchu rewolucji komunistycznej.
2. Tysiące chłopów samowolnie dzieliło między siebie ziemię właścicieli ziemskich – którzy też przestraszyli się rewolucji.
3. Żołnierzy wracających z frontu czekały bezrobocie i brak perspektyw. Ludzie ci byli rozczarowani, gdyż oczekiwali od państwa nagrody za lata spędzone na wojnie.

1. Kiedy i dlaczego Włosi mówili o „okaleczonym zwycięstwie"?

2. Omów sytuację we Włoszech po zakończeniu I wojny światowej.

Marsz na Rzym

Trudną sytuację Włoch wykorzystał skrajny nacjonalista **Benito Mussolini**, który w 1919 r. założył ruch polityczny o nazwie Włoskie Związki Walki. Słowo „związki" – po włosku *fasci* (czytaj: faszi) – oznaczało także wiązki rózg noszonych w starożytnym Rzymie przed ważnymi urzędnikami. Od słowa *fasci* zwolenników Mussoliniego nazwano **faszystami**, a cały ruch – **faszyzmem**.

Mussolini sprytnie wybrał tę nazwę. Dał przez nią do zrozumienia, że dąży do przywrócenia w państwie takiego porządku, jaki panował w antycznym Rzymie. W swoich wystąpieniach sprzeciwiał się idei walki klas, podkreślał natomiast jedność narodu, który powinien dorównać potędze starożytnych Rzymian.

Takie poglądy sprawiły, że nielicznych z początku faszystów wsparli pieniędzmi przemysłowcy i właściciele ziemscy. Uznali Mussoliniego za „silnego człowieka", który powstrzyma wybuch rewolucji. Rzeczywiście, faszystowskie bojówki terroryzowały członków partii lewicowych, posuwając się nawet do morderstw.

Dzięki wsparciu przemysłowców i posiadaczy ziemskich Włoskie Związki Walki szybko się rozrastały. W 1921 r. Mussolini przekształcił je w Narodową Partię Faszystowską. „Albo dostaniemy władzę – powiedział do jej członków – albo pójdziemy do Rzymu i sami ją sobie weźmiemy".

Tak też zrobili. W październiku **1922** r. prawie 30 tysięcy uzbrojonych i ubranych w czarne koszule faszystów rozpoczęło **marsz na Rzym**. Żądali ustąpienia rządu oraz powołania nowego, z Mussolinim jako premierem. Sam *duce* (czytaj: ducze), czyli „wódz", jak nazywali go faszyści, wolał pozostać w bezpiecznym Mediolanie.

Benito Mussolini
(1883–1945)

Włoski polityk, założyciel i przywódca partii faszystowskiej, premier Włoch w latach 1922–1943, zarazem awanturnik i zwolennik przemocy. W młodości był dziennikarzem o poglądach socjalistycznych; w czasie I wojny światowej zmienił je na skrajnie nacjonalistyczne. Zniszczył włoską demokrację, a w 1940 r. wplątał Włochy w II wojnę światową po stronie Niemiec. Wiosną 1945 r. został schwytany przez komunistycznych partyzantów i rozstrzelany bez sądu.

Marsz na Rzym: „czarne koszule" wchodzą do Wiecznego Miasta (październik 1922).

Mussolini z kilofem jako dekarz. *Duce* chętnie dawał dowody fizycznej krzepy, której wymagał też od Włochów. Ilustracja z 1935 r.

Król Włoch przestraszył się wybuchu wojny domowej. Nim faszyści dotarli do Wiecznego Miasta, zaproponował Mussoliniemu stanowisko premiera. *Duce* przyjechał do Rzymu pociągiem i powitał „czarne koszule" jako szef rządu. Został nim nie przez zwycięstwo w wyborach, lecz przez zastraszenie władz państwa.

3. Kim był Benito Mussolini i jakie poglądy głosił?
4. Kto i dlaczego wspierał faszystów?
5. Do czego doprowadził marsz na Rzym?

Faszystowskie Włochy

Benito Mussolini szybko zdobył poparcie znacznej części społeczeństwa. Faszyzm łączył bowiem bliskie Włochom wartości narodowe z lewicowymi (choć zwalczał komunizm). Przemysłowcom i właścicielom ziemskim gwarantował bezpieczeństwo ich dóbr, robotnikom i chłopom obiecywał poprawę warunków życia, a wszystkim – prawo i porządek.

Dlatego wielu Włochów przymykało oczy na terror faszystowskich bojówek. Uważali, że przemoc jest konieczna, by zapobiec rewolucji komunistycznej.

W ciągu kilku lat Mussolini skupił w swoich rękach całą władzę w państwie. Zlikwidował wszystkie partie poza faszystowską, zniósł wolność prasy, a wybory zastąpił plebiscytami, w których obywatele zatwierdzali listę nazwisk ułożoną przez faszystów.

Mussolini nazwał nowy ustrój Włoch **totalitarnym**, czyli dążącym do podporządkowania państwu każdej dziedziny życia (por. s. 159). Wielu Włochom *duce* wydawał się jednak politykiem godnym zaufania. W 1929 r. zawarł nawet konkordat* z papieżem, co zakończyło kryzys trwający od 1870 r. (por. s. 75).

Przez długi czas faszyzm nie wzbudzał niechęci za granicą. W wielu krajach powstawały ugrupowania faszystowskie – np. w Hiszpanii. Wybitny brytyjski polityk Winston Churchill (czytaj: łynston czerczil) nazwał Mussoliniego „wybawcą swego kraju". Dopiero agresywna polityka Włoch w latach 30. uświadomiła Europie niebezpieczeństwo.

6. Dlaczego Mussolini zyskał poparcie włoskiego społeczeństwa?
7. Wskaż elementy totalitaryzmu w faszystowskich Włoszech.

Tekst źródłowy

Faszyzm [...] nie wierzy w możliwość ani też w użyteczność wieczystego pokoju. [...] Wojna wznosi do maksimum napięcia wszystkie siły ludzkie [...]. Główną zasadą doktryny faszystowskiej jest pojęcie państwa, jego istoty, jego zadań, jego celów. Dla faszyzmu państwo jest absolutem, wobec którego jednostki i grupy są czymś względnym.*

Benito Mussolini, *Doktryna faszyzmu*, 1932 r.

* Co mówi Mussolini o wojnie i pokoju?
* Wyjaśnij, jak przedstawia wzajemny stosunek jednostki i państwa.

doktryna – system twierdzeń i założeń z jakiejś dziedziny, np. polityki lub wojskowości

konkordat – umowa między Stolicą Apostolską (Watykanem) a jakimś państwem

Włoska agresja w Etiopii

Od drugiej połowy XIX w. Włosi mieli dwie niewielkie kolonie w Afryce Wschodniej. By powiększyć ten obszar, w 1894 r. zaatakowali niepodległą Etiopię. Ponieśli jednak upokarzającą klęskę w bitwie pod Aduą (1896), w której zginęło ok. 7 tysięcy włoskich żołnierzy.

Mussolini pragnął uczynić z Włoch mocarstwo. Rozbudowywał więc siły zbrojne, zwłaszcza lotnictwo i flotę. Żeby wziąć odwet za przegraną pod Aduą i powiększyć włoskie kolonie w Afryce, w 1935 r. wydał rozkaz ataku na Etiopię. Nie przejmował się faktem, że Cesarstwo Etiopii jest niepodległym państwem należącym do Ligi Narodów. Wojna włosko-etiopska toczyła się w latach 1935–1936. Włosi mieli miażdżącą przewagę techniczną nad armią etiopską (kilkaset samolotów i czołgów przeciwko 13 starym samolotom i 4 czołgom Etiopii). Użyli gazów trujących, także przeciwko ludności cywilnej. Odnieśli łatwe zwycięstwo, po którym Mussolini wcielił Etiopię do Włoskiej Afryki Wschodniej. Gdy Liga Narodów potępiła agresję, Włochy wystąpiły z Ligi (1937) i związały się sojuszem z Trzecią Rzeszą (która opuściła Ligę wcześniej). Odtąd Mussolini wiernie wspierał Hitlera.

8. Z jakich powodów Mussolini kazał zaatakować Etiopię?

9. Przedstaw skutki wojny włosko-etiopskiej.

Włochy i północno-wschodnia Afryka w latach 30. XX w.

✱ Co osiągnęli Włosi w Afryce Wschodniej dzięki podbojowi Etiopii?

LEGENDA

- kolonie włoskie
- obszar wcielony do Włoskiej Afryki Wschodniej w 1936 r.
- granice Włoskiej Afryki Wschodniej (od 1936)
- 1 Erytrea
- 2 Somali Włoskie

Oddział armii etiopskiej (1936).

Biskup hiszpańskiej diecezji odwiedza wiernych (1935). Kościół katolicki cieszył się zaufaniem wiejskiej ludności kraju.

Wojna domowa w Hiszpanii

W latach **1936–1939** toczyła się **hiszpańska wojna domowa**. Określono ją potem jako wstęp do II wojny światowej, gdyż obie strony konfliktu były wspierane przez inne państwa, których wojska testowały nowe typy broni.

Przyczyny wojny

1. Narastające przez lata konflikty między:
   - różnymi grupami społecznymi – posiadaczami ziemskimi, przemysłowcami, chłopami, robotnikami, Kościołem katolickim,
   - stronnikami monarchii a zwolennikami republiki, która w 1931 r. zastąpiła monarchię.
2. Mniejszości narodowe – Baskowie i Katalończycy – pragnęły niepodległości.
3. Rząd republiki miał słabą kontrolę nad armią.

Bezpośrednią przyczyną wybuchu wojny stały się wybory do parlamentu w 1936 r. Wygrał je Front Ludowy łączący partie lewicy, m.in. socjalistów i komunistów. Powołali oni rząd, który przystąpił do likwidacji wielkiej własności ziemskiej i rozdawania gruntów chłopom. Ta polityka uderzyła w interesy arystokracji i Kościoła, popieranych przez znaczną część armii.

Przebieg wojny

W lipcu 1936 r. część armii dowodzona przez generała **Francisco Franco** (czytaj: fransisko franko) zbuntowała się przeciwko rządowi republiki. Franco próbował przejąć władzę przez zamach stanu, napotkał jednak silny opór wojsk wiernych rządowi. Tak rozpoczęła się wojna **rebeliantów** (zwanych też frankistami) z **republikanami**.

Generała Franco poparły Kościół, arystokracja i część chłopów, a z sił politycznych – zwolennicy prawicy, wśród nich hiszpańscy faszyści. Znacznej pomocy wojskowej

Francisco Franco
(1892–1975)

Hiszpański generał, po wojnie domowej dyktator Hiszpanii, którą rządził autorytarnie aż do śmierci. Wobec przeciwników stosował terror; jego ofiarą padło 200–400 tysięcy ludzi. W czasie II wojny światowej Hiszpania zachowała neutralność. Po wojnie Franco wprowadził na nowo monarchię, ale bez króla – sam został dożywotnim regentem*. W rządach opierał się na Kościele katolickim. Prześladował mniejszości narodowe: Katalończyków i Basków.

regent – osoba sprawująca rządy w zastępstwie prawowitego władcy

udzieliły mu Włochy i Niemcy. Mussolini przysłał ok. 60 tysięcy żołnierzy, samoloty i czołgi, Hitler – kilkanaście tysięcy żołnierzy oraz 100 samolotów Legionu Condor. Zyskały one ponurą sławę wskutek zbombardowania miasteczka **Guernica** (czytaj: gernika) w 1937 r.

Armię republiki popierali mieszkańcy miast, klasa średnia, robotnicy i najbiedniejsi chłopi, Katalończycy oraz Baskowie, a z ugrupowań politycznych – partie lewicy. Siły te miały wiele sprzecznych interesów; łączyła je przede wszystkim niechęć do Kościoła. Do wojsk republikańskich zgłaszali się też ochotnicy spoza Hiszpanii.

Demokracje zachodnie odmówiły dostaw wojskowych (z obawy przed wybuchem konfliktu europejskiego). Bierność Zachodu zmusiła władze republiki do szukania pomocy u Stalina. ZSRR przysyłał instruktorów wojskowych, agentów NKWD oraz broń.

Z czasem po obu stronach zyskały przewagę ugrupowania skrajne. Republikanie byli wewnętrznie skłóceni: komuniści, kierowani przez agentów NKWD, mordowali swoich przeciwników politycznych, a nawet żołnierzy podejrzanych o niechęć do komunizmu. Z kolei wśród rebeliantów coraz większe wpływy zyskiwali faszyści.

Włoskie bomby spadają na Barcelonę (marzec 1938). Naloty spowodowały śmierć ok. 1000 mieszkańców miasta.

Kościół w Toledo zniszczony przez republikanów. Zdjęcie zrobiono we wrześniu 1936 r., gdy miasto zajęły wojska generała Franco.

Obie strony prowadziły wojnę z wielkim okrucieństwem. Żołnierze masowo rozstrzeliwali jeńców; ponadto republikanie mordowali duchownych (ok. 8 tysięcy, nieraz w męczarniach) i palili kościoły. Wojna zakończyła się zwycięstwem frankistów, którzy wiosną 1939 r. zdobyli Madryt.

Skutki wojny

1. Trzyletnie walki pochłonęły od 300 tysięcy do miliona ofiar (historycy podają różne dane). Spowodowały ruinę kraju i powszechną biedę.
2. Generał Franco wprowadził rządy autorytarne. Pozostał dyktatorem Hiszpanii aż do śmierci w 1975 r.
3. Niemcy i Włosi przetestowali na polu walki nowe typy broni (czołgi, bombowce) oraz nowe sposoby prowadzenia wojny, co wykorzystali w czasie II wojny światowej.

10. Dlaczego wybuchła hiszpańska wojna domowa?
11. Przedstaw skutki tej wojny.

Tekst źródłowy

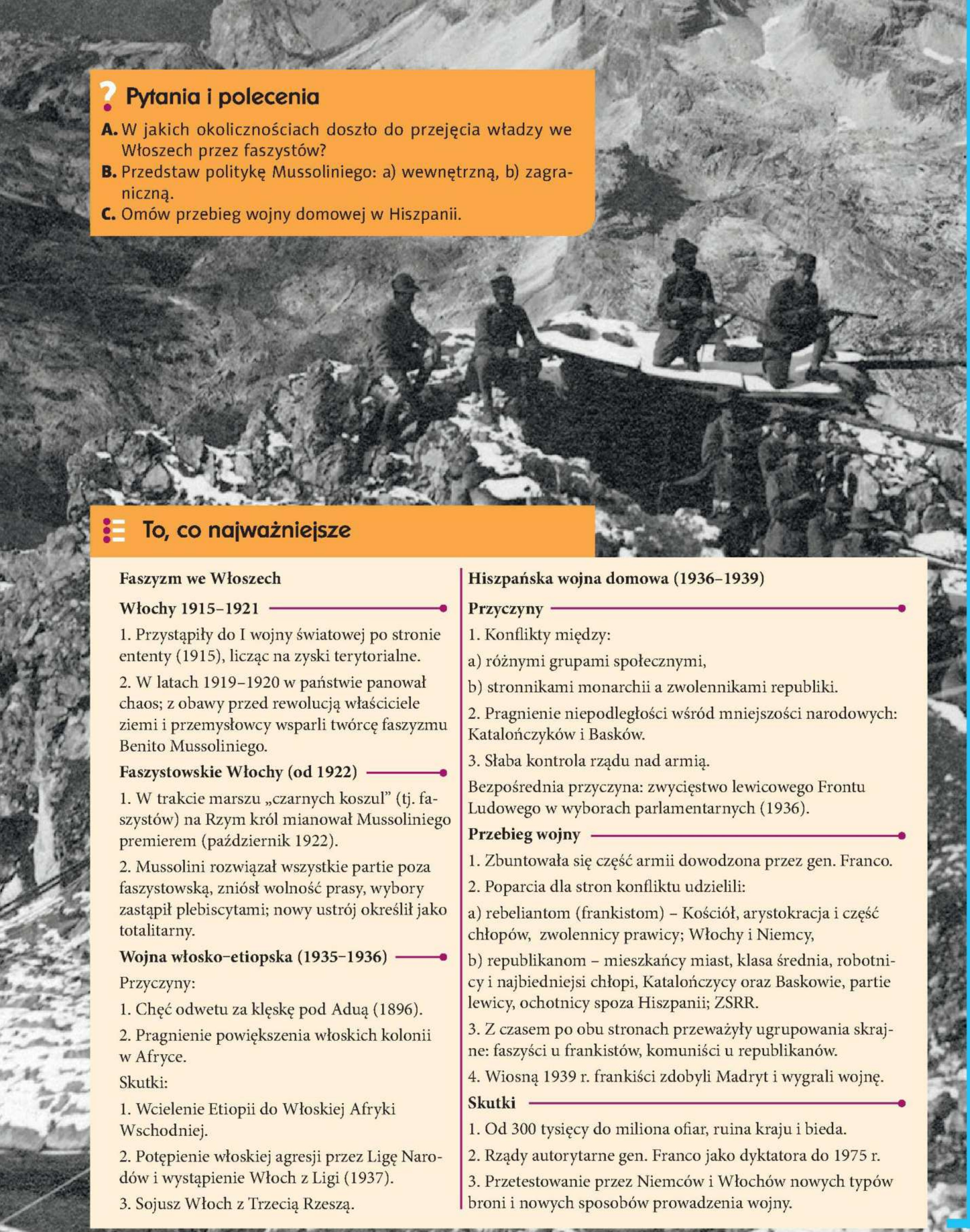
Ktoś powiedział, że ta wojna będzie początkiem przyszłej europejskiej walki między dwoma światami, komunizmem i faszyzmem. Tak się też stało w istocie. Po cudzoziemskich samolotach, po amunicji, po obcych karabinach zwykłych i maszynowych zjawiły się rosyjskie czołgi, wielkie wojskowe ciężarówki, [...] armaty. A po junkersach i innych narzędziach wojny zjawili się wreszcie i ludzie. [...] Obecnie są to już całe oddziały wojskowe.*

Ksawery Pruszyński, *W czerwonej Hiszpanii*, 1937 r.

* Dlaczego autor uważa, że wojna w Hiszpanii jest początkiem przyszłej wojny europejskiej?

junkers – tu: niemiecki samolot wojskowy

Żołnierze republikańscy szukają ofiar nalotu na miasteczko Guernica (1937). Od niemieckich bomb zginęło kilkuset mieszkańców. Jedyne cele wojskowe – most i fabryka amunicji – ocalały.

? Pytania i polecenia

A. W jakich okolicznościach doszło do przejęcia władzy we Włoszech przez faszystów?

B. Przedstaw politykę Mussoliniego: a) wewnętrzną, b) zagraniczną.

C. Omów przebieg wojny domowej w Hiszpanii.

To, co najważniejsze

Faszyzm we Włoszech

Włochy 1915–1921

1. Przystąpiły do I wojny światowej po stronie ententy (1915), licząc na zyski terytorialne.

2. W latach 1919–1920 w państwie panował chaos; z obawy przed rewolucją właściciele ziemi i przemysłowcy wsparli twórcę faszyzmu Benito Mussoliniego.

Faszystowskie Włochy (od 1922)

1. W trakcie marszu „czarnych koszul" (tj. faszystów) na Rzym król mianował Mussoliniego premierem (październik 1922).

2. Mussolini rozwiązał wszystkie partie poza faszystowską, zniósł wolność prasy, wybory zastąpił plebiscytami; nowy ustrój określił jako totalitarny.

Wojna włosko-etiopska (1935–1936)

Przyczyny:

1. Chęć odwetu za klęskę pod Aduą (1896).

2. Pragnienie powiększenia włoskich kolonii w Afryce.

Skutki:

1. Wcielenie Etiopii do Włoskiej Afryki Wschodniej.

2. Potępienie włoskiej agresji przez Ligę Narodów i wystąpienie Włoch z Ligi (1937).

3. Sojusz Włoch z Trzecią Rzeszą.

Hiszpańska wojna domowa (1936–1939)

Przyczyny

1. Konflikty między:

a) różnymi grupami społecznymi,

b) stronnikami monarchii a zwolennikami republiki.

2. Pragnienie niepodległości wśród mniejszości narodowych: Katalończyków i Basków.

3. Słaba kontrola rządu nad armią.

Bezpośrednia przyczyna: zwycięstwo lewicowego Frontu Ludowego w wyborach parlamentarnych (1936).

Przebieg wojny

1. Zbuntowała się część armii dowodzona przez gen. Franco.

2. Poparcia dla stron konfliktu udzielili:

a) rebeliantom (frankistom) – Kościół, arystokracja i część chłopów, zwolennicy prawicy; Włochy i Niemcy,

b) republikanom – mieszkańcy miast, klasa średnia, robotnicy i najbiedniejsi chłopi, Katalończycy oraz Baskowie, partie lewicy, ochotnicy spoza Hiszpanii; ZSRR.

3. Z czasem po obu stronach przeważyły ugrupowania skrajne: faszyści u frankistów, komuniści u republikanów.

4. Wiosną 1939 r. frankiści zdobyli Madryt i wygrali wojnę.

Skutki

1. Od 300 tysięcy do miliona ofiar, ruina kraju i bieda.

2. Rządy autorytarne gen. Franco jako dyktatora do 1975 r.

3. Przetestowanie przez Niemców i Włochów nowych typów broni i nowych sposobów prowadzenia wojny.

Ilustracja ze s. 240

34 Marsz ku wojnie

* Przypomnij postanowienia traktatu wersalskiego.
* Kiedy i w jaki sposób Adolf Hitler zdobył pełnię władzy w Niemczech?

Niemiecka machina wojenna

Adolf Hitler nie ukrywał, że dąży do zniesienia „dyktatu" wersalskiego. Nie mówił jednak głośno o innych celach swej polityki. Tymczasem zamierzał rozpętać europejską wojnę, by zdobyć dla Niemców „przestrzeń życiową" na wschodzie. Mieszkających tam „niższych rasowo" Słowian chciał częściowo wymordować, a częściowo przeznaczyć na niewolników niemieckich „panów".

Führer przewidywał, że jego planom sprzeciwią się państwa zachodnie, przede wszystkim Francja i Wielka Brytania. Z tego powodu zamierzał pokonać je w pierwszej kolejności.

Hitler lekceważył zachodnie demokracje. Był przekonany, że ustąpią przed argumentem siły. Dlatego Niemcy przestały spłacać reparacje wojenne i już w 1933 r. wystąpiły z Ligi Narodów.

W 1935 r. Hitler wprowadził obowiązkową służbę wojskową, zaczął tworzyć Luftwaffe (niemieckie siły powietrzne) i rozbudowywać marynarkę wojenną. Protesty Wielkiej Brytanii, Francji oraz Włoch zignorował. Zresztą w tym samym roku Wielka Brytania zawarła z Niemcami porozumienie zezwalające im na rozbudowę floty: jej wielkość miała osiągnąć 35% wielkości najpotężniejszej w świecie floty brytyjskiej. Rząd w Londynie chciał w ten sposób ograniczyć niemieckie zbrojenia – tymczasem zaakceptował łamanie traktatu wersalskiego.

W marcu **1936** r. wojska niemieckie wkroczyły do zdemilitaryzowanej Nadrenii. Hitler ryzykował, gdyż jego armia miała jeszcze niewielką wartość bojową. Jednak Zachód nie zareagował na **remilitaryzację Nadrenii**. Zaraz wyjaśnimy dlaczego.

Samoloty Luftwaffe przelatują nad Bramą Brandenburską w Berlinie (1935). Nie jest to zwykły pokaz lotniczy, lecz demonstracja siły – traktat wersalski zabronił Niemcom posiadania choćby jednego samolotu wojskowego.

1. Przedstaw cele polityki Hitlera.
2. Wyjaśnij, kiedy i w jaki sposób Hitler złamał postanowienia traktatu wersalskiego dotyczące niemieckiej armii.

Polityka ustępstw wobec Hitlera

W czasie I wojny światowej Francja poniosła tak ogromne straty, że po zakończeniu walk Francuzi pragnęli pokoju za wszelką cenę.

Także Brytyjczycy nie chcieli wojny. Władali największym w świecie imperium i mieli dużo do stracenia, natomiast niewiele do zyskania. Ponadto część polityków brytyjskich uważała, że w Wersalu wyrządzono Niemcom krzywdę.

Zachód obawiał się też radzieckiego komunizmu. Silne antykomunistyczne Niemcy wydawały się solidną zaporą przed agresją Armii Czerwonej.

Demokracje zachodnie, głównie Francja i Wielka Brytania, uznały te powody za wystarczające, by w latach **1935–1939** prowadzić politykę ustępstw wobec nazistowskich Niemiec. Uważały, że w ten sposób będzie można uniknąć konfliktu zbrojnego. Było to jednak złudzenie.

3. Dlaczego Francja i Wielka Brytania nie przeciwstawiły się niemieckim przygotowaniom do wojny?

4. Na czym polegała polityka ustępstw wobec nazistowskich Niemiec?

Żołnierze niemieccy wkraczają do Nadrenii. Zdjęcie zrobione na moście na Renie w 1936 r.

Nowy Liliput, choć właściwszy byłby podpis: Nowy Guliwer w krainie Liliputów. Czołowi politycy Europy zachowują się tak, jakby nie było żadnego olbrzyma – albo jakby był on całkowicie niegroźny. Karykatura z amerykańskiego czasopisma (1938).

Niemiecki dyplomata Joachim von Ribbentrop (czytaj: fon) podpisuje w Berlinie pakt antykominternowski (1936). Obok siedzi ambasador Japonii w Niemczech.

cyniczny – lekceważący ogólnie szanowane wartości i osoby, drwiący z nich

Oś Berlin–Rzym–Tokio

Trzecia Rzesza znalazła sojuszników, którzy również dążyli do ekspansji. Pierwszym sprzymierzeńcem Hitlera został Mussolini. Gdy zaatakował Etiopię (1935), Liga Narodów nałożyła na Włochy dotkliwe sankcje ekonomiczne. *Duce* musiałby odwołać swe wojska, gdyby nie pomoc Hitlera. Zbliżenie obu państw zaowocowało podpisaniem przez nie układu o współpracy (1936). Mussolini cynicznie* określił linię łączącą Berlin z Rzymem jako oś, wokół której mogą się gromadzić państwa pragnące pokoju. Odtąd Niemcy, Włochy i ich sprzymierzeńców nazywano **państwami osi**.

Drugim sojusznikiem Niemiec stała się Japonia, potępiona przez Ligę Narodów za agresję w Mandżurii. W 1936 r. oba państwa podpisały tzw. **pakt antykominternowski**. Komintern był potoczną nazwą III Międzynarodówki Komunistycznej – organizacji podporządkowanej Stalinowi, która skupiała partie komunistyczne z całego świata. Celem paktu antykominternowskiego było zwalczanie komunizmu.

W 1937 r. do paktu przystąpiły Włochy. Tak powstała **oś Berlin–Rzym–Tokio**.

5. Przedstaw etapy formowania się osi Berlin–Rzym–Tokio.

Tłumy wiedeńczyków witają Hitlera po przyłączeniu Austrii do Niemiec (1938).

Anschluss Austrii

Pod koniec 1937 r. Hitler uznał, że niemieckie siły zbrojne – **Wehrmacht** (czytaj: wermacht) – są wystarczająco potężne, by urzeczywistnić jego plany.

Zaczął od Austrii. Uważał, że Niemcy i Austriacy to jeden sztucznie podzielony naród (sam był Austriakiem).

12 **marca 1938** r. wojska niemieckie wkroczyły do Austrii. Ku zaskoczeniu samych Niemców zamiast kul powitały ich wiwatujące tłumy. Okazało się, że wielu Austriaków pragnęło żyć w jednym państwie niemieckim.

Następnego dnia Austria została wcielona do Rzeszy, co Führer określił jako ***Anschluss*** (czytaj: anszlus), czyli „przyłączenie". Państwa zachodnie praktycznie nie protestowały.

Tak Hitler zaczął tworzyć Rzeszę Wielkoniemiecką. Miała to być „tysiącletnia Rzesza", obejmująca wszystkie tereny zamieszkane przez Niemców oraz ziemie, które należały do Niemiec w 1914 r. – m.in. części Polski i Czechosłowacji.

6. Czym był i kiedy nastąpił *Anschluss* Austrii?

7. W jaki sposób Austriacy przyjęli wkraczającą armię niemiecką? Podaj przyczynę ich zachowania.

Układ monachijski

W Czechosłowacji żyło ok. 3,5 miliona Niemców. Mieszkali głównie na zachodzie kraju, w Sudetach, gdzie stanowili większość ludności.

Anschluss Austrii postawił Czechosłowację w fatalnym położeniu. Po I wojnie światowej Czesi wybudowali łańcuch potężnych fortyfikacji wzdłuż granicy z Niemcami, jednak od strony Austrii byli bezbronni.

Wiosną 1938 r. na polecenie Hitlera Niemcy sudeccy zażądali od władz Czechosłowacji autonomii. Gdy rząd w Pradze odmówił, Führer zagroził mu wojną.

Wówczas przywódcy Wielkiej Brytanii i Francji skłonili władze czechosłowackie do wyrażenia zgody na żądanie Niemców sudeckich. Ale ci, wypełniając rozkazy Berlina, domagali się już przyłączenia Sudetów do Rzeszy. Na to rząd w Pradze zgodzić się nie mógł.

Pod koniec **września 1938** r. premierzy Wielkiej Brytanii i Francji spotkali się z Mussolinim i Hitlerem na konferencji w Monachium – by ratować pokój w Europie. Podpisali **układ monachijski**, w myśl którego Sudety zostały przekazane Niemcom. Przedstawicieli Czechosłowacji w ogóle nie dopuszczono do obrad. Poinformowano ich tylko, że albo zaakceptują układ, albo ich państwo będzie musiało samo stawić czoła Trzeciej Rzeszy.

Uczestnicy konferencji monachijskiej. Od lewej w pierwszym rzędzie: premier Wielkiej Brytanii Neville Chamberlain (czytaj: newil czemberlen), premier Francji Édouard Daladier (czytaj: eduar daladje), Hitler i Mussolini. Zdjęcie z 1938 r.

Chamberlain na lotnisku po powrocie z konferencji w Monachium (1938). Powiewa kartką z tekstem traktatu. Słowa Chamberlaina: „Oto pokój dla naszych czasów" przeszły do historii jako przykład naiwności, a zarazem egoizmu polityka wielkiego mocarstwa.

Dwa dni po podpisaniu układu monachijskiego Polska odebrała Czechosłowacji Zaolzie (por. s. 216).

Neville Chamberlain sądził, że uchronił Europę przed wojną – niewielkim kosztem „dalekiego kraju, o którym tak mało wiemy".

Układ monachijski był szczytowym punktem polityki ustępstw Zachodu wobec Hitlera. Czesi do dziś uważają jego zawarcie za akt zdrady ich kraju przez zachodnie demokracje.

Ekspansja Trzeciej Rzeszy w latach 1938–1939

* Co *Anschluss* Austrii zmienił w sytuacji Czechosłowacji?
* Wskaż na mapie Monachium.
* Kto i jak podzielił Czechosłowację w latach 1938–1939?

8. Omów wydarzenia poprzedzające konferencję w Monachium.

9. Kto i kiedy podpisał układ monachijski? Jakie postanowienia zawierał ten dokument?

Ostatnie miesiące pokoju

Premierzy Francji i Wielkiej Brytanii sądzili, że w Monachium spełnili „ostatnie żądanie Hitlera". Mylili się.

14 **marca 1939** r. Słowacja oderwała się od Czechosłowacji i ogłosiła niepodległość (w rzeczywistości uzależniła się od Niemiec). Tego samego dnia Hitler wezwał prezydenta Czech do Berlina. Zażądał „ufnego złożenia losu Czechów" w swoje ręce, grożąc bombardowaniem Pragi w razie odmowy (niemieckie bombowce już grzały silniki). Sterroryzowany prezydent podpisał zgodę na utworzenie **Protektoratu Czech i Moraw**, całkowicie zależnego od Rzeszy.

Następnego dnia wojska niemieckie wkroczyły do niebronionej Pragi. Czechosłowacja przestała istnieć.

To wydarzenie otrzeźwiło zachodnich polityków. Tym razem Hitler zagarnął niepodległe państwo zamieszkane przez odrębny naród. W marcu 1939 r. polityka ustępstw dobiegła końca.

Politycy polscy nie dostrzegali zagrożenia, choć już w październiku 1938 r. minister spraw zagranicznych Trzeciej Rzeszy Joachim von Ribbentrop wysunął żądania pod adresem Polski.

Wojska niemieckie wkraczają na teren Praskiego Zamku (marzec 1939). Zamek był siedzibą prezydenta Czechosłowacji, a wcześniej – rezydencją czeskich królów.

Przedstawił je jako „propozycje":

1) włączenie Wolnego Miasta Gdańska do Niemiec,
2) zgoda na budowę eksterytorialnej* autostrady i linii kolejowej, które biegłyby z Niemiec do Prus Wschodnich przez polskie Pomorze.

W zamian Trzecia Rzesza proponowała przedłużenie deklaracji o nieagresji (por. s. 215) oraz wspólną politykę przeciwko ZSRR. Hitler chciał uczynić z Polski podrzędnego sojusznika: bitna polska armia miała chronić Niemcy przed atakiem Związku Radzieckiego, gdy Wehrmacht będzie toczył wojnę na Zachodzie.

W marcu 1939 r. Ribbentrop powtórzył niemieckie żądania. Polski rząd je odrzucił, gdyż ich przyjęcie sprowadziłoby Rzeczpospolitą do roli państwa zależnego od Niemiec.

31 marca 1939 r. Wielka Brytania obiecała Polsce pomoc w razie napaści innego państwa. Dwa tygodnie później Francja odnowiła sojusz z Polską.

Hitler zrozumiał, że minął czas „pokojowych podbojów". W kwietniu 1939 r. wypowiedział polsko-niemiecką deklarację o nieagresji – i kazał swoim generałom przygotować atak na Polskę.

10. Kiedy i dlaczego skończyła się polityka ustępstw?
11. Przedstaw żądania i plany Hitlera wobec Polski.

eksterytorialny – niepodlegający państwu, na którego terytorium się znajduje

Hitler przemawia do posłów Reichstagu (kwiecień 1939). M.in. wypowiedział wtedy polsko-niemiecką deklarację o nieagresji. Posłowie wielokrotnie przerywali mu owacją na stojąco, z rękami uniesionymi w geście nazistowskiego pozdrowienia – jak na zdjęciu.

Tekst źródłowy

W wypadku terytorialno-politycznych przeobrażeń na terenach należących do Polski, strefy interesów Niemiec i ZSRR zostaną rozgraniczone w przybliżeniu wzdłuż rzek Narwi, Wisły i Sanu.

Kwestia, czy interesy obydwu Stron pozwolą na to, że wyda się pożądane utrzymanie niezależnego państwa polskiego oraz jak przebiegać będą granice tego państwa, może zostać definitywnie wyjaśniona dopiero w miarę dalszego rozwoju sytuacji politycznej.

Tajny protokół dodatkowy radziecko-niemieckiego układu o nieagresji, 1939 r.

- Jaka linia rozgraniczy strefy interesów Niemiec i ZSRR?
- Co układ postanawia w sprawie dalszego istnienia Polski?

Pakt Ribbentrop–Mołotow

1939

W 1939 r. zarówno Zachód, jak i Niemcy zabiegały o względy Stalina. Dyktator targował się jednocześnie z obiema stronami. W końcu uznał, że Hitler oferuje więcej.

23 sierpnia 1939 r. Ribbentrop przybył do Moskwy. Tego dnia Trzecia Rzesza i ZSRR, dotąd śmiertelni wrogowie, podpisały pakt o nieagresji. Nazwano go **paktem Ribbentrop–Mołotow** (ten ostatni był radzieckim komisarzem spraw zagranicznych). Tajny protokół tego paktu dzielił Europę Środkową na dwie strefy interesów – radziecką i niemiecką:

1) pozwalał Stalinowi zająć wschodnią część Polski, a także Finlandię, Estonię, Łotwę oraz część Rumunii,
2) przyznawał Hitlerowi zachodnią część Polski i Litwę.

Jawna część paktu zawierała zobowiązanie ZSRR do neutralności w razie wojny toczonej przez Trzecią Rzeszę, co oznaczało zgodę Stalina na agresję przeciwko Polsce.

25 sierpnia Polska i Wielka Brytania zawarły układ o wzajemnej pomocy wojskowej. Na wieść o tym Hitler odwołał rozkaz ataku zaplanowanego na następny dzień. Jednak 31 sierpnia już się nie zawahał. Był pewien, że zachodni sojusznicy nie przyjdą Polakom z pomocą. Miał rację.

12. Podaj postanowienia paktu Ribbentrop–Mołotow.

Wiaczesław Mołotow podpisuje w Moskwie radziecko-niemiecki pakt o nieagresji (23 sierpnia 1939). Z tyłu stoją (od lewej) Ribbentrop i Stalin.

? Pytania i polecenia

A. Omów politykę Hitlera w latach 1935–1939.
B. Scharakteryzuj politykę ustępstw Zachodu wobec Hitlera.

To, co najważniejsze

Cele Hitlera	1. Jawne: a) zniesienie „dyktatu" wersalskiego. 2. Ukryte: a) rozpętanie wojny w celu zdobycia „przestrzeni życiowej" na Wschodzie, b) wymordowanie części Słowian i zamiana reszty w niewolników niemieckich „panów".
Polityka ustępstw państw zachodnich wobec nazistowskich Niemiec, prowadzona w latach 1935–1939 w celu uniknięcia wojny	1. Brak reakcji Zachodu na działania Hitlera: a) wprowadzenie w Niemczech obowiązkowej służby wojskowej, utworzenie Luftwaffe (1935), b) remilitaryzację Nadrenii (1936), c) *Anschluss* Austrii (marzec 1938). 2. Zgoda Zachodu na rozbiór Czechosłowacji: a) podpisanie układu monachijskiego (wrzesień 1938): na jego mocy przekazano Niemcom Sudety, tj. zachodnią część Czechosłowacji. 3. Koniec polityki ustępstw w wyniku utworzenia zależnego od Niemiec Protektoratu Czech i Moraw.
Powstanie osi Berlin–Rzym–Tokio	1. Zawarcie układu o współpracy między Włochami a Trzecią Rzeszą (1936). 2. Podpisanie przez Niemcy i Japonię paktu antykominternowskiego (1936). 3. Przystąpienie Włoch do paktu (1937).
Niemieckie żądania wobec Polski, wysunięte w październiku 1938 r. i powtórzone w marcu 1939 r.	1. Włączenie Wolnego Miasta Gdańska do Niemiec. 2. Zgoda na budowę eksterytorialnej autostrady i linii kolejowej przez polskie Pomorze. W zamian Trzecia Rzesza proponowała przedłużenie deklaracji o nieagresji i wspólną politykę przeciwko ZSRR. Polska odrzuciła żądania Niemiec.
Pakt Ribbentrop–Mołotow zawarty 23 sierpnia 1939 r. między Trzecią Rzeszą a ZSRR	Tajny protokół paktu dzielił Europę Środkową na dwie strefy interesów: 1) radziecką: wschodnia część Polski, Finlandia, Estonia, Łotwa oraz część Rumunii, 2) niemiecką: zachodnia część Polski i Litwa. ZSRR obiecał neutralność w razie wojny toczonej przez Trzecią Rzeszę, co oznaczało zgodę Stalina na niemiecką agresję przeciwko Polsce.

Ilustracja ze s. 248

Fotografie: Agencja BE&W: s. 4–5, 6, 9, 11, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 32, 34, 47, 49, 55, 56, 72, 73, 74, 75, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 95, 103, 104, 108, 111, 118, 119, 121, 123, 124, 125, 128, 130, 134, 135, 136, 137, 138, 142, 143, 148, 151, 152, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 174, 175, 187, 213, 214, 236, 237, 241, 249, 250, 251, 253; ART.JUST/Muzeum Wojska Polskiego: s. 45; Biblioteka Kongresu Stanów Zjednoczonych: s. 143; Bridgeman Images/PhotoPower: s. 60, 77, 78, 88, 91, 92, 94, 96, 97, 99, 102, 125; Cyfrowa Biblioteka Narodowa POLONA: s. 35, 39; Domena publiczna: s. 8, 10, 29, 31, 32, 37, 40, 44, 47, 50, 52, 54, 58, 65, 66, 67, 76, 83, 90, 97, 105, 106, 107, 117, 119, 121, 127, 130, 135, 139, 192, 201, 232, 233; EAST NEWS: 220; EAST NEWS/J. BIELICKI: s. 105; EAST NEWS/De Agostini/A. Dagli Orti: s. 110; EAST NEWS/AKG: s. 71, 133; EAST NEWS/Ed Alcock/Eyevine: s. 44; EAST NEWS/Archiwum Lesny: s. 199; EAST NEWS/K. Chojnacki: s. 29, 57, 62; EAST NEWS/CYANKIEWICZ: s. 144; EAST NEWS/Everett Collection: s. 142; EAST NEWS/M. Karlicki Collection: s. 59, 227; EAST NEWS/LASKI DIFFUSION: s. 113, 216; EAST NEWS/Leemage: s. 109; EAST NEWS D. B. ŁOMACZEWSKA: s. 67, 173, 177, 194, 227; EAST NEWS/Zbiory Muzeum Literatury w Warszawie: s. 14, 45, 200; EAST NEWS/Muzeum Niepodległości: s. 12, 57, 107, 184, 185, 204; EAST NEWS/Muzeum Wojska Polskiego: s. 141, 186, 187, 189; © Getty Images: s. 13, 14, 15, 16, 17, 27, 42, 43, 47, 48, 51, 91, 100, 101, 106, 115, 117, 118, 120, 126, 127, 131, 132, 134, 136, 137, 144, 146, 147, 149, 151, 153, 154, 156, 157, 162, 163, 166, 169, 174, 176, 179, 182, 190, 197, 201, 206, 208, 229, 231, 233, 234, 235, 237, 238, 239, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 253, 254, 255; J. Fila/FORUM: s. 65, 70; G. Kozakiewicz/FORUM: s. 61; W. Kryński/FORUM: s. 36, 46; P. Męcik/FORUM: s. 54; M. SKORUPSKI/FORUM s. 63, 178; ze zbiorów Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce: s. 39; Muzeum Narodowe w Warszawie: s. 30, 33, 35, 69, 112, 114; © Copyright by Ligier Piotr/Muzeum Narodowe w Warszawie: s. 38, 41; Z kolekcji Muzeum Sztuki w Łodzi: s. 51; Muzeum Okręgowe w Tarnowie: s. 52; Muzeum Okręgowe w Toruniu: s. 68; ze zbiorów Muzeum Warszawy, stały depozyt Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej (Oddział Muzeum Niepodległości w Warszawie)/Tadeusz Stani: s. 61; Pracownia Fotograficzna Muzeum Narodowego w Krakowie: s. 68, 69; Narodowe Archiwum Cyfrowe: s. 111, 113, 145, 171, 177, 180, 183, 184, 188, 191, 192, 195, 196, 198, 199, 200, 202, 203, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 214, 215, 216, 218, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 229, 230, 244; PAP/Archiwum: s. 186; PAP/CAF-ARCHIWUM/AW/: s. 172; PAP/Archiwum Marian Leśniewski: s. 212, 217; PAP/CAF: s. 178; Shutterstock: s. 30.

Źródła cytatów: „Dziennik Poznański", nr 77, 5 kwietnia 1866 r. (s. 66); J. Giertych, *Tragizm losów Polski*, Nakładem drukarni i księgarni „Pielgrzyma", Pelplin 1936, s. 405 (s. 223); D. Lloyd George, *Wspomnienia wojenne*. Tom I, Towarzystwo Wydawnicze „Rój", Warszawa 1938, s. 54–56 (s. 120); T. Maresz, K. Juszczyk, *Historia w tekstach źródłowych. Wypisy*. Tom II, Wydawnictwo Temat, Toruń 1994, s. 49 (s. 16); B. Mussolini, *Doktryna faszyzmu*, Nakładem Filomaty, Lwów 1935, s. 405 (s. 242); D. Ostapowicz, S. Suchodolski, D. Szymikowski, *Od Hammurabiego do Fukuyamy. Nowa matura z historii. Przekazy źródłowe z ćwiczeniami*. Tom II: *Od 1789 roku do współczesności*, Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, Gdańsk 2002, s. 43–44, 79, 85, 190–191, 206, 219 (s. 23, 58, 110, 129, 185, 207); J. Pajewski, *Historia powszechna 1871–1918*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 38 (s. 89); J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*. Tom V, Instytut Józefa Piłsudskiego, Warszawa 1937, s. 92 (s. 197); Sejm.gov.pl [data dostępu: 15.02.2017] (s. 193); S. Sierpowski, *Źródła do historii powszechnej okresu międzywojennego*. Tom I: *1917–1926*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1989, s. 209 (s. 213); A. Sołżenicyn, *Archipelag GUŁag*, przeł. J. Pomianowski, Nowe Wydawnictwo Polskie, Warszawa 1990, s. 57–58 (s. 167); J. Tomaszewski, Z. Landau, *Gospodarka Drugiej Rzeczypospolitej*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1991, s. 53 (s. 220); *Wiek XIX w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 77–79, 103–104, 121–123, 176, 218–219, 220–221, 255–256, 259, 411–412, 415–416 (s. 28, 36, 50, 53, 64, 76, 82, 98, 106); *Wiek XX w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 61, 62, 43–44, 86, 105, 111, 119, 134, 154 (s. 140, 141, 145, 149, 161, 173, 180, 246, 254); *Wielka historia Polski*. Tom VII: M. Zgórniak, *Polska w czasach walk o niepodległość (1815–1864)*, Oficyna Wydawnicza Fogra, Kraków 2001, s. 150–151 (s. 42). Teksty źródłowe nieopatrzone adresem bibliograficznym pochodzą z Archiwum GWO.

Wszystkie książki Wydawnictwa dostępne są w sprzedaży wysyłkowej.
Zamówienia prosimy nadsyłać pod adresem:

Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe
80-305 Gdańsk 5, skrytka pocztowa 80
tel. 801-643-917, 58-340-63-63
fax 58-340-63-61, 58-340-63-66
http://www.gwo.pl e-mail: handel@gwo.pl

www.gwo.pl

ISBN 978-83-7420-740-9

Podręcznik spełnia kryteria Ustawy o systemie oświaty i obowiązującej podstawy programowej. Został dopuszczony do użytku szkolnego.
Numer w wykazie MEN: 829/4/2017.

Ucząc się historii z tym podręcznikiem, dowiesz się m.in.:

- Dlaczego spotkanie ważnych polityków nazwano tańczącym kongresem?
- Jakie państwo i kiedy uważano za warsztat świata?
- Kiedy po raz pierwszy w historii Polacy utworzyli tajne państwo?
- Co ważnego dla Włochów zaczęło się w Piemoncie?
- Kim byli abolicjoniści?
- Które państwo zaznaczano na mapach świata kolorem czerwonym?
- Do czego doprowadził zbrojny pokój, a czym zakończyła się pokojowa agresja?
- W jakim kraju w ciągu jednego roku wybuchły dwie rewolucje?
- Po której wojnie powstało w Europie 11 nowych państw?
- Kto trafił do twierdzy, bo odmówił złożenia przysięgi?
- Kto zastąpił markę polską złotym?
- Dlaczego Rapallo i Locarno budziły niepokój Warszawy?
- Co łączy Gdynię i COP?
- Kto musiał podpisać traktaty nierównoprawne?
- Dokąd i po co maszerowały czarne koszule?